

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

İKTİSADİ GELİŞME VE ZEKÂT

AYŞE ULYA ÖZEK

2502130536

Tez Danışmanı

PROF. DR. SERVET BAYINDIR

İSTANBUL 2022

ÖZ

İktisadi Gelişme ve Zekât,

Ayşe Ulya ÖZEK

Bireysel olarak ibadet kapsamına giren zekât; sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik boyutuyla toplumun iktisadi gelişmesine katkı sağlayacak niteliktedir. Âyet ve hadislerin delaletiyle idareciler tarafından yürütülmesi gereken bir görev olmasına rağmen Müslüman ülkelerin birçoğunda devlet eliyle uygulanmaması, zekâtın sağlayacağı faydaların tam olarak görülmesine engel olmaktadır.

Bu çalışmada, önce zekât ve iktisadi gelişme kavramları ilgili diğer kavramlarla birlikte, aralarındaki ilişkiler de dikkate alınarak araştırılmış, sonra zekâtın iktisadi sistemdeki yeri vergi bağlamında ele alınıp mukayesesi yapılmış ve ardından zekâtın kısaca tarihine değinilmiştir. Zekât malları ve harcama kalemleri fıkhi ve iktisadi açıdan incelenmiştir. Ayrıca zekâtın iktisadi dengeler, makro değişkenler ve gelişme göstergeleri üzerindeki etkisi de tetkik edilmiştir.

Sonuçta zekâtın anlamının gelişme olduğu, birey ve toplumu maddi-manevi geliştirdiği ve tüm ilahi kitaplarda emredilen bu görevin tarihin belli dönemlerinde de uygulandığı tespit edilmiştir. Hakikaten veya hükmen çoğalan malların temel ihtiyaç ve borçlar çıkarıldıktan sonra nisap miktarına ulaşan kısmından bir yıl sonra belli oranlarda zekât alınmasının, iktisadi anlamda mükellefi sıkıntıya sokmadığı gibi topluma birçok yarar da sağladığı anlaşılmaktadır. Servet ve gelirden alınan zekâtın tüketimden alınmaması, çarpan etkisi, tüketiciye yansıtılamaması ve faizli işlemlere mâni olabileceği gibi tespitler de iktisadi açıdan önemli bulgulardır. Zekât alan ve verenin tüketim ve tasarruf kararlarını etkileyerek yatırım ve istihdamı artırması da ulaşılan başka bir sonuçtur. Zenginlerden harcama kalemlerine aktarılan kaynağın sadece bireyin değil toplumun savunma, eğitim, ulaşım gibi ihtiyaçlarını karşıladığı, gelir dağılımında adaletsizlik, fakirlik, işsizlik, enflasyon gibi sorunların çözümüne katkıda bulunduğu, sosyal güvenlik ve refahı tabana yaydığı görülmüştür. Bu sebeple İslami vergi olarak uygulandığında gerek toplanması gerekse dağıtılmasıyla iktisadi gelişmeyi sağlayacağı ve tüm dünyada uygulanabileceği kanaatine varılmıştır.

ABSTRACT

Economic Development and Zakah,

Ayşe Ulya ÖZEK

Zakah, within the scope of individual worship; with its social, cultural, political and economic dimensions, it has the quality to contribute to the economic development of the society. Although it is a duty that must be carried out by the administrators with the indication of the verses and hadiths, the fact that it is not implemented by the state in most of Muslim countries prevents the full benefits of zakah to be seen.

In this study, firstly, the concepts of zakah and economic development were investigated, together with other related concepts, taking into account the relations between them, then the place of zakah in the economic system was discussed and compared in the context of taxation, and then the history of zakah was briefly mentioned. Zakah goods and expenditure items have been examined in terms of fiqh and economics. In addition, the effect of zakah on economic balances, macro variables and development indicators has been examined.

As a result, it has been determined that the meaning of zakah is development, it develops the individual and society materially and spiritually, and this duty, which is commanded in all divine books, has been applied in certain periods of history. It is understood that receiving zakah at certain rates at the end of a year from the portion of real or juridical increasing goods, which reaches the nisab amount after the basic needs and debts are removed, does not cause economic problems to the taxpayer and provides many benefits to the society. While zakah is taken from assets and income, it is not taken from consumption, the multiplier effect, the fact that it cannot be reflected to the consumer and may prevent interest-bearing transactions are important economic findings. Another result achieved is that zakah recipient and giver increase investment and employment by influencing consumption and savings decisions. The resources transferred from the rich to the expenditure items meet the needs of not only the individual but also the society such as defense, education, transportation; contributes to the solution of problems such as injustice in income distribution, poverty, unemployment, inflation; it has been seen that it spreads social security and welfare to the base. For this reason, it has been concluded that when zakah is applied as an Islamic tax, it will provide economic growth and development both by collecting and distributing it and can be applied all over the world.

ÖNSÖZ

Mali ibadet olarak kabul edilen zekâtın iktisadi boyutu, günümüz açısından da büyük öneme haiz olup iktisadi gelişmeyi sağlayacak unsurlar içermektedir. Zekât, bireysel olarak mükellefi manen arındırmanın yanında onu ve malını geliştirirken toplumsal olarak da sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik gelişmeye katkı sunacak özelliktedir. Zekâtın fıkhi boyutuyla birlikte iktisadi tarafının da hem iktisadi denge ve makro değişkenlere hem de iktisadi gelişme göstergelerine etkisi açısından ele alınması ve böylece iktisadi gelişme ile zekât ilişkisinin açık bir şekilde ortaya konulması, bu çalışmanın temel hedefini oluşturmaktadır.

Araştırmanın konusu, önemi, amacı, yöntemi, kaynakları ve literatür taramasının yer aldığı “Giriş” kısmından başka tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kavramsal çerçeve bağlamında iktisadi gelişme ile zekât ilişkisi, zekâtın iktisadi sistemdeki yeri ve vergi ile mukayesesi ele alınmış ve zekâtın kısaca tarihine değinilmiştir. İkinci bölüm, fıkhi ve iktisadi açıdan zekât malları ve harcama kalemleri konusuna ayrılmıştır. Üçüncü bölümde ise zekâtın iktisadi dengeler, makro değişkenler ve gelişme göstergeleri üzerindeki etkisine yer verilmiştir. Her bölüm kısaca değerlendirilip, sonuç bölümünde de elde edilen tespitler yazılmıştır.

Tez çalışma aşamasında değerli görüşlerine başvurduğum Danışman hocam Prof. Dr. Servet BAYINDIR’a şükranlarımı arz ederim. Ayrıca önerilerinden istifade ettiğim tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Yaşar DÜZENLİ ve Prof. Dr. Ahmet TABAKOĞLU hocalarıma müteşekkirim. Gerek konunun belirlenmesinde gerekse tez çalışmam boyunca görüş, öneri ve eleştirileriyle tezin olgunlaşmasına katkı sağlayan bütün hocalarım ve arkadaşlarıma da teşekkürü borç bilirim.

Zekât sisteminin tüm yönleriyle iktisadi gelişmeye etkisine dair yazılan bu tezin, bir iktisadi model olarak devlet eliyle uygulanıp hayata geçmesi ve iktisadi gelişmeye katkı sağlaması en samimi dileğimdir.

Fatih, 2022

Ayşe Ulya ÖZEK

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR LİSTESİ	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE, ZEKÂTLA İKTİSADİ SİSTEM İLİŞKİSİ, İSLAM ÖNCESİ ARABİSTANDA VERGİ VE ZEKÂTIN KISA TARİHİ

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	14
1.1.1. ZEKÂT ve İLİŞKİLİ KAVRAMLAR.....	14
1.1.1.1. Zekât Kavramı.....	14
1.1.1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı	14
1.1.1.1.2. Kur'ân ve Hadislerde Kullanımı	16
1.1.1.2. Sadaka Kavramı	22
1.1.1.2.1. Sözlük ve Terim Anlamı	22
1.1.1.2.2. Kur'ân ve Hadislerde Kullanımı	24
1.1.1.3. İnfak Kavramı	26
1.1.1.3.1. Sözlük ve Terim Anlamı	26
1.1.1.3.2. Kur'ân ve Hadislerde Kullanımı	27
1.1.1.4. Zekâtın İnfak ve Sadaka ile İlişkisi.....	28
1.1.1.4.1. Zekât-İnfak İlişkisi.....	29
1.1.1.4.2. Zekât-Sadaka İlişkisi.....	31
1.1.2. İKTİSADİ GELİŞME ve İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	35
1.1.2.1. İktisadi Gelişme	35
1.1.2.2. İktisadi Büyüme	36
1.1.2.3. İktisadi Kalkınma.....	36
1.1.2.4. İktisadi Gelişmenin Büyüme ve Kalkınma ile İlişkisi	37
1.1.3. İKTİSADİ GELİŞME ve ZEKÂT İLİŞKİSİ	38
1.2. ZEKÂT ile İKTİSADİ SİSTEM İLİŞKİSİ	44

1.2.1.	İKTİSADİ SİSTEM ve UNSURLARI	45
1.2.2.	İKTİSADİ SİSTEMLER ve İSLAM İKTİSAT SİSTEMİ	46
1.2.3.	ZEKÂTIN İKTİSADİ SİSTEMDEKİ YERİ	50
1.2.4.	ZEKÂT ile VERGİ MUKAYESESİ.....	57
1.2.4.1.	Zekâtın Temel Yapısı.....	57
1.2.4.2.	Verginin Temel Yapısı.....	58
1.2.4.3.	Özellik ve Şartlar Açısından Zekât ile Verginin Farkı.....	59
1.2.4.4.	Prensip ve Kurallar Açısından Zekât ile Verginin Farkı.....	62
1.2.4.4.1.	Adalet Prensibi.....	62
1.2.4.4.2.	Belirlilik Prensibi	63
1.2.4.4.3.	Uygunluk Prensibi.....	63
1.2.4.4.4.	İktisat/ Tasarruf Prensibi	64
1.2.4.4.5.	Verimlilik, Kendiliğinden Büyüme ve Esneklik	64
1.2.4.5.	Çarpan Etkisi ve Vergi Yansıması Açısından Farklar	65
1.3.	İSLAM ÖNCESİ ARABİSTANDA VERGİ	66
1.4.	ZEKÂTIN KISA TARİHİ	68
1.4.1.	ZEKÂTIN İLAHİ KİTAPLARDAKİ YERİ	68
1.4.1.1.	Tevrat'ta Zekât/ Sadaka	69
1.4.1.2.	İncil'de Zekât/ Sadaka	71
1.4.1.3.	Kur'ân'da Zekât/ Sadaka	73
1.4.2.	İKTİSADİ KURUM OLARAK ZEKÂTIN İSLAMİ DÖNEM UYGULAMALARI.....	75
1.4.2.1.	Erken Dönem Uygulamaları	75
1.4.2.1.1.	Nebi (a.s) Dönemi	76
1.4.2.1.2.	Raşid Halifeler Dönemi	78
1.4.2.2.	Orta Dönem Uygulamaları.....	79
1.4.2.2.1.	Emeviler ve Abbasiler.....	79
1.4.2.2.2.	Osmanlı Devleti	81
1.4.2.3.	Çağdaş Dönem Uygulamaları	81
1.5.	BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	83

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ AÇIDAN ZEKÂT MALLARI VE HARCAMA KALEMLERİ

2.1. ZEKÂT MALLARI VE BUNLARIN İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	86
2.1.1. ZEKÂT MALLARI	86
2.1.1.1. Zekâta Tâbi Mal Çeşitleri	86
2.1.1.1.1. Nakitlerin/ Paraların Zekâtı.....	86
2.1.1.1.2. Ticaret Mallarının Zekâtı	91
2.1.1.1.3. Hayvanların Zekâtı.....	93
2.1.1.1.4. Tarım Ürünlerinin Zekâtı	98
2.1.1.1.4.1. Toprak Ürünleri.....	98
2.1.1.1.4.2. Arı Ürünleri.....	100
2.1.1.1.5. Yerden Çıka(rıla)nların Zekâtı.....	102
2.1.1.1.5.1. Defineler.....	103
2.1.1.1.5.2. Madenler	105
2.1.1.1.5.3. Su Ürünleri.....	110
2.1.1.1.6. Yatırım Malı, Müstefad Mal, Meslek Geliri Zekâtı	114
2.1.1.1.6.1. Yatırım Malları	114
2.1.1.1.6.2. Müstefad Mal	126
2.1.1.1.6.3. Meslek Gelirleri	128
2.1.1.2. Zekât Mallarıyla İlgili Özellik ve Şartlar	130
2.1.1.2.1. Malın Nâmî ve İhtiyaç Fazlası Olması.....	130
2.1.1.2.2. Malın Tam Mülkiyette Olması.....	133
2.1.1.2.3. Malın Nisab Miktarına Ulaşması	135
2.1.1.2.4. Malın Üzerinden Bir Yıl Geçmesi	136
2.1.1.2.5. Malın Borç Karşılığında Olmaması	138
2.1.1.3. ZEKÂT MALLARININ İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	139
2.1.1.4. Çeşitleri Açısından.....	139
2.1.1.5. Özellik ve Şartları Açısından	141
2.1.1.6. Üretimden Alınması Açısından.....	143
2.1.1.7. Üretim Faktörleri Açısından	144
2.2. HARCAMA KALEMLERİ VE BUNLARIN İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	145
2.2.1. HARCAMA KALEMLERİ/ SARF YERLERİ	145
2.2.1.1. Fakirler.....	149

2.2.1.2. Miskinler/ Çaresizler.....	151
2.2.1.3. Âmilîn Aleyhâ/ Zekât İşinde Çalışanlar.....	153
2.2.1.4. Müellefe-i Kulûb/ Kalpleri Isındırılanlar	155
2.2.1.5. Rikâb/ Boyunduruk Altında Olanlar	158
2.2.1.6. Ğârimîn/ Borçlular	161
2.2.1.7. Fî Sebîlillâh/ Allah Yolunda Olma	165
2.2.1.8. İbnü's-Sebîl/ Yolcu Olma Durumu.....	171
2.2.2. HARCAMA KALEMLERİNİN İKTİSADİ ANALİZİ.....	175
2.2.2.1. Fakirler Kaleminin İktisadi Analizi	176
2.2.2.2. Miskinler Kaleminin İktisadi Analizi	178
2.2.2.3. Zekât İşinde Çalışanlar Kaleminin İktisadi Analizi	178
2.2.2.4. Müellefe-i Kulûb Kaleminin İktisadi Analizi	179
2.2.2.5. Rikâb Kaleminin İktisadi Analizi	181
2.2.2.6. Borçlular Kaleminin İktisadi Analizi	182
2.2.2.7. Fî Sebîlillâh Kaleminin İktisadi Analizi	186
2.2.2.8. İbnü's-Sebîl Kaleminin İktisadi Analizi	188
2.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	191

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKÂTIN İKTİSADİ GELİŞMEYE ETKİSİ

3.1. ZEKÂTIN İKTİSADİ DENGELERE ETKİSİ.....	196
3.1.1. ÜRETİM-TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	198
3.1.2. TASARRUF-YATIRIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	200
3.1.3. İŞ GÜCÜ-İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	204
3.1.4. PARA HACMİ ve DOLAŞIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....	206
3.1.4.1. Para Arz ve Talebi.....	206
3.1.4.2. Para Dolaşımı.....	207
3.2. ZEKÂTIN MAKRO DEĞİŞKENLERE ETKİSİ.....	209
3.2.1. FİYATLAR GENEL SEVİYESİNE ETKİSİ	210
3.2.2. İŞSİZLİĞE ETKİSİ	219
3.1.3. KREDİ ve FAİZE ETKİSİ.....	221
3.1.4. TİCARETE ETKİSİ.....	224
3.3. ZEKÂTIN GELİŞME GÖSTERGELERİNE ETKİSİ	225

3.2.1. EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ.....	225
3.2.2. GELİR DAĞILIMINDAKİ ADALETE ETKİSİ	231
3.2.3. FAKİRLİĞE ETKİSİ.....	236
3.2.4. SOSYAL GÜVENLİĞE ETKİSİ	242
3.2.5. SOSYAL REFAHA ETKİSİ	247
3.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ.....	250
SONUÇ	252
BİBLİYOGRAFYA	255
ÖZ GEÇMİŞ	276

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.m.	:Aynı madde
a.s	:Aleyhisselam
AÜİFD	:Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
a.y.	:Aynı yer
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
bs.	:Baskı
C.	:Cilt
c.	:Cilt
çev.	:Çeviren
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
GSMH	:Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H.z.	:Hazreti
ICISEF	:International Congress on Islamic Economics and Finance
İFAV	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı ayınları
İSAM	:İslam Araştırmaları Merkezi
KURAV	:Kuran Araştırmaları Vakfı
ö.	:Ölüm yılı
r.a	:Radıyallahu anh
s.	:Sayfa
s.a.v	:Sallallahu aleyhi ve sellem
thk.	:Tahkik

trc.	:Tercüme eden
tsh.	:Tashih
t.y.	:Tarih yok
UAE	:United Arab Emirates
vd.	:Ve diğerleri
vs.	:Ve saire
yay.	:Yayınları
yay. haz.	:Yayına hazırlayan
y.y.	:Yayın yeri yok

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz çağda tüm dünya, enflasyon, işsizlik, fakirlik, adaletsiz gelir dağılımı, ödemeler dengesi bozukluğu gibi çözüm bekleyen kronik problemlerle karşı karşıyadır. Bu ve benzeri sorunların çözümüne katkı sunabileceği düşünülen zekât kurumu ise asırlardır bireysel yardım olma dışında Müslüman toplumlarındaki rolünü neredeyse kaybetmiştir. Genelde zekât, sadece ibadet olarak algılandığı için daha çok fıkhi boyutuyla ele alınmış ve zekâtın sağlayacağı iktisadi faydalarla ilgili çalışmalar ya ihmal edilmiş ya da çoğu kısmi olmanın ötesine geçememiştir.

Mevcut ekonomik sistemlerdeki vergi uygulamaları, Müslüman toplumlarda zekâtın devlet eliyle alınmasının gereksiz olduğu algısını da oluşturmuştur. Ayrıca zekât devlet eliyle toplandığında keyfî harcamalar olabileceği, dolayısıyla zekâtın bireylere bırakılmasının daha uygun olacağı yönünde görüşler de bulunmaktadır. Vergi yanında zekât ödeme görevini de yerine getirmek isteyen Müslümanlar vergi ile zekât arasında bocalamakta ve zihinlerine takılan şu sorulara cevap aramaktadır:

-Devlete verilen vergiler zekât yerine geçer mi? Zekâtın vergi ile benzer ve farklı yönleri var mı?

-Zekât devlet eliyle mi alınmalı yoksa isteyen istediği yere verebilir mi? Müslüman toplumlarda zekât ve vergi birlikte uygulanabilir mi ya da bu konuda bir çözüm bulunabilir mi?

Devlet eliyle toplanan zekâtın keyfî harcamalara neden olacağı fikri ihtimal dâhilinde olmakla birlikte, bireylere bırakıldığı takdirde belli grupların elinde kendi menfaatleri doğrultusunda kullanılıp güçlenmelerine sebep olarak devlete karşı güç oluşturma ihtimali de söz konusudur. Kanaatimiz, zekâtın kendisinden beklenen iktisadi faydalarının ortaya çıkabilmesi için devlet eliyle toplanıp dağıtılması yönündedir. Bu yüzden bu çalışmada zekâtın devlet eliyle toplanıp belirlenen harcama kalemlerine dağıtıldığı varsayımından hareket edilmiştir. Konuya zekât-faiz önceliği açısından bakılacak olursa toplumda belli bir kesim faizli işlemlere başvururken zekât, geneli ilgilendiren bir durumdur ve kurumsallaşması için yapılması gereken işlemlerin çokluğu açısından öncelikle ele alınması gerekir.

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Zekâta dair kaynaklar ve yapılan çalışmalara bakıldığında konunun genelde zekâtın insanı arındırıp temizlemesi bağlamında ele alındığı görülmektedir. Buna göre zekât, nefis temizliği meydana getirerek kişinin mala olan düşkünlüğünü ortadan kaldırmayı hedeflerken mala olan mahkûmiyetini de kırmaktadır. Çünkü kişinin sahip olduğu imkânları zekât ve sadaka vererek, infakta bulunarak, faizsiz borç vererek veya iş imkânları sağlayarak toplumla paylaşması, insanı arındıran faaliyetlerdendir. Bununla birlikte, zekâtın birincil anlamının “gelişme” olması, ilk olarak düşünülmesi gereken yönün mali bir ibadet olan zekâtın “iktisadi gelişme”ye etkisi olmalıdır. Bu bağlamda şu sorularla karşılaşmaktadır:

- Zekâtın devlet eliyle toplanıp, Kur’ân’da belirtilen yerlere harcanması gerçekten iktisadi gelişmeyi sağlayabilecek midir? Bu harcama kalemleri doğru bir şekilde anlaşılmakta mıdır ve bunlar bir toplumun iktisadi gelişmesini ilgilendiren alanların hepsini kapsamakta mıdır?
- Halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde yaşayan gayrimüslim vatandaşlar da zekât verebilir mi, vermeli mi, onlara da zekât verilir mi?

İşte bu gibi sorulara büyük oranda cevap olabileceği düşünülen bu tezin konusu, zekâtın iktisadi gelişmeyle ilişkisini ortaya çıkaracak şekilde belirlenmiştir.

Tezin başlığının “İktisadi Gelişme ve Zekât” olarak konulmasının nedeni, özelde Müslümanların genelde tüm dünyanın gerçekleştirmeyi arzuladığı ama hakkıyla başaramadığı için, karşılaşılan birçok sosyo-ekonomik sorunun çözümünün zekât olabileceğini göstermektir. Kısaca iktisadi gelişmeyi sağlayamamak problem, çözüm olarak sunulan sistem ise zekâttır. Zekâtın iktisadi boyutunu vurgulamak için iktisadi gelişme önce yazılmıştır, ancak iktisadi gelişmeyi sağladığı için öncelik yine zekâttır. Diğer bir ifadeyle amacımız iktisadi gelişme, bu yoldaki aracımız da zekâttır. Konunun başlığı “iktisadi açıdan zekât” olabilirdi, fakat fıkhi açıdan gerek zekâtla ilgili kavramlar gerekse zekât malları ve harcama kalemlerine dair meselelere değinmek için başlıkta daha genel bir ifade tercih edilmiştir.

Yine zihinlere takılan bir başka soru da zekâtın namaz gibi bütün Müslümanlar tarafından yerine getirilmesinin gerekip gerekmediğine dairdir. “Zekât verin” emri, bütün Müslümanları kapsamına alsa da -zekât, malları ve oranlarıyla belirli bir görev olduğu için- zekât mükellefi olmayanlar, bu emirden sorumlu olmaz. Müslümanların genelde sorumlu olduğu, ölçüsü durum ve şartlara göre değişebilen infak emridir. İnfakın bir kısmı da zekâttır. Ancak zekâtın sekiz harcama kaleminin iktisadi gelişme üzerinde infaktan daha etkili olduğu söylenebilir.

Kur’ân’da zekâtın alınıp dağıtılmasından bahsedilirken “sadaka” kelimesi kullanılmaktadır. Bununla birlikte fıkhi terminoloji ve halk arasında sadakanın nafile, zekâtın ise farz için kullanılması yaygın olduğundan ve zekâtın temel anlamı gelişmeden hareketle tezin başlığında zekât sözü tercih edilmiştir. Bu konuda da şu soru akla gelmektedir:

-Alınması ve dağıtılmasının farziyeti ifade edilirken âyetlerde niçin “zekât” değil de “sadaka” kelimesi tercih edilmiştir? İktisadi gelişme bağlamında “infak”, “sadaka” ve “zekât” kavramları arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bütün bu ve benzeri soruların âyet ve hadisler çerçevesinde tatminkâr bir şekilde cevaplanması gerekmektedir. Ayrıca günümüz Müslüman toplumlarında insanların büyük çoğunluğu, zekât ödeme zorunluluğunu bilmekte fakat onun topluma hangi faydaları sunduğu ve iktisadi gelişmeye ne gibi katkılar sağladığı hususunda yeterli bir bilgi ve bilince sahip bulunmamaktadır.

II. ARAŞTIRMANIN AMAÇ VE ÖNEMİ

Bu tezin genel olarak amacı zekâtın iktisadi boyutunu gerek üretim, tüketim, tasarruf, yatırım, para arz ve talebi gibi iktisadi dengeler açısından gerek fiyatlar genel seviyesi, işsizlik, kredi-faiz gibi makro değişkenler açısından gerekse gelir dağılımındaki adaletsizlik, fakirlik, sosyal güvenlik ve refah gibi gelişme göstergeleri açısından ortaya koymaktır. Bizi böyle bir çalışmaya sevk eden amillerin başında zekâtın öncelikli anlamının gelişme olması, Kur’ân âyetlerinde zekât üzerinde çok durulması ve gördüğümüz kadarıyla bu alanda kapsamlı bir çalışmanın bulunmaması gelmektedir. Bu hususta esas problem, zekâtın iktisadi sistem üzerindeki olumlu

katkılarından bahsedilmesine rağmen Müslüman ülkelerin çoğunda zekâtın hâlâ kurumsallaşamaması ya da hakkıyla uygulanamaması sonucunda diğer sistemlerin tesiri altında kalınarak özellikle faizli işlemlerin yaygınlaşmasıdır.

Bir diğer amaç da zekâtın iktisadi gelişmeye yaptığı olumlu etkilere dair parça parça yapılan çalışmaları birleştirerek ve gücümüz yettiğince eksik taraflarını tamamlayarak toplu bir bakış açısı vermektir. Zekâtla ilgili farkındalık oluşturmak ve çağımızda benimsenmiş olan mevcut vergi sisteminin değişmeyeceği algısını ortadan kaldırmak da bu çalışmanın hedefleri arasındadır.

Toplumda insanlar arasında gerek yaratılış gerekse fırsatlar açısından farklılıklar bulunduğu için sosyo-ekonomik dengenin kısmen de olsa hem birey hem de devlet tarafından sağlanma mecburiyeti ortaya çıkmaktadır. Zekât Müslümanlara emredilen bir görevdir, ancak bu sistem sayesinde elde edilecek siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel faydalar ortaya konulabilirse onun inanç farkı olmaksızın bütün devletler tarafından uygulanması cazip hale gelebilir. İslam'ın emrettiği bu kurumun Müslüman olmayanlar tarafından uygulanmasının bir mahzuru olmadığı gibi bilakis birçok yararı da olacaktır. Çünkü dünyanın birbirine entegre olduğu ve ülkelerin birinde meydana gelen olumlu ya da olumsuz bir olaydan diğerlerinin de doğrudan veya dolaylı etkilendiği bilinen bir gerçektir.

Gerek batıda gerekse doğuda uygulanan ekonomik sistemler, gerçek anlamda iktisadi gelişmeyi sağlayamadığından hem kişiler arasındaki gelir dağılımında uçurumlar oluşmakta hem de toplumların huzuru kaçmaktadır. İslam'ın öngördüğü iktisadi sistemin Müslümanların çoğunluğunu teşkil ettiği toplumlarda bile etkin bir şekilde uygulanmaması, çalışılması düşünülen konunun ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik aynı zamanda, bu alanda yapılan çalışmaların az ve yetersiz olmasından da kaynaklanmaktadır.

Sonuçta zekâtın fıkhi yönlerinin yanı sıra iktisadi gelişme yönüyle de ele alınarak devlet eliyle toplanıp Kur'an'da geçen kalemlere dağıtıldığında iktisadi gelişmeyi sağlayıp sağlayamayacağını ortaya koymak, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLAR

Tez konusunu teşkil eden “İktisadi Gelişme ve Zekât” ilişkisine açıklık getirmek için önce zekât ve iktisadi gelişme kavramı ilgili kavramlarla birlikte ele alınarak kavramlar arasındaki ilişki tespit edilmiş, sonra temel iki kavram (iktisadi gelişme ve zekât) arasındaki ilişki tetkik edilmiştir. Zekât, vergi boyutuyla bir iktisadi sistem unsuru olduğundan onun iktisadi sistemle ilişkisini ortaya koymak için de iktisadi sistem ve unsurlarına dair bilgi verilip mevcut iktisadi sistemlerle İslami iktisat sistemi karşılaştırılmıştır. Daha sonra zekât ile vergi mukayesesi yapılarak aradaki farklara değinilmiştir. Zekâtın kısa tarihine girmeden önce İslam öncesi Arabistandaki vergiler araştırılmıştır. Tarihçede ise zekâtın ilahi kitaplardaki yeri ve kurum olarak İslami dönemlerdeki uygulamaları ortaya konulmuştur. Zekât malları ve harcama kalemleri, belli başlı tefsir, hadis ve fıkıh kaynaklarından yararlanılarak dört mezhep ve zahiri mezhebinin görüşleri de verilerek tahlil edilmiş ve iktisadi açıdan değerlendirmeleri yapılmıştır. Zekâtın iktisadi gelişmeye etkisi de iktisadi dengeler, makro değişkenler ve gelişme göstergeleri bağlamında incelemiştir. Ayrıca bölüm sonlarında değerlendirme yapıp ulaşılan tespitler sonuçta yazılmıştır.

Zekât yerine bazen sadaka ve infak kavramlarının kullanılması nedeniyle bu kelimelerin kapsamını belirlemenin gerekli olduğu düşünülerek önce bunların sözlük ve terim anlamları ile Kur’ân ve hadislerde kullanımı araştırılmış, sonra aralarındaki ilişkiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Mekke’nin son döneminde kullanılan ve özellikle hakk-ı malum şeklinde zekât ve oranlarına dair bilgi veren hak kelimesine ise özel bir başlık açmadan yeri geldikçe temas edilmiştir. Sözlük olarak **Kitâbü’l-Ayn**, **Mekâyîsü’l-lüğa**, **Sihâh**, **Müfredât** ve **Lisânü’l-Arab**, terimler sözlüğü olarak da **Kitâbü’t-Ta’rîfât**, “**Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu**”, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü** kullanılmıştır. Yine iktisadi gelişme, kalkınma ve büyümenin bazen birbirinin yerine kullanılması da bu kavramların araştırılmasını gerekli kılmıştır. Bu konuyla ilgili kullanılan bazı kaynaklar, **Milli Gelir**, **İstihdam ve İktisadi Büyüme**, **Ekonomi Sözlüğü**, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, **Kalkınma Ekonomisi** adlı kitaplardır.

Zekâtın iktisadi sistemle ilişkisi, üretim, bölüşüm ve dağılım, iktisadi sistemdeki yeri ise vergi bağlamında ele alınmıştır. İktisadi sistem, İslami iktisat, zekâtın vergi olarak iktisadi sistemdeki yeri ve vergi ile mukayesesi başlıklarında başvurulmuş bazı eserler şunlardır: **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler, İktisadi Sistemlerin Temelleri, Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, Kamu Maliyesi, Vergi Hukuku, İslam'ın Mali Hükümleri, Uygulamalı Zekât Hukuku, İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı, İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları, Zekât: Bilgi ve Uygulama, İslam Hukukunda Vergiler** Yahya b. Adem ve **Kitabu'l-Haracı ve Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi, İslamda Zekât Müessesesi, Zekât Politikası, el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Ahkâmü's-Sultaniyye ve Kitabü'l-Haraclar.** Ebû Ubeyd'in **Kitâbü'l-Emvâl'i**, Yusuf el-Kardâvî'nin **İslâm Hukukunda Zekât'ı**, Celal Yeniçeri'nin **İslâm'da Devlet Bütçesi**, Ahmet Tabakoğlu'nun **İslâm İktisadına Giriş'i**, Vecdi Akyüz'ün **Zekât'ı**, Mannan'ın **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik'i** bu konularda sıkça başvurduğum kaynaklar olmuştur.

Zekât mallarının önce çeşitleri -sonradan çıkan mallar dâhil olmak üzere- sonra özellik ve şartları incelemeye tâbî tutulmuştur. Alacağın zekâttan muafiyeti ve artmayan mallardan neden zekât alınmadığına dair değerlendirme yapıp görüş beyan edilmiştir. Zekât mallarının iktisadi değerlendirmesi de malın çeşitleri, özellik ve şartları, üretimden alınması ve üretim faktörleri açısından yapılmıştır. Zekâtın her bir harcama kaleminin neleri kapsadığı, önemi ve bugün için ne ifade ettiği incelenerek tespitler yapılmıştır. Fakir ve miskin tanımları, âyetler ışığında ve açlık sınırı temel alınarak tekrardan yapılarak aralarındaki fark açık bir şekilde ortaya konmaya çalışılmıştır. Harcama kalemlerinin her biri iktisadi açıdan araştırılmıştır.

Kaynak olarak kullanılan başlıca tefsirler; **Câmiu'l-Beyân, Ahkâmü'l-Kur'ân**'lar, **el-Câmi, Keşşâf, Mefâtihu'l-Ğayb, Tefsîru'l-Kur'ân, Hak Dini Kur'ân Dili**'dir. Hadis kitaplarından genellikle **Kütüb-i Sitte** kullanılmıştır. **Müslim**'de hadis numarası yerine bab numarası verilmiştir. Mezhep görüşleri temel kaynaklarından aktarılmıştır. **Mebisât, Bedâi'u's-Sanâi', el-Ümm, Mecmû', Bidâyetü'l-müctehid, Muğnî, Muhallâ** ve dört mezhebe dair **Kitâbü'l-Fıkhı alâ Mezâhibü'l-Erbea** ve **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi** bunlara örnek gösterilebilir.

Zekâtın iktisadi gelişmeye etkisi, iktisadi dengeler, makro değişkenler ve gelişme göstergeleri başlıkları altında çalışılmıştır. Zekâtın iktisadi dengelere etkisi, üretim-tüketim, tasarruf-yatırım, işgücü-istihdam, para hacmi-dolaşımı bağlamında araştırılmıştır. Zekâtın makro değişkenlere etkisi de fiyatlar genel seviyesi, işsizlik, kredi-faiz ve ticaret ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Zekâtın iktisadi gelişme göstergelerine etkisi ise ekonomik büyüme, gelir ve servet dağılımındaki adalet, fakirlik, sosyal güvenlik ve sosyal refah bağlamında incelenmiştir.

Bu çalışmada döküman ve metin analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede öncelikle konuyla ilgili Kur'ân âyetleri ve hadisler başta olmak üzere diğer yazılı kaynaklar ayrıntılı olarak incelenmiş ve tezin amacına yönelik metin analizleri yapılarak sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Konuyla ilişkin tez ve makalelerin bazıları ampirik çalışmalar içermektedir. Tezin hacmini artırmamak adına ilgili hususlara dair verilen bilgilerde çalışmalarda tespit edilen sonuçlar kullanılmıştır.

Konuyla ilgili kapsamlı bir bakış açısı verme gayesi, dar ve derin olması gereken tezin genişlemesine neden olmuş ve her bir alt başlığı tek başına tez olabilecek kapasiteye çıkarmıştır.

IV. LİTERATÜR TARAMASI

Tez konusuyla alakalı olarak İslam Hukukunun ibadetler bölümünde zekât, kamu hukukunda mali hukuk, özel hukukta iktisat teorisine dair literatürde kitap, tez, makale ve tebliğ taranmış, konuya doğrudan temas eden kaynakların az sayıda olduğu görülmüştür. Bu konuda Arapça yazılan kaynaklar, Türkçe çalışmalara göre daha zengindir, fakat onların da kapsam açısından geniş olduğunu söylemek zordur. Ulaşılabilen İngilizce çalışmalar ise makale düzeyinde olup, iktisadın bazı alanları açısından konuya değinilmiştir. Bu sebeple, içinde teze katkı sağlayacak bilgilerin bulunabileceği düşüncesiyle öncelikle Türkçe çalışmalarda genel bir okuma tercih edilmiştir. İslam iktisadına dair yazılan ilk eserlerden önemli görülen bazıları incelenmiş ve zekât konusunun nasıl ele alındığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Mahmud Ahmed'in **İslam İktisadı**, Mahmut Ebussuud'un **İslamî İktisad'ın Esasları** ve Ahmet en-Neccar'ın **İslam Ekonomisine Giriş**'i, bu kitaplardan bazılarıdır. Sonrasında gerek İslam iktisadı gerekse zekât alanında çalışma yaptığı

bilinen kişilere ait telif ya da tercüme eserlerin pek çoğu gözden geçirilmiştir. Bunun yanı sıra Arapça ve İngilizce yapılan çalışmaların da büyük bir bölümü okunmuştur.

M. Umer Chapra'nın **İslam ve İktisadi Kalkınma**, Muhammed Bakır es-Sadr'ın **İslam Ekonomi Doktrini**, Celal Yeniçeri'nin **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, Necâtullah Sıddıkî'nin **İslam Ekonomi Düşüncesi**, Mısırî'nin **İslam İktisat Metodolojisi**, Eskicioğlu'nun **İslam ve Ekonomi**, Sabri Erdoğan'ın **İslam Ekonomisinde Tasarruf ve İktisadi Gelişme**, Turan Yazgan'ın **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**¹, Selim Sıddıkî'nin **İslam Devletinde Mali Yapı**'sı, İsmail Yılmaz'ın **Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekât-Vergi İlişkisi**, Timur Kuran'ın **İslamın Ekonomik Yüzleri** Türkçe okunup yararlanılan kaynaklar arasındadır. Yusuf Kardâvî'nin **Ez-Zekât: Devruhâ Fi İlâcî'l-Müşkilâtî'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**'sı, Abdulhamid Mahmud el-Ba'lı'nın **İktisadâtü'z-Zekât ve'tibârâti-siyâse el-maliyye ve'n-nakdiyye**'si de okunup yararlanılan Arapça eserler arasındadır.

İslami İlimler Araştırma Vakfı'nca düzenlenen ilmi toplantılarda sunulan tebliğlerden oluşan **İktisadi Kalkınma ve İslam, İbadet ve Müessese Olarak Zekât, Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât, Türkiye'de Zekât Potansiyeli, Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları** adlı kitaplar ve **DİA** maddeleri faydalandığımız kaynaklar arasındadır.

Kudret Büyükoçkun'un **Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât**, Ahmad Khalid'in **Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât**, Fâtıma Muhammed Abd'ül-Hâfız Hasûne'nin **Eseru Küllin mine'z-Zekât ve'd-Darîbeti alet't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye** adlı yüksek lisans tezleri, M. Sabri Erdoğan'ın **Zekâtın Ekonomik ve Sosyal Yönleri**, Yusuf Balta'nın **Zekât Malları ve Nisapları**, Beytullah Aktaş'ın **Kur'ân'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**, Murat Aydın'ın **Makro-Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Zekât Müessesesi: Türkiye İçin Malezya Modeli Örneği** adlı doktora tezleri de okunup kaynak gösterilen tezler içindedir.

Zekâtın çeşitli yönlerini konu alan çok sayıda makale, tebliğ bulunmaktadır. Bunlardan alıntı yapılan bazıları; Ali Rıza Gül'ün **Kur'an'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi**, Şehmus Demir'in, **Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve**

Semantik Analizi, Murtaza Köse'nin '**Fî Sebîlillâh**' Kavramının Zekât Açısından **Tahlili**, Nihat Dalgın'ın **Zekât Hükümleri**, Mustafa Öztürk'ün **Sadaka Kavramının Kur'ân'daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi**, Mehmet Erkal'ın **Zekâtla İlgili Bazı Meseleler**, Emrullah Dumlu'nun **İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât**, Muhammed İkbâl Encüm'un, **İslam'da Gelir ve Servet Dağılımı** adlı makalelerdir.

Ali Bûalâ'nın **Âsârü'z-Zekât Ala't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, Hüseyin İsmet'in **ez-Zekât ve Devrüha Fî't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, Âyet Ukkâş Semîr, Bin Nasır Muhammed ve Ğuzeybâvun Ali'nin **ez-Zekât ve Devrüha Fî Tahkîki't-Tenmiye**, Bûdellal **ez-Zekât ve Devrüha Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, Russell Powell'ın **Zakat: Drawing Insights for Legal Theory and Economic Policy from Islamic Jurisprudence**, Fuadah Joharı, Ahmad Fahme Mohd Ali ve Muhammad Rıdhwan Ab. Aziz'in, **A Review of Literatures on Current Zakat Issues; An Analysis between 2003-2013**, Fuadah Joharı, Muhammad Rıdhwan Ab. Aziz, Mohd Faisol Ibrahim ve Ahmad Fahme Mohd Ali'nin **The Roles of İslamic Social Welfare Assistant (Zakat) for the Economic Development of New Convert**, Muhammad Azam, Nasır İqbal ve Muhammad Tayyab'ın **Zakat and Economic Development: Micro and Macro Level Evidence from Pakistan**, Rahim Darma, A. Majdah M. Zain ve Riri Amandaria'nın **Zakat, Local Social Organization, and Social Capital in Rural Economic Development** Magda İsmail A. Mohsin'in **Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries**, Ayesha Tarar ve Madiha Riaz'ın, **Impact of Zakat on Economy: Structure and Implementation in Pakistan** isimli Arapça ve İngilizce yazılmış makalelerden de yararlanılmıştır.

Burada boyutu aşmamak için kaynaklara ismen atıfta bulunulmuş ve örnek olsun diye tez konusunun bazı başlıklarıyla doğrudan alakalı birkaç kaynağın kısa değerlendirilmesi yapılmıştır:

Muhammed Salih Hud tarafından yazılmış olan **En-Nizamü'l-Alemi Li'z-Zekât: Rivaye Müstakbeliyye Li-Tef'ili'd-Devri'l-İktisadi ve'l-İctimai Li'z-Zekât** adlı eserde yazar, Müslüman toplumlarında zekâtın rolünü kaybetmesini

dehşet verici olarak kabul etmektedir. Zekât şahısla değil malla alakalı bir durumdur. Salih Hud zekâtı, sözleşme maddesi, tarihi miras, bir yerde yerleşmenin aracı, fakirlik probleminin çözümü, biriktirmenin engeli, yatırım ve dolaşımın teşviki ve devlete olan borcun belirlenmesinin önemli bir aracı olarak izah etmekte, bunun zıddı olan faizin bereketsizlik getirdiğini ifade etmektedir. Zekâtın iktisadi ve sosyal faydalarını anlatırken iş fırsatları ve istikrarı, dolayısıyla milli geliri artırması, adil dağılıma etkisi, mali politikaları desteklemesi, kalplerin telif edilmesi, azınlıkların geliştirilmesi, fert, aile ve toplumun arındırılması konularına değinmektedir.

Veli Sırım'ın kaleme aldığı **Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslam Ekonomisinde Zekâtın Yeri** adlı makalede İslam'ın gelir oluşmasının temeline tasarrufu değil harcamayı koyduğunu belirtilerek zekât bir toplum içinde servet ve mülkiyetin yaygınlaşmasının en önemli aracıdır, denilmektedir. Zekât servetin belli ellerde birikmesini engelleyen en önemli reçetedir. Zekâta tabi olmayan malların başında fiziki üretim araçları gelmekte ve arz yönlü ekonomiyi dolaylı olarak teşvik etmektedir. Zekât yoluyla gelir elde eden kişilerin satın alma gücü artacağından mal ve hizmet talebi, dolayısıyla zekât verenlerin servetleri artacaktır. Bu da tekrar yatırım, üretim ve istihdama dönüşerek nihayetinde milli gelir artışı yaşanacaktır. 1970'li yılların iktisadi sorunlarına alternatif bir çözüm getirebilmek için ABD'de ortaya çıkan arz-yönlü iktisadın dayandığı temel araç vergi indirimleriydi. Vergi indirimi, vergi gelirlerini artıracaktı. Vergi indirimlerinin başarılı sonuç vermesi için kamu harcamalarının azaltılması, yasal ve kurumsal serbestleşmenin sağlanması ve sıkı para politikası uygulanması gerekiyordu. Batılı arz-yönlü iktisat yaklaşımı, üretim ve arz artışını tahrik ederken İslami arz-yönlü iktisadın en önemli araçlarından olan zekât oranlarındaki her artış, taleple birlikte arz artışına sebep olmaktadır. Zikredilen konular makalede başarılı bir şekilde işlenmiştir.

Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı adlı makalenin yazarı Murat Aydın, bir toplumda sosyo-ekonomik açıdan en önemli göstergenin gelir dağılımı olduğunu söyleyerek adaletsiz dağılımın kamu ekonomisinin en önemli sorunları arasında yer aldığını aktarmaktadır. Bu açıdan zekât hem ekonomik büyümeyi sağlamada hem adaleti teminde devletin kullandığı diğer enstrümanlardan daha etkin ve adildir. Gelirin yeniden dağılımı, devletin vergi

ve kamu harcamalarını kullanmak suretiyle adaleti temin etmek için ekonomiye müdahale etmesidir. Zekât vergiye benzese de yaptırım, adem-i tahsis, yansıma etkisi, bedavacılık, gelir etkisi ve tarafsızlık açısından farklılık arz etmektedir. Bu makalede bir anket çalışması yapılmış ve gelir dağılımındaki adaleti ölçmede en çok kullanılan ve kabul gören Gini katsayısı hesaplanarak zekâtın işlerlik kazanmasıyla gelir dağılımındaki olumlu etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.

Musa Kâsihî'nin yazdığı **Devr'uz-Zekât Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye ve'l-İctimâiyye** adlı makalede önce zekât, iktisadi gelişme kavramları ve bunlar arasındaki ilişki incelenmiş sonra zekâtın iktisadi ve sosyal gelişme üzerindeki rolü ele alınmıştır. Zekâtın tüketim ve biriktirme eğilimi, likidite tercihi, yatırım ve para dolaşımı gibi iktisadi değişkenler üzerindeki etkisi, gelir ve servet dağılımı ve işsizlik üzerindeki rolü, onun iktisadi yönüyle alakalıdır. Zekât bir açıdan parasal ve mali istikrarı desteklemekte, diğer açıdan iktisadi canlılığı sağlamaktadır. Bu yönüyle enflasyon ve deflasyon döneminde piyasayı dengeler. Toplumsal adaleti sağlaması, sosyal sigorta işlevi görmesi, fakirlikle mücadele etmesi, sınıflar arası eşitsizliği azaltması, devlet için genel güvenliği muhafazası ve bireysel özgürlüğü teşvik etmesi ise zekâtın sosyal yönüyle alakalıdır.

Abdülbâsıt el-Kar'ân ve Münir Süleyman el-Hakîm tarafından kaleme alınan **Devrüz-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti't-Tedahhum** isimli makalede de önce enflasyonun tarifi ve iktisatçılara göre ne anlama geldiği, çeşitleri ve sebepleri sonra zekâtın tanımı, meşruiyetinin delili, zekât malları, vucup şartları ve önemi anlatılır. Ardından zekâtın enflasyonu iyileştirmedeki rolü incelenirken servetin yeniden dağılımına değinilir. Talep ve harcamaların yükselmesine, yapısal bozulmaya götüren enflasyonun hafifletilmesinde zekâtın etkisi farklı boyutlarda tartışılır. Çalışmanın nihayetinde elde edilen tespitlerden bazıları şöyledir: Zekât, enflasyonu iyileştirip oranını düşürmede temel rol oynayabilecek önemli bir araçtır. Zekât, malın temel ihtiyaçlara uygun olarak adil bir şekilde dağıtılmasını ve üretim faktörlerinin yeterli bir şekilde bir araya gelerek iş imkânlarının ortaya çıkmasını sağlayan etkin bir araçtır. Bu da çalışma gücü olan fakirlere kendileri ve ailelerine harcama yapabilecekleri gelir getirecek meslek sahibi olmaları için gerekli alet edevatı satın alma imkânı verir. Nihayetinde enflasyonla mücadele etmeyi sağlayan mal ve para

arzı dengesi gerçekleşmiş olur. Biriktirme, parayı değişim aracı olma görevinden çıkararak arz ve talep dengesini bozar, zekât ise malı azalttığı için tasarrufları yatırıma yönlendirip üretimin artmasına ve enflasyonla mücadelele sebep olur.

Hitâm Arif Hasan Amâvî tarafından hazırlanan **Devr'uz-Zekât Fi't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye** adlı yüksek lisans tezi, iktisadi gelişmede zekâtın rolünü fakirlik probleminin çözümü, işsizlikle mücadele, gelir ve servetin yeniden dağılımı, yatırımı teşvik, vergi ve zekâtın toplanmasında kurumsallaşma bağlamında ele alsa da konuyu dar bir çerçevede irdelemiştir.

Abdülbâri b. Muhammed Ali Müş'ıl'ın **Âliyâtü't-Tevâzüni'l-Küllî Fi'l-İktisadi'l-Küllî** isimli makro iktisadın genel denge mekanizmalarını inceleyen doktora tezinde zekâtın makro iktisat değişkenleri üzerindeki etkisi tüketim, yatırım, tasarruf, para talebi ve emek unsuru bağlamında ele alınmış ve zekât, otomatik makro dengesi mekanizması olarak kabul edilmiştir.

Monzer Kahf tarafından kaleme alınan **The Principle Of Socio-Economic Justice In The Contemporary Fiqh Of Zakah** adlı makalede yazarın amacı, zekâta dair çağdaş fıkıh düşüncesi hakkında ekonomik bir bakış açısı sunmak ve bunların bazılarının sosyal ve ekonomik açıdan tutarlı olamayacağını göstermektir. Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, çağdaş zekât fikhında adalet prensibine ilişkin kısa bir literatür araştırması sunar. İkinci bölüm, zekâtın amacı olarak adalet dağıtımının geçerliliğini araştırır. Üçüncü bölüm, sosyo-ekonomik adaletin gereklerini yerine getirme açısından bir vergi olarak zekâtı inceler. Burada zekât oranları, zekâta tabi olma kriterleri ve zekâta tabi mallar adil dağılım açısından tartışılır. Dördüncü bölüm, zekâtın çağdaş toplumda gelir ve servetin yeniden dağıtılması amacını başarabilme hızına örneğin zekâtın arzulanan değişikliği ne kadar çabuk getirebileceğine yönelik bir çalışmadır. Bu bölüm adalet dağıtımını başarmada farklı fıkıh görüşlerinin etkisini araştırır.

Yukarıda sayılan kaynakların bir kısmından ilkeler çıkarmak, bir kısmından detay bilgiler vermek, bir kısmından da ampirik çalışma sonuçlarını kullanmak suretiyle yararlanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE, ZEKÂTLA İKTİSADİ SİSTEM İLİŞKİSİ, İSLAM ÖNCESİ ARABİSTANDA VERGİ VE ZEKÂTIN KISA TARİHİ

1.1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden unsurlardan biri olan zekât, Kur’ân-ı Kerîm’de bazen sadaka bazen infak bazen de hak kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kavramlardan sadaka ve infak, zekâtla birlikte ele alınacak ve aralarındaki ilişki tespit edilmeye çalışılacaktır. Aynı şekilde iktisadi büyüme, kalkınma ve gelişme kavramları, aralarında farklar olmasına rağmen birbirinin yerine kullanıldıkları için birlikte incelenecektir. Ardından zekâtın iktisadi gelişmeyle olan ilişki boyutunun neleri kapsadığı ortaya konulacaktır.

1.1.1. ZEKÂT ve İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

1.1.1.1. Zekât Kavramı

1.1.1.1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Zekât (زكاة) kelimesi, “z-k-y (zekâ): زك-ي” kökünden mastardır. Sözlükte “çoğalmak/ artmak/ gelişmek/ büyümek/ bereketlenmek¹, iyi/ düzgün (kişi) olmak²” anlamlarına gelir. Bu manalar içinde zekâtın temel anlamı, ister dünyevi ister uhrevi olsun Allah’ın bereketiyle meydana gelen artıştır.³ Bütün artan, çoğalan ve gelişen şeyler, bu kökten gelen kelimelerle ifade edilmiştir.⁴ Örneğin zirai ürünlerin verimi arttığı zaman, “زكا الزرع: zekâ ez-zer’u” denilir.⁵ Zekât ibadetine bu ismin verilmesi de kelimenin büyüme ve gelişme anlamından kaynaklanmaktadır.⁶ Çünkü zekât,

¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, **Kitâbü’l-Ayn**, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmîrâî, 8 c., Beyrut, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1988, C: V, s. 394; Ebu’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 6 c., 2. bs., Kahire, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1970, C: III, s. 17; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd Cevherî, **Sihâh fi’l-lüğa**, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1990, C: VI, s. 2368; Râgıb el-İsfehânî, **Müfredât**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 3. bs., Beyrut, Dâru’ş-Şâmiyye, 2002, s. 380; Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, yay. haz. ve tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 18 c., 2. bs., Beyrut, Dâru’l-İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1997, C: VI, s. 64.

² Ferâhidî, **a.g.e.**, V, 394; İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 17; İbn Manzûr, **a.g.e.**, VI, 64.

³ İsfehânî, **a.g.e.**, 380.

⁴ Ferâhidî, **a.g.e.**, V, 394; İbn Manzûr, **a.g.e.**, VI, 64.

⁵ Ferâhidî, **a.g.e.**, V, 394; Cevherî, **a.g.e.**, VI, 2368; İsfehânî, **a.g.e.**, 380; İbn Manzûr, **a.g.e.**, VI, 64.

⁶ İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 17.

dünyada mal varlığının çoğalmasına yol açar, ahirette ise sevaba vesile olur.⁷ Malın zekâtını vermeye ise Arapçada tezkiye veya tezekkî denilir.⁸

Sözlüklerde “artmak, çoğalmak, iyi olmak” anlamına gelen zekât kelimesinin, Kur’ân-ı Kerîm’de hem bu anlamlar ve hem de malî yükümlülüğün yanı sıra “temizle(n)me, arınma” anlamında⁹ kullanıldığı görülmektedir. Aslında bu manaların birbiriyle yakından ilgisi vardır. Zira temizle(n)me, arınma; olumlu unsurların çoğalarak olumsuzluklara galip gelmesi sonucunda oluşan bir durumdur.¹⁰ Nitekim ekinin, yabani otlar ve gelişmesini engelleyen şeylerden temizlenmesi, bu şekilde ifade edilmiştir.¹¹ “Malın zekâtı” ifadesi ile “temizlenmesi”¹² anlamının kast edildiği de söylenilmiştir. Buna göre zekât veren kişi, fakirlerin hakkını vererek malını temizlemiş olmanın¹³ yanı sıra kendisini de günahlardan arındırmış olur.¹⁴ Ancak malın temizlenmesi, onun gelişmesini sağladığında doğru bir anlam olabilir.

Terim olarak zekât, kimi zaman benzer, kimi zaman farklı ifadelerle tarif edilmiştir. Bunların içinde belki en özlü ifade, Cürçânî’ye (ö. 816/1413) ait olan “Belirli bir malın belirli bir miktarını belirli kişiye vermektir”¹⁵ şeklindeki tanımdır. Daha sonraları zekât, “Bir malın belirli bir miktarını belirli bir zaman sonra hak sahibi Müslümanlara Allah rızası için vermektir”¹⁶ şeklinde tanımlanarak daha açık

⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, **el-Mebsût**, 15 c., Kahire, Matbaatü’s-Saâde, 1324, C: I (cüz: 2), s. 149; Ebu’l-Âlâ el-Mevdûdî, **İslam ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri**, çev. İhsan Toksarı, İstanbul, Nida Yayınevi, 1968, s. 111-112; Nicolas P. Agnides, **İslam’ın Mali Hükümleri**, çev. Servet Armağan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003, s. 175.

⁸ Cevherî, **Sihâh**, VI, 2368.

⁹ Zekât ve aynı kökten gelen bazı kelimelerin temizlenme, arınma, iyi olma anlamında kullanıldığı âyetler için bkz. Bakara, 2/174; Âl-i İmrân, 3/77; Nisâ, 4/49; Kehf, 18/74, 81; Meryem, 19/13, 19; Nûr, 24/21, 28, 30; Necm, 53/32; Nâziât, 79/18; Abese, 80/3, 7; A’lâ, 87/14; Leyl, 92/18; Şems, 91/9.

¹⁰ Şehmus Demir, “Kur’ân’da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi”, **AÜİFD**, Sayı: 28, Erzurum, 2007, s. 13-15.

¹¹ Yusuf el-Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât (Fıkhu’z-zekât)**, çev. İbrahim Sarıms, 2 c., İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1984, C: I, s. 51.

¹² Ferâhidî, **Kitâbü’l-Ayn**, V, 394; İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, III, 17; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, VI, 65.

¹³ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmi’u’l-Beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân (Tefsîrû’t-Taberî)**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 26 c., Riyad, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003, C: I, s. 612.

¹⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer Fahreddîn er-Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, 16 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1990, C: II (cüz: 3), s. 42.

¹⁵ Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürçânî, **Kitâbü’t-Ta’rîfât**, Beyrut, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1983, s. 114. Tarifin Arapçası şöyledir: إيجاب طائفة من المال في مال مخصوص لمالك مخصوص

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, **“Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu”**, 8 c., İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1976, C: IV, s. 77.

ifadeler kullanılmıştır. Bugün ülkemizde yaygın olarak kabul gören tanım şöyledir: “Allah’ın Kur’ân’da zikredilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı, dini açıdan zengin sayılan kişilerin mallarından alınan paydır. Bu payın maldan çıkarılma işlemine de ayrıca zekât denir”.¹⁷ Bazı tariflerde zekât alacak kişilerin Haşim ailesine mensup olmaması veya bu ailenin himayesinde bulunmaması ve zekât ödeyenlerin bundan menfaat temin etmemesi şartı getirilmiştir.¹⁸ Zekâtın çeşitli tanımlarında onun dini, mali ve siyasi boyutunun etkisi olduğu söylenebilir. Öyle ki, her mezhebin kendine özgü tanımı, hatta mezhep içinde farklı tanımlar bile yapılabilmektedir.¹⁹ Bizce Kur’ân âyetleri ve hadisler²⁰ ışığında zekât şöyle tanımlanabilir: “Temel ihtiyaçtan fazla ve artma özelliğine sahip olan malların, belirli bir nisaba ulaştıktan belirli bir süre sonra belirli bir miktarının Kur’ân’da belirlenen sınıflara verilmesidir”.

1.1.1.1.2. Kur’ân ve Hadislerde Kullanımı

Zekâ (زكاة) kelimesi ve türevleri, Kur’ân-ı Kerîm’de 23’ü Mekkî, 36’sı Medenî sûrelerde olmak üzere 56 âyette 59 defa geçmektedir. Kök olarak tek bir âyette zikredilen zekâ fiili²¹, “temize çıkma” anlamına gelmektedir. Tezkiye kökünden gelen kelimelerin geçtiği âyetlerde yer alan “zekkâ²², yüzekkî²³, yüzekkûne²⁴,

¹⁷ Mehmet Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004, s. 22; Erkal, “Zekât” **DİA**, İstanbul, 2013, C: XLIV, s. 197. Bu, Kardâvî’nin yaptığı şu tanıma benzemektedir: “Zekât, Yüce Allah’ın hak sahiplerine verilmek üzere farz kıldığı ve belirli şartlarda zengin sayılan kişilerin malından alınan belirli bir pay ve bu payı hak sahiplerine vermektir”. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 51.

¹⁸ Selim Ahmed Sıddıkî, **İslam Devletinin Mali Yapısı**, çev. Rasim Özdenören, İstanbul, Fikir Yayınları, 1972, s. 38-39.

¹⁹ Mezhep tanımları için bkz. Vehbe ez-Zuhaylî, **el-Fıkhu’l-İslâmiyye ve Edilletuhû**, 11 c., 4. bs, Dimeşk, Dâru’l-Fikr, 1997, C: III, s. 1788-1790.

²⁰ İlgili âyetler için bkz. Bakara, 2/219, 267; En’âm, 6/141; A’râf, 7/199; Tevbe, 9/34, 60, 103. Zekât malları, nisab miktarı ve oranlarıyla ilgili hadisler için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, **Sahîhu’l-Buhârî**, thk. Mustafa Dîb el-Buga, 6 c., 4. bs, Dimaşk, Dâru İbni Kesîr; Beyrut, el-Yemâme, 1990, C: II, s. 509, 524-530, 532, 539-541 (**Zekât**, 4, 31-38, 41-42, 44-45, 53-55); Ebû’l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Neysâbü’rî Müslim b. el-Haccâc, **Sahîhu Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Kahire, Dâru İhyai’l-Kütübi’l-Arabiyye, 1955, C: II, s. 673-676 (**Zekât**, 1-2); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni İbn Mâce**, 2 c., Riyad, Mektebetü’t-Terbiyeti’l-Arabî li-Düveli’l-Halîc, 1986, C: I, s. 298-299, 301-306 (**Zekât**, 4-6, 9-13, 15-20); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni Ebî Dâvud**, 3 c., Riyad, Mektebetü’t-Terbiyeti’l-Arabî li-Düveli’l-Halîc, 1989, C: I, s. 290-303, (**Zekât**, 2-5, 8, 11-17); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni’t-Tirmizî**, 3 c., Riyad, Mektebetü’t-Terbiyeti’l-Arabî li-Düveli’l-Halîc, 1988, C: I, s. 193-200 (**Zekât**, 3-10, 12-14, 17); Muhammed Nâsıreddîn el-Elbânî, **Sahîhu Süneni’n-Nesâî**, 3 c., Riyad, Mektebetü’t-Terbiyeti’l-Arabî li-Düveli’l-Halîc, 1988, C: II, s. 514-526 (**Zekât**, 5, 7-8, 10, 12, 15-19, 21-29).

²¹ Nûr, 24/21.

²² Şems, 91/9.

tüzekkî²⁵ ve tüzekkû²⁶ fiilleri, “kişiyi geliştirme, temize çıkarma” manalarında kullanılmıştır. Tezekkî kökünden gelen kelimelerin geçtiği âyetlerdeki “tezekkâ²⁷, yetezekkâ²⁸ ve yezzekkâ²⁹ fiilleri de yerine göre “arınma, gelişme, zekât verme” anlamlarından biriyle karşımıza çıkmaktadır. Bir de kelimenin “zekiyye³⁰ (gelişmiş, olgunlaşmış, temiz) şeklinde ismi fail ve “ezkâ³¹ (daha/ en geliştirici/ temiz) şeklinde ismi tafdil formunda kullanımları bulunmaktadır.

Zekâ fiilinin mastarı olan zekât kelimesi, 32 âyet³² geçmektedir ve iki âyet³³ dışında hepsinde mali ibadet anlamındadır. Belirlilik açısından bakıldığında zekât kelimesi sadece üç âyet³⁴ nekra (belirsiz), diğerlerinde marife (belirli) olarak kullanılmıştır. Marife olarak geçtiği âyetlerde yani yirmi dokuz yerde mali ibadet anlamına gelen zekât kelimesi, yirmi yedi yerde namazla birlikte zikredilmiştir. Namazın zikredilmediği yerlerin birinde ise zekât verme eylemi, her şeyi kuşatan Allah’ın rahmetini hak eden kişilerin özellikleri içinde sayılırken³⁵ diğerinde de müşriklerle alakalı olarak “*Onlar zekât vermezler*”³⁶ şeklinde geçmektedir. Birçok âyet³⁷te zekâtın namazdan sonra gelmesi, mümin kişilerin gerek Allah’a karşı bedenle gerekse yine Allah’ın emriyle içinde yaşadıkları topluma karşı malla yapmaları gereken görevlerin bildirilmesi olarak yorumlanabilir.

Zekât kelimesinin nekra olarak geçtiği ve mali ibadet anlamına gelmediği âyetlerde³⁷ kelimeye “temiz” anlamı verilmiştir, ancak kök anlamına uygun olarak “gelişmeye müsait yapıda (çocuk)” manası da verilebilir. Mali ibadet anlamına

²³ Bakara, 2/129, 151, 174; Âli İmrân, 3/77, 164; Nisâ, 4/49; Nûr, 24/21; Cum’a, 62/2.

²⁴ Nisâ, 4/49.

²⁵ Tevbe, 9/103.

²⁶ Necm, 53/32.

²⁷ Tâhâ, 20/76; Fâtır, 35/18; Nâziât, 79/18; A’lâ, 87/14.

²⁸ Fâtır, 35/18; Leyl, 92/18.

²⁹ Abese, 80/3, 7.

³⁰ Kehf, 18/ 74; Meryem, 19/19.

³¹ Bakara, 2/232; Kehf 18/19; Nûr, 24/28, 30.

³² Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; A’râf, 7/156; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Kehf, 18/ 81; Meryem, 19/13, 31, 55; Enbiyâ, 21/73; Hac, 22/41, 78; Mü’minûn, 23/4; Nûr, 24/37, 56; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Ahzâb, 33/33; Fussilet, 41/7; Mücâdile, 58/13; Müzzemmil, 73/20; Beyyine, 98/5.

³³ Kehf 18/81; Meryem 19/13.

³⁴ Kehf, 18/81; Meryem, 19/13; Rum, 30/39.

³⁵ A’râf, 7/156.

³⁶ Fussilet, 41/7.

³⁷ Kehf, 18/81; Meryem, 19/13.

kullanıldığı âyet³⁸ ise zekât, diğerlerinden farklı olarak faizle karşılaştırılmıştır. Tez konusuyla ilişkisi bakımından düşünülürse bu karşılaştırma, bir açıdan servetin belirli ellerde birikmesini sağlayan ve engelleyen birbirine zıt iki faktöre işaret etmekte, diğer açıdan bireyleri ve piyasayı etkileyen olumlu ve olumsuz araçlara dikkat çekmektedir.

Mali ibadet anlamına gelen zekât kelimesinin geçtiği âyetler dönemsel olarak incelendiğinde ise bunlardan bir kısmının (10 âyetin)³⁹ Mekke, çoğunun (20 âyetin)⁴⁰ Medine döneminde indiği görülmektedir. Bu da Mekke döneminde bilinen ve verilen zekâtın Medine döneminde daha güçlü bir şekilde devam ettiğini ortaya koymaktadır. Hatta Medine’de sadaka kavramının devreye girmesiyle birlikte zekât, devlet eliyle alınıp dağıtılan bir yükümlülük haline gelmiştir.

Mekke döneminin ilk yıllarında inen sûrelerde zekât kavramına rastlanmaz. Ancak iki sûrede bu kavramla aynı kökten gelen ve “zekât verme eylemi”⁴¹ anlamına da gelen “tezekkâ”⁴² ve “yetezekkâ”⁴³ ifadesi geçmektedir. Zekât kavramı nuzûl (iniş) sırasına göre ilk defa, Musa’nın (a.s) kavmi münasebetiyle “...*Rahmetimi sakınanlara, zekât verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım*”⁴⁴ şeklindeki ibare ile kullanılmıştır. Daha sonra inen âyetlerde ise İsa (a.s) ve İsmail’in (a.s) zekâtı emrettikleri⁴⁵ bildirilmektedir. Ardından da önceki nebilere zekât vermelerine dair vahiy geldiğinden⁴⁶ bahsedilmektedir.

³⁸ Rum 30/39.

³⁹ A’râf, 7/156; Meryem, 19/31, 55; Enbiyâ, 21/73; Mü’minûn, 23/4; Neml, 27/3; Rûm, 30/39; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzzemmil, 73/20. Müzzemmil sûresinde geçen âyetin Medine’de indiğine dair görüş için bkz. Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsîru’l-Hadîs: Tertîbü’s-Süver Hasebü’n-Nüzûl**, 10 c., 2. bs., Kahire, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 2000, C: I, s. 426.

⁴⁰ Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/12, 55; Tevbe, 9/5, 11, 18, 71; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/37, 56; Ahzâb, 33/33; Mücâdile, 58/13; Beyyine, 98/5.

⁴¹ Ebü’l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidu’t-tenzîl ve uyûnü’l-ekâvîl fî vücûhi’t-te’vîl**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazî, 6 c., Riyad, Mektebetü’l-Ubeykân, 1998, C: VI, s. 359, 388.

⁴² A’lâ, 87/14.

⁴³ Leyl, 92/18. Bu âyetle sözü edilen fiilin mal verme ibaresiyle birlikte geçmesi, onun mali mükellefiyetleri de ifade ettiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bkz. Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, 24.

⁴⁴ A’râf, 7/156.

⁴⁵ Meryem, 19/31, 55.

⁴⁶ Enbiyâ, 21/73.

Zekât kavramı, müminlerin bir özelliği olarak, ilk kez haber sıgası ile Mekke’de orta dönemde nâzil olan (inen) bir âyette “*Onlar ki, namazı kılarlar, zekâtı verirler ve ahirete de kesin olarak inanırlar*”⁴⁷ ifadesiyle yer alırken Mekke’nin son döneminde bu kavrama daha sık rastlanmaktadır.⁴⁸ “*Onlar zekât vermek için çalışırlar*” âyeti⁴⁹ ile faizin zekâtla karşılaştırıldığı âyet⁵⁰ de Mekke’nin son döneminde inmiştir.⁵¹ Ayrıca Mekke’de sadece son dönemdeki âyetlerde yer alan ve zorunlu mükellefiyeti bildiren hak kavramı dikkatleri çekmektedir.⁵² Mesela toprak ürünlerinin zekâtına dair bilgi veren âyette⁵³ bu mükellefiyet, hak ile ifade edilmiştir.

Medine’de inen âyetlerin bir kısmında⁵⁴ İsrail oğullarından alınan sağlam sözün açıklamasında kendilerine ve ehli kitaba verilen emirlerden birinin zekât olduğu görülmektedir. Yine bir kısım âyetlerde⁵⁵ zekât vermek, tövbe etmenin şartlarından biri olarak belirtilirken diğer bir kısım âyetlerde⁵⁶ geçen ifadelerde ya Müslümanlara emredilen zekât ya da onların zekât verdiklerinden bahsedilmektedir.

Zekât kelimesinin bazı formları da “gelişme, artma” şeklindeki temel manası ile Kur’ân âyetlerinde kullanım alanına sahiptir. İlgili âyetlerden biri şöyledir:

“*Mallarından sadaka/ zekât al; böylece onları arındırmış (tütahhiruhum) ve geliştirmiş/ olgunlaştırmış (tüzekkîhim) olursun. Onlara sürekli destek ol. Senin desteğin onları rahatlatır. Her şeyi işiten ve bilen Allah’tır*”.⁵⁷ Bu âyette önce temizleme manasına gelen “tathîr” kelimesi kullanılmıştır. Meal ve tefsirlerde bundan sonra gelen “tezkiye” kelimesine de genellikle aynı anlam verilmiştir.⁵⁸

⁴⁷ Neml, 27/3.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Beytullah Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013, s. 17.

⁴⁹ Mü’minûn, 23/4.

⁵⁰ Rum, 30/39.

⁵¹ Diğer âyetler için bkz. Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7; Müzzemmil, 73/20.

⁵² Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 45, 54. Hakla ilgili âyetler için bkz. En’âm, 6/141, İsrâ, 17/26, Rum, 30/38, Zâriyât, 51/19, Meâric, 70/24-25.

⁵³ En’âm, 6/141.

⁵⁴ Bakara, 2/43, 83; Nisâ, 4/162; Mâide, 5/12; Beyyine, 98/5.

⁵⁵ Tevbe, 9/5, 11; Mücâdile, 58/13.

⁵⁶ Bakara, 2/110, 177, 277; Nisâ, 4/77, 162; Mâide, 5/55; Tevbe, 9/18, 71; Hac, 22/41, 78; Nûr, 24/37, 56; Ahzâb, 33/33.

⁵⁷ Tevbe, 9/103.

⁵⁸ Örnek olarak bkz. Ali Özek vd., **Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 202; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, sd. İsmail Karaçam vd., 10 c., İstanbul, Feza Gazetecilik, [t.y.], C: IV, s. 400.

Hâlbuki matuf, matufun aleyhden farklıdır. Dolayısıyla buradaki “tezkiye” kelimesi, sözlük anlamı olan “geliş(tir)me” manasındadır ve zekât/ farz sadaka veren kişilere ait bir durumdur. Benzer şekilde “tathîr” ve “tezkiye” kökünden gelen kelimelerin birlikte geçtiği diğer bir âyette de bunların anlamının farklı olduğu görülmektedir:

“Kadınları boşadığınızda bekleme sürelerin sonuna varırlarsa koca adaylarıyla marufa uygun şekilde anlaştıkları takdirde evlenmelerine engel olmayın. Bu, içinizden Allah’a ve ahiret gününe inananlara verilen öğüttür. Sizin için uygun (ezkâ) ve temiz olan (ather) budur. Bunları bilen Allah’tır, siz bilemezsiniz”.⁵⁹

Zekât kelimesindeki “gelişme” anlamının zekât veren kişilerin mallarıyla da alakalı bir durum olduğuna dair şu âyeti hatırlamakta yarar vardır:

“İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç, Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, asıl (mallarını) kat kat artıranlar, zekât verenlerdir”.⁶⁰ Bu âyet, zekât verenlerin mallarını artıracığını bildirir. Her ne kadar zekât veren kişinin malı azalıyormuş gibi görünse de ‘kat kat art(ır)ma’ ifadesinden anlaşıldığı üzere toplumun bütün kesimlerinde zekâtın etkisi görülür. Nihâyetinde piyasada meydana gelen gelişmeden zekât verenler de faydalanır. Tam tersi faizli işlemlerde faiz alan kişi kazançlı çıkmış sayılsa da ‘Allah katında artmaz’ denildiği için piyasada daralmaya sebep olduğu anlaşılmaktadır. Zira piyasalar, İslami açıdan Allah’ın koyduğu fitri kanunlarına göre işlemektedir.⁶¹ Nitekim şu âyet, bu durumun bir başka şekilde ifadesidir:

“Allah faizli işleri daraltır. O sadakaları/ zekâtı artırır (gelişme/ büyüme aracı yapar). Allah aşırı nankör günahkârların hiçbirini sevmez”.⁶² İktisadi açıdan bu âyet, faizli işlem sonucu ele geçen paranın tüketim eğilimi düşük, verilen zekâtın ise tüketim eğilimi yüksek kesimlerin elinde toplandığına işaret etmektedir.

⁵⁹ Bakara, 2/232. Meal ve tefsirlerde “ezkâ” kelimesine genellikle “ather” kelimesinden farklı olarak “hayırlı, iyi, uygun” vs. anlamlar verilmiştir. Bu mana, “zekâ” fiilinin ikinci anlamı olan “iyi olmak”, “uygun olmak”tır.

⁶⁰ Rum 30/39.

⁶¹ Allah Rasûlü (s.a.v) “Fiyatları belirleyen, daraltan, genişleten ve rızkı veren Allah’tır...” diyerek fiyatlara müdahale etmeyi kabul etmemiştir. Bkz. Tirmizî, **Büyü**, 73.

⁶² Bakara, 2/276.

Zekât kelimesinin Kur'ân'da kazandığı göreceli “temizleme” anlamının, ilgili âyetlere bakıldığı takdirde, zekât ibadeti bağlamında kullanılmadığı anlaşılmaktadır. Ancak zekât toplama işleminin “tathir” meydana getirdiğini ifade eden âyete göre zekât verenlerin malları değil fakat kendileri arınmaktadır. Nitekim “tathir” fiilinden sonra gelen “onları” anlamındaki “hüm” şahıs zamiri bunun açık delilidir.

Aşağıdaki âyetlerde ise tezkiye kökünden gelen diğer kelimelere -bağlamına uygun düştüğü için- geliştirme anlamı da verilebilir:

“Rabbimiz! Bunların içinden bir elçi çıkar da onlara senin âyetlerini okusun, Kitab'ı ve hikmeti öğretsin ve onları olgunlaştırsın/ geliştirsın (yüzekkîhim). Üstün olan, doğru karar veren sensin”,⁶³

“Nitekim size içinizden bir elçi gönderdim. O, size âyetlerimizi okur, sizi olgunlaştırır/ geliştirir (yüzekkîküm), size Kitab'ı ve hikmeti öğretir, size bilmediklerinizi öğretir”,⁶⁴

“Allah, içlerinden bir elçi çıkararak bu müminlere iyilikte bulundu. Bu elçi, onlara Allah'ın âyetlerini okur, onları olgunlaştırır/ geliştirir (yüzekkîhim), onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretir. Onlar daha önce açık bir sapıklık içindeydiler”,⁶⁵

“Ümmilerin içinden elçi çıkaran Allah'tır. Onlara, Allah'ın âyetlerini okur, onları olgunlaştırır/ geliştirir (yüzekkîhim), onlara Kitab'ı ve hikmeti öğretir. Oysa onlar daha önce açık bir sapıklık içindeydiler”.⁶⁶

Hatta bu âyetlerdeki tezkiye kökünden gelen fiillere daha önce geçen “(Ey Elçi), onların mallarından sadaka/ zekât al; böylece onları arındırmış (tütahhiruhum) ve geliştirmiş/ olgunlaştırmış (tüzekkîhim) olursun. Onlara sürekli destek ol. Senin desteğin onları rahatlatır. Her şeyi işiten ve bilen Allah'tır”⁶⁷ âyetine istinaden “zekât/ sadaka alarak olgunlaştırma/ geliştirme” anlamı verilebilir.

⁶³ Bakara, 2/129.

⁶⁴ Bakara, 2/151.

⁶⁵ Âli İmrân, 3/164.

⁶⁶ Cum'a, 62/2.

⁶⁷ Tevbe, 9/103.

Hadislerde zekât kökünden gelen kelimelerin hangi anlamlarda geçtiğine bakıldığında hem sözlük hem de Kur’ân’da kazandığı manaların tümü için, özellikle de zekât ibadeti ve zekât verme eylemi için kullanıldığı görülecektir. İlgili bazı rivâyetler şöyledir: “Nebi (a.s) geldi ve şöyle dedi: ‘Namaz kılarken bir meleğin ‘Allah’ım! Bütün övgü ve senalar sanadır, bütün mülk senindir, hayrın tamamı senin elindedir, gizli açık bütün işler sana döner, bu yüzden sana hamd edebileyim, çünkü sen her şeye ölçü koyarsın. Allah’ım! Geçmiş bütün günahlarımı bağışla, ömrümün geri kalanında beni koru, beni razı olacağın salih/ iyi (zâkiyen) amelle rızıklandır...’ dediğini duydum”,⁶⁸ “...Sizden biri arkadaşını methedeceği zaman her halükârda şöyle desin: ‘Ben, onu söylemek istediği şey gibi sanıyorum. Ben, onu Allah’a karşı temize çıkarmıyorum’ (lâ üzekkîhi)”.⁶⁹ Yine bazı rivâyetlere göre cennete götüren faktörlerden biri de zekâttır: Adamın biri Nebi’ye (a.s) kendisini cennete sokacak bir amel sorunca Nebi (a.s) “Allah’a kulluk eder, ona hiçbir şeyi eş tutmazsın, namaz kılar, zekât verirsın, sıla-i rahimde bulunursun” buyurdu.⁷⁰ Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanların halini bildiren âyetle⁷¹ ilgili olarak Nebi (a.s) şöyle buyurmuştur: “Zekâtını verdiğin şey, kenz (hazine) değildir”.⁷² Ali’ye (r.a) isnat edilen “الْعِلْمُ يَرْكُو بِالْإِنْفَاقِ: İlim, infak (harcama/ öğretme) ile artar (yezku)”⁷³ sözü de zekâ fiilinin artma anlamına geldiğine dair veciz bir sözdür.

1.1.1.2.Sadaka Kavramı

1.1.1.2.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Sadaka (صدقة) kelimesi, “doğru söylemek, sözünü yerine getirmek” manasına gelen ve yalan söylemenin zıddı olan “s-d-k (sıdk): ص-د-ق” kökünden⁷⁴ türemiş bir isimdir ve çoğulu “sadakât”tır. Esasen sıdk, bir şeydeki kuvvete işaret eder; bu

⁶⁸ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, **Mevsûatü'l-hadîsiyye (Müsnedü el-İmam Ahmed b. Hanbel)**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 50 c., Beyrut, Müessesetür-Risâle, 2001, C: XXXVIII, s. 378-379.

⁶⁹ Ebû Dâvud, **Edeb**, 10.

⁷⁰ Buhârî, **Zekât**, 1; Müslim, **İmân**, 13.

⁷¹ Tevbe, 9/34.

⁷² Buhârî, **Zekât**, 4.

⁷³ Râzî, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, I (cüz: 2), 176.

⁷⁴ Ferâhidî, **Kitâbü'l-Ayn**, V, 56; İbn Fâris, **Mu'cemü mekâyis'il-lüğa**, III, 339; Cevherî, **Sihâh**, IV, 1505; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, VII, 307.

yüzden sadaka, kişinin (fakirlere⁷⁵) vermek suretiyle kendisi ve malını güçlendirdiği şey olarak ifade edilmiştir.⁷⁶ Sadaka vermeye, tasadduk denilir.⁷⁷ Zekât toplayana “musaddik”, dağıtana da “mütesaddik” veya “mussaddik” adı verilmiştir.⁷⁸ Bu kökten gelen “saduka” ise mehir⁷⁹ anlamındadır.

Sadaka kelimesi hem farz olan zekât ve fitre,⁸⁰ hem de nafîle harcamalar için kullanılır. Farz olan zekâta sadaka isminin verilmesi, kişinin fiiliyle sözünün doğruluğunu göstermesinden dolayıdır.⁸¹ Bu durumda sadaka, imanda doğruluğun ve ahiret gününü tasdik delilidir.⁸² Ayrıca insan, malının bir miktarını istenen ve gereken yerlere vermekle, infak emrini yerine getirdiğini ve dolayısıyla Allah’a inanıp hükümlerini tasdik ettiğini ortaya koymuş olur.⁸³

Terim olarak sadaka, Allah’ın hoşnutluğunu kazanmak için gönüllü olarak veya dini bir vecibeyi yerine getirmek üzere ihtiyaç sahiplerine yapılan maddi yardımları⁸⁴ ifade eder. “Karşılığında Allah’tan sevap beklenen bağış”⁸⁵ olarak da tanımlanmıştır. Fakihler âyet ve hadislerdeki kullanımları dikkate alarak sadakanın; zekât, fitır sadakası, adak, belirli suç ve hataların telafisi için verilen fidye veya keffâret kapsamındaki sadakalar ve gönüllü bağış olmak üzere beş farklı anlamından bahsetmişlerdir.⁸⁶ Zekâtın eş anlamlısı olan sadaka; “Müslümanın altın, gümüş, deve, davar, sığır, tahıl ve meyve gibi mallarının zekâtıdır. Bu zekât, Allah’ın tayin ettiği sekiz sınıfa verilir”⁸⁷ şeklinde tarif edilmektedir. Kur’ân’da, sadakadan ayrı olarak “zekât” kelimesinin kullanılmış olmasının da etkisiyle fıkıh ıstılahında anlam daralmasına uğrayan sadaka kavramının, sadece “nafîle olarak yapılan infak”

⁷⁵ Cevherî, **Sihâh**, IV, 1506.

⁷⁶ İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, III, 339.

⁷⁷ Ferâhidî, **Kitâbü’l-Ayn**, V, 57; İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 339-340; Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1506.

⁷⁸ Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1505-1506.

⁷⁹ Ferâhidî, **a.g.e.**, V, 56; İbn Fâris, **a.g.e.**, III, 339; Cevherî, **a.g.e.**, IV, 1506; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, VII, 310.

⁸⁰ Ramazan’da oruç tutmaya gücü yetenlerin veya hastalık ya da yolculuk sebebiyle ramazan dışında oruç tutacak olanların ramazan ayının sonunda vermesi gereken ve en düşük miktarı bir miskini doyuracak kadar olan yardımdır.

⁸¹ İsfahânî, **Müfredât**, 480.

⁸² Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 55.

⁸³ Ali Ünal, **Kur’ân’da Temel Kavramlar**, İzmir, Işık Akademi Yayınları, 2011, s. 445.

⁸⁴ Ali Duman, “Sadaka”, **DİA**, İstanbul, 2008, C: XXXV, s. 383.

⁸⁵ Cürcânî, **Ta’rifât**, 132.

⁸⁶ Duman, **a.m.**, 384.

⁸⁷ Ebû Ubeyd, **Kitâbü’l-Emvâl**, çev. Cemalettin Saylık, İstanbul, Düşünce Yayınları, 1981, s. 35 (no: 42).

anlamının yaygın ve yerleşik kabul gördüğü ifade edilmiştir.⁸⁸ Bir de başlangıçta din farkı gözetilmeksizin herkesten alınan verginin adı sadaka olduğu halde, daha sonra Müslümanlardan alınan vergiye zekât, gayrimüslimlerden alınana ise cizye ve haraç denilerek sadaka kavramının anlam alanı farklı bir tarafa kaydırılmıştır.⁸⁹

1.1.1.2.2. Kur’ân ve Hadislerde Kullanımı

Kur’ân’da beş yerde müfred⁹⁰ (tekil) ve sekiz yerde cem’i⁹¹ (çoğul) olarak zikredilen “sadaka” kelimesi, müfred geldiği yerlerin tümünde nekra olarak, cem’i geldiklerinde ise marife olarak kullanılmıştır. Bu kullanımların bir kısmında, ihramlıyken saç tıraş etmenin fidyesi⁹² ve tetavvu/ nafile⁹³ olmak üzere verilen sadakalardan bahsedilirken, geri kalanların tamamı zekât ile aynı anlamdadır.⁹⁴

Diğer yandan sadaka kökünden gelen türevlerin çoğunun da farz olan zekât anlamında kullanıldığını belirtmekte fayda vardır. Mesela “tesaddeka⁹⁵, tesaddekû⁹⁶, tesaddak⁹⁷, yessaddekû⁹⁸, essaddeku⁹⁹, nesseddeku¹⁰⁰” fiilleri yerine göre “bağışlama, zekâta sayma, zekât verme” anlamında “mütesaddikîn, mütesaddikât, müssaddikîn, müssaddikât”¹⁰¹ ismi failleri de “sadaka/ zekât veren erkek ve kadınlar” anlamlarında kullanılmıştır. Bu kökten gelen “sadukât”¹⁰² ismi ise “mehirler” manasındadır.

⁸⁸ Mustafa Öztürk, “Sadaka Kavramının Kur’ân’daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12-13, Samsun, 2001, s. 483.

⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Abdülaziz Bayındır, “Kur’ân’da Sadaka ve Faiz”, **Bilginin Kaynağı Kitap ve Hikmet**, Sayı: 17, İstanbul, 2017, s. 13.

⁹⁰ Bakara, 2/196, 263; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/103; Mücadele, 58/12.

⁹¹ Bakara, 2/264, 271, 276; Tevbe, 9/58, 60, 79, 104; Mücadele, 58/13.

⁹² Bakara, 2/196.

⁹³ Mücadele, 58/12-13.

⁹⁴ Bakara, 2/263-264, 271, 276; Nisâ, 4/114; Tevbe, 9/58, 60, 79, 103, 104.

⁹⁵ Mâide, 5/45.

⁹⁶ Bakara, 2/280.

⁹⁷ Yûsuf, 12/88.

⁹⁸ Nisâ, 4/92.

⁹⁹ Münâfikûn, 63/10.

¹⁰⁰ Tevbe, 9/75.

¹⁰¹ Yûsuf, 12/88; Ahzâb 33/35; Hadîd, 57/18.

¹⁰² Nisâ, 4/4.

Sadaka kelimesi ve türevleri, sadece bir âyet¹⁰³ hariç, Medine döneminde inen sûrelerde¹⁰⁴ yer almaktadır. Bu durumda, bu terimin Kur’ân’la birlikte kullanıma girdiği düşünülebilir.¹⁰⁵ Sadaka kökünden gelen kelimelerin çoğu zekâtla eş anlamlıdır.¹⁰⁶ Faiz-sadaka karşılaştırması ve borcun sadakaya/ zekâta sayılması, Medine’de ilk inen Bakara sûredeki âyetlerde¹⁰⁷ geçmektedir. Yine son inen Tevbe sûresinde zekâtın alınıp dağıtılmasından bahseden âyetlerde¹⁰⁸ sadaka kelimesi tercih edilmiştir. Dolayısıyla sadaka kavramı zekâtan daha kapsamlı olduğu için Müslümanların devlet kurdukları Medine dönemi, bu kullanıma uygun düşmektedir.

Hadis kaynaklarında ise zekât başlığı altında zikredilen hadislerin birçoğunda sadaka kavramı kullanılmaktadır. Bazı hadisler şöyledir: “Beş veskten az mahsulde sadaka yoktur. Beşten az devede sadaka yoktur. Beş ukiyye (200 dirhem) den az miktar gümüşte sadaka yoktur”.¹⁰⁹ Sahâbi Muaz b. Cebel’in (ö. 17/638) Yemen’e gönderilmesi hadisinde de zekât, sadaka kelimesiyle ifade edilmiştir: “Onlara bildir ki, Allah onların mallarında zenginlerinden alınacak bir sadaka emretmiştir”.¹¹⁰ İlk kaynakların bazılarında ise zekât başlığı “kitabü’s-sadaka” olarak geçmektedir.¹¹¹

Öte yandan, hadislerde sadaka kelimesinin malî ibadetler dışında da çok çeşitli manalarda kullanıldığı görülmektedir. Her türlü iyilik¹¹², tesbîh, tekbîr, tahmîd, tehlîl, emr-i bi’l-ma’ruf, nehy-i ani’l-münker, cinsî münasebette bulunmak¹¹³, iyi işler yapıp, kötü işlerden beri durmak¹¹⁴, adaletle hükmetmek, güzel

¹⁰³ Mekke’nin son döneminde sadece Yûsuf sûresi 88. âyette, sıdk kökünden türeyen “tesaddak” emri ile ismi fail sigasında gelen “mütesaddıkîn” kelimeleri yer almıştır.

¹⁰⁴ Bakara, 2/196, 263-264, 271, 276, 280; Nisâ, 4/92, 114; Mâide, 5/45; Tevbe, 9/58, 60, 75, 79, 103-104; Ahzâb 33/35; Hadîd, 57/18; Mücâdele, 58/12-13; Münâfikûn, 63/10.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Öztürk, “Sadaka Kavramının Kur’ân’daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 463. Ancak sadaka kelimesinin, Tevrat ve İncil nüshalarında da kullanıldığı görülmektedir.

¹⁰⁶ Bakara, 2/263-264, 271, 276, 280; Nisâ, 4/92, 114; Tevbe, 9/58, 60, 75, 79, 103-104; Ahzâb 33/35; Hadîd, 57/18; Münâfikûn, 63/10.

¹⁰⁷ Bakara, 2/276, 280.

¹⁰⁸ Tevbe, 9/ 60, 103.

¹⁰⁹ Buhârî, **Zekât**, 4; Müslim, **Zekât** 1, 3.

¹¹⁰ Buhârî, **Zekât**, 1, 62.

¹¹¹ Yakub b. İbrahim Ebû Yusuf, **Kitabü’l-Haraç**, çev. Ali Özek, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1973, s. 132; Ebû Ubeyd, **Kitâbü’l-Emvâl**, 367. Zekât olarak tercüme edilen kelimenin aslının sadaka olduğunu görmek için Arapça kitaba bkz. Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, Kahire, Mektebetü’l-Külliyâtî’l-Ezheriyye ve Dârü’l-Fikr, 1981, s. 320.

¹¹² Müslim, **Zekât**, 52.

¹¹³ Müslim, **Zekât**, 53.

¹¹⁴ Buhârî, **Edep**, 33; Müslim, **Zekât**, 55.

söz, namaza giderken atılan her adım, yoldan eziyet verici şeyleri gidermek¹¹⁵ hep sadaka olarak ifade edilmiştir.

1.1.1.3. İnfak Kavramı

1.1.1.3.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Enfeka (أنفق) filinin mastarı olan infak (انفاق) kelimesi, “n-f-k: ن-ف-ك” kökünden türemiştir ve sözlükte “elden kaçırma¹¹⁶, (piyasanın) ölmesi, fakirleşme¹¹⁷, (para veya mal) harcama¹¹⁸” anlamlarına gelir. İnfak kelimesinin kökü olan nefk ise “(dâbbenin) ölmesi¹¹⁹, (fiyatların) düşmesi¹²⁰, (malın) iyi satması¹²¹, tükenme ve son bulma¹²²” manasındadır. Nefk, aslında bir şeyin ayrılıp gitmesi ya da bir şeyi gizleyip gözden kaybetme anlamına işaret eder. Nefk kelimesinin geçişli hali olan infak kelimesinin temel anlamı ise “ihraç” yani çıkarmaktır.¹²³ Bu yüzden mal ile kullanıldığında “malı elden çıkarmak” manasına gelmektedir.¹²⁴ Malı elden çıkarma vesilelerinden biri olan zekâtın da bazen infak kavramıyla ifade edilmesi bundandır. Bu kökten gelen nafaka ise kişinin kendisine ve ailesine yaptığı harcamadır.¹²⁵

Kur’ân’ın en önemli kavramlarından biri olan infakın anlam çerçevesi, sözlük anlamı etrafında şekillenmektedir. Terim olarak, ihtiyacın iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz olmasına bakılmaksızın “malı ihtiyaç için harcama”¹²⁶ anlamına gelen infak kelimesi, meşru olmayan harcamaları da içermektedir. İnfak deyince genel olarak insanların başka kişi ve toplumlar için yaptıkları akla gelmekle birlikte, bireylerin kendileri ve aileleri için yaptıkları harcamalar da aynı kapsam içinde yer almaktadır.

¹¹⁵ Müslim, *Zekât*, 56.

¹¹⁶ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, V, 178.

¹¹⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyis'il-lüğa*, V, 454; Cevherî, *Sihâh*, IV, 1560; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XIV, 242.

¹¹⁸ Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1560; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 242.

¹¹⁹ Ferâhidî, *a.g.e.*, V, 177; İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 454; Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1560; İsfahânî, *Müfredât*, 819; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 242.

¹²⁰ Ferâhidî, *a.g.e.*, V, 177; İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 454.

¹²¹ Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1560; İsfahânî, *a.g.e.*, 819; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 242.

¹²² İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 454; Cevherî, *a.g.e.*, IV, 1560; İsfahânî, *a.g.e.*, 819; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 242.

¹²³ İbn Fâris, *a.g.e.*, V, 454-455.

¹²⁴ Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, I (cüz: 2), 29.

¹²⁵ Ferâhidî, *a.g.e.*, V, 177; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XIV, 243.

¹²⁶ Cürçânî, *Ta'rîfât*, 39.

Buna göre sadece Müslümanlar değil aynı zamanda diğer din mensupları da mallarını infak edebilmektedir. Yine muhtaçların ihtiyacını gidermek bu kapsamda değerlendirildiği için ihtiyacı olanın Müslüman olması da gerekmemektedir. Ayrıca kendisine infak yapılanın insan olması da şart değildir; kurumlar lehine veya hayvanlar için yapılan harcamalar da infak kavramı kapsamına girmektedir.¹²⁷

1.1.1.3.2. Kur’ân ve Hadislerde Kullanımı

İnfak kökünden gelen kelimeler Kur’ân-ı Kerîm’de 57¹²⁸ âyette geçmektedir. Sadece bir yerde¹²⁹ mastar kalıbıyla kullanılan infak kelimesi, bağlamı itibarıyla “fakirliğe düşme” anlamına gelmektedir. Diğer âyetlerde ise mazi, muzari, nefy, emir, nehiy veya ismi fail kalıbıyla her türlü harcamayı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Orta dönem Mekkî âyetlerde kullanılmaya başlayan infak¹³⁰, kimi yerde zekâtla aynı anlama gelmektedir. Medenî âyetlerde ise infakın çok daha sık kullanıldığı ve bazı yerlerde tamamen zekât manasına geldiği görülmektedir.

Daha önce ele alınan zekâtın “Kur’ân ve Hadislerde Kullanımı” başlığı altında kavramın büyük çoğunlukla namazla birlikte geçtiği görülmüştü. Bu açıdan bakıldığında infakın da namazla birlikte kullanıldığı âyetler¹³¹ vardır. İlgili âyetler incelendiğinde bu anlamdaki infakın zekâtı da kapsayabilecek şekilde genel olduğu anlaşılmaktadır. Hepsi Medine’de inen sûrelerde olmak üzere yedi âyette¹³² “fî sebîlillâh” kavramıyla birlikte geçen infak ise özellikle “zekât” anlamına gelecek şekilde zikredilmiştir. Bunlardan biri, son inen Tevbe sûresindeki altın ve gümüşün zekâtına delil gösterilen âyettir.¹³³ Yine Medine’de ilk inen Bakara sûresinde infak

¹²⁷ Ali Rıza Gül, “Kur’ân’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, **Dini Araştırmalar**, C: VIII, Sayı: 22, s. 260-261.

¹²⁸ Bakara, 2/195, 215, 219, 254, 261-262, 264-265, 267, 270, 272-274; Âl-i İmrân, 3/17, 92, 117, 134; Nisâ, 4/34, 38-39; Mâide, 5/64; Enfâl, 8/3, 36, 60, 63; Tevbe, 9/34, 53-54, 91-92, 98-99, 121; Ra’d, 13/22; İbrâhîm, 14/31; Nahl, 16/75; İsrâ, 17/100; Kehf, 18/42; Hacc, 22/35; Furkân, 25/67; Kasas, 28/54; Secde, 32/16; Sebe, 34/39; Fâtır, 35/29; Yâsin, 36/47; Şûrâ, 42/38; Muhammed, 47/38; Hadîd, 57/7, 10; Mümtehine, 60/10-11; Münâfikûn, 63/7, 10; Teğâbûn, 64/16; Talak, 65/6-7.

¹²⁹ İsrâ, 17/100.

¹³⁰ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 35. İnfak kelimesinin ilk defa kullanıldığı âyet için bkz. Yasin, 36/47.

¹³¹ Bu âyetlerin bir kısmı Mekke’de (İbrâhîm, 14/31; Fâtır, 35/29; Şûrâ, 42/38) daha çoğu ise Medine’de (Bakara, 2/3; Enfâl, 8/3; Tevbe, 9/54; Ra’d, 13/22; Hacc, 22/35) inmiştir.

¹³² Bakara, 2/195, 261-262; Enfâl, 8/60; Tevbe, 9/34; Muhammed, 47/38; Hadîd, 57/10.

¹³³ Tevbe, 9/34.

edilmesini emreden bir âyet¹³⁴ de ticaret malları, define, maden ve su ürünlerinin zekâtına delil getirilmektedir. Aynı sûrede neyin infak edileceği sorusunun cevabında gelen, “*artanı/ artma özelliği olanı*”¹³⁵ anlamındaki “*afv*” kelimesinin geçtiği bir başka âyet¹³⁶ de zekât mallarının özelliğine delil kabul edilmektedir.

İnfakla ilgili hemen her âyette dikkat çeken husus, infak edilecek şeyde bir tahsise gidilmiş olmaması yani mutlak bırakılmasıdır. Bu manada infak, kişinin, Allah’ın kendisine verdiği zâhirî ve bâtınî bütün nimetlerden yapmış olduğu tüm yardımlara denir.¹³⁷ İnfak, mecaz olarak mal ve mülkün dışında ilim öğretme gibi manevî şeyleri de kapsamaktadır.¹³⁸

İnfakın sadaka ve zekât anlamına da geldiğine dair hadislerde geçen bazı rivâyetler şöyledir: Rasûlüllah (s.a.v) demiştir ki; “Bir adamın ailesine infak ettiği/ harcadığı mal onun için sadakadır”,¹³⁹ “Sadece iki şey hususunda aranızda rekabet olabilir; Allah’ın kendisine Kur’ân verdiği kişi ki, onu gece gündüz çalışır ve ondakilere uyar..., Allah’ın kendisine mal verdiği kişi ki, infak eder/harcar ve tasadduk eder/ zekâtını verir...”¹⁴⁰ ve “Kim Allah yolunda çifte¹⁴¹ infakta bulunursa, cennette ona şöyle seslenilir; Ey Allah’ın kulu, bu hayırdır. Namaz kılanlardan ise namaz kapısından, cihad edenlerdense cihad kapısından, sadaka verenlerdense sadaka kapısından, oruç tutanlardansa Reyyan kapısından çağrılacaktır...”.

1.1.1.4.Zekâtın İnfak ve Sadaka ile İlişkisi

Zekât, Kur’ân-ı Kerîm’de ibadet ve servete dair kavramsal çerçevede yer alan önemli ve anahtar bir kelimedir.¹⁴² Kur’ân’da geçen ve zekâtla yakın ilişkisi bulunan diğer iki kavram ise sadaka ile infaktır. Bunlar, zekâta göre üst kavram olduğu için zekât yerine kimi zaman sadaka, kimi zaman da infak kullanılmıştır.

¹³⁴ Bakara, 2/267.

¹³⁵ İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, IV, 61.

¹³⁶ Bakara, 2/219.

¹³⁷ Ebû Saîd Nâsiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî, **Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl**, 2 c., İstanbul, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1886, C: I, s. 23.

¹³⁸ Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, I, 180.

¹³⁹ Buhârî, **İmân**, 39; Müslim, **Zekât**, 14.

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII, 167-168.

¹⁴¹ Burada “çifte infak” ile hem farz hem de nafilinin birlikte yapılması kastedilmiş olmalıdır.

¹⁴² Şehmus Demir, “Zekâtın Kur’ân-ı Kerim’de Kavramsal Çerçevesi”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2008, s. 21.

1.1.1.4.1. Zekât-İnfak İlişkisi

Kur’ân’da neyin infak edileceği hususu genelde mutlak bırakılsa da kimlere, nereye, hangi ölçü ve özellikte harcanması gerektiği açık bir şekilde bildirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında her şeyin infak edilebileceği ve herkesin yaptığı ve herkese yapılan her türlü harcamanın da infak olarak adlandırıldığı görülmektedir. İlgili âyetlere göre, zekâtın da bu harcamaların kapsamına girdiği anlaşılmaktadır.

Kur’ân’ın birçok âyetinde geçen infak kelimesi, bazen “*onlar ...infak ederler/ harcarlar*” şeklinde haber kipiyle bazen de “*infak edin/ harcayın*” şeklinde emir kipiyle kullanılmakta ve geniş bir anlam yelpazesine sahip bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira kişinin kendisine, ailesine ve topluma yapmış olduğu harcamaların hepsine infak denilir. Şu âyet bunu açıkça göstermektedir:

*“Sana neyi infak edeceklerini/ harcayacaklarını soruyorlar. De ki: İnfak edeceğiniz/ harcadığınız hayırlar anne-baba, en yakınlar, yetimler, miskinler ve yolcular içindir. Ne hayır yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir”.*¹⁴³

Bu âyette görüldüğü gibi anne-baba ve en yakınlar, kişinin ailesi; yetim, miskin ve yolcu ise gerektiğinde bakmakla yükümlü olduğu toplumdaki yardıma muhtaç kişilerdir. Burada neyin infak edileceği sorusuna karşılık kimlere infak edileceğinin bildirilmesi ve aynı sorunun cevabının ise başka bir âyette¹⁴⁴ verilmesi, sanki kimlere infak edileceğine daha önem verildiğinin altını çizmektedir.¹⁴⁵ Aslında neyin ne kadar infak edileceğinin bilindiği, bir başka âyetten¹⁴⁶ anlaşılmaktadır.

Farz olan infakın bir bölümü de zekâttır. Çünkü ticaret mallarının, define, maden ve su ürünlerinin zekâtına delil getirilen âyette kullanılan kelime infaktır:

¹⁴³ Bakara, 2/215.

¹⁴⁴ Bakara, 2/219.

¹⁴⁵ Bu âyette sayılan ama zekâtın harcama kalemlerinde geçmeyen anne-baba, en yakınlar ve yetimlerden ihtiyaç sahibi olanlar zekâttan pay alabilir mi sorusuna cevap olarak, kardeşlere ve yetimlere zekât verilebileceği hususunda bir ihtilaf olmadığı belirtilir. Bununla birlikte çoğunluk usul ve fûrudan sayılan anne-baba ve çocuklara zekât verilemeyeceğini söylerken az sayıda da olsa bazıları verilebileceği görüşüne sahiptir. Detaylı bilgi için bkz. Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiyye, **Mecmû'atü'l-Fetâvâ**, haz. Âmir Cezzâr, Enver el-Bâz, 20 c., Riyâd, Mektebetü'l-Ubeykân, 1997, C: XIII (cüz: 25), s. 54-55. Doğrusu bunlar zekâtın harcama kalemlerinden herhangi birine (fakir, miskin, müellefe-i kulûb, esir, borçlu, Allah yolunda, yolcu) girdikleri takdirde süistimal edilmesi endişesi sebebiyle tavsiye edilmese de -almalarını engelleyen bir delil olmadığı için- zekâttan pay alabilir.

¹⁴⁶ “Onların mallarında isteyen ve isteyemeyen için bilinen bir hak vardır”. Bkz. Meâric, 70/24-25.

*“Ey inanıp güvenenler! Kazandıklarınızın temizlerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan **hayra harcayın**. Gözünüzü kapamadan almayacağınız kötü şeylerden vermeye kalkışmayın. Bilin ki, Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, ne yaparsa güzelini yapar.”*¹⁴⁷

Allah yolunda infakın zekât anlamına geldiği de altın ve gümüşün zekâtını bildiren âyetten anlaşılmaktadır:

*“Ey inanıp güvenenler, gerçekten ilim adamlarının ve din adamlarının birçoğu insanların mallarını batıl yollarla yerler ve onları Allah yolundan çevirirler. **Altın ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda infak etmeyenler/ harcamayanlar** var ya, onlara acıtıcı azabı müjdele!”*¹⁴⁸

Bu âyet, Allah yolunda savaşın sınırlarından bahseden âyetlerden sonra gelen ve infakın gayesini bildiren **“Allah yolunda infak edin/ harcayın**. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Güzel davranın. Allah güzel davrananları sever.”¹⁴⁹ âyetiyle birlikte değerlendirildiğinde daha bir anlam kazanmaktadır. Zira Allah yolunda infak edilmediği takdirde bir âyette acı veren azaptan, diğerinde kendini tehlikeye atmaktan bahsedilmektedir. Ayrıca “fî sebîlillâh”/ Allah yolunda yapılacak harcamalar zekâtın sarf yerlerinden biridir.

Zekât vermeyi gerekli kılacak ölçüye ve malların özelliğine ise infak kelimesi kullanılmak suretiyle, şu âyette işaret edilmektedir:

*“...Sana **neyi infak edeceklerini/ harcayacaklarını** soruyorlar. De ki: **(İhtiyaçtan) fazla/artma özelliği olanı...**”*¹⁵⁰

Malları Allah yolunda infak etmenin/ harcamanın yani zekâtın nasıl bir artış meydana getireceği de yine infak kavramıyla, aşağıdaki âyette belirtilmektedir:

*“**Mallarını Allah yolunda infak edenlerin/ harcamayanların misali, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane bulunan bir tohumu benzer. Allah gereğini yapana***

¹⁴⁷ Bakara, 2/267.

¹⁴⁸ Tevbe, 9/34.

¹⁴⁹ Bakara, 2/195.

¹⁵⁰ Bakara, 2/219.

kat kat verir. Allah'ın lütfü genişir ve hakkıyla bilir".¹⁵¹ Bu âyet, zekât verenlerin mallarını kat kat artıracakını söyleyen şu âyetin açılımıdır:

"İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince, asıl (mallarını) kat kat artıranlar, zekât verenlerdir".¹⁵² Tüm bu âyetlere göre Allah rızası için verilen zekât, sadaka ve infak, -toplumun zayıf kesimine yapılan bir hibe olduğu için- ihtiyaçları gidermek üzere beklemeden dolaşıma girecek ve likiditeyi artıracaktır.

1.1.1.4.2. Zekât-Sadaka İlişkisi

Zekâtla yakın ilişkisi bulunan sadaka kavramı ise infaka göre daha kapsamlı gözükmemektedir; âyet ve hadislerde geçtiği üzere tebessüm, bağışlama gibi maddi olmayan kısımları da içerir. Bu sebeple sadaka, şemsiye kavram kabul edilebilir. Ancak maddi boyutu düşünülecek olursa infak, sadaka ve zekâta göre üst kavramdır. Sadaka ve zekât, hayır amacı taşıırken infak, her türlü harcamayı kapsamaktadır.

Sadaka kavramı; zekât, Ramazan Bayramı'nda verilen fitre, keffâret ve nafile sadakalar için kullanılan genel bir kavramdır. Dolayısıyla sadaka kavramı, zekâttan daha kapsamlıdır.¹⁵³ Her zekât aynı zamanda sadaka iken, sadece farz olan sadaka (nın bir kısmı) zekâttır.¹⁵⁴ Bu yüzden "farz olan sadaka ve zekât arasında fark yoktur, her ikisi de aynı şeye işaret eder"¹⁵⁵ denilmiştir. Resmi vesikalarda vergi oranı veya konusu ile ilgili tabirlerde zekât ve sadaka terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.¹⁵⁶ Müslümanların ödedikleri vergi şeklindeki mali mükellefiyetler, başlangıçta yani Mekke döneminde nasip, hak, i'tâ, nafaka ve zekât kelimeleriyle¹⁵⁷,

¹⁵¹ Bakara, 2/261.

¹⁵² Rum 30/39.

¹⁵³ Selim A. Sıddıkî, **İslam Devletinin Mali Yapısı**, 39; Aghnides, **İslam'ın Mali Hükümleri**, 176.

¹⁵⁴ Aghnides, **a.g.e.**, 176.

¹⁵⁵ Ebû'l-Hasan el-Mâverdi, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku)**, çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1976, s. 125.

¹⁵⁶ Ebû Ubeyd, **Kitâbü'l-Emvâl**, 226, 229, 235 (no: 508, 510, 518); Muhammed Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri**, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi, 1997, s. 239-240, 250 (no:109, 111); Salih Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984, s. 67; Vecdi Akyüz, **(İbadetler İlmihi Serisi-III) Zekât**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 30.

¹⁵⁷ Mekke döneminde kullanılan bu kavramlardan "nasip" kelimesine Medine döneminde hiç rastlanmazken diğerleri kullanılmaya devam etmiştir. Bkz. Tuğ, **a.g.e.**, 66-67.

Medine'nin ilk yıllarında ise bunlara ilaveten kısme, ihsan, birr, karz ve sadaka gibi çeşitli isimlerle ifade edilse de sonradan zekât ve sadaka tabiri altında toplanmıştır.¹⁵⁸

Sadaka kelimesinin “malı Allah yolunda infak/ zekât” yerine de kullanıldığını anlamak için şu âyetlere bakmakta fayda vardır:

“Mallarını Allah yolunda harcayanlar, ama harcadıklarını başa kakmayan ve gönül incitmeyenlerin Rableri katında mükâfatları vardır. Onlar için korku yoktur, üzülmeyeceklerdir de.”, *“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir **sadakadan** daha hayırlıdır. Allah zengindir, halimdir.”*, *“Ey iman edenler, başa kakmak ve gönül incitmek suretiyle **sadakalarınızı** boşa çıkarmayın...”*.¹⁵⁹

Zekâtın sarf yerlerini bildiren âyet, “**sadakalar**” kelimesiyle başlamakta ancak sonunda farz olduğu belirtildiğinden zekât anlamında olduğu anlaşılmaktadır:

*“O **sadakalar** ancak fakirler, miskinler, sadaka işinde çalışanlar ve kalpleri ısındırılacaklara verilir ve köleler, borçlular, yolcular ve Allah yolunda olanlar yararına harcanır. Bu Allah'tan bir farzdır. Allah bilir ve hakimdir”*.¹⁶⁰ Bu âyette geçen fakirler zekâtın öncelikli sarf yeri olduğu için, bununla ilintili şu âyetteki “**sadakalar**” kelimesi de zekât anlamına gelmektedir:

*“O **sadakaları** açıktan verirsiniz ne güzel. Fakat onları **fakirlere** verirken gizlerseniz bu daha hayırlıdır...”*.¹⁶¹ Bu âyete binaen zekât, devlet eliyle dağıtıldığı takdirde ihtiyaç sahiplerini rencide eden bir durum söz konusu olmayacaktır. Çünkü bu işlevi yerine getiren devlet, burada aracı bir rol üstlenmektedir.

*“Allah faizli işlemleri daraltır, o **sadakaları** arttırır. Allah aşırı nankör günahkârların hiçbirini sevmez”*.¹⁶² Bu âyette zikredilen “**sadakalar**” kelimesinin de zekât anlamına geldiği onun artma anlamından çıkarılabilir. Zaten ilgili diğer âyette faizin zekât ile karşılaştırılması da burada geçen “**sadakalar**”ın zekât anlamına geldiğini göstermektedir: *“İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç,*

¹⁵⁸ Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 26, 47, 54-56.

¹⁵⁹ Bakara, 2/262-264.

¹⁶⁰ Tevbe, 9/60.

¹⁶¹ Bakara, 2/271.

¹⁶² Bakara, 2/276.

*Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, asıl (mallarını) kat kat artıranlar, zekât verenlerdir”.*¹⁶³

Zekâtın alınmasına delil getirilen âyette geçen kelime de sadaka kavramıdır. *“Onların mallarından da **sadaka** al. Bu, onları temizler ve geliştirir. Onlara destek ver. Şüphesiz senin desteğin onları huzura kavuşturur. Allah işitir ve bilir.”*¹⁶⁴ Esasında bu âyet, öncesi ve sonrasındaki âyetlerle birlikte değerlendirildiğinde yani siyak ve sibakı dikkate alındığında kâfir, mümin, münafık ve münafıklığını itiraf edenlerin hepsinin mallarından bir sadaka alınması gerektiği ifade etmektedir. Zira her bir gruptan alınan vergi için, *“onların mallarından sadaka al”* denilerek nihai nokta konulmuştur. Münafıklar kâfir olsa da mümin sayıldığı için buradaki esas mesele gayrimüslimlerden sadaka alınıp alınmayacağıdır. Sadaka âyetinden önceki âyette söz konusu edilen kimseler, âyet içi ve âyetler arası bağlam dikkate alınarak günahlarını itiraf eden müminler değil de münafıklığını itiraf eden kâfirler olarak anlaşılırsa bu konuyla ilgili herhangi bir problem veya zihinlere takılan herhangi bir soru kalmayacaktır.¹⁶⁵ Şu da bir gerçek ki, sadakaların dağıtımı konusunda müslim-gayrimüslim ayrımı söz konusu değilse toplanması hususunda da böyle bir ayrım yapılmaması gâyet makul gözükmektedir. Yine çoğul olan *“sadakât”* kelimesi en az üçü gösterdiği için biri Müslümanlardan alınan zekâta, diğeri münafıklardan alınana - âyetteki mana- bir diğeri de kâfirlerden alınan vergiye işaret edebilir.

¹⁶³ Rum 30/39.

¹⁶⁴ Tevbe, 9/103.

¹⁶⁵ Bu âyetin bağlamı dikkatle incelendiğinde konunun mümin olduğu halde gevşek davranıp savaştan geri kalarak Tebuk seferini gitmeyen Müslümanlarla ilgili olmadığı görülmektedir. Çünkü onlardan Tevbe, 9/118. âyette bahsedilmektedir. Burada (Tevbe, 9/97. âyetinde) ise bedevilerin kâfirlik ve münafıklıklarının daha güçlü ve Allah'ın sınırlarını bilmemelerinin normal olduğu söylendikten sonra 98. âyetten itibaren bedeviler grup halinde anlatılmaktadır. Önce kâfir bedeviler (Tevbe, 9/98) sonra mümin bedeviler (Tevbe, 9/99) daha sonra bedevilerin münafık olanlarından (Tevbe, 9/101) bahsedilmektedir. Bedevi Müminlerin bahsedildiği âyetten sonra mühacir, ensar ve onlara güzel bir şekilde uyan müminlerden de (Tevbe, 9/100) söz edilmektedir. (Tevbe, 9/102) âyette ise diğerleri denilerek (münafıklıktan vazgeçip kâfir olduklarını söylemek suretiyle) günahlarını itiraf eden kimseler anlatılmakta ve bunların itirafta bulunarak yaptıkları iyi işi hâlâ kâfirliğe devam ederek kötüye karıştırdıkları, belki Allah'ın onların tövbelerini kabul edeceği bildirilmektedir. İtiraf tövbe olmadığı için onların kâfirlikten vazgeçmeleri durumunda tövbelerinin kabul edilme ihtimali ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla hemen sonrasında Tevbe 9/103. âyette geçen *“huz min emvalihim sadakaten tütahhiruhum...”* (onların mallarından sadaka al ki onları arındırasın) ifadesi ise kâfirlerden sadaka alarak onların münafık olmasına engel olursun, anlamına gelebilir. Böylece onlar münafıklık günahından arınmış olurlar. Çünkü kâfirlerden de Müslüman gibi sadaka alınması, Müslümanlardan alınan vergi oranı kendi ödediklerinden daha düşük olduğu ve eşitliği sağladığı için onların münafık olmasını engeller. Bunlar, sonradan Müslüman da olabilir. Daha sonra gelen âyette ise (Tevbe, 9/104) Allah'ın kulların tövbelerini kabul ettiğinden ve sadakaları aldığından bahsedilmektedir.

Yukardaki âyette geçen sadaka kelimesinin nekra olması da yalnız Müslüman değil gayrimüslimden de zekât gibi bir vergi alınacağını belirtebilir.¹⁶⁶ Buna ilaveten sadaka kelimesinin vergi alınmasından bahsedilirken tekil, dağıtımıyla ilgili çoğul kullanımı her ne kadar farklı mallardan toplanan zekâtın aynı yerlere harcanacağını belirttiği ifade edilse de her bir kesimden toplanan sadaka veya zekâtın harcama kalemlerinin aynı olduğunu gösterebilir. Nitekim zekât gelirlerinin sarf yerlerine yetmediği durumlarda fey gelirlerinin kullanılabileceği söylenilmiştir.¹⁶⁷

Ayrıca Kur’ân’da devlet harcamalarının “*O sadakalar...*” şeklinde kimlere ve nerelere yapılacağı açık bir şekilde zikredilirken toplanan gelirlerin kimlerden alınacağı “*Onların mallarından sadaka al...*” şeklinde genel olarak bırakılmıştır. Bu da vatandaş olarak aynı topraklarda yaşayan her bir kesimden aynı oranda vergi alınması gerekliliğine işaret etmektedir. Bu âyet aynı zamanda devletin haksız vergi almasına da engel teşkil etmektedir.

Burada belirtilmesi gereken bir başka husus, zekât vermekle ilgili genellikle zekât ve infak kelimeleri kullanılırken alınıp dağıtılmasıyla ilgili sadaka kelimesinin tercih edilmesidir. Kur’ân’daki “*zekâtı verin*” ve “*infak edin*” emrinin muhatabı Müslüman mükelleftir. Fakat “*onların mallarından sadaka al*” hitabının muhatabı, yetkili makamdır. Zekât vermek, Müslüman tarafından gönüllü yapılan bir vecibedir. Ancak zekât/ sadakanın devlet tarafından toplanması, zorunlu bir görev kabul edilmiş ve müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır. Medine’de inen âyetlerde zekâtın yanı sıra zekâtı da kapsayan sadaka kavramının yer alması, buna işaret etmektedir.

¹⁶⁶ Çağdaş hukukçulardan Kardâvî, Zeydan ve Ebû Zehra gayrimüslimlere zekât yüklenebileceğini savunmaktadırlar. Bkz. Akyüz, **Zekât**, 146. Örneğin Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku** adlı kitabında günümüzde gayrimüslimlerden haraç alınmadığını, onlardan zekât almanın toplumsal yarar sağlayacağını ifade etmektedir. Bkz. Muhammed Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku (Temel Kaideler)**, çev. Osman Şekerci, Çanakkale, Çanakkale Seramik Fabrikaları Kültür ve Araştırma Hizmetleri, 1978, s. 86-87.

¹⁶⁷ Mâverdî ve Ferrâ, Ebû Hanîfe’nin öşür ile haracın sarf yerleri arasında fark görmediğini nakletmektedir. Serahsî de zekât hazinesinde para kalmadığında Beytü’l-mâl’dan aktarma yapılabileceğini, fakat bu işlemin borç doğurmadığını, hazinede para kalmadığında zekâtтан aktarma yapıldığında ise borç sayıldığını söylemektedir. Daha sonraki kaynaklarda bu aktarımın ihtiyaçlılara harcanması halinde borç olmayacağı ifade edilmiştir. Bkz. Celal Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, İstanbul, İFAV, 2013, s. 280-281.

1.1.2. İKTİSADİ GELİŞME ve İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

İktisadi gelişme¹⁶⁸ veya kalkınma geleneksel iktisatta uzun süre milli gelirdeki artış olarak anlaşılmıştır. Bu yüzden ilk dönemlerde gelişme ile ekonomik büyüme kastedilirken daha sonra sanayileşme anlamına da gelen kalkınma terimi kullanılmıştır. İlerleyen zaman içinde temel insani ihtiyaçların önem kazanmasının etkisiyle gelişmeyi anlatmak için kullanılan kalkınma kavramı da yetersiz hale gelmiştir. Artık günümüzde çevreye duyarlı “sürdürülebilir kalkınma” ve “insani gelişme” gibi kavramlardan söz edilmektedir. Nihâyetinde tarihi süreçte iktisadi büyüme ile başlayan kalkınma aşamaları iktisadi gelişmeye doğru ilerlemiştir. İşte bu kısımda iktisadi gelişmeden sonra büyüme ve kalkınma kavramlarının anlamı verilerek aralarındaki farklılıklara değinilecektir.

1.1.2.1.İktisadi Gelişme

İktisadi gelişmeyle kastedilen ekonomideki nicel ve nitel faktörlerdeki olumlu yöndeki değişikliklerdir. Bu yüzden bir ülkenin gelişmesi, hem milli hasıladaki reel artışı ve ekonomideki yapısal değişmeyi hem de toplumdaki sosyal, kültürel ve politik değişimleri içerir.¹⁶⁹ Ekonomik gelişme, üretim biçimlerinin evrimi olarak da ifade edilmiştir. Buna göre her üretim biçiminin evrimi, kendisinden daha üstün yeni bir üretim biçimine dönüşmesiyle sonuçlanır.¹⁷⁰

Kapsamlı bir tanıma göre ekonomik gelişme, ekonominin mal ve hizmet üretim kapasitesinin yükselmesi ve millî gelirin artması gibi ekonomik büyümeyi gösteren nicel faktörlerin yanı sıra, sanayi altyapısının kurulması, tarımda modern teknolojinin kullanılması, emek ve sermaye verimliliğinin artırılması, ekonomide dışa bağımlılığın azaltılması, kentleşmenin hızlanması, sağlık ve eğitim

¹⁶⁸ “İktisat ve ekonomi” ya da “iktisadi ve ekonomik” tabirleri, literatürde aynı anlama gelmektedir. Ancak kelime kökeni itibariyle iktisat daha kapsamlı olduğu ve dengeli olmayı da ifade ettiği için başlıklarda özellikle tercih edilmiştir. Metin içinde iktisadın yanı sıra ekonominin de kullanılması, günümüzdeki yaygın kullanımdan kaynaklanmaktadır.

¹⁶⁹ Birleşmiş Milletlerin “insani gelişmişlik endeksi” bu kavramdaki ilerlemeyi ölçmekte de kullanılır. Bkz. <http://www.mahfiegilmez.com/2012/09/buyume-baska-sey-gelisme-baska.html>

¹⁷⁰ Burada üretim biçimlerinden kastedilen komünal, kölecî, feodal, anamalcı kavramlarıdır. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 6. bs., İstanbul, Remzi Kitapevi, 1986, s. 81. Bu tasnif, ekonomik sistemlerin özelliklerine göre yapılan bir sınıflandırma olduğu için yaygın kullanıma uymamaktadır. Ancak böyle bir sınıflandırma yapılmadan üretim biçiminin, genel anlamıyla kullanılmasında bir mahzur olmadığı kanaatini taşımaktayız.

hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve gelir dağılımının iyileştirilmesi gibi nitel ağırlıklı faktörlerin de dâhil olduğu iktisadî iyileşme-gelişme sürecidir.¹⁷¹

1.1.2.2. İktisadi Büyüme

İktisadi büyüme, iktisadi hayatın veya ülke ekonomisinin işgücü, doğal kaynaklar, teçhizat gibi temel verilerinde yıldan yıla fert başına meydana gelen reel artışlar olarak ifade edilmektedir.¹⁷² Büyüme ya GSYİH ya da GSMH ile ölçülür.¹⁷³ Ekonomik faktörlerin¹⁷⁴ miktar ve verimliliği, ekonomik büyümenin kaynaklarını oluşturmaktadır. Ekonomide kaynakların ne ölçüde değerlendirildiği ise o ülkedeki üretim faktörlerinin kullanım biçimine ve gelir düzeyine bağlıdır.¹⁷⁵

1.1.2.3. İktisadi Kalkınma

Ekonomik kalkınma dar anlamıyla, insanın ekonomik şartlarındaki değişimi ve bunu sağlamak için yapılması gerekenleri göstermek için kullanılan bir terimdir. Ancak daha iyi bir yaşam gereksinimi nedeniyle, ekonomik faktörlerin yanında insan yaşamına dair açlık, yoksulluk, sağlık, eğitim, hak ve özgürlükler, kültürel yeterlilik gibi ekonomi-dışı faktörler de ekonomik kalkınma tanımı içinde ele alınmıştır.¹⁷⁶

¹⁷¹ <http://www.mahfigilmez.com/2012/09/buyume-baska-sey-gelisme-baska.html>

¹⁷² Sabri F. Ülgener, **Milli gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 6. bs., İstanbul, Der Yayınevi, 1976, s. 409, 456.

¹⁷³ Bunlardan en kolayı, bir ekonominin ürettiği ölçülebilir bütün değerlerin piyasa fiyatından karşılığını ifade eden GSYİH'da (gayrisafi yurt içi hâsıla) bir dönemden diğerine enflasyondan (fiyat artışlarından) arındırılmış bir artış olup olmadığına bakmaktır. GSYİH, üretim faktörlerinin aidiyetine bakılmaksızın o ülke sınırları içinde üretilen mal ve hizmetlerin toplam değerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Gayrisafi milli hâsıla (GSMH) ise bir ülkenin vatandaşlarının üretim faktörleri ile belirli bir dönemde üretmiş oldukları mal ve hizmetlerin cari değerlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır. Bu durumda bir ülkenin vatandaşlarının yurtdışında ürettikleri mal ve hizmetler GSMH'den sayılırken; yurt içinde başka ülke vatandaşlarının ürettiği mal ve hizmetler GSMH hesaplarına dâhil edilmemektedir. Bkz. Halil Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 2. bs., İstanbul, Güzem Can Yayınları, 1999, s. 203-204; Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 228.

¹⁷⁴ Üretim faktörlerinden kasıt, işgücü, sermaye, girişim ve doğal kaynaklardır. Bkz. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 457.

¹⁷⁵ Komisyon, **İktisada Giriş-II**, 2. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2013, s. 8-9.

¹⁷⁶ Ekonomik kalkınmanın ölçülmesinde kullanılan göstergelerden bazıları; İnsani Gelişmişlik Endeksi, Çok-Boyutlu Eşitsizlik Endeksi, Mutluluk Endeksi ve İyi Yaşam Endeksi'dir. Bunların içinde en yaygın kullanıma sahip olan gösterge, daha çok yaşam kalitesini öne çıkaran ve nispeten kolay hesaplanan İnsani Gelişmişlik Endeksi'dir. Bu endeks ortalama ömür, yetişkin okur-yazarlığı, ortalama okullaşma yılı ve kişi başına düşen GSYİH şeklinde dört temel değişken yardımıyla hesaplanmaktadır. Bkz. Feride Doğaner Gönel, **Kalkınma Ekonomisi**, 3. bs., İstanbul, Efil Yayınevi, 2016, s. 4, 15, 26.

İktisadi gelişmeyle eş anlamlı kullanılan kalkınma terimi ise bir ekonomide üretim ve kişi başına gelirin artmasının yanı sıra sosyo-kültürel yapının da değişimini ifade eden bir kavramdır. Kalkınma süreci, üretim ve gelirin sayısal artmasıyla birlikte kurumlardaki köklü değişiklikleri, ekonomik ve toplumsal yapının yeniden düzenlenmesini, halkın değer yargılarında, dünya görüşünde ve davranış kalıplarındaki değişiklikleri içerir.¹⁷⁷

Ekonomistler, kalkınmayla gelişmenin hızlanma devresini kastetmektedirler. Rostow'un kalkınmayı bir uçağın belirli bir hıza eriştikten sonra birdenbire kalkışına benzettiği bildirilir. Geri kalmış ülkelerin dış yardım ve ekonomik düzenlemeler yoluyla gelişmiş ülkelere yetişme çabası olarak da tanımlanan kalkınma kavramının, İkinci dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını elde eden sömürgelerin ortaya çıkışıyla gündeme geldiği dile getirilir.¹⁷⁸

1.1.2.4.İktisadi Gelişmenin Büyüme ve Kalkınma ile İlişkisi

Günlük konuşmada çoğu kez birbirinin yerine kullanılan bu üç kavram, aslında ekonomi biliminde üç farklı durumu ifade etmektedir. Yukarıda ayrı ayrı ele alınan bu kavramlar birbirleriyle karşılaştırıldığında kısaca şunlar söylenebilir:

Ekonomik büyüme, bir ülkede ya da bölgede insan ihtiyaçlarını karşılayan üretim faktör ve miktarındaki artıştır. Ekonomik kalkınma ise yaşam standartlarının yükselmesidir. Yaşam standartlarından kastedilen gelir, tüketim ve tasarruf gücü gibi maddi kavramların yanı sıra eğitim, sağlık, kaliteli yiyecek ve su gibi genel kavramlardır. Ekonomik gelişme de aslında ekonomik kalkınmadan çok farklı bir kavram olmamakla birlikte daha çok kalkınma aşamasını tamamlamış ve yapısal değişim içine girmiş ekonomilerin durumunu anlatmak için kullanılır. Gelir ve refah sorununu bir anlamda çözmüş olan ekonomilerin, sosyal alanlarda, eğitimde, hukukta, demokraside ve kültürel yaşamda ilerlemesidir.¹⁷⁹

Buna göre büyüme, üretim miktarı veya gelirdeki artışı gösterirken kalkınma kavramı yapısal, kurumsal ve niteleyici değişiklikleri ifade etmektedir. Dolayısıyla

¹⁷⁷ Arif Uğur, **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, 9. bs., İstanbul, Dünya Kitapları, 2006, s. 229.

¹⁷⁸ Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 201.

¹⁷⁹ <http://www.mahfiogilmez.com/2012/09/buyume-baska-sey-gelisme-baska.html>

ekonomik kalkınma büyümeyi içermekte, ancak büyüme her zaman kalkınma anlamına gelmemektedir.¹⁸⁰ Diğer bir deyişle büyüme, sayısal olarak ölçülebilir verilerindeki artışı ifade ettiği için ekonominin gövdesi ile büyümesidir. Gelişme ise ekonominin yapısı ile değişmesidir.¹⁸¹ Bütün bu anlatımlardan büyümenin, diğer ikisi için gerekli bir şart olduğu anlaşılmaktadır. Kalkınma ve gelişme ise birbirini tamamen kapsamayan ama büyük oranda birbirinin içine geçmiş, birbirine yakın kavramlardır. Bu çalışmada, zekâtın anlam alanı içinde yer alan gelişme/ geliştirme manasıyla uygunluk gösteren ve kalkınmanın en ileri ve ideal boyutunu ifade eden iktisadi gelişme kavramı zekâtla karşılaştırılarak zekâtın iktisadi gelişmeye olan etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1.1.3. İKTİSADİ GELİŞME ve ZEKÂT İLİŞKİSİ

İktisadi gelişme, ekonomiyle ilgili bir kavram olmakla birlikte gerek zekât kelimesindeki gelişme anlamı gerekse ilgili âyetlerde zekât verenlerin gelirlerini kat kat artıracığından bahsedilerek zekâtın büyüme-gelişme sebebi olarak belirtilmesi,¹⁸² iktisadi gelişme ile zekât arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Ekonomistlere göre iktisadi gelişmenin, ekonomik büyümeye bağlı olarak hem ülke ekonomisinin yapısal olarak değişmesi (örn. tarım ekonomisinden sanayiye geçiş) hem de toplumun sosyal, kültürel ve politik açıdan gelişmesi olarak tanımlandığı yukarıda ifade edilmişti. Bu bağlamda, toplumun ekonomik açıdan zayıf kesimlerine mal ve hizmet aktararak tüketimi artırmanın yanı sıra üretimi de teşvik eden ve önündeki engelleri kaldıran niteliği ile zekât, İslam ekonomisinde iktisadi gelişme açısından önemli bir kurumdur. Zekâtın sosyo-ekonomik alanda meydana getirdiği iyileşmelere ek olarak kültürel ve siyasi alandaki etkileri de göz ardı edilemeyecek kadar mühimdir. Mesela bu etkilerden birinin, sınıflar arası farkı azaltıp ülkenin iktisadi ve siyasi istikrarına katkıda bulunma, olduğu söylenebilir.

¹⁸⁰ Gönel, **Kalkınma Ekonomisi**, 11.

¹⁸¹ Ülgener, **Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 409.

¹⁸² Zekât, karşılık beklenmeden verilen bir yardım (bireysel)/ödeme (kurumsal) olduğu için elden ele dolaşırken birçok kişi veya kurumun işi görülmektedir. Emme-basma tulumbanın çalışması için konulan az bir suyun arkası kesilmeyecek şekilde çoğalması ya da giderek büyüyen kartopu gibi zekâtın etkisi artmaktadır. Buna iktisatta paranın çarpan etkisi denilmektedir.

İslam iktisatçılarına göre iktisadi büyümenin ve sosyal refahın temelini zekât teşkil eder. Bu ilahi emrin yaşanmadığı İslam toplumlarının mali yönden büyümesi imkânsız olduğu gibi daima küçülmesi ve sıkıntılarla karşılaşması söz konusudur.¹⁸³ Özellikle gelir dağılımındaki adaleti sağlamadaki fonksiyonu açısından zekât, devletlerin kullandığı diğer enstrümanlardan daha etkin bir şekilde kullanılabilir.¹⁸⁴ İslam'da muhtaçların yaşatılması önemsendiği için kapitalizmde olduğu gibi büyük sermaye birikimi oluşturulana kadar gelirin yaygınlaştırılmasının ertelenmesi öngörülmez.¹⁸⁵ Birikimler belli bir seviyeye geldikten sonra toplumla paylaşılır. Başka bir deyişle zekât ile iktisadi kalkınma sağlanırken adil gelir dağılımından vazgeçmek gerekmez.

İslam'daki ibadetlerin dini görevin ötesinde toplumsal ve iktisadi işlevleri vardır. Zekât ve sadaka da insanı çalışmaya, iktisadi hayata katılmaya iten başlıca iki önemli faktördür. Zekât, kişiye malın gerçek sahibinin kendisi olmadığını hatırlattığı gibi zenginin aşırı kazanç hırsını frenler ve aynı zamanda mal kazanmanın değerini öğretir.¹⁸⁶ Ayrıca zekâtın tedavülden alıkonmuş ve stoklanmış malın bir nevi müsaderesi/ el konulması anlamına geldiği de dile getirilmiştir.¹⁸⁷

Zekât, devlet eliyle toplanıp ihtiyacı olanlara dağıtılan bir halk hazinesidir. Bir emniyet subabı gibi işlev gördüğü için sigortaya ihtiyaç bırakmayacağı ileri sürülmüştür.¹⁸⁸ Böyle bir sosyal yardımlaşma ve dayanışma sistemi refah devleti ve sosyalizmde olduğu gibi hazineye yük de getirmez.¹⁸⁹ Bir de zekât, toplumun üretilen maldaki hakkıdır ve servetin belirli ellerde toplanmasının amansız düşmanıdır.¹⁹⁰

¹⁸³ Yunus Vehbi Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 6. bs., Bursa, Feyiz Yayınları, 2008, s. 61.

¹⁸⁴ Murat Aydın, "Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı", **International Congress on Islamic Economics and Finance (ICISEF)**, 21-23 October 2015, Sakarya/Turkey, C: I, s. 85.

¹⁸⁵ Celal Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1980, s. 105.

¹⁸⁶ Mehmet Bayraktar, "İslam İnanç ve İbadetlerinin Kişiyi Ekonomik Yapmadaki Rolü", **İktisadi Kalkınma ve İslam**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987, s. 55, 60.

¹⁸⁷ Muhammed Bakır es-Sadr, **İslam Ekonomi Doktrini**, çev. Mehmet Keskin, Sadettin Ergün, İstanbul, Hicret Yayınları, 1980, s. 647.

¹⁸⁸ Ebu'l-Âlâ el-Mevdûdî, **İslâm'da İktisat Nizamı: İnsanlığın İktisadi Meselesi ve İslâm'da Çözüm Şekli**, çev. Tüzün Demirel, Ankara, Hilal Yayınları, 1966, s. 42-43.

¹⁸⁹ M. Umer Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, çev. Adem Esen, İstanbul, Cantaş Yayınları, 2002, s. 137.

¹⁹⁰ M. A. Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, çev. Bahri Zengin, İstanbul, Fikir Yayınları, 1973, s. 401, 423; Akyüz, **Zekât**, 43, 63.

Zekât aslında, kamu maliyesinin temel öğelerinden biri olduğu için zekâtın iktisadi gelişmeye katkısı vergi açısından değerlendirilmelidir. Ancak zekât vergi olarak düşünülse de onun duran para, ticari mal ya da elde edilen gelirlerden alınması ve genelde ihtiyaç sahiplerinden oluşan geniş bir kitleye dağıtılması, onu mevcut vergi sisteminden farklı kılmakta ve gerçek bir iktisadi gelişme sağlamaktadır.

Mükellef açısından ibadet sayılan zekât, devlet açısından vergidir. “*Onların mallarından sadaka/ zekât al...*”¹⁹¹ âyeti gereğince Rasûlüllah’dan (s.a.v) sonra Halife Ebû Bekir (ö. 13/634) de zekât almıştır. Onun zekât vermek istemeyenlerden zorla alma eylemini sahabenin desteklemesi¹⁹², zekâtın ibadet yanında vergi anlamına da geldiğini göstermektedir. Çünkü toplanan sadakalar, ilgili âyette¹⁹³ belirtilen fakir ve işsiz gibi ihtiyaçlılara ve kamu hizmetlerine harcanmaktadır.

Zekâtın ibadet mi vergi mi olduğu hususu mezhepler arasında tartışmalıdır. Hanefî dışındaki mezheplerde çocuk ve delilerin malından zekât alınır, çünkü zekât mükellef değil malla ilintili olduğu için akıl ve buluş şart değildir. Hatta ölen kişiden de zekât borcu düşmez.¹⁹⁴ Hanefilerde ise ibadet sayıldığı için niyet şart koşulmuş ve niyete ehil olmadıkları için çocuk ve delilerin mallarından zekât istenmemiştir. Bu, onlara göre zekâtın Allah hakkı olduğu düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Oysa bu kişiler kul hakkı sayılan nafaka, borç gibi ödemelerle mükelleftir;¹⁹⁵ dolayısıyla zekâtla da sorumlu tutulmaları gerekir. Bütün bu gerekçeler, zekâtın ibadet dışında mali bir boyutu olduğunun çoğunluk tarafından kabul edildiğini göstermektedir.

Zekâtın yolcu, borçlu, esir ve müellefe-i kulûba verilmesi, onun mevcut vergi yaklaşımının ifa etmediği fonksiyonları da yerine getirdiğini göstermektedir. Zekât,

¹⁹¹ Tevbe, 9/103.

¹⁹² Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, **el-Muğnî Şerhu Muhtasârî'l-Hırâkî**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 15 c., 2. bs, Kahire, Hecl li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1992, C: IV, s. 5-6.

¹⁹³ Tevbe, 9/60.

¹⁹⁴ Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, 2 c., 7. bs, Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 1985, C: I, s. 245; Muhammed Salih Hûd, **en-Nizâmü'l-Âlemî Li'z-Zekât: Rivâye Müstakbeliyye Li-Tef'îli'd-Devri'l-İktisadî ve'l-İctimaî Li'z-Zekât**, [y.y.], Riyad, 2006, s. 72, 86.

¹⁹⁵ Ebu'l-Hasen Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr el-Merğînânî, **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**, thk. Sâid Bektaş, 6 c., Medinetü'l Münevvera, Dârü's-Sirâc, 2019, C: II, s. 155; Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi's-şerâi'**, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, 10 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, C: II, s. 378-382.

genel olarak düşük oranlı¹⁹⁶ (% 2,5) bir infak türü olmasına rağmen mükelleflerden alınacak miktarın az ya da çok olmasına bakılmaksızın tam olarak toplanabildiğinde önemli bir yekûn oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Zekâtın zirai ürünler, hayvanlar gibi çoğalan veya altın, gümüş gibi artma özelliği olan mallardan verilmesinin istenmesi ise mükellefi sıkıntıya sokmaması yani elde bulunan ve fazla olan maldan verilmesi açısından adil bir düzenleme olduğu söylenebilir. Nakit olarak ödeme şartının olmaması hatta maldan verilmesinin asıl olması da tahsilini kolaylaştırmakta ve enflasyon veya deflasyon dönemleri için etkin bir araç olarak kullanımına imkan vermektedir. Zekâtın vergi ile bağlantısı “zekâtın iktisadi sistemdeki yeri” ve “zekât ile vergi mukayesesi” adlı başlıklarda detaylı incelenecektir.

Zekât, kendine has özelliğinden ötürü üretim ve tüketimin dengeli olarak artmasına katkı sağlayacağı söylenebilir. Nasslara göre temel ihtiyaçları karşılamak üzere elde bulundurulanan mallardan zekât verilmez. Bu sebeple üretim için gerekli makine ve teçhizat, işçi ücretleri, nakliye ve enerjiden zekât/ vergi alınmaz. Bu da üreticiyi teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda üretimde kaliteyi artırırken maliyetleri düşürür. Ayrıca zekâtı verilen mal azalacağından kişi yeni üretime yönelir. Dolayısıyla tasarrufların ekonomiye kazandırılmasında zekâtın payı oldukça büyüktür. Diğer taraftan ihtiyaç sahiplerine verilen zekâtın hemen harcanması, tüketimi artıran bir unsurdur. Böylece, hem üretim-tüketim dengesi sağlanmış hem de ekonominin dışında kalmış olan kesimler faaliyetlere katılmış olur.

Zekâtın, varlıkların elindeki servetin bir kısmını yoksullara aktarmak suretiyle hem gelir ve servet eşitsizliğini azalttığı hem de servetin belirli ellerde toplanma eğilimine karşı koruyucu vazife gördüğü ileri sürülmüştür. Bu aktarmanın sonucunda zekâttan pay alan kesimin marjinal tüketim eğilimi yüksek olduğundan toplam talepte yukarı doğru bir değişme görülecektir. Zekâtın dağılımdaki bu rolü, aynı zamanda bir tahsis rolü de oynamaktadır. Çünkü zekât fonları temel mal ve hizmetlere harcanacak, üretim etkenleri de lüks tüketim mallarından çekilecektir. Bu da lüks malların ithalatını düşüreceğinden döviz tasarrufuna imkân sağlayacaktır.

¹⁹⁶ Yüksek oranlı vergiler; gelir düzeyi, tüketim, yatırım seviyesi ve istihdamı olumsuz etkilemektedir. Sermaye ve gelirden alınan % 2,5 zekât ise düşük oranlı bir vergi gibi gözüktüğü de büyük sermayeler açısından bakıldığında iktisadi sistemi önemli ölçüde etkileyeceği görülür. Geniş bilgi için tezin üçüncü bölümünde ekonomik büyüme başlığına bakılabilir.

Zekât, istifçilik ve âtıl servet için de caydırıcı bir unsurdur. Böylece âtıl bekleyen kaynaklar ekonomik alanlarda devreye sokulacaktır. Bir de ekonomi birimlerinin her biri, ellerindeki serveti eksiltmeden koruyabilme arzusu taşıdığından belirli bir miktarını yatırım amaçlı tasarruf etmeye zorlanacaktır.¹⁹⁷

Faize dayalı ekonomilerde tasarruf, yatırıma yönlendirdiği düşüncesiyle gerekli görülmüştür. Aslında biriktirilen her para, bir süre ekonominin dışına itilmektedir. Kur'ân'da ise infak yani harcama emredilmektedir. Arapçada tünele nafak, bir şeyi tünelden geçirmeye infak denir. Kan, nasıl damarlardan geçip vücuda yayılırsa, gelir ve servet de infak yoluyla topluma yayılır. Zekât ve sadaka Allah yolunda infaktır. Piyasanın canlanması, güven ve tatmin ortamının doğması ve bütün kesimlerin faydalı işlere yönelebilmesi için infak zorunludur.¹⁹⁸ Nitekim âyette *“Allah yolunda infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İhsanda bulunun. Allah muhsinleri sever”*¹⁹⁹ buyrulurken infakın bu yönüne dikkat çekilmiştir. Bir devletin kan ve sinir sistemine benzetilen maliye, zekât sistemi sayesinde malların dolaşımına yani arz ve talebe canlılık getirir. Talebin artması, üretimin dolayısıyla istihdamın artmasına sebep olacağından refah da artar.²⁰⁰

Diğer bir açıdan kenzin (biriktirmenin) karşıtı olan infak “malı, bilhassa tedavül aracı olan parayı doğru bir şekilde piyasaya döndürmek, özellikle de ihtiyaç sahiplerine yönlendirmek” anlamı taşımaktadır. Bu yönüyle infak gelir dağılımının düzelmesi, toplumsal refahın artması, insanların alım güçlerinin yükselmesi, piyasanın canlanması vb. hususlarda önemli katkılar sağlayan ve iktisadi yönü ağır basan bir kavramdır.²⁰¹

Bize göre zekâtın harcama kalemleri, ekonomik büyümeye bağılı olarak ülke ekonomisindeki yapısal değişimin yanı sıra toplumun sosyal, kültürel ve politik açıdan gelişmesi diye tanımlanan iktisadi gelişmeyi sağlayacak niteliktedir. Zekâtın fakirler ve miskinler kaleminden yararlanacaklar arasında öğrenci, göçmen, işsiz,

¹⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Necâtullah Sıddıkî, **İslam Ekonomi Düşüncesi**, trc. Yaşar Kaplan, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984, 179-183.

¹⁹⁸ Abdülaziz Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007, s. 44-45.

¹⁹⁹ Bakara, 2/195.

²⁰⁰ Mahmud Ebussuud, **İslamî İktisad'ın Esasları**, trc. Ali Özek, 2. bs., İstanbul, Hisar Yayınevi, 1983, s. 30, 35.

²⁰¹ Gül, “Kur'ân'daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, **Dini Araştırmalar**, 253.

tutuklu vb. kişilerin bulunması sosyal yardımlaşma açısından önemlidir. Zekât memurlarına pay ayrılması, sistemin kendi kendini finanse etmesini sağlar ve uygulanmasını kolaylaştırır. Borçluların ağır yüklerinden kurtarılması da toplumda ekonomik açıdan rahatlama meydana getirir. Devletin yapması gereken yol, köprü vs. gibi ulaşım yatırımları zekâtın “ibnü’s-sebîl” kaleminden fonlanabilir. Yolcular kaleminde insanların seyahat etmesini kolaylaştıracak imkânlar sağlanması, kültürel gelişmeye katkı sağlar. Boyunduruk altında olanların özgürlüklerine kavuşturulması ve kalplerin ısındırılması için yapılacak yardımlar da siyasal anlamda devletin gücünü artıracaktır. Başta savunma olmak üzere eğitim, sağlık gibi kamu harcamaları ise “fî sebîlillâh” kapsamında ele alınabilir. Bütün bu harcama kalemleri insanı özgürleştiren ve ticari hayatın açmazlarına çözüm getiren özelliktedir.

Kur’ân’da faiz-zekât karşılaştırması yapılarak faizin ekonomiyi daraltacağı, zekâtın ise gelişmeyi sağlayacağı ifade edilir. İlgili âyetler şöyledir:

*“İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç, Allah katında artmaz. Allah’ın rızasını gözeterek verdiğiniz zekâta gelince, asıl (mallarını) kat kat artıranlar, zekât verenlerdir”.*²⁰²

*“Allah faizli işlemleri daraltır, zekâtları gelişme/ büyüme aracı yapar. Allah aşırı nankör günahkârların hiçbirini sevmez”.*²⁰³

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi Allah’ın faiz-zekât karşılaştırması muhteşem bir teoridir ve zekâtın artırma özelliği, ahiretten ziyade dünya ile ilgilidir.²⁰⁴ Faizin tüketim eğilimi düşük elde toplanması zekâtın ise tüketim eğilimi yüksek kesimlere verilmesi, faizin kazancını azaltırken zekâtın bereketini artırır.²⁰⁵

İktisadi büyüme için üretim, bunu gerçekleştirmek için de yatırım şarttır. Ancak her tasarruf yatırıma yönelmez. Faizin yasak olduğu düşünülürse tasarrufların yatırıma yönlendirilmesini sağlayan en önemli faktör zekâttır. Çünkü servetten alınan zekât, onu yatırıma sevk edeceğinden milli gelir artar. Âyette belirtilen sarf yerlerine

²⁰² Rum, 30/39.

²⁰³ Bakara, 2/276.

²⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Mevdûdî, **İslam’a ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri**, 111-115.

²⁰⁵ Ahmet Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, 2. bs., Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 1996, s. 70.

dağıtılmasıyla da siyasi, kültürel, sosyal ve iktisadi gelişme sağlanır. O zaman zekâtın toplanmasıyla iktisadi büyüme, dağıtılmasıyla da iktisadi gelişme gerçekleşebilir. Bundan ötürü zekâta ekonominin gelişme motoru diyebiliriz.

Zekâtın iktisadi sistemdeki yeri ve önemine rağmen bazılarınca İslam'ın bir ekonomik kalkınma modeli olmadığı iddia edilmektedir.²⁰⁶ Bu çalışma sonucunda görüleceği gibi zekâtın ekonomik büyümenin yanı sıra ekonomik gelişme üzerinde de katkısı bulunmaktadır. Gerek zekât emri gerekse faiz yasağı servetin belirli ellerde toplanmasını engelleyerek gelir adaletsizliğini ortadan kaldırır. Ancak zekâtın uzun asırlar boyunca devlet eliyle toplanmaması ve faizli işlemlerin açıktan ya da birtakım hileli yollarla yapılması nedeniyle İslam iktisadının bir disiplin olarak ortaya çıkmasına engel olunmuştur, denilebilir.

Bütün bu anlatılanların yanında zekâtın belki de en önemli fonksiyonu iktisadi sistemdeki dengeleri sağlamasıdır. Çünkü bu felsefenin temelinde elinde fazla malı olanlardan bekletmeleri halinde bunun bir kısmını alarak muhtaç durumda olan kesimlere aktarma veya kamu ve sosyal hizmetleri gerçekleştirme vardır. Bu yüzden iktisat biliminin asıl meselesi olan denge probleminin çözümünde makro ve mikro seviyede zekâtın etkisini ortaya koymak bu tezin ana hedeflerinden biridir. Bu başlık altında kısaca değinilen bu hususlar tezin diğer bölümlerinde ele alınacak ve zekâtla iktisadi gelişmenin sağlanıp sağlanamayacağı meselesi detaylı olarak tartışılacaktır. Zekâtın iktisadi gelişme ile ilişkisi, iktisadi dengeler, makro değişkenler ve gelişme göstergelerine etkisi açısından değerlendirilecektir.

1.2. ZEKÂT ile İKTİSADİ SİSTEM İLİŞKİSİ

Bu kısımda önce iktisadi sistem ve unsurları ele alınacak sonra mevcut iktisadi sistemler kısaca anlatılacak ve İslami iktisat sistemi ortaya konmaya çalışılacaktır. Ardından zekâtın İslami vergi olarak iktisadi sistemdeki yeri ve işlevi tespit edilmeye çalışılacak ve günümüzdeki vergilerden farkı irdelenecektir.

²⁰⁶ Geniş bilgi için bkz. Timur Kuran, **İslam'ın Ekonomik Yüzleri**, çev. Yasemin Tezgiden, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13-24.

1.2.1. İKTİSADİ SİSTEM ve UNSURLARI

Bir toplum düzeni içinde yaşayan insanlar, hayatlarını devam ettirebilmek için birtakım ekonomik faaliyetlerde bulunurlar. Toplumdaki üretim, mübadele, bölüşüm ve tüketim gibi faaliyetler,²⁰⁷ ekonomi ilminin konusunu oluşturur. Bu nedenle ekonomi ilmi genellikle “sürekli olarak değişen ve çoğalan sonsuz nitelikteki insan ihtiyaçlarını karşılamak için üretilen mal ve hizmetler ile bunların mübadelesi ve bu faaliyetler sonucu elde edilen gelir paylarının bölüşülmesi” şeklinde tanımlanmaktadır.²⁰⁸ İktisat, kaynakların kıtlığı açısından “kıtlık koşulları altında yapılan tercihlerin incelenmesi”²⁰⁹ olarak da tarif edilmektedir. Ekonomik hayatın hukuki ve sosyal çerçevesi ne olursa olsun, ekonominin çözmek zorunda olduğu sorunlardan biri, insan ihtiyaç ve istekleri ile mal ve hizmetler arasındaki dengesizliğe sebep olan kıtlıktır. Diğerisi ise bu kıt malların insanlar arasında nasıl paylaşılacağıdır.²¹⁰ İşte bu yüzden ekonomide üretim ve paylaşım aşamasında ne tür bir iktisadi sistem uygulandığı önem arz etmektedir.

Sistem kavramı genelde “birbirine uygun ve bağlı prensip, esas veya unsurun ilmi bir bütün oluşturabilmek için birleşmeleri” şeklinde tanımlanmaktadır. Kısaca sistemin “birbirine bağlı parçaların oluşturduğu bütün” olduğu söylenebilir.²¹¹ Ekonomik sistem de ekonomik dengenin sağlanması için bazı hâkim etkenlere göre örgütlenmiş teknik usullerin uygulandığı, birbirine bağlı hukuki ve sosyal kurumlar bütünüdür.²¹² Bir başka deyişle iktisadi sistem, ulusal ekonomide ihtiyaçlar ile üretim arasında dengeyi en etkin şekilde sağladığı savunulan bir mekanizmanın bütünüdür. Geniş anlamıyla ekonomik sistem ise üretim, tüketim ve dağılım alanında ekonomik kararların oluşturulmasına (ne, nerede, ne zaman, ne kadar, kim için, nasıl,...)

²⁰⁷ Mübadele; mal ya da paranın elden ele geçmesidir. İnsan ihtiyaçlarını gidermek için yapılan iktisadi faaliyetleri tarihte ilk defa istihsal (üretim), tedavül (dolaşım), inkısam (bölüşüm) ve istihlak (tüketim) diye ayıran 1767-1832 yılları arasında yaşamış Jean Baptiste Say adlı bir Fransız’dır. Bkz. Osman Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, İzmir, Anadolu Dağıtım, 1999, s. 138-139.

²⁰⁸ Erol Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, İstanbul, Mim Matbaacılık, 1992, s. 131.

²⁰⁹ Komisyon, **İktisada Giriş-I**, 1. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2016, s. 4.

²¹⁰ Beşir Hamitoğulları, **İktisadi Sistemlerin Temelleri**, 2. bs., İstanbul, Risale Yayınları, 1988, s. 232-233.

²¹¹ Zeytinoğlu, **a.g.e.**, 131; Nalan Ölmezoğulları, **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 5. bs., Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2008, s. 6.

²¹² Joseph Lajugie, **Ekonomik Sistemler**, çev. Nihal Önoğlu, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1968, s. 6,11.

yönelik toplumsal bir mekanizmadır. Kararların oluşmasında kanunlar belirleyici olsa da kaynakların kullanım biçiminde gelenek ve alışkanlıkların etkisi bulunduğundan yani ekonomi, toplum ve politikadan bağımsız bir alan olmadığı için ekonomik sistem de çok boyutlu bir olgudur.²¹³

O halde ekonomik sistemden anlaşılan, “üretimin tüketime veya arzın talebe en olumlu biçimde uygunluğunu sağlamak ve bunu gerçekleştirmek için de en iyi organizasyonu yapmak”tır. Bu organizasyonun amacı da üretim faktörlerinden en yüksek faydayı elde edecek üretim düzenini kurmak, artan ihtiyaçlar oranında üretimin artmasını sağlamak ve toplam hasılayı bireyler arasında adil bir şekilde bölüştürmek suretiyle ihtiyaçları gidermektir.²¹⁴

İktisadi kıtlığın nedenleri ya üretim faktörlerinden ya da iktisadi/ sosyal sistemden kaynaklanmaktadır. Üretim faktörlerinin doğasından kaynaklanan kıtlık, bunların yeterince çoğaltılmasına engel olmaktadır. Bu üretim faktörleri kendilerini rasyonel bir biçimde örgütleyecek bir model içinde kullanılamıyor ve israf ediliyorsa, bu sefer de sisteme yönelik bir kıtlık oluşur. Bu da iktisadi kaynakların en etkin ve verimli bir biçimde kullanılıp kullanılmadığından kaynaklanan bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Yine her iktisadi sistemin kendine özgü gelir dağılım anlayışı vardır. İşte bu noktada, üretim faktörlerinin (toprak, emek, sermaye ve girişim) yaptıkları katkı oranında üretimden pay alıp almadıkları yani bölüşüm sorunu önem kazanmaktadır. Bu sorunların çözümü iktisadi sistemlere göre değişmektedir.²¹⁵

1.2.2. İKTİSADİ SİSTEMLER ve İSLAM İKTİSAT SİSTEMİ

İktisadi sistemleri, kapalı ekonomi sistemleri ve mübadele ekonomi sistemleri olarak iki grupta toplamak mümkündür. Kapalı ekonomi sistemlerinde bireyler sadece kendi ihtiyaçları için üretimde bulunurlar. Buna ihtiyaç ekonomisi denir. Mübadele ekonomi sistemlerinde ise üreticiler uzmanlaştıkları alanda elde ettikleri fazlayı, diğer ihtiyaçlarını karşılamak için, üretmedikleri mallarla mübadele eder. Bu da alış-veriş ekonomisi sistemidir. Alışveriş ekonomisinde ihtiyaçlar pazarda

²¹³ Ölmezoğulları, *Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm*, 6.

²¹⁴ Zeytinoğlu, *Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler*, 132.

²¹⁵ Hamitoğulları, *İktisadi Sistemin Temelleri*, 234-236.

karşılıklı arz-talep yoluyla karşılanıyorsa kapitalist piyasa ekonomisi, merkezi bir otorite tarafından belirleniyorsa kollektivist plan ekonomisi mekanizması vardır.²¹⁶ İlkinde makine ve teçhizatın mülkiyeti sermaye sınıfında, ikincisinde ise işçi sınıfındadır. Bu sistemler, özgürlükçü ve müdahaleci diye de sınıflandırılır. Karma modellerde iktisadi kararlar bazen piyasa bazen merkezi planlamaya göre şekillenir.

Ekonomistler, çeşitli ülkelerdeki uygulamalara bakarak ekonomik sistemleri farklı kılan özellikleri, mülkiyet hakkı ve kullanım biçimi, üretim-tüketim kararlarının alınış biçimi ve devletin görevlerini yerine getirme biçimi olmak üzere başlıca üç grupta toplamayı uygun görmüşlerdir.

Günümüzde “kamu yararı” hukuki bir kavram olan mülkiyet hakkının önüne geçebilmekte ve bu mutlak hakkı sınırlandırabilmektedir. Bu yüzden, ekonomik sistemleri birbirinden ayıran ekonomik faaliyetlerin yapıldığı “hukuki çerçeve”nin de dikkate alınması gerekir. Günümüze kadar geçen zamanda gerek teoride gerekse uygulamada görülen ekonomik faaliyetlerde genellikle iki tür hukuki çerçeveden söz edilmektedir. Bunlardan biri, devletin sadece emniyet ve adaleti sağladığı ve bireylerin gücünün yetmediği büyük kamu yatırımları üstlendiği, diğeri ise devletin çeşitli kamu hizmetleri yanı sıra ekonomik faaliyetlere müdahale ettiği hatta üretim araç ve gereçlerin sahibi olarak bizzat az ya da çok faaliyette bulunduğu durumdur. Bütün bu özelliklere göre genelde ekonomik sistemler, liberalizm, kapitalizm ve sosyalizm olarak ayrılmaktadır. Bunlardan sosyalizmde bazı istisnalar dışında mülkiyet hakkı sadece kamuya aittir.²¹⁷

İslam’ın ekonomik sistemine gelince genel olarak üretim-tüketim, mübadele ve tedavülde serbest piyasa ekonomisinin kabul edildiği söylenebilir, ancak liberal bir bakış açısına sahip değildir. Bu konuda onu benzer sistemlerden ayıran en bariz özellik, topluma zararlı haksız kazançların ve faizli işlemlerin caiz görülmemesidir. Üretimde mülkiyet esastır. Bölüşüm esasları, hak ediş prensibine göredir. Yeniden dağılım aşamasında ise servete zekât/ sadaka vergisi yoluyla müdahale edilmektedir. Kur’ân’da bu ve benzer ilkelerin çıkarıldığı iktisadi konulara dair birçok âyet

²¹⁶ Lajugie, **Ekonomik Sistemler**, 12-13.

²¹⁷ Zeytinoğlu, **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, 145-147.

bulunmaktadır.²¹⁸ Bu konularla alakalı âyetlerden İslam'ın servet ve kazanca karşı tutumunun olumlu olduğu, ancak devletin zekâtla şahsi servete müdahaleyi kabul ettiği anlaşılmaktadır.²¹⁹ Dolayısıyla servete, üretimin bölüşümü değil gelirin yeniden dağılım aşamasında müdahale edilmektedir.

Bu gibi hususlarda temel kaide, “*Servet, sadece zenginler arasında dolaşan bir devlet olmasın*”²²⁰ âyetidir.

Bir başka temel âyet ise şudur: “*Ey inanıp güvenenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin, sadece karşılıklı rızaya dayalı ticaret yapabilirsiniz. Kendinizi öldürmeyin. Allah size karşı çok merhametlidir*”²²¹.

Allah, ilgili âyetler gereğince, ekonomide üretimin temelini faize değil zekâta dayanmasını da istemektedir. Bu konuda esas alınan âyetler şunlardır:

“*Allah faizli işleri daraltır. O sadakaları/zekâtı artırır (gelişme/ büyüme aracı yapar). Allah aşırı nankör günahkâr kişilerin hiçbirini sevmez*”²²².

“*İnsanların malları içinde artsın diye verdiğiniz faizli borç, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince; asıl (mallarını) kat kat artıranlar, zekât verenlerdir*”²²³.

“*Onlar zekât vermek için çalışırlar*”²²⁴.

²¹⁸ İktisadi sistemle ilgili bazı âyetler için bkz. Serbest piyasa ekonomisi: Nisâ, 4/29; Mülkiyet hakkı: Nisâ, 4/7; Nur, 24/33; Üretimde mülkiyet esası: Nisâ, 4/32; Tüketimde ortaklık: Nisâ, 4/8; İsrâ, 17/26; Rızıkta derece farkı: Nahl, 16/71; İsrâ, 17/6-20; Şûrâ, 42/27; Zuhruf, 43/32; Zâriyât, 51/58; Nuh, 71/10-12; Cin, 72/16-17; Ticaret: Tevbe, 9/24; Nur, 24/33; Rüşvet: Bakara, 2/188; Haksız kazanç: Nisâ, 4/29; Tevbe, 9/34; Gasb: Kehf, 18/79; Hırsızlık: Mâide, 5/38; Kumar: Bakara, 2/219; Mâide, 5/90-91; Faiz: Bakara, 2/275, 278-279; Âl-i İmrân, 3/130; Nisâ, 4/161; Zekâtın alınıp dağıtılması: Tevbe, 9/60, 103; Faiz-zekât karşılaştırması: Bakara, 2/276; Rum 30/39; Borçlanma: Bakara, 2/280, 282; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/18; Teğâbün, 64/17; Müzzemmil, 73/20; Rehin: Bakara, 2/283; Ölçü ve tartıda adalet: En'âm, 6/152; A'râf, 7/85; İsrâ, 17/35; Şuarâ, 26/181-183; Mutaffifin, 83/1-3; Yetim malı yeme: Nisâ, 4/2, 6, 10; En'âm, 6/152; İsrâ, 17/34; Sefihlere mal teslim etmeme: Nisâ, 4/5; Para: Âl-i İmrân, 3/75; Yusuf, 12/20; Kehf, 18/19; Kaynak israfı: A'râf, 7/31; İsrâ, 17/26-27; İktisatlı olma: İsrâ, 17/29; Furkan, 25/67; Servete müdahale: Haşr, 59/7; İsrâ, 17/31; Emek: Enbiyâ, 21/94; Necm, 53/39; İnsan 76/22; Ücret: Bakara, 2/286; Talak, 65/6; Ziraat: Yusuf, 12/47; Vâkıa, 56/64.

²¹⁹ Fazlurrahman, **İslamiyet ve İktisadi Adalet Meselesi**, trc. Yusuf Ziya Kavakçı, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1976, s. 9, 20.

²²⁰ Haşr, 59/7.

²²¹ Nisâ, 4/29.

²²² Bakara, 2/276.

²²³ Rum 30/39.

Yine bu âyetlere dayanılarak İslami sistemde devletin sosyal yapıyı düzeltmek için müdahalede bulunduğu ama iktisadi yapıyı düzeltme hususunda müdahaleden uzak durarak halkın serbest iradesini öncelediği ifade edilmiştir. Buna göre devlet mal piyasasına müdahale etmezken para ve kredi piyasasını kontrol eder.²²⁵ İslam iktisadının ana karakteri dağıtım ile ilgili olmasından kaynaklandığı için gelirin yeniden dağılımı noktasında zekâtın etkisi, bazen bireyler bazen devlet eliyle gerçekleşir.²²⁶ Ekonomi birimleri modeli, zekâtla İslami bir sistem haline gelir.²²⁷

Serbest piyasa anlayışında İslam iktisatçıları ile geleneksel iktisatçıların görüşleri farklılık arz etmektedir. İslam hukukuna göre devletin, halkın ne üreteceğine ve hangi fiyattan kime satacağına karışmadığı ve tüm vatandaşları ilgilendiren fayda ve zarar durumları hariç sebepsiz ekonomiye müdahale etmediği ileri sürülür. İktisatta ise devlet ekonomiyi vergi, gümrük, fiyat, para, kredi ve faiz politikalarıyla etkiler.²²⁸ Her iki sistemde de devletin ekonomiye müdahale sebeplerinin en önemlisi, gelirin yeniden dağılımını sağlayan vergilerdir; devlet, vergi ve kamu harcamalarını kullanarak sosyal adaleti temine çalışır.²²⁹

Dolayısıyla İslam ekonomisinin temel yapısı, “karma mülkiyet, sınırlı ekonomik özgürlük ve sosyal adalete dayanmaktadır” denilebilir. Çünkü İslam bireysel, toplumsal ve devlet mülkiyetini kabul etmektedir.²³⁰ Kamu mülkiyetinde ne birey ne de devlet tasarruf yetkisine sahiptir; sadece devletin gözetimi (huzur ve güvenliği sağlaması) söz konusudur.²³¹ Özetlemek gerekirse İslamiyet ticaretin (mal ve hizmet üretim ve pazarlamasının) serbest, faizin yasak, vergide zekât esaslarının uygulandığı bir ekonomi anlayışına sahiptir. Meşru üretim serbesttir ve üretimde

²²⁴ Mü'minûn, 23/4.

²²⁵ Arif Ersoy, “İktisadî Kalkınma Ve Sosyal Denge İlişkisi”, **İktisadi Kalkınma ve İslam**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987, s. 201; Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, 173.

²²⁶ Refik Yunus el-Mısırî, **İslam İktisat Metodolojisi**, çev. Hüseyin Arslan, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, [t.y.], s. 13, 239.

²²⁷ M. Necâtullah Sıddıkî, **İslam Ekonomi Düşüncesi**, 164.

²²⁸ Osman Eskicioğlu, **İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1995, s. 175.

²²⁹ Murat Aydın, “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, **ICISEF**, 86-87.

²³⁰ Bakır es-Sadr, **İslam Ekonomi Doktrini**, 291-292.

²³¹ Mısırî, **a.g.e.**, 46-47.

mutlak olmasa da mülkiyet esastır.²³² Ayrıca İslam ekonomisinde serbest piyasa ekonomisinde olduğu gibi insan özgürlüğü ve girişim serbestliği vardır.

Zekâtın sosyal adaleti temin etmek için zengine yüklenen bir vergi olarak tarif edilmesi, onun ahlaki, sosyal ve iktisadi alanlardaki etkisi üzerinde durmayı gerekli kılar. Ahlaki açıdan insanı zenginlik hırsından ve cimrilikten kurtarır. Toplumsal açıdan yoksullukla mücadele bilincini geliştirir. İktisadi açıdan ise zekât, eşit olmayan fırsatlardan yararlanmak suretiyle servetin gittikçe belirli ellerde toplanma eğilimini engeller. Bu sayede servet ya ihtiyaç veya yatırım için ya da ticari amaçlı kullanılacaktır.²³³ Bazen sosyal dayanışma bazen de vergi olarak tanımlansa da her hâlükârda zekâtın bunların ötesinde kişi ve toplumların ideal manada refah ve saadetini içeren bir sistem olarak görülmesi daha gerçekçi bir tanım olacaktır.²³⁴

Zekât-vergi ilişkisinde özellikle günümüzde tartışılan konuların başında zekâtın vergi olup olmadığı, verginin zekâta sayılıp sayılamayacağı meseleleri gelmektedir. Aşağıda bu meseleler bağlamında öncelikle zekâtın iktisadi sistemdeki yeri tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.2.3. ZEKÂTIN İKTİSADİ SİSTEMDEKİ YERİ

İslam'ın beş ana esasından biri olan zekât, fıkıh kitaplarının ibadet bölümleri içinde -zekât mükellefi, zekâta tâbi mallar, zekâta hak kazananlar gibi- çeşitli başlıklar altında işlenmektedir. Kitaplarda bu şekilde anlatılan zekât, bireysel olarak yerine getirilen bir ibadettir. Zekât aslında mali bir ibadet olduğu için maliye hukuku içinde de ele alınması gereken bir konudur. Nitekim kamu gelirlerinin tasniflerinin yapıldığı klasik fıkıh kaynaklarında, (devlet gelirleri ve vergilerle ilgili yazılan) kitâbü'l-emvâl, kitâbü'l-haraç ve ahkâmü's-sultâniyye²³⁵ adlı eserlerde zekât, devlet

²³² Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, 173. Ona göre ekonomi bilimi, çalışma ve yaşama esaslarını anlatan bir ilimdir. Bkz. Osman Eskicioğlu, "İslam'da Ekonomik Sistem", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, 2010, s. 44.

²³³ Mahmud Ahmed, **İslam İktisadı**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, Cağaloğlu Yayınevi, 1975, s. 127-128, 135-136; Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 401.

²³⁴ M. Sabri Erdoğan, "**Zekâtın Ekonomik ve Sosyal Yönleri**", Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1979, s. 27.

²³⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 17-18; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 532; Ebû Yusuf, **Kitabü'l-Haraç**, 132-136; Ebû Ubeyd, **Kitâbü'l-Emvâl**, 367-571 (no: 895-1998); Mâverî, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye**, 125-139.

gelirlerinin bir bölümü olarak geçmektedir. Dolayısıyla devlet bütçesi içinde yer alan zekât ve harcama kalemlerinin, devletin gelir ve giderleri başlığında incelenmesi daha uygun olduğundan bu başlık altında zekâtın kamusal bir gelir olduğuna dair getirilen deliller ve kamu maliyesi ile ilişkisi incelenecektir.

Klasik anlayışta İslam devletinin bütçesinde yer alan gelirler; ganimet/ enfâl/ humus, öşür, zekât/ sadaka, fey, haraç, gümrük vergisi²³⁶, buluntu ve sahihsiz mallar gibi kalemlerden oluşmaktadır.²³⁷ Beytü'l-mâl'in²³⁸ en önemli gelir kaynakları ganimet, fey ve zekâttır. Ganimet ve fey savaş dönemine mahsus geçici gelir kaynakları olduğundan geriye sürekliliği olan zekât kalır ki, bugün için de önemli bir gelir kaynağıdır ve öncelikle Müslüman'ın vermesi gereken vergidir. Zekât, önemine binaen ibadet sayılmış ve birçok âyeti kerimede “*zekât verin*” diye emredilmiştir. Ayrıca “*onlar zekât verirler*”²³⁹ ve “*onlar zekât (vermek) için çalışırlar*”²⁴⁰ âyetleri vergi kaçırma sorununu gönüllü olarak ortadan kaldırmayı teşvik edici mahiyettedir.

Konuyla ilgili âyetlere bakıldığında Tevbe sûresinin 60. âyetinde zekâtın harcama kalemleri arasında yer alan “el-âmilîne aleyhâ/ bu işte çalışanlar” ifadesi, zekâtın kamu geliri de olduğunun en güçlü delilidir. Çünkü bu ifade, zekâtın hesaplanması, toplanması, korunması ve dağıtımıyla ilgili alanlarda çalışan kamu görevlilerini içermektedir. Bu kavram, zekât organizasyonun kamu yetkililerine havale edildiğini göstermekle birlikte vergi boyutunu da öne çıkarmaktadır.²⁴¹

²³⁶ Müslümanların yabancı ülkelere mal ihraç ettiklerinde kendilerinden alınan vergiye karşılık yabancı tüccarlardan alınan gümrük vergisidir ve oranı o dönem için %10'dur. Bkz. Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 567-568; Gümrük vergisi denilen bu kaynak, bugünkü gümrük vergilerinden farklı olarak sadece ticari maldan alındığı için ticaret vergisi olarak da değerlendirilmiştir. Bkz. Osman Eskicioğlu, **Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007, s. 55-56, 141, 212-213, 335-341.

²³⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 17-18; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 532; Aghnides, **İslam'ın Mali Hükümleri**, 21; Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 425; Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 563-568; Akyüz, **Zekât**, 21.

²³⁸ Genel olarak Müslümanlara ait her mal devlet hazinesinin (Beytü'l-mâl) aktiflerinin bir bölümünü oluşturur. Bunun için malın bizzat hazine bünyesi içinde bulunması gerekmez. Aynı şekilde Beytü'l-mâl'den ödensin veya ödenmesin, genel olarak Müslümanların menfaatleri için yapılan her türlü masraf da hazinenin sorumluluğu altındadır. Bkz. Aghnides, **a.g.e.**, 381.

²³⁹ Nisâ, 4/162; Mâide, 5/55; A'râf, 7/156; Tevbe, 9/71; Neml, 27/3; Lokman, 31/4; Fussilet, 41/7.

²⁴⁰ Mü'minûn, 23/4.

²⁴¹ Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 102, 108-109; Emrullah Dumlu, “İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât”, **AÜİFD**, Sayı: 33, Erzurum, 2010, s. 95.

Esasında bundan sonra gelen harcama kalemlerinin hepsi, bu işin yetkili kurumlar tarafından yerine getirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Harcama kalemlerinde geçen müellefe-i kulûbun belirlenmesi, devlet başkanı veya vekili ya da ehil kişilerin yürüteceği görevlerdendir. Bu kişilerin tespiti, kendilerine ödenecek miktarın ve sürenin tayini, bireyleri aşan siyasi ve toplumsal bir görev olduğundan bu işin devlet yetkililerinin denetiminde olması gerekir. Zekâtı toplama ve dağıtma vazifesi devlet tarafından yapılmadığı durumlarda ise müellefe-i kulûba kurumlar vasıtasıyla harcama yapılmalıdır.²⁴²

Mekke döneminde bireysel keffâretlerde bir köle azadından bahsedilirken, Medine döneminde kölelerin azadından söz edilmesi, malî ve kurumsal açıdan güçlü oldukları dönemlerde köleliğin kaldırılması için Müslümanlara daha fazla sorumluluk yüklendiğini göstermektedir. Bu da zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtılmasının gerekliliğine dair bir sebep olarak yorumlanmıştır. Bir diğer sebep de borçlulara zekât verme kararının kurumsal bir yapıyı gerektirmesidir. Her borçlanana zekât verilemeyeceği veya borcunu ödeyebilecek mala/ imkâna sahip olmasına rağmen zekâtı pay alabilmek için bunları gizleyenler olabileceği için kimlere zekât verileceğinin tespit edilmesi gerekir.²⁴³

“Fî sebîlillâh” kavramının sadece Medenî sûrelerde geçmesi ise bu fonun da kurumsal bir yapıya ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. İfadenin “Allah yolunda bulunanlar” değil de “Allah yolunda” olması da bireylerden çok, kurumları ve kurumların faaliyet alanlarını akla getirmektedir.²⁴⁴ Başında bulunan “fî” harfi cerri (de-da edatı) sebebiyle yolcuların da umumi maslahatın temsilcisi olarak zekâtı pay almaları, bu sınıfın kurumsal bir nitelik taşıdığını göstermektedir.²⁴⁵

Tevbe sûrenin 103. âyetinde “*onların mallarından sadaka al*” hitabıyla verilen emir de konuya delil teşkil etmektedir. Ancak bazı ilim adamları/ müfessirler,

²⁴² Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 75; Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, İstanbul, 2006, C: XXXI, s. 475.

²⁴³ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 98, 105.

²⁴⁴ Faruk Beşer, “Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 182.

²⁴⁵ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 164; Emrullah Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **AÜİFD**, Sayı: 36, Erzurum, 2011, s. 249.

âyette geçen “sadaka” kelimesinin delaleti hususunda bir önceki âyetle bağlantı kurarak “farz olan zekât” değil günahlara “keffâret niteliğinde bir sadaka” olduğunu savunmuşlardır.²⁴⁶ Buna karşın İslam âlimlerinin çoğunluğu, bunu müstakil bir âyet olarak değerlendirmiş ve burada geçen sadaka kelimesinin “farz olan zekât” anlamına geldiği kanaatine varmışlardır.²⁴⁷ Son dönem bazı ilim adamları da âyetin keffâret niteliğindeki sadakaya delalet etmesinin, farz olan zekâtın yetkililer tarafından alınmasına engel teşkil etmediği sonucuna varmışlardır.²⁴⁸ Sadaka kavramının farz olan zekâtı da içerdiği şeklindeki yaklaşım esas alındığında âyette geçen mal sahiplerine zekâtlarını ilgili yerlere vermelerinin emredilmesi yerine “onların mallarından sadaka al” diye direktif verilmesi, zekâtın kamu otoritesi tarafından alınan kamusal bir gelir olduğunu belirten önemli bir ifadedir.²⁴⁹ Bizim kimlerden sadaka alınacağıyla ilgili kanaatimiz ise ilgili âyetlerin siyak ve sibakı dikkate alındığında inanç ayrımı yapılmadan vatandaş konumunda bulunan herkesten vergi olarak zekât alınması yönündedir. Zekâtın sarf yerlerini belirten âyette geçen sadaka kelimesinin burada da kullanılmasının bu yüzden olduğunu düşünülebilir.

Temel hadis kaynaklarında yer alan “zekât zenginden alınır, fakirlere verilir” şeklindeki hadis²⁵⁰ de zengin ile fakir arasındaki mal transferinin kamu eliyle gerçekleşmesi gerektiğine delalet eden önemli göstergelerdendir.²⁵¹

Nebi (a.s) tarafından zekât görevlilerine iletmek üzere hazırlatılan ancak vefatından önce ulaştırılamayan kanunname niteliğindeki zekât tarifeleri²⁵² temel hadis kaynaklarında yer almaktadır. Nebi’nin (a.s) içeriğini görevlilere sözlü²⁵³

²⁴⁶ Demir, “Zekâtın Kur’ân-ı Kerim’de Kavramsal Çerçevesi”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, 33-34.

²⁴⁷ Karşılaştırmalar için bkz. Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XI, 659-662; Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, thk. Ali Muhammed Bicâvî, 4 c., 3. bs., Kahire, İsa el-Bâbî el-Halebî, 1974, C: II, s. 1009-1010; Cassâs, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, IV, 355-356; Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 140-141.

²⁴⁸ Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, IV, 400-403.

²⁴⁹ Dumlu, “İslam’ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât”, **AÜİFD**, 96.

²⁵⁰ Buhârî, **Zekât**, 1, 62; İbn Mâce, **Zekât**, 1; Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Nesâî, **Zekât**, 1.

²⁵¹ Dumlu, **a.g.m.**, 98.

²⁵² Hamidullah, **el-Vesâiku’s-Siyâsiyye**, 219 (no:104/b). Hamidullah özellikle 9. hicri yıldan itibaren sayıları artan bu mektupların çevre kabilelere gönderildiğini söylemektedir. Bkz. Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014, s. 819.

²⁵³ Buhârî, **Zekât**, 1, 62; İbn Mâce, **Zekât**, 12; Tirmizî, **Zekât**, 5; Nesâî, **Zekât**, 5, 8.

olarak iletteği kanunnameleri, arkasından gelen halifeler yazılı²⁵⁴ olarak iletmiş ve vergiler buna göre toplatılmıştır.²⁵⁵ Hadis edebiyatına mektuplar şeklinde intikal eden²⁵⁶ ve oldukça ayrıntılı bilgi içeren bu belgelerde miktar ve orana²⁵⁷ varıncaya kadar birçok konuda açık hükümler bulunmaktadır. Bu kanunnamelerde kamusal gelirin çerçevesi çizilerek mükelleflere sorumluluklarının kapsamı bildirilmiş, görevlilerin de keyfî davranışta bulunmalarının önüne geçilmiştir.²⁵⁸

Ayrıca klasik fıkıh bilgilerine göre ortaya konan Allah hakkı-kul hakkı ayrımında²⁵⁹ zekâtın, belirli kişi ve gruplar değil kamu yararı ve düzenini ilgilendiren Allah hakkı tanımı içinde değerlendirilmesi de onun kamusal bir gelir olduğunu ortaya koymaktadır.²⁶⁰ Çok boyutlu bir mükellefiyet olan zekât, hukuki boyutuyla sınırları belirli tahsisi²⁶¹ bir vergi konumundadır. Bu özelliğine binaen hem Asr-ı saadet ve Hulefâ-yi Râşidîn döneminde hem de daha sonra İslam dünyasında kurulan devletlerde hazinenin en temel gelirlerinden birini oluşturduğu belirtilmektedir.²⁶²

Uygulama noktasında gerek Nebi (a.s) döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde zekât mallarının muhafazası için zekât dairelerinin kurulması, zekât gelirlerinin tedarik edilmesi amacıyla kamu personeli atanması, canlı zekât mallarının bakımı için kamuya özel korular tahsis edilmesi ve zekât işlerinde görevlendirilenlerin denetime tâbi tutulması, zekâtın hem kurumsallaşma sürecine hem de kamusal bir gelir olduğuna ilişkin temel veriler sunmaktadır.²⁶³ Nebi (a.s)

²⁵⁴ Buhârî, **Zekât**, 37, 38; İbn Mâce, **Zekât**, 9; Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Tirmizî, **Zekât**, 4; Nesâî, **Zekât**, 5, 10.

²⁵⁵ Mehmet Erkal, **İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2009, s. 14-15; Dumlu, "İslam'ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât", **AÜİFD**, 98.

²⁵⁶ Erkal, **a.g.e.**, 15.

²⁵⁷ Buhârî, **Zekât**, 37, 38, 42, 43; Müslim, **Zekât**, 1, ; İbn Mâce, **Zekât**, 4, 9, 12, 13, 17; Ebû Dâvud, **Zekât**, 2, 5; Tirmizî, **Zekât**, 3, 4, 5, 7; Nesâî, **Zekât**, 5, 8, 10, 18.

²⁵⁸ Dumlu, **a.g.m.**, 98-99.

²⁵⁹ Bardakoğlu, "Hak", **DİA**, İstanbul, 1997, C: XV, s. 143.

²⁶⁰ Dumlu, **a.g.m.**, 97-98.

²⁶¹ Tahsis, belli gelirlerin belli giderlere tahsis edilmesidir. Vergi için adem-i tahsis yani tüm kamu gelirlerinin tüm kamu giderlerinin karşılığı olduğunu ifade eden bütçe ilkesi söz konusu iken, zekâta tahsis ilkesi geçerlidir. Bkz. Murat Aydın, "Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı" **Beşiz Yayınları**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Uluslararası İslam Ekonomi ve Finans Kongresi (ICISEF), 21-23 Ekim, 2015, s. 88.

²⁶² Dumlu, **a.g.m.**, 94.

²⁶³ Detaylı bilgi için bkz. Dumlu, **a.g.m.**, 99-108.

Kur'ân'da zekât memurlarına yer verilen âyetin inmesinden sonra her bölge için ayrı zekât tahsildarları tayin edip göndermiştir.²⁶⁴

İktisat bilimi açısından kamu maliyesi, askerlik, ulaştırma ve haberleşmeden sonra devletin en önemli temel görevlerinden üçüncüsüdür. Çünkü devlet, korunması ve yaşatılması için asker ve paraya muhtaçtır.²⁶⁵ Kamu maliyesi, devlet ve kamu otoritelerinin gelir, harcama ve borçlarına ilişkin mali konuların yönetim ve denetimi ile ilgilidir.²⁶⁶ Maliye ilminin konusu, kamu ihtiyaçlarından doğan kamu hizmetlerini görmek üzere devlet ve kamu kuruluşlarının yaptıkları iktisadi faaliyetlerdir. Bu faaliyetler, toplumun ortak ihtiyaçlarından doğan ve tek üreticisi kamu kuruluşları olan iç ve dış güvenlik, adalet, genel sağlık, eğitim, altyapı vb. iş ve hizmetlerdir. Bu hizmetlerinin görülmesi için devletin vergi koyması, toplaması, harcaması, kamu kuruluşlarının idaresi vb. işlemler de mali olaylardır. Kamu hizmetleri için gereken paranın toplumun bireyleri tarafından karşılanması gerekir. Ancak bu hizmetlerin, tek tek bireylerin isteklerine uygun olması mümkün olmayacağından, genel fayda ve ihtiyaçları karşılaması yeterli görülmüştür. İşte kamu maliyesi, bu giderlerin bireyler arasında bölünmesinin usul ve şartlarını yani dağıtım esaslarını araştırır.²⁶⁷

Maliye hukuku, mali olayların hukuk yönünü inceler, bunun vergiyi araştıran kısmına da vergi hukuku denir.²⁶⁸ Vergi, kamu giderlerini karşılamak üzere devletin, vergilendirme yetkisine dayanarak bireylerin mal ve gelirlerinden aldığı ekonomik değerdir.²⁶⁹ Zekât hukuku da devletle birey arasındaki mali ilişkiyi incelediğinden vergi hukuku olarak maliye hukuku içinde yer almaktadır.

Devlet egemenliğine dayalı çağdaş anlayıştaki vergi, iktisadi ve hukuki olmak üzere iki temele dayandırılarak açıklanmaktadır. İktisadi temel, bireylerin ödeme gücü, hukuki temel ise devletin vergi koyma yetkisidir. Ödeme gücü bireylerin gelir,

²⁶⁴ Muhammed b. Abdulkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târih**, 13 c., Beyrut, Dâru Beyrut, 1982, C: II, s. 301.

²⁶⁵ Nihat Falay, **İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü Yayınları, 1978, s. 52.

²⁶⁶ Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 385.

²⁶⁷ Akif Erginay, **Kamu Maliyesi**, 13. bs., Ankara, Savaş Yayınları, 1990, s. 7-8, 11; Akyüz, **Zekât**, 19-20.

²⁶⁸ Erginay, **Vergi Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1988, s. 5, 8-10; **Kamu Maliyesi**, 14.

²⁶⁹ Geniş bilgi için bkz. Erginay, **Kamu Maliyesi**, 18, 30; Akyüz, **a.g.e.**, 21.

servet ve harcama ölçütleri, vergilendirme yetkisi ise devletin kendisine vatandaşlık ve mülkiyet bağıyla bağlı olan bireyler üzerindeki emir verme kuvvetidir.²⁷⁰

Verginin iktisadi ve hukuki temele dayandırılarak açıklanması, zekâta benzerliği açısından dikkat çeken bir husustur. Bilindiği üzere zekâtın şartlarından biri olan nisab, kişinin zekât vermekle mükellef olabilmesi için temel ihtiyaç dışında sahip olması gereken asgari mal miktarını ifade etmektedir. Dolayısıyla kişinin zekâtla mükellef tutulabilmesi için belirli bir zenginlik seviyesine ulaşması gerekmektedir. Aynı şekilde Nebi'in (a.s) bazı servet ve gelirler için belirlemiş olduğu matrah ve oranlar, bireylerin iktisadi gücüne göre vergilendirilmesi esasını ortaya koymaktadır. Bu şartlar zekâtın iktisadi dayanaklarıdır.²⁷¹ Zekâtın İslam'ın beş ana esasından biri kabul edilmesi ise onun hukuki temelini oluşturur. İslam anlayışına göre zekât, devleti de aşan dinî bir yükümlülüktür. Bundan dolayı devlet başkanı zekâtı toplamama/ af yetkisine sahip olmadığı gibi devlet, zekât alma yetkisine dayanarak vermeyenlere karşı zor da kullanabilir.²⁷²

Netice olarak zekâtın ibadet yönü bulunmakla birlikte Müslümanların ödediği vergi olmasından ötürü kamu hukukunu ilgilendiren bir durum ortaya çıkmaktadır. İslam ekonomisi üzerinde çalışan bazı araştırmacılar tarafından da zekâtın vergi boyutunun ağır bastığı ileri sürülmektedir.²⁷³ Bu yönüyle zekâtın çift özneli bir sosyal adalet sağlama türü olduğu ileri sürülmüştür. Öznenin biri ödeme yükümlüsü bireyler, diğeri toplanıp dağıtılmasıyla yükümlü devlettir.²⁷⁴ Diğer taraftan zekâtın namazla birlikte emredilmesi, devletin bu iki farzı Müslümanların birlikte yapması gereken emirlerden telakki edip uygulamaya koyması şeklinde değerlendirilebilir.²⁷⁵

²⁷⁰ Erginay, **Kamu Maliyesi**, 30.

²⁷¹ Hasan Maçın, “**İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi**”, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2014, s. 160. Hadisler için bkz. Buhârî, **Zekât**, 4, 41, 55; İbn Mâce, **Zekât**, 6; Ebû Dâvud, **Zekât**, 2; Nesâî, **Zekât**, 18.

²⁷² Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 509-510.

²⁷³ Bunlar; Ömer Nasuhi Bilmen, Muhammed Hamidullah, Seyyid Kutup, Menna Kattan, Muhammed Fazl'ur-Rahman Ansari, Muhammed Kutub, Selim A. Sıddıkî, Mahmud Ahmed, M. A. Mannan'dır. Bkz. Osman Eskicioğlu, **İslam Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Haracı**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1996, s. 107-109. Bazıları da zekâtın modern temeliyle alakalı açıklamalarda bulunmuşlardır. Ebû Zehra, Abdulvehhab Hallaf, Abdurrahman Hasen, Muhammed Hamidullah, Mahmut Şeltut, Yusuf el-Kardâvî ve İbrahim Fuad bunlardandır. Bkz. Akyüz, **Zekât**, 27.

²⁷⁴ Sabri Orman, **Gazâlî, Adalet ve Sosyal Adalet**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2018, s. 24.

²⁷⁵ Mevdûdî'den nakledilen bu görüşün yorumları için bkz. Eskicioğlu, **İslam ve Ekonomi**, 42.

Daha önce söz edildiği üzere zekâtın toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili âyetlerde sadaka kelimesinin kullanılması ve sarf yerleri içinde onu toplayan kişilerin de bulunması, zekâtın ne zâhiri-bâtını mal²⁷⁶ ayrımı yapılabilecek bir konu²⁷⁷ ne de tamamen bireylerin insafına bırakılacak bir yardım olduğunu bilakis, diğer gelirler gibi devlet eliyle alınması gerektiğini göstermektedir. Sarf yerlerinin âyette açıkça belirlenmesi de hem bu hususta son noktayı koymak hem de zekâtın harcama kalemlerinde olabilecek keyfiliği engellemek içindir.

1.2.4. ZEKÂT ile VERGİ MUKAYESESİ

Mali açıdan vergi olduğu kabul edilen zekâtın bugün tahsil edilen vergilerle karşılaştırıldığında zorunluluk, özelde karşılıksız fakat genelde faydasının mükellefe dönmesi, sosyal, iktisadi ve siyasi hedeflerinin bulunması gibi benzer noktaları olmakla birlikte birçok açıdan farklılık arz ettiği görülmektedir. Mesela günümüzde verginin gelir üzerinden alınmasının yanı sıra tüketime varıncaya kadar hemen hemen her şeyden vergi alınmaktadır.²⁷⁸ Hâlbuki üretim araçları ve tüketim zekâta konu edilemez. İşte bunun gibi zekât ile vergiyi ayıran hususlar bu başlık altında belirli kriterlere göre sınıflandırılacaktır. Zekât ile vergi arasındaki farkları araştırmadan önce her ikisinin temel yapısını kısaca tanımakta yarar bulunmaktadır.

1.2.4.1. Zekâtın Temel Yapısı

İslam devletinin ana gelir kaynaklarından biri olan zekât, aynı zamanda İslam'ın şartlarından biridir. Namazla birlikte zikredildiğinden onun kadar önemli bir görevdir. Hatta (namazda olmayan) bir yaptırım gücüne sahiptir. Gerek Nebi (a.s) gerekse halifeler tarafından (devlet eliyle) toplatılmıştır. Öncelikle zekât servet, gelir ve dönen varlıklar üzerine konan bir varlık vergisidir; ya hayvan ve ürün gibi bizzat artan ya da altın gibi artma özelliği olan mallardan alınır. Mükellefin mala tam malik

²⁷⁶ Emvâl-i bâtine, altın, gümüş, ticaret malları gibi gizlenmesi mümkün olan mallar; emvâl-i zâhire ise hayvanlar, ekinler ve meyveler gibi gizlenmesi mümkün olmayan mallardır. Bkz. Mâverî, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye**, 125.

²⁷⁷ Günümüzde zaten genelde bütün mallar açık mal haline gelmiştir. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 165; Celal Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984, s. 176-177.

²⁷⁸ Servet üzerinden alınan vergiler, kâr üzerinden alınan vergiler, özel tüketim vergisi, katma değer vergisi, gümrük vergisi vs.

olması ve malın karşılığında borç olmaması gerekir. Aynı şekilde malın ihtiyaçtan fazla olması ve belirli bir miktara ulaşması da zekâtın şartlarındandır. Ayrıca toprak mahsulleri dışındaki mallar için üzerinden bir yıl geçme kuralı getirilmiştir.

1.2.4.2. Verginin Temel Yapısı

Vergi²⁷⁹, “ekonomi ile siyaset arasında sınır teşkil eden maliye ilminin ana konularından biridir”.²⁸⁰ Konu, vergi teorileri açısından ele alındığında son yüzyıllarda geliştirilen vergi teorilerinin genelde, yararlanma/ faydalanma ve iktidar/ güç teorileri olmak üzere iki başlık altında incelendiği görülmektedir. Faydalanma teorisine göre vergi, devletin yaptığı kamu hizmetlerinden yararlanmanın bedelidir. Faydalanma teorisinden hareket eden kimi maliyeciler de vergiyi, bireylerin mallarını ve canlarını emniyet altında tutan devlete ödenen sigorta primi olarak görmüşlerdir. Bazı yazarlar ise toplumu üreticiler birliğine benzeterek, devleti bu birliğin genel giderlerini karşılayan bir organ olarak düşünmüşlerdir. Fayda teorisi resim, harç gibi bölünebilir ya da yarı bölünebilir mallar için doğru kabul edilebilirse de bölünemez nitelikli mal ve hizmetlerden alınan vergiyi açıklamakta yetersiz kalmış ve birçok açıdan eleştirilmiştir.²⁸¹

Faydalanma teorisinin yetersizliği üzerine geliştirilen iktidar teorisi de vergiyi devletin egemenlik kuvvetine dayanarak açıklamaktadır. Buna göre devlet, bireylerin zorunlu olarak tesis ettiği siyasi bir organizasyondur. Bu anlamda devlet, bireylerin oluşturduğu toplumdan ayrı ve üstün bir yapıya sahip olduğu için onları yönetme hakkına sahiptir.²⁸² Devlet, üzerine düşen hizmetleri ve diğer fonksiyonlarını yerine getirebilmek için himayesi altındaki bireylere birtakım görevler yükler. Bireyler de devletin yüklediği bu yükümlülüğü bir vatandaş olarak yerine getirir. Daha özlü bir ifade ile iktidar teorisine göre vergi; devlet için hak, bireyler için görevdir.²⁸³

²⁷⁹ Vergi kelimesi, Türkçede vermek mastarından türemiş bir isimdir. İngilizcedeki karşılığı tax, duty ve tribute kelimeleridir. Arapçada ise vergi anlamında “darîbe” kullanılır. Bkz. Eskicioğlu, **İslam Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Haracı**, 33.

²⁸⁰ M. Orhan Dikmen, **Maliye Dersleri**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1969, s. 21.

²⁸¹ Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 470; Erginay, **Kamu Maliyesi**, 34-36.

²⁸² Erginay, **a.g.e.**, 36-38.

²⁸³ Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 470.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında devletin fonksiyonlarındaki değişmeye paralel olarak verginin mali olmayan işlevleri de kabul edilmeye başlanmıştır. Artık vergiler kamu harcamalarını finanse eden araç olmanın yanı sıra iktisadi ve sosyal hayatı düzenlemenin de aracı hâline gelmiştir. Verginin niteliğinde meydana gelen bu değişim doğrultusunda çağdaş özellikleri yansıtan vergi; devletin egemenlik gücüne dayanarak kamu harcamalarını ve kamu ekonomisine ait diğer amaçları finanse etmek için yasayla belirlenen kurallara göre, toplumu meydana getiren gerçek ve tüzel kişilerden, iktisadi güçlerine göre karşılıksız ve zorunlu olarak aldığı ekonomik değerler olarak tanımlanmaktadır.²⁸⁴

1.2.4.3.Özellik ve Şartlar Açısından Zekât ile Verginin Farkı

Zekât ile vergi arasındaki temel farklardan bazıları; zekâta tâbi mallarda vergilendirilmeyen asgari bir kısım bulunması, borçluluğun muafiyet sebebi olması ve zekât mükellefinin vergisini bizzat dağıtma hakkına sahip bulunmasıdır.²⁸⁵ Vergi kelimesi vermekten gelse de vergi onu alan devleti, zekât ise veren mükellefi merkeze koyan bir bakış açısı sergilemektedir. Bu yüzden zekâtın verilmesi için devletin varlığı zaruri değildir.²⁸⁶ Zekâtın hesaplama kuralları ise bugünkü vergilerden farklı olarak uzmanlık gerektirmeyecek kadar kolaydır.²⁸⁷ Aşağıda İslam iktisatçılarının görüşlerinden derlenen bilgiler ışığında zekâtın öne çıkan özellikleri vergi ile karşılaştırılacaktır.

- 1) Teşri kaynağı açısından zekât, iman gereği yerine getirilen mali bir ibadettir; vergide ise bu vasıf yoktur. Zekât, Müslümanlara farz olan sürekli ve devamlı bir ibadettir, ihtiyaç bulunsun bulunmasın ayrılması gerekir; bazı vergiler ise ihtiyaç olduğunda konan ihtiyaç kalktığında kaldırılabilen bir yükümlülüktür.²⁸⁸
- 2) Zekât, yaptırım gücüne dayanır; mükellefin isteğine bağlı değildir yani ödemediği takdirde kendisinden zorla tahsil edilir. Bu yüzden birtakım maddi ve

²⁸⁴ Erginay, **Kamu Maliyesi**, 30, 130.

²⁸⁵ Aghnides, **İslam'ın Mali Hükümleri**, 482.

²⁸⁶ Kudret Büyükcoşkun, “**Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât**”, Marmara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s. 74, 79.

²⁸⁷ Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 387.

²⁸⁸ Mannan, **a.g.e.**, 403; Akyüz, **Zekât**, 112.

manevi müeyyidelerle²⁸⁹ güçlendirilmiştir. Zekât devlete ödenmediği takdirde de yerine getirilmesi gereken bir vecibe olduğundan zekâtını bireysel olarak ödeyen, ödediği kişinin başına kakma hakkına sahip değildir. Vergi için de genelde maddi müeyyide söz konusudur ve devlete karşı bir yükümlülüktür.²⁹⁰ Kanunlara dayanması bakımından vergide de mükellefin rızası gözetilmez ve vergi vermek istemeyenlere karşı gerektiğinde zora başvurulur. Vergideki bu temel kuralla birlikte kanunlar, demokratik ülkelerde milleti temsil eden meclislerde yapıldığından halkın iznine dayandığı da söylenebilir.²⁹¹

- 3) Gereklilik esasları açısından bakıldığında zekât ile verginin şartları farklıdır. Örneğin zekâta tâbi malların artıcı olması gerekir.²⁹² Vergi ise ev, araba gibi artıcı olmayan mallardan da alınmaktadır.
- 4) Konuları açısından, zekât servet ve gelir yani zekâta tâbi mallardan alınırken vergi hem gelir hem de gider (tükettiği mal) üzerinden alınmaktadır.²⁹³
- 5) Muafiyet sınırı ve ödeme oranı açısından zekâtın belirli bir nisabı vardır, temel ihtiyaç dışında elde bulunan mallar üzerinden alınır ve bu miktar ilk konulduğu yıllardaki esaslara göre değişmeden devam etmektedir. Vergide ise uygulanan esaslar değişebilmektedir, kesin değildir.²⁹⁴ Zekât ödeme oranı da vergiye göre çok düşük olduğundan zengine ağır gelmez.²⁹⁵
- 6) Zekât, karşılıksızdır. Mükellef, ödediği zekâtın karşılığında bir mal veya hizmet bekleyemez. Yalnız ödediği zekât dolayısıyla dünyevi borcundan kurtulmuş olur, ahirette sevaba nail olacağı için manevi/ psikolojik rahatlama hisseder.²⁹⁶ Vergilerde de özel ve belirli bir karşılık yoktur; alınan ile verilen arasında bir bağ bulunmaz. Vergiler, toplu olarak kamu hizmetlerinin karşılığıdır. Fakat harç, resim ve kısmen şerefîyeler bunun dışındadır.²⁹⁷ Ancak zekât vermekle de

²⁸⁹ Tevbe, 9/103.

²⁹⁰ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 505; Akyüz, **Zekât**, 64.

²⁹¹ Akyüz, **a.g.e.**, 65, 112-113.

²⁹² Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 404.

²⁹³ Akyüz, **a.g.e.**, 113. Tüketim esnasında alınan vergi Katma Değer Vergisi (KDV) dir.

²⁹⁴ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 509; Akyüz, **a.g.e.**, 113-114.

²⁹⁵ Akyüz, **a.g.e.**, 114.

²⁹⁶ Mannan, **a.g.e.**, 414-415; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 506; Akyüz, **a.g.e.**, 64.

²⁹⁷ Mannan, **a.g.e.**, 414-415; Akyüz, **a.g.e.**, 64.

piyasada meydana gelecek iyileşmeler, nihâyetinde ödeme yapanlara olumlu bir şekilde geri dönecektir.

- 7) Zekât, ihtiyaca göre mal veya para olarak ödenir; hizmet olarak ödenmez. Vergi ise genelde para ile ödenir, eskiden hatta ülkemizde yakın zamana kadar vergi bazen mal ve hizmet olarak ödenmekteydi. Bugün verginin mal veya hizmet olarak ödenmesi daha çok gelişmemiş ülkelerde görülmektedir.²⁹⁸ Zekâtın mal veya para şeklinde ödenebilmesi ilerde ele alınacağı üzere iktisadi açıdan önem arz etmektedir.
- 8) Hedef ve gaye açısından zekâtın teşrii, ahlaki hedefleri gerçekleştirmenin yanında sosyal ve iktisadi dengesizlikleri yok ederek toplumdaki sosyal güvenlik ve iktisadi gelişmeyi sağlamaktır. Vergi gelirlerinin bir kısmı bu hedeflerin sadece bazıları için ayrılır.²⁹⁹
- 9) Zekât, harcama yerleri açısından Kur'ân'da belirlenmiş sınıflara ödenir. Mükellef kadar devlet de bu kurala göre hareket etmek zorundadır. Zekât, ahlaki, sosyal, siyasi maksatlarla belirlenen sınıflara harcanırken vergi, devlet tarafından yapılan kamu hizmetlerini finanse etmek için kullanılır. Modern vergilerin yatırım, transfer ve cari harcamalarda hatta faiz gibi çeşitli ödemelerde kullanıldığı bilinmektedir.³⁰⁰ İslam tarihi boyunca zekât devletin diğer gelirlerine karıştırılmamış, toplanması ve dağıtımı konusunda titiz davranılmıştır.³⁰¹

Yukarıda genel olarak zikredilen özellik ve şartlar açısından zekât ile vergi arasındaki farklılıklar³⁰², zekâtın vergi yerine geçip geçmeyeceği sorusuna verilecek cevabın nerelerde aranması gerektiğine de işaret etmektedir.

²⁹⁸ Akyüz, **Zekât**, 63.

²⁹⁹ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 511; Akyüz, **a.g.e.**, 113.

³⁰⁰ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 509-510; Akyüz, **a.g.e.**, 65, 114; Mehmet Yüce, "İslamda Zekât Müessesesi ve Modern Vergilendirme ile Karşılaştırması", **İslam Ekonomisi ve Finansı**, İstanbul, Umuttepe Yayınları, 2016, s. 122.

³⁰¹ Akyüz, **a.g.e.**, 114.

³⁰² Zekât, vergi ve negatif gelir vergisi arasındaki benzer ve farklılıklarla ilgili geniş bilgi için bkz. İsmail Yılmaz, **Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekât-Vergi İlişkisi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012, s. 282-292.

1.2.4.4. Prensip ve Kurallar Açısından Zekât ile Verginin Farkı

Vergilerin toplum üzerinde olumlu tesir bırakması onun birtakım prensiplere bağlı olmasından kaynaklanır. Klasik iktisatçılar tarafından ortaya koyulan adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisat/ tasarruf prensipleri modern vergi açısından bugün de geçerliliğini korumaktadır.³⁰³ Buna ek olarak zaman içinde verimlilik, kendiliğinden büyüme ve esneklik ilkeleri de kural olarak benimsenmiştir.³⁰⁴

1.2.4.4.1. Adalet Prensibi

Adalet prensibiyle ilgili olarak vergi kaçakçılığını ve çifte vergilendirmeyi önleme, vergi yükünün mükelleflere orantılı dağıtılması ve aynı zamanda sermaye ve gelir artışını engellememe, asgari geçimin vergi dışı bırakılması, emek ve sermayenin farklı vergilendirilmesi gibi kıstaslar dile getirilmektedir. Vergi adaletinin sağlanması için genellik ve eşitlik esasına dayalı olarak ülke sınırları içinde yaşayan yerli yabancı herkesin belirli bir karşılık ve fayda gözetmeden ödeme gücüyle orantılı vergi yüküne katılması beklenir. Mali-iktisadi bir kavram olan ödeme gücü, farklı yaklaşımlar olmakla birlikte bireylerin kendileri ve ailelerini geçindirebilecekleri gelirden fazla olan kısımdır. Ödeme gücü kriteriyle ödenen miktar değil fedakârlıkta eşitlik hedeflenir. Bundan ötürü zenginden yoksula göre daha fazla vergi talep edilir. Maliyede gelir veya servete göre ödeme gücünün ölçülmesiyle ilgili geçim indirimi, ayırma ve artan oranlar usulünün uygulanması prensipleri olmak üzere üç kuraldan bahsedilmektedir.³⁰⁵

Fedakârlıkta eşitlik prensibi, bugünkü vergi sisteminde geliri vergilendirmek suretiyle uygulanmaktadır. Oysa zekât uygulamasında vergi, tasarruf edilen miktar üzerinden alınarak yoksulu zenginden daha fazla vergilendirmeden fedakârlıkta eşitlik sağlamaktadır. Zekâtın harcama kalemleri de yoksullar lehinedir ve zenginler bundan doğrudan değil ancak dolaylı olarak yararlanabilir.³⁰⁶ Adalet prensibi açısından temel ihtiyaç fazlası mal zekâta tâbidir. Zekâta konu mal, aynı

³⁰³ Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 546-560; Akyüz, **Zekât**, 46-63.

³⁰⁴ Geniş bilgi için bkz. Akyüz, **a.g.e.**, 46-63.

³⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 415; Akyüz, **a.g.e.**, 48-53.

³⁰⁶ Mannan, **a.g.e.**, 415; Akyüz, **a.g.e.**, 53-54.

vergilendirme döneminde aynı sebeple birden fazla vergilendirilmez. Kişinin sosyal ve iktisadi durumu göz önünde bulundurulur. Harcanan emeğe ve sermayeye göre vergi oranı değişir.³⁰⁷

1.2.4.4.2. Belirlilik Prensibi

Belirlilik prensibi; verginin hem açık ve kesin olması hem de keyfi olmaması demektir. Bu da ödeme zamanı, şekli ve miktarının mükellefçe bilinmesi anlamına gelir. Aynı zamanda niçin ödendiğinin de bilmesi demektir. Şüphesiz kesinlik, vergi istikrarı ile ilişkili bir durumdur. Bu yüzden “en iyi vergi, en eski vergidir; en yeni vergi de en kötü vergidir” demişlerdir. Belirlilik kuralı sadece mükellef değil vergi tahmini açısından devlet için de önem taşımaktadır. Bu açıdan zekât, vergi tarh etme ilkeleri belirli olan bir yükümlülüktür.³⁰⁸ Dini bir vecibe olması, beyan edilmediği takdirde devletin haberdar olamayacağı mallar üzerinden vergi alınmasını da mümkün kılmaktadır.³⁰⁹

1.2.4.4.3. Uygunluk Prensibi

Uygunluk prensibi; verginin ekonomik durumu etkilemeyecek şekilde mükellefe uygun zaman ve tarzda tahsil edilmesidir. Bu yönleriyle zekât, bilinen vergi sistemlerinden daha farklıdır. Örneğin toprak mahsullerinde hasat mevsiminde verilmesi hem mal hem de nakit olarak ödenebilmesi,³¹⁰ ortalama maldan verilmesi, ürün tahmininde müsamahakâr davranılması ve zaruret halinde ödemenin ertelenmesi ödeme kolaylığı sağlayan bazı durumlardır.³¹¹ Belirli dönemlerde ödeme veya bütün bir yıla yayılmış ödemeler, tahsilatın bilinmesi açısından hazine için de elverişli bir kuraldır.³¹²

³⁰⁷ Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 403-404; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 547-554; Akyüz, **Zekât**, 54-55.

³⁰⁸ Mannan, **a.g.e.**, 416; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 555; Akyüz, **a.g.e.**, 55-56.

³⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Akyüz, **a.g.e.**, 55-56.

³¹⁰ Mannan, **a.g.e.**, 416; Akyüz, **a.g.e.**, 56-57.

³¹¹ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 556-558.

³¹² Akyüz, **a.g.e.**, 57.

1.2.4.4.4. İktisat/ Tasarruf Prensibi

İktisat veya tasarruf prensibi; verginin mümkün olan az masrafla tahsil edilmesini ve israftan kaçınmayı ifade eder. Vatandaşın cebinden çıkan ama sonuçta yararı tekrar kendisine dönecek olan paranın, devlet kasasına kayıpsız gitmesi hedeflenir.³¹³ Zekât açısından bakıldığında, zekâtın dini karakteri, israfın ve memurların hediye almasının yasak olması,³¹⁴ zekât oranlarının anlaşılır olması ve hesabının kolaylığı onun uygulanmasını ekonomik hale getirmektedir.³¹⁵

1.2.4.4.5. Verimlilik, Kendiliğinden Büyüme ve Esneklik

Verimlilik kuralı, verginin kaynakları tahrip edecek kadar yüksek olmaması ve birçok maldan verimsiz vergi toplamaktansa birkaç maldan verimli vergi toplamaktır. Zekât ile verimliliğin gerçekleşmesi, âtıl serveti vergilendirmesinden, vergi oranlarının düşük olması sebebiyle toplanan kaynakları yok etmemesinden ve mümkün olduğu kadar az maldan vergi toplanmasından kaynaklanmaktadır.³¹⁶ Bu şekilde vergilendirme diğer bir açıdan ulusal servetin üretken alanlarda kullanılmasına sevk edecektir.³¹⁷

Kendiliğinden büyüme kuralı, nüfus ve servetin artmasıyla birlikte verginin de artmasıdır. Zekât malının vergiye tâbi olan kısmı (nisab) düşük bir miktar olduğundan nüfusun büyük çoğunluğu vergi yükümlüsü olmaktadır. Bu da düşük ve yüksek gelir arasındaki açığı kapatırken servetin belirli ellerde toplanmasını da engeller. Böylece toplumdaki genel refah seviyesi yükselir ve vergi ödeyenlerin sayısı artar.³¹⁸

Esneklik kuralı, harcamalardaki artışa karşılık olmaksızın politika gereği vergi oran ve hasılasının artmasıdır. Bu açıdan zekât esnek bir vergi değildir. Çünkü

³¹³ Mannan, *İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik*, 416; Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, 559; Akyüz, *Zekât*, 58.

³¹⁴ Kardâvî, *a.g.e.*, II, 559-560; Akyüz, *a.g.e.*, 58.

³¹⁵ Akyüz, *a.g.e.*, 58.

³¹⁶ Akyüz, *a.g.e.*, 59.

³¹⁷ Mannan, *a.g.e.*, 417.

³¹⁸ Akyüz, *a.g.e.*, 59-60.

tarikh boyunca zekât oranlarında bir değişiklik olmamıştır. Ancak zorunlu durumlarda halka yeni vergi koymanın yolu açıktır; ama bunlar da geçici vergilerdir.³¹⁹

1.2.4.5.Çarpan Etkisi ve Vergi Yansıması Açısından Farklar

Dünya ülkelerinde alınan vergilerin hiçbirinin, yukarıda belirtilen ilkelerin tümünü içermesi mümkün gözükmemektedir. Zekâtın ise, dini-ekonomik boyutunun etkisiyle, bu ilkelerin birçoğunu hatta daha fazlasını içermesi beklenir. Bundan dolayı mükelleflerin vergi kaçırmayı³²⁰ değil genellikle gönüllü ödemeyi tercih ettiği düşünülmektedir. Zekât, bir yandan servetin toplumun yararına kullanılmasını sağlar, diğer yandan parayı biriktirme yerine yatırıma yönlendirmeyi teşvik eder. Zekâtın harcama kalemleri belirli olduğu için üretken alanlara harcama yapılır, diğer vergilerde olabileceği gibi yararsız kullanım söz konusu değildir. Zekât, bu ve benzeri ilkeler sebebiyle İslam toplumunun üretim, tüketim ve bölüşümünü iyileşme yönünde değiştirir.³²¹ Yatırım ve harcamaların çarpan etkisi ile vergi yansımasının yapılamaması da zekâtın vergiden daha etkin ve farklı olduğu durumlardır.

Çarpan etkisi, ekonomideki tüketim, yatırım vb. harcamaların bir veya birkaçında meydana gelecek artışın milli gelirden katlanarak daha fazla bir artışa sebep olmasıdır.³²² Vergi, harcama eğilimi yüksek kesimlere tam anlamıyla ulaşamadığından, çarpan etkisi düşük kalmakta ve milli geliri istenen düzeyde artıramamaktadır. Zekâtın çarpan etkisi ise zekâtın harcama kalemlerinin tüketim eğiliminin yüksek olması nedeniyle vergiye göre daha fazladır.³²³ Günümüz iktisatçıları, zekâtın hızlandıran ve çarpan etkisiyle iktisadi süreçte dengeli büyüme açısından oldukça önemli fonksiyonları olabileceğini ileri sürmektedir.³²⁴

³¹⁹ Mannan, **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, 417; Akyüz, **Zekât**, 60.

³²⁰ Zekât, vergi uyumu ve ahlaki açıdan etkili, anlaşılabilir, basit ve uygulanabilir niteliktedir. Bkz. Yusuf Temür, “Vergi Ahlakı ve Uyumu Açısından Zekât”, **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 108.

³²¹ Detaylı bilgi için bkz. Mannan, **a.g.e.**, 417-424; Akyüz, **a.g.e.**, 61-63.

³²² Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 86.

³²³ Geniş bilgi için bkz. Murat Aydın, “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, **ICISEF**, 88; “**Makro-Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Zekât Müessesesi**”, 46-47.

³²⁴ Beşir Gözübenli, “Zekât, Rahmet Getiren Paylaşım”, **İslam’a Giriş**, Ankara, DİB Yayınları, 2007, s. 327.

Vergi yansıması, mükellefin vergi yükünü başkasına aktarması sonucunda ortaya çıkan durumdur. Vergi, en sonunda tüketicide kesinleşinceye kadar yansıma devam eder. Vergi yansımasının vergi adaletini sağlamadaki fonksiyonu zorlaştırdığı ileri sürülmektedir. Zekâtta ise zenginden fakire doğru gerçekleşen şey, vergi yükü değil mal transferi olduğu için verginin yansıması veya dini hassasiyetten dolayı mükellef tarafından yansıtılması söz konusu değildir.³²⁵

1.3. İSLAM ÖNCESİ ARABİSTANDA VERGİ

İslam öncesi Arabistan'da bölgenin tümüne hâkim merkezi bir otorite olmamakla birlikte Arap kabilelerinin yönettiği şehir-devletler mevcuttu. İslamiyet gelmeden önce oldukça yüksek kültür seviyesine sahip çok sayıda Arap kabileleri bu şehirlerde yaşıyorlardı. Mekke ve Medine de bu şehir devletlerdendi.³²⁶ Mekke ve çevresinin Kur'ân'ın ifadesiyle “*ziraata elverişsiz bir vadi*”³²⁷ olması, doğal olarak bölge insanını ticarete sevk etmişti.³²⁸ Allah'ın evi olan Kâbe'nin de Mekke'de bulunması orayı güvenli bir şehir hâline getirmişti. Bu durum, Mekkelilerin -siyasi anlamda karışıklıkların olduğu bir ortamda- emniyet içerisinde ticaret yapmalarına imkân sağlıyordu.³²⁹ Arabistan'ın güney ve kuzey bölgeleri ise tarih boyunca önemli devletlere ev sahipliği yapmıştı.³³⁰ Dolayısıyla Nebi (a.s) dönemi sanıldığı gibi ilkel bir toplum ya da tarım toplumu değil ticaretin çok geliştiği bir toplumdur.

İster devlet veya şehir-devlet, isterse kabile organizasyonu olsun yarımada kamu harcamalarını karşılayacak çeşitli vergilerin varlığı söz konusuydu. İslam'dan önce bölgede bulunan siyasi organizasyonların temelindeki dini sebepler, vergilerin çoğunlukla dinî içerikli olmasına yol açmıştı.³³¹ Mesela toprak sahipleri arazilerinden elde ettikleri mahsulün belirli bir kısmını topraksız muhtaçlara tahsis ederlerdi. Hac ibadeti için Mekke'ye gelen hacıların ve bölgedeki panayırlara gelen tacirlerin

³²⁵ Murat Aydın, “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, **ICISEF**, 88-89; Ahmet Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 4. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2016, s. 358.

³²⁶ Hamidullah, **İslam Peygamberi**, 784-785.

³²⁷ İbrâhîm, 14/37.

³²⁸ Geniş bilg için bkz. Tabakoğlu, **a.g.e.**, 104-108.

³²⁹ Mekke ve çevresinin güvenli bir yer olduğuna dair bkz. Bakara, 2/126; İbrâhîm, 14/35; Nahl, 16/112; Kasas, 28/57; Ankebut, 29/67; Kureys, 106/1-4.

³³⁰ Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 9-12; Tabakoğlu, **a.g.e.**, 104-108.

³³¹ Tuğ, **a.g.e.**, 12-13.

hizmetinde kullanılmak üzere ve özellikle yemek ihtiyaçlarını karşılamak için aynı bir mükellefiyet olarak konan “rifâde” bu tür bir vergiydi. Ayrıca ziyarete gelen hacıların Kâbe’ye takdim ettikleri kıymetli eşyalar, ganimetten alınan belirli bir pay, zemzem kuyusu memurlarına ve fal oklarını idare edenlere verilen hediyeler ile hacılardan hac elbisesi için alınan ücretler, dönemin başlıca vergileri arasındaydı.³³²

İslam öncesi ve İslam kaynaklarından anlaşıldığına göre Arabistan’ın her yerinde bilinen en eski vergi 1/10 oranındaki öşürdür. Öşür, ticari kazançlardan zirai kazançlara kadar her şeyi kapsayan umumi bir vergidir.³³³ Mekkeliler, Rumların şehirlerine gittiklerinde öşür ödemeye mecbur edildikleri için kendi şehirlerine gelen Rumlara öşür vergisi ödetirlerdi.³³⁴ Bu durum, Ehli Kitap’la müşriklerin vergi toplama ve vergi oranı uygulamalarının benzer olduğunu göstermektedir.³³⁵ Öşür uygulaması, oran olarak İslam’dan sonraki devirlerde de gayrimüslimlerden alınan gümrük vergisi ve zirai mahsullerin zekâtı olarak devam etmiştir.

Öşür lafzının eş anlamlısı olan meks ise cahiliye döneminde Arabistan pazarlarında alım-satımdan alınan verginin adıydı.³³⁶ Müslümanların Medine’ye hicretinden sonra Nebi’nin (a.s) Müslümanlar için oluşturduğu pazarla ilgili olarak “Burada hiçbir vergi alınmayacaktır”³³⁷ ifadesi, -“meks” gümrük vergisi manası da taşıdığı ve pazarda alındığından- “meks alınmayacak” anlamına gelmektedir.³³⁸

Elimizde İslam öncesi Arap toplumunun vergi uygulamasıyla ilgili yeterli tarihi bilgi bulunmamakla birlikte³³⁹ gerek ilgili âyetlerden gerekse daha önceki İbrahim’in Hanif dininden kalan izlerden toplumda zekât kavramının bilindiği

³³² Cevâd Ali, **el-Mufasssal fî Târihi’l-Arab Kable’l-İslâm**, 10 c., Beyrut, Dârü’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1970, C: VI, s. 186; Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 14, 16-18; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Rifâde”, **DİA**, İstanbul, 2008, C: XXXV, s. 97.

³³³ Ali, **a.g.e.**, VII, 480; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, 800; Tuğ, **a.g.e.**, 14-15.

³³⁴ Tuğ, **a.g.e.**, 15-16.

³³⁵ Yusuf Balta, “**İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015, s. 123.

³³⁶ Ali, **a.g.e.**, VII, 473- 474; Cengiz Kallek, “Meks”, **DİA**, İstanbul, 2003, C: XXVIII, s. 584.

³³⁷ İbn Mâce, **Ticaret**, 40.

³³⁸ Tuğ, **a.g.e.** 15; Cengiz Kallek, **Hz. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa**, İstanbul, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, 1992, s. 34.

³³⁹ Ali, **a.g.e.**, VI, 186.

anlaşılmaktadır. Bundan ötürü misafirler ve yolcular ağırlanır, zayıf, düşkün ve sıkıntıda olanlara yardımda bulunulur ve yoksullara sadaka verilir.³⁴⁰

Kur'ân'da da İslam öncesi dönemle ilgili vergi niteliğindeki bazı uygulamalardan söz edilmektedir. Bu bağlamda cahiliye Araplarının ekinlerinden ve hayvanlarından Allah ve putları için pay ayırdıktan sonra bu payları putların lehine değiştirdiklerini haber vermektedir.³⁴¹ Araplar, bu tasarruflarının sözde Allah'ın emri olduğunu iddia ediyorlardı. Fakat Yüce Allah: “*Yoksa Allah size böyle buyururken yanında mıydınız?*”³⁴² diyerek bu iddiaların asılsızlığını bildirmiştir.

Bütün bunlar, Arapların bir vergi nizamlarının bulunduğunu ancak bu nizamın zamanla yozlaştığını göstermektedir. İşte Allah bu bozuk nizamı iptal ederek yerine zekâtı (tekrardan) ikame etmiştir.³⁴³ Rasûlullah'ın (s.a.v) da çeşitli Arabistan kabileleriyle yaptığı anlaşmalarda -İslam'ı kabul ettikleri takdirde- bu kabilelerden öşür vergisini kaldırarak zekâtla mükellef kıldığını bilinmektedir.³⁴⁴

1.4. ZEKÂTIN KISA TARİHİ

Bu kısımda önce ilahi kitaplarda zekâtın ne şekilde bahsedildiği incelenecek, sonra zekâtın iktisadi bir kurum olarak İslam tarihinde ve günümüzde teşkil ettiği yer kısaca tespit edilmeye çalışılacaktır.

1.4.1. ZEKÂTIN İLAHİ KİTAPLARDAKİ YERİ

İslam dininde temel mali yükümlülükler, zekât ve sadakadır. Bunlardan (farz olan) “sadaka”, diğer dinlerde de mali sorumluluklar için kullanılan benzer nitelikli bir kavramdır. İslam, Yahudilik, Hristiyanlık açısından sadaka, yaratıcıya duyulan sevgi ve sadakatın tezahürü olarak kişinin sahip olduklarının bir kısmını başkalarıyla paylaşması şeklinde anlaşılmakta ve bu dinlere göre insanların ekonomik yönden

³⁴⁰ Veliyyullah Dihlevî, **Hüccetullâhi'l-Bâliğa**, 2 c., trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994, C: I, s. 464. Ancak Fussilet 41/7, müşriklerin zekât vermediklerini bildirmektedir.

³⁴¹ En'âm, 6/136; Nahl, 16/56. Ayrıca bkz. Ali, **el-Mufasssal fî Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, VII, 483-484; Hamidullah, **İslam Peygamberi**, 804.

³⁴² En'âm, 6/144.

³⁴³ Ali, **a.g.e.**, VII, 484-486.

³⁴⁴ Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye**, 187-191, 260-261, 309-311, 319-320 (no:81, 82, 84, 85, 87, 90, 122, 181, 188, 189).

farklı seviyelerde olması, ilahi iradeyle ilişkilendirilmektedir.³⁴⁵ Bu sebeple burada ilahi kitaplarda yer alan zorunlu vergilere nasıl değinildiği incelenecektir.

1.4.1.1. Tevrat'ta Zekât/ Sadaka

Yahudilikte sadaka, Tanrı tarafından emredilen önemli bir dinî görev kabul edilmektedir. İbranice “tsdk” kökünden türetilen sadaka “tsedaka” kelimesi, Arapça sadaka kelimesiyle etimolojik ve semantik açıdan benzerlik taşımaktadır. Sadaka, her iki dilde de “doğru olmak” anlama gelen “sdk-صدق” kökünden türemiştir.³⁴⁶ Arapça gibi Sami dil ailesinden olan Aramice ve İbranicede de bulunan ve zekât ile aynı anlamda kullanılan “zakût” kelimesinden hareketle Schacht gibi bazı müsteşrikler, zekât kurumunun İslam’a has bir ibadet olmadığını söylemektedirler.³⁴⁷ Doğrusu bu tesbitler, farklı dil ve kültürlerde benzer ifadelerin bulunması ve geçmiş ümmetlere aynı emirlerin verilmesi, zekât/ sadakanın süreklilik ve evrenselliğini göstermektedir.

Kur’ân’ı-Kerîm’de geçen bazı âyetlere³⁴⁸ göre İsrail oğullarına verilen emirlerden ve kendilerinden alınan kesin sözlerden biri zekât vermeleridir. Hatta bir âyette Yahudilerin bir kısmının hâlâ zekât verdiklerinden³⁴⁹ bahsedilmektedir. Musa’nın (a.s) kavmiyle alakalı olarak zekât verdikleri takdirde rahmete erecekleri³⁵⁰ ve kendilerine kitap verilenlere zekâtın emredildiğine³⁵¹ dair âyetler bulunmaktadır. Onlardan önce İbrahim (a.s) İshak (a.s) ve Yakup’a (a.s) da zekât emredilmektedir.³⁵²

İsrail oğullarına zekâtın emredildiği, yukarıda zikredilen âyetlerde açıkça görülmektedir. Elimizde bulunan Tevrat nüshasında da İsrail oğullarına mahsullerin yıldan yıla ondalıkları ayırıp, ilgili yerlere sarf etmeleri emredildiğinden Yahudiler zirai mahsullerden, sığır ve koyun sürülerinden ve diğer bütün gelirlerinden ondalık (öşür) vermektedirler. Tevrat’ın İbrahim’in (a.s) hayatından bahsederken bir savaş sonrası elde ettiği bütün malların ondalıklarını Şalem Kralı Melkisedek’e takdim

³⁴⁵ Mahmut Salihoğlu, “Zekât” (Diğer Dinlerde), **DİA**, İstanbul, 2013, C: XLIV, s. 207.

³⁴⁶ Salihoğlu, “Zekât” (Diğer Dinlerde), **DİA**, XLIV, 207.

³⁴⁷ Joseph Schacht, “Zakât”, **Encyclopedia of Islam**, (1913-1936), X, s. 355-356 ([link](#)).

³⁴⁸ Bakara, 2/43, 83; Mâide, 5/12.

³⁴⁹ Nisâ, 4/162.

³⁵⁰ A’râf, 7/156.

³⁵¹ Beyyine, 98/5.

³⁵² Enbiyâ, 21/73.

ettiği³⁵³ bilgisinden yola çıkarak sadaka ya da ondalığı İbrahim (a.s) dönemine kadar geri götürmek mümkündür. Yine Kutsal Kitap, Yakup'un (a.s) Harran'a gidişi sırasında gördüğü rüyadan sonra adadığı adakla ilgili Tanrı'nın kendisine vereceği her şeyin ondalığını O'na bağışlayacağından³⁵⁴ söz etmektedir. Dâvud'un (a.s) kutsal tapınağın yapımı için çalışması ve halkın bu konuda yapacağı bağışlarla alakalı sözleri³⁵⁵ de Rabb için bağışta bulunmanın İsrailoğulları arasındaki değerini ortaya koyan işaretler içermektedir.³⁵⁶

Tevrat'ta Yahudilerin fakir, yetim ve yabancılara kollamaları öğütlenirken kendilerine Mısır'da yabancı oldukları hatırlatılarak içlerinde bulunan yabancılara sevmeleri, yoksullara ve dul kadınlara da yardım etmeleri istenmektedir.³⁵⁷ İsrailoğullarının Mısır'dan çıkıp Sina Çölü'ne yerleştikleri dönemde Buluşma Çadırı'yla ilgili yaptıkları hizmete karşılık Rabb'in İsrail'de toplanan bütün ondalıkları pay olarak Levililer'e verdiğini beyan etmesinden³⁵⁸ ondalık denilen verginin Musa (a.s) zamanında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Sina Dağı'nda İsrail halkı için Musa'ya bildirilen buyruklar kapsamında Rabb için verilecek sunak ve ondalıkların ne gibi özellikleri taşıması gerektiği Levililer bölümünde geniş bir şekilde anlatılmaktadır.³⁵⁹ Buna göre İsraililerin toprak ürünlerinin ve sığır sürülerinin onda birlik kısmı Rabbin olduğu için Levililer'e verilecektir.³⁶⁰ İsraililere, tarlada yetişen ürünlerin ondalığını, sığır ve davarın ilk doğanlarını Rabb için ayırmaları ve her üç yılın sonunda, o yıla ait bütün ürünlerin ondalığını, Levililer, kentlerde yaşayan yabancılar, öksüzler ve dul kadınlar için kentlerde toplanması emredilmektedir.³⁶¹

Yahudilerin mükellef oldukları ondalığı zamanla ihmal ettikleri ve bundan dolayı da Allah tarafından çok sert bir şekilde uyarıldıkları görülmektedir. Kutsal kitabın konu ile ilgili pasajı şöyledir: “İnsan Tanrı'dan çalar mı? Oysa siz benden

³⁵³ Yaratılış, 14/17-24.

³⁵⁴ Yaratılış, 28/22.

³⁵⁵ I. Tarihler, 29/1-8.

³⁵⁶ Maçin, **İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi**, 34.

³⁵⁷ Tesniye/Yasanın Tekrarı, 10/18-19;15/4-11.

³⁵⁸ Mısır'dan Çıkış, 34/19, 26; Çölde Sayım, 18/21, 24, 26, 28.

³⁵⁹ Maçin, **İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi**, 33-34.

³⁶⁰ Levililer, 27/30-33; Çölde Sayım, 18/21, 24, 26, 28.

³⁶¹ Tesniye/Yasanın Tekrarı, 12/6, 11-12, 17-19; 14/22-29; 15/19; 18/1.

çalıyorsunuz. “Senden nasıl çalışıyoruz?” diye soruyorsunuz. Ondalıkları, sunuları çalışıyorsunuz. Siz lanete uğradınız. Çünkü bütün ulus benden çalışıyorsunuz. Tapınağımda yiyecek bulunması için bütün ondalıklarınızı ambara getirin. Beni bununla sınayın” diyor her şeye egemen Rabb. “Göreceksiniz ki, göklerin kapaklarını size açacağım, üzerinize dolup taşan bereket yağdıracağım”.³⁶² Bütün bu ifadelerden Ahd-i Atik (Eski Ahit)’te verilmesi istenen ondalıkların İslam’da olduğu gibi zorunlu bir sadaka olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca hasat ve bağbozumundan arta kalan ürünlerin yabancı, öksüz ve dul kadınların hakkı olduğu belirtilmekte, onların tarla ve bağ sahipleri tarafından toplanması yasaklanmaktadır.³⁶³ Bunun dışında kâhinler için de bir miktar ayrılması gerekmektedir. “Terumah” adı verilen bu payın miktarı; Rabbinik kurallara göre en az altmışta bir, ortalama ellide bir, daha cömertler için ise kırkta birdir.³⁶⁴

1.4.1.2. İncil’de Zekât/ Sadaka

Kur’ân, İsa’nın (a.s) Tevrat’ı tasdik ettiğini³⁶⁵ ve onun sadece daha önce Yahudilere ceza olarak haram kılınan bazı şeyleri helal kıldığını³⁶⁶ açık bir şekilde belirtmesinin yanında, özel olarak da İsa’nın (a.s) beşikteyken yaptığı konuşmanın bir bölümünde “*Nerede olursam olayım beni bereketli kılacaktır. Hayatta olduğum sürece bana zekât ve namaz görevini yükleyecektir*”³⁶⁷ demek suretiyle zekât ile ilgili emrin olduğu gibi devam ettiğini bildirmektedir.

Ahd-i Atik’te yer alan “Haksızca kazanılan servetin yararı yoktur, ama sadaka ölümden kurtarır”³⁶⁸ ifadesi de Ahd-i Atik sonrası dönemde sadaka anlayışını belirleyen ana ilkelere biri olmuştur. Dolayısıyla Hristiyanlığın kutsal kitabında da sadaka ve ihtiyaç sahiplerine yardım teşvik edilmektedir.³⁶⁹

³⁶² Malaki, 3/8-10.

³⁶³ Levililer, 19/9-10; 23/22; Tesniye/Yasanın Tekrarı, 24/19-21.

³⁶⁴ Çölde Sayım, 18/8-19; Mishnah, Terumot, 4/3([link](#)).

³⁶⁵ Âli İmrân, 3/50; Mâide, 5/46; Saf, 61/6.

³⁶⁶ Âli İmrân, 3/50.

³⁶⁷ Meryem, 19/31.

³⁶⁸ Süleyman’ın Özdeyişleri, 10/2.

³⁶⁹ Salihoğlu, “Zekât” (Diğer Dinlerde), **DİA**, XLIV, 207-208.

İncil’de sadakanın nasıl verilmesi gerektiğine dair pasaj şöyledir: “Birisine sadaka vereceğiniz zaman bunu ilan etmek için önünüzde borazan çaldırmayın. İkiyüzlü kişiler, insanların övgüsünü kazanmak için havralarda ve sokaklarda böyle yaparlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz sadaka verdiğiniz zaman, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin. Öyle ki, verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlilik içinde yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir”.³⁷⁰ Ahd-i Cedid (Yeni Ahit)’te ondalıktan yani öşürden³⁷¹ de bahsedilmiştir: “Vay halinize ey din bilginleri ve Ferisiler, ikiyüzlüler! Siz nanenin, anasonun ve kimyonun ondalığını verirsiniz de Kutsal Yasa’nın daha önemli yönleri olan adalet, merhamet ve sadakati ihmal edersiniz. Ondalık vermeyi ihmal etmeden esas bunları yerine getirmeniz gerekirdi”.³⁷²

Görüldüğü üzere Tevrat’ta olduğu gibi İncil’de de sadakayla ilgili ifadeler yer almaktadır. İsa’nın (a.s), dönemin din bilginlerinin ondalıkla ilgili tutumuna ve sadakanın veriliş şekline yönelttiği eleştiriler İncil’de konu ile ilgili hüküm çıkarmaya elverişli deliller bulunduğunu göstermektedir.³⁷³ Ayrıca Kanonik İncillerde³⁷⁴ İsa’nın (a.s) Tevrat hükümlerini ve önceki nebilere tasdik ettiğine dair ifadelerin yer almasından hareketle, sadaka ve ondalık ile ilgili Tevrat hükümlerinin Hristiyanlar için de geçerli olduğu söylenebilir.³⁷⁵

Bu açıdan Tevrat ve İncil’e bakıldığında toprak mahsulleri, hayvanlar ve diğer gelirlerde %10’luk bir vergi olduğu görülmektedir. Tevrat’ta Rabb için verilecek mallarla ilgili genelde bir ondalık oranı dikkat çekerken Kur’ân’da zekât malı oranlarına dair bir miktardan söz edilmemekte, sadece toprak mahsulleriyle alakalı “*hasad günü hakkını verin*” ifadesi kullanılmaktadır. Toprak ürünlerinin zekât oranı ise %10’dur.³⁷⁶ Ancak “*onların mallarında bilinen bir hak vardır*” âyeti³⁷⁷ zekât oranlarının bilindiğine işaret etmektedir.

³⁷⁰ Matta, Yoksullara Yardım, 6/2-4.

³⁷¹ Kutsal kitaplardaki ondalık olarak adlandırılan öşür, dini bir vergi olarak Fransız ihtilaline kadar alınmıştır. Bkz. Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 4.

³⁷² Matta, 23/23; İbraniler, 7/4-9.

³⁷³ Matta, 6/1-4; 23/23.

³⁷⁴ Hristiyan din adamlarınca kabul edilen Matta, Markos, Luka ve Yuhanna İncilleri.

³⁷⁵ Matta, 5/17-18.

³⁷⁶ Buhârî, **Zekât**, 55.

1.4.1.3. Kur'ân'da Zekât/ Sadaka

İslam devleti açısından vergi olan zekât ibadetinin, Kur'ân-ı Kerîm'de önceki ümmetlere farz kılındığı gibi Muhammed (a.s) ümmetine de farz kılındığı ve bizim de onlar gibi zekâtla mükellef olduğumuz anlatılmaktadır. Kur'ân'da nebilerle ilgili olarak zikredilen namaz ve zekât kelimelerinin her ikisi de 'es-salat' ve 'ez-zekât' şeklinde 'el' takısıyla birlikte zikredilen marife/ belirli isimlerdir. Böyle bir kullanım, bu kavramların içeriğinin her nebi dönemi için aynı olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca bu kelimeler, muhatapları tarafından anlaşıldığı için³⁷⁸ tanımı verilmemiş ve ayrıntısına girilmemiştir. Zira İslam öncesi Arabistan'da Yahudi ve Hristiyanların yanında İbrahim'in (a.s) dinine inanan ve "hanîf" olarak adlandırılan kimselerin varlığından bahsedilmesi, zekât ibadet ve uygulamasının İbrahim'den bu yana devam eden bir örf olarak Arap toplumunda bilindiğini göstermektedir. Bütün bunlardan hareketle, diğer yükümlülükler gibi zekâtın da daha önceden bilinen bir görev olduğu sonucu çıkmakta ve tarihte bir şekilde uygulandığı görülmektedir.

Kur'ân'daki sûrelerin çeşitli âyetlerinde zorunlu mali mükellefiyeti ifade eden zekât, sadaka, infak ve hak kavramlarının geçtiğine daha önce değinilmişti.³⁷⁹ Bunlardan zekâtla ilgili âyetlerin çoğu Medine'de inmiştir. Yine bunların bir kısmı önceki nebilerden İbrahim, İshak, Yakup, Musa, İsa ve İsmail (a.s) ile ilgilidir. Bir kısmı da İsrail oğullarına hitap eden âyetlerdir. Diğer âyetler ise Müslümanlarla alakalı olarak inmiştir. Mekkî âyetlerde müminler için kullanılan zekât kelimelerinin emir kalıbıyla gelmemesi dikkat çekmektedir.³⁸⁰ Mekke'de kurulu bir teşkilat olmasa

³⁷⁷ Meâric, 70/24.

³⁷⁸ Kur'ân'ın ilk muhatabı olan Araplar, zekâtın ne anlama geldiğini biliyorlardı. Araplar, malın belli miktarını fakirlere verme biçimindeki sadakaya zekât diyorlar ve bunu yapanların temizleneceğine inanıyorlardı. Zekât, Araplarda uygulanan güzel geleneklerden biriydi. Bkz. Mehmet Soysaldı, **Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Sanat Basımevi, 2011, s. 153-154.

³⁷⁹ Bu kavramlardan zekât, sadaka ve infak, "Zekât ve İlişkili Kavramlar" başlığında detaylı şekilde işlenmiştir. Bkz. s. 14-34.

³⁸⁰ Mekke döneminde haber kalıbıyla bildirilen zekât görevinin farz anlamına geldiği ifade edilmektedir. Bkz. Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 76.

da o dönemde nazil olan “*Fazla olanı al, örfü emret ve cahillerden yüz çevir*” âyeti³⁸¹ gereğince Muhammed’in (a.s) zekât alma yetkisinin bulunduğu söylenebilir.³⁸²

Zekâtla ilişkili hak kavramı ise sadece Mekke’nin son döneminde yer alan bir kavramdır.³⁸³ Mesela toprak mahsullerinin zekâtından bahseden âyette³⁸⁴ zekât mükellefiyeti, hak kelimesiyle ifade edilmiştir. Ayrıca Kur’ân’da hakk-ı malum³⁸⁵ ifadesinin geçmesi, bu hakkın muhataplar tarafından bilindiğini göstermektedir.

Orta dönem Mekkî âyetlerde kullanılmaya başlayan infak kelimesi, kimi yerde zekât anlamına gelmekte ve Medenî âyetlerde de sıklıkla geçmektedir. “Allah yolunda infak” tabirinin kullanıldığı yerlerden biri, son inen Tevbe sûresinde altın ve gümüşün zekâtına delil gösterilen âyettir.³⁸⁶ Medine’de ilk inen Bakara sûresinde ticaret malları, define, maden ve su ürünlerinin zekâtına delil getirilen âyette³⁸⁷ de infak kelimesi kullanılmıştır. Aynı şekilde neyin infak edileceği sorusunun cevabında gelen “fazla olanı” anlamındaki “afv” kelimesinin geçtiği bir başka âyet³⁸⁸ de bu sûrede zikredilmiştir. Bazı kaynaklarda hicri ikinci yılda inen bu âyete dayanılarak zekâtın miktar ve oranlarının belirlendiği ifade edilmiştir.³⁸⁹

Sadaka kelimesi ve türevlerinin birçoğunun zekâtla eş olduğu zikredilmiştir.³⁹⁰ Hicri dokuzuncu yılda Tevbe sûresinde zekâtın alınması ve sarf yerlerinden bahseden ilgili âyetlerin³⁹¹ inmesiyle birlikte kabilelere zekât memurları gönderilmiştir.³⁹²

³⁸¹ A’râf, 7/199.

³⁸² Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 28; Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 53. Nitekim tefsirlerde farz olan sadakanın alınmasını bildiren Tevbe sûresinin 103. âyeti inmeden önce bu âyetle amel edildiğinden bahsedilmektedir. Bkz. Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, X, 641; Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Muhammed es-Sâdık Kamhavî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1985, C: IV, s. 355-356; Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, VIII (cüz: 15), 78-79.

³⁸³ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 45, 54. Hakla ilgili âyetler için bkz. En’âm, 6/141, İsrâ, 17/26, Rum, 30/38, Zâriyât, 51/19, Meâric, 70/24-25.

³⁸⁴ En’âm, 6/141.

³⁸⁵ İlgili âyetlerde zorunluluğu kabul edilmiş, belirli kurallara bağlanmış ve herkesçe bilinen vergilerden söz edilmektedir. Bkz. Hamidullah, **İslam Peygamberi**, 805.

³⁸⁶ Tevbe, 9/34.

³⁸⁷ Bakara, 2/267.

³⁸⁸ Bakara, 2/219.

³⁸⁹ Taberî, **a.g.e.**, III, 689-690; Tuğ, **a.g.e.**, 90-91. Ancak “bilinen hak” ifadesi, bunu engellemektedir.

³⁹⁰ Bakara, 2/263-264, 271, 276, 280; Nisâ, 4/92, 114; Tevbe, 9/58, 60, 75, 79, 103-104; Ahzâb 33/35; Hadîd, 57/18; Münâfikûn, 63/10.

³⁹¹ Tevbe, 9/ 60, 103.

Bütün bu bilgiler ışığında Mekke döneminde zekâtın farz olduğu, ancak Medine döneminde kurum haline geldiği ve müslim-gayrimüslim ayrımı olmaksızın herkes tarafından bilindiği anlaşılmaktadır.

1.4.2. İKTİSADİ KURUM OLARAK ZEKÂTIN İSLAMİ DÖNEM UYGULAMALARI

Devlet için gerekli bütün kurumların temeli, mali olanlar da dâhil olmak üzere Nebi (a.s) zamanında atılmıştır. Onun vefatından sonra devletin sınırları genişleyince bu kurumlar aynı temeller üzerinde gelişmiş ve yenileri eklenmiştir. Rasûlüllah (s.a.v) döneminde temeli atılan “Beytü’l-mâl”³⁹³ teşkilatı da Hz. Ömer (ö. 23/644) zamanında genişleyerek işleyişi birtakım kurallara bağlanmıştır.³⁹⁴ Daha sonraları Emevi ve Abbasi dönemlerinde buna tamamlayıcı ve yan kuruluşlar da eklenmiştir.³⁹⁵

Kurumsallaşmanın bir göstergesi de resmi olarak kayıtların tutulmasıdır. Muhammed (a.s) din ve devletle ilgili işlerde, çoğunlukla yazıcılar kullanmış, yazıya geçirme işi vergi alanında da kendini göstermiştir. Mesela bu sayede tahmini vergiler ve tahsil edilen vergiler yazıyla tesbit edilmekte hatta Medine’de toplanan sadaka kayıtlarını tutan görevlilerin isimleri bilinebilmektedir. Harpten elde edilen malların usulüne uygun şekilde dağıtılması için orduya katılan kişilerin isimlerinin yazılması da bu konuda diğer bir örneği teşkil etmektedir.³⁹⁶

1.4.2.1. Erken Dönem Uygulamaları

İslam’ın ilk dönemlerdeki uygulamalarında zekât/ sadaka/ hak Müslüman vatandaşlardan alınan her çeşit verginin adıydı. O dönemlerde İslam devletinde

³⁹² Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, **Fethu’l-Bârî bi-şerhi Sahîhi’l-Buhârî**, thk. Muhiddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdulbâkî, 13 c., 2. bs., Kahire, Dârü’r-Reyyân li’t-Türâs, 1987, C: III, s. 313.

³⁹³ Terim olarak “beytü’l-mâl”, devlete ait malların muhafaza edildiği fiziki bir mekânı ifade ettiği gibi devlete ait taşınır taşınmaz mal varlıklarının bütünü ve bunların idaresiyle ilgili hukuki kurumu da ifade ediyordu. Bkz. Erkal, “Beytülmâl”, **DİA**, İstanbul, 1992, C: VI, s. 90. Dolayısıyla bu kurum, bugünkü hazine gibi işlev görmekteydi. Zekât gelirleri de burada toplanıyordu.

³⁹⁴ Ömer’in (r.a) bu kurumu Bizans ve İran örneklerinden yararlanarak divanlar şeklinde teşkilatlandığı söylenilmektedir. Bkz. Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, XVI, 51-52, 90-91.

³⁹⁵ Yeniçeri, **a.g.e.**, 52.

³⁹⁶ Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 101; Yeniçeri, **a.g.e.**, 253.

zekâtta başka vergi yoktu.³⁹⁷ Nebi (a.s), Ebû Bekir ve Ömer (r.anhüma) döneminde zekâta tâbi bütün mallar devlet memurları tarafından tahsil ediliyordu. Ancak (o dönemler için) beyan ile bilinebilecek olan altın, gümüş ve ticari malların zekâtını devlete ödeme hususunda mükellefler hiçbir zaman zorlanmamış, fakat Müslümanlar inançları gereği zekâtlarını ya devlet başkanına ya da onun memuruna getirip teslim etmişlerdir.³⁹⁸ Bu hususta Ebû Bekir'den nakledilen rivâyet, hayvanlarının zekâtını vermeyenlerle savaştığı, şeklindedir.³⁹⁹ Hz. Osman (ö. 35/656) döneminde devletin sınırları çok genişleyip gelirleri arttığı, muhasebesi zorlaştığı veya kötü niyetli zekât memurlarının insanların mallarını araştırıp onlara sıkıntı vermesinden korkulduğu için halife, bu ve benzeri sebepleri dikkate alarak bâtinî/ gizli malların zekâtını mükellefe bırakma kararı almış ve sahabe onun bu kararına itiraz etmemiştir.⁴⁰⁰

Resûlullah (s.a.v), emir ve kralların aksine zekât gelirlerinde kendisi ve ailesinin hiçbir hakkı bulunmadığını ilan ederek ilk defa “halktan alınan vergilerin gene halk için toplanacağı” ilkesini ortaya koymuştur. Arkasından Raşid Halifeler de denetim ve muhasebe hususunda genelde aynı hassasiyeti göstermişlerdir.⁴⁰¹ Nebi (a.s) ve Raşid Halifeler döneminin mali siyaseti; devlet gelir kaynaklarının sınırlı tutulması, harcamaların adil ve bütün bireyleri içine alacak şekilde yaygınlaştırılması ve tahsilatta kolaylık sağlanması gibi özellikler taşımaktadır.⁴⁰²

1.4.2.1.1. Nebi (a.s) Dönemi

Mekke’de inen “*Fazla olanı al, örfü emret, cahillerden yüz çevir*” âyeti⁴⁰³ ile Nebi (a.s) Müslümanların mallarından bir kısmını alma yetkisine sahip olmuştur.⁴⁰⁴ Ancak bu uygulama en fazla mali mükellefiyet olarak kendisine getirilen malları almak ve onları (o dönem için) Kur’ân’da belirtilen yerlere harcamanın ötesine

³⁹⁷ Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 176; Eskicioğlu, **Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi**, 17-18.

³⁹⁸ Ebû Ubeyd, **Kitâbü’l-Emvâl**, 437, 535-537 (no: 1258, 1789-1807); Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, 65.

³⁹⁹ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 437, 539-540 (no: 1258, 1821).

⁴⁰⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 169-170; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 449; Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 578.

⁴⁰¹ Yeniçeri, **a.g.e.**, 53.

⁴⁰² Erkal, **İslam’ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, 90.

⁴⁰³ A’râf, 7/199.

⁴⁰⁴ Yeniçeri, **a.g.e.** 132-134, 425.

geçmemiştir. Bunun yanında bu görevleri, Müslümanların bireysel olarak yerine getirmeleri de söz konusuydu.⁴⁰⁵ Mekke döneminde inen ve mali konulara değinen âyetler sadece inananları kapsıyordu. Dolayısıyla Medine döneminde kurum haline gelerek zorunlu bir mali yükümlülük ifade eden zekâtın temeli Mekke’de atılmıştı.⁴⁰⁶

Medine’ye gelindiğinde ise artan nüfus ve ödemeler dolayısıyla çeşitli bölgelerden tahakkuk ve tahsil edilen vergilerin Medine’ye nakli, korunması ve sarf yerlerine ulaştırılması, mali bir teşkilatın doğmasına sebep olmuştur.⁴⁰⁷ Bununla birlikte Medine’nin ilk yıllarında bazı kimselerin ayırdıkları malları mescitte⁴⁰⁸ veya özel bir odada tutup oradan harcamaları şeklinde bireysel ödemeler olabiliyordu.⁴⁰⁹

Vergi kurumunun en önemli delili, sadakaların dağıtılmasıyla ilgili âyette⁴¹⁰ geçen “*bu konuda çalışanlar*” ibaresidir. Bu âyet, vergi işleriyle meşgul olanların varlığını, bunların maaş hakkını ve “sadakalar” tabirinin devletin özel memurlar eliyle toplattırdığı vergiler olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Yine aynı sûrenin 103. âyetinde “*onların mallarından sadaka al*” ibaresi de Medine’deki vergi alma yetkisini gösteriyordu. Nihâyetinde mükelleflerin dolayısıyla vergi miktarlarının artması sonucunda Nebi (a.s), mali meselelerin halledilmesi için bir kısmı merkezde bir kısmı da Medine dışında olmak üzere görevliler tayin etmiştir.⁴¹¹ Nebi (a.s) zekât hususunda bir yazı yazdığında, o zamanlar arşiv olmadığı için bunu kılıcının kınına koyardı.⁴¹² Yine Nebi (a.s) zamanında ganimet, sadaka/ zekât ve fey gelirlerinin ayrı toplandığı belirtilmektedir.⁴¹³ Bu hususta tespit edilen bu ve benzeri kayıtlar, İslam’ın yegâne vergisi olan zekâtın Nebi’nin (a.s) yaşadığı dönemde kurumsallaşmaya başladığının açık göstergeleridir.

⁴⁰⁵ Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 100. Mekke’de mali mükellefiyetlerle ilgili âyetler için bkz. Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 20-26.

⁴⁰⁶ Demir, “Zekâtın Kur’ân-ı Kerim’de Kavramsal Çerçevesi”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, 30.

⁴⁰⁷ Tuğ, **a.g.e.**, 100.

⁴⁰⁸ İbn Mâce, **Zekât**, 19; Ebû Dâvud, **Zekât**, 17.

⁴⁰⁹ Tuğ, **a.g.e.** 101. Medine döneminde vergilerin ve sarf yerlerinin ortaya çıkışına dair âyetlerin incelenmesiyle ilgili bkz. Yeniçeri, **a.g.e.**, 29-42.

⁴¹⁰ Tevbe, 9/60.

⁴¹¹ Tuğ, **a.g.e.**, 102.

⁴¹² Yeniçeri, **a.g.e.**, 131. İlgili hadis için bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 4.

⁴¹³ Tuğ, **a.g.e.**, 108, 113-123.

1.4.2.1.2. Raşid Halifeler Dönemi

Rasûlullah (s.a.v) tarafından hazırlanan zekât tarifesi, daha sonra gelen Raşid Halifeler tarafından da aynen uygulanmıştır.⁴¹⁴ O'nun (a.s) zekât toplamak için memur görevlendirmesi ve kendisinden sonra Ebû Bekir ve Ömer'in de (r.anhüma) bu uygulamayı sürdürmesi, zekâtın esasında kamu otoritesi tarafından organize edildiğini açıklamaktadır.⁴¹⁵

Ebû Bekir (r.a) kendi halifeliği döneminde zekât vermekten kaçınan kabilelere karşı savaş açma kararı aldığı anda başta Ömer (r.a) olmak üzere birçok kişi itiraz etmiştir. Ancak Ebû Bekir “namaz ile zekâtın arasını ayıranlarla mutlaka savaşırım. Zira zekât malın hakkıdır. Resûlullah’a verdikleri zekât hayvanının başına bağlanan yuları bile bana vermekten çekinirlerse onlarla savaşırım”⁴¹⁶ diyerek zekâtın, malın borcu olduğunu ve namaz ile arasının ayrılmaması gerektiğini delil getirerek kararından vazgeçmemiştir.⁴¹⁷ Bu açıklama üzerine Ömer, Ebû Bekir’e hak vererek onun yanında olmuştur.⁴¹⁸ Ebû Bekir’e göre zekât, varlıklı şahısların serveti üzerinde bütün toplumun hakkıdır.⁴¹⁹

Ömer (r.a) de aynı hassasiyetle Resûlullah (s.a.v) ve Ebû Bekir’den (r.a) kendisine intikal eden zekât tarifesini uygulamaya devam etmiştir. Onun döneminde dikkat çeken bir husus da memur olarak görevlendirdiği kişilerin mallarını yazması, gerektiğinde onlara el koyması ve yanlış yapanları da görevden uzaklaştırmasıdır.⁴²⁰ Ömer döneminde fethedilen yerlerden elde edilen ganimetler halka dağıtıldığı için refah artmış ve insanlar maddi olarak gelişmiştir. Onun şu cümlesi bu husustaki hassasiyetini göstermesi açısından önemlidir: “Bana düşen vazife, sizin maaş ve erzakınızı çoğaltmak, Allah’ın izniyle kale ve hudutları korumak, millet ve memleketi müdafaa etmektir”.⁴²¹

⁴¹⁴ Hamidullah, *el-Vesâiku’s-Siyâsiyye*, 219-220 (no:104/b).

⁴¹⁵ Geniş bilgi için bkz. Akif Aydın, *İbadet ve Müessese Olarak Zekât*, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1984, s. 157-159.

⁴¹⁶ Ebû Yusuf, *Kitabü’l-Haraç*, 137.

⁴¹⁷ Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 90.

⁴¹⁸ Melih Turan, *Zekât Politikası*, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2018, s. 102.

⁴¹⁹ Eskicioğlu, *İslâm Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü’l-Haracı*, 93.

⁴²⁰ Yeniçeri, *İslâm’da Devlet Bütçesi*, 411.

⁴²¹ Ebû Yusuf, *a.g.e.*, 194.

Osman'nın (r.a) döneminde zekât idaresiyle ilgili en önemli değişiklik, daha önce devlet eliyle toplanan bâtinî/ gizli malların zekâtını kişilerin kendilerine bırakması olmuştur. Bu farklılığın en önemli sebebi, muhtemelen Emevi emirlerin dağıtımda zekâtın sarf yerlerini gözetmemeleri, bu konuda haksızlık yapmalarıdır.⁴²² O da bu tartışmaların önünü kesmek için böyle davranmış olabilir. Batinî malların zekâtının mükellefe bırakılmasının diğer nedenleri de yukarda geçtiği üzere devlet gelirlerinin artması, muhasebesinin zorlaşması ve bazı zekât memurlarının mükellefi sıkıntıya sokacak yanlış davranışlar içine girmesi şeklinde belirtilmiştir.

Daha sonra halife olan Hz. Ali de (ö. 40/661) dönemindeki tüm karışıklıklara rağmen zekât işlerinde diğer halifeler gibi elinden gelen gayreti göstermiş, memurların seçiminde titiz davranmış ve denetimine özen göstermiştir. Aynı zamanda Ebû Bekir (r.a) gibi zekât vermeyenlere karşı da mücadele ederek zekâtın devlet için ne kadar önemli olduğunu göstermiştir.⁴²³

1.4.2.2. Orta Dönem Uygulamaları

Osman'ın (r.a) şehadetinden sonra çıkan siyasi kargaşalar ve bazı Emevi idarecilerin zekât gelirlerini ilgili âyette belirtilen harcama kalemlerine vermediklerine dair haberlerin yayılması, zekâtın devlet eliyle organize edilmesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Buna rağmen Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Âişe (ö. 58/678) gibi bazı sahabiler hem kendileri zekâtı emirlere teslim etmişler hem de bu hususta kendilerine soru soranlara aynısını tavsiye etmişlerdir.⁴²⁴

1.2.3.2.1. Emeviler ve Abbasiler

Zamanla zekât gelirin genel bütçe gelirleri yerine harcanmaması ve genelde mükellefiyetin kişilerin gönlüne bırakılması, zekât kurumunun ortadan kalkmasına zemin hazırlamış ve Nebi (a.s) döneminde kurulan “Zekât Oda ve Hazinesi” bir süre sonra ortadan kalkmaya başlamıştır. Emevi ve Abbasilerde bir “Divânü's-Sadaka: Zekât Divanı” vardı.⁴²⁵ Öşür divanında mahsullerin zekâtı toplandığı için Divânü's-

⁴²² Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 535-541 (no: 1789-1836).

⁴²³ Turan, *Zekât Politikası*, 108-110.

⁴²⁴ Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 535-541 (no: 1789-1836).

⁴²⁵ Yeniçeri, *İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 125-126.

Sadaka'da sadece hayvanların zekâtı toplanıyordu. Ancak mükellefin kendisi bâtinî/ gizli malların zekâtını getirirse divan bunu kabul etmek zorundaydı.⁴²⁶

Emevi döneminde (661-750) de zekâtın tarh, tahakkuk, tahsil ve tevzi işleri devlet memurları tarafından yerine getirilmiştir.⁴²⁷ O dönemde zekât uygulamalarıyla öne çıkan kişi Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) olmuştur. Kendisinden zekât toplanmasında haksızlık yapılmamasına dair sözler nakledilmiş ve bu hususta titizlik gösterdiği⁴²⁸ belirtilmiştir. Kendi zamanında verilen ve kaynaklara geçen zekâta dair hükümlerden bugün bile yararlanılmaktadır.⁴²⁹ Fakat yine de Emevi saltanatıyla birlikte zekât, devletin temel mali geliri olmaktan çok Müslümanların bireysel olarak yerine getirdikleri bir yükümlülük haline dönüşmüştür.⁴³⁰

Abbasiler döneminde (750-1258) zekât uygulamalarına dair fazla bilgi bulunmamasına rağmen İslam mali iktisadının temel kaynaklarını teşkil eden Emval ve Haraç kitaplarının ilk örnekleri bu döneme aittir. Devletin gelir kaynaklarıyla ilgili bilgiler içeren ve ağırlıklı olarak toprak vergilerini anlatan bu kitaplarda zekâta ait bölümler olmakla birlikte bâtinî/ gizli malların zekâtı kapsam dışı tutulmuştur. Bu eserlerin en meşhurları Ebû Yusuf'un (ö.182/798) Kitâbü'l-Harac'ı ve Ebû Ubeyd'in (ö. 224/838) Kitâbü'l-Emvâl'idir.⁴³¹ Fakat bunlar, yazıldıkları dönemden ziyade Nebi (a.s) ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki olayları nakletmektedir. Bu iki eser, geçmişteki zekât uygulamalarıyla ilgili oldukça faydalı bilgiler aktarmaktadır.⁴³² Ancak cihad merkezli kamu maliyesine göre yazılan bu eserlerin, fetihlerin durduğu hatta toprak kayıplarının başladığı dönemlere cevap vermediği belirtilmektedir.⁴³³

O dönemlerin fıkıhçılarından Ebû Hanîfe (ö. 150/ 767) zekâtı, devlet hazinesi olan Beytü'l-mâl içinde değerlendirir. İmam Mâlik (ö. 179/795) de bu hususta devleti

⁴²⁶ Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 115.

⁴²⁷ Erkal, **İslâm'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, 180, 183.

⁴²⁸ Ebû Ubeyd, **Kitâbü'l-Emvâl**, 419-420, 502 (no: 1144-1146, 1629-1629).

⁴²⁹ Adem Apak, "Emevî ve Abbâsiler Döneminde Zekât Uygulamaları", **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 304-317.

⁴³⁰ Maçin, **İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi**, 7.

⁴³¹ Cengiz Kallek, **İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Haraç ve Emvâl Kitapları**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015, s. 67, 117.

⁴³² Ali Aksu, "Abbasiler Döneminde Zekât Uygulamaları", **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 183, 199.

⁴³³ Kallek, **İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Haraç ve Emvâl Kitapları**, 231.

yetkili görür. Zira müellefe-i kulûb, fî sebîlillâh ve gârimîn devleti ilgilendiren veya onun söz sahibi olması gereken alanlardır. Hatta Mâverdî (ö.450/1058) ve Ferrâ (ö. 458/1066), kitaplarında Ebû Hanîfe'nin öşür ve haracın harcama kalemleri arasında fark görmediğini yazmaktadır. Özellikle halifeler döneminden sonra bazı dini emirlerdeki kurumsallaşamama, zekât konusunda da kendini göstermiştir. Hâlbuki zekât, muhtaçların ihtiyaçlarını giderme noktasında Müslümanlara bir sorumluluk getirmektedir. Her tarafa yayılan camiler gibi zekât kurumlarının yaygınlaşmasıyla da toplumda mali açıdan gelişmeler yaşanacağı belirtilmektedir.⁴³⁴

1.2.3.2.2. Osmanlı Devleti

Osmanlı Devleti'ne gelindiğinde ise (1299-1922) açık bir zekât uygulamasının bulunduğunu söylemek güçtür.⁴³⁵ Ancak devlete verilen verginin niyet edildiğinde zekât yerine geçeceğine dair fetvalar verilmiştir. Devletin zekât yerine vergiyi tercih etme sebeplerinden biri, -devlet nüfus çoğunluğu gayrimüslimlerden oluştuğu için- gelirin azalma ihtimali, diğeri ise devletin vergi mükellefi belirlemede kayıt altına girmeden istediği gibi tasarruf etme niyeti olabilir. O dönemlere ait zekât çalışmaları oldukça az olmakla birlikte devletin ihtiyaca göre ve zekâttan daha yüksek oranda vergi aldığı anlaşılmaktadır.⁴³⁶ Bu dönemde yürütülen sosyal hizmetler, eğitim ve sağlık gibi kamusal harcamalar genellikle vakıflar eliyle yapılarak zekât kurumunun eksikliği giderilmeye çalışılmıştır.⁴³⁷

1.4.2.3. Çağdaş Dönem Uygulamaları

Türkiye Cumhuriyeti dönemine gelindiğinde ise hükümetlerin zekâtın kanunlaşmasıyla ilgili yapmış olduğu sonuçlanmış resmi bir çalışma bulunmamakla birlikte Diyanet İşleri Başkanlığının ve hayır kurumlarının zekât vermek isteyenlerin bağışlarını toplayıp dağıtma yetkilerinin olduğu görülmektedir. Tabii bu şekilde yapılan yardımlar, tamamen bireylerin zorunlu olarak değil gönüllü olarak

⁴³⁴ Yeniçeri, **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 139-140, 280-281.

⁴³⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Toplu Makaleler I İktisat Tarihi**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 220; Mehmet Genç, "İktisadi Açıdan Osmanlıda Zekât Uygulamaları", **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017, s. 255.

⁴³⁶ Süleyman Kaya, "Fıkhi Açıdan Osmanlı'da Zekât Uygulamaları", **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 221, 251-252.

⁴³⁷ Yeniçeri, **a.g.e.**, 126; Tabakoğlu, **a.g.e.**, 71-72.

gerçekleştirdikleri işlemlerdir. Ancak zekâtın kurumsallaşmasının daha yararlı olacağına dair akademik düzeyde çalışmalar bulunmaktadır.

Önemine binaen, 20. yüzyıldan itibaren zekâtın kurumsallaşmasına dair devletler bazında yapılan çalışmalar oldukça geniş yer tuttuğu için bunları ilgili kaynaklara⁴³⁸ havale ederek, burada sadece hangi ülkelerde zekâtın zorunlu olup olmadığına değinilecektir. Sıralamada kanunlaşma tarihi dikkate alınarak yapılan bir tabloya⁴³⁹ göre zekât, Suudi Arabistan, Libya, Sudan, Pakistan, Yemen ve Bruney’de zorunlu, Mısır, Ürdün, Endonezya, Bahreyn, Bangladeş, Lübnan, Malezya, BAE ve İran’da gönüllü olarak toplanıp dağıtılmaktadır. Kuveyt’te ise zekât uygulaması belirli bir sermayenin üzerindeki şirketler için zorunlu, bireyler için gönüllüdür.⁴⁴⁰ Ayrıca zekâtın hayır kurumları eliyle gerçekleşmesini sağlamak üzere, Güney Afrika, Amerika ve İngiltere’de yapılan zekât çalışmaları bulunmaktadır.⁴⁴¹

Özetlemek gerekirse Muhammed (a.s) ve Hulefâ-yi Râşidîn’den Osman’a (r.a) kadar olan dönemde zekât malları çeşit ayrımı yapılmaksızın yetkili makamlarca toplanarak sarf yerlerine harcanmıştır. Devletin gelir kaynaklarının çoğalması ve zekât tahsilâtının zorlaşması gibi nedenlerle Osman’la (r.a) birlikte altın, gümüş ve ticaret malı gibi bâtını/ gizli malların zekâtı mükellefe bırakılmıştır. Bu uygulamada zekâtı sarf yerlerine ulaştırmayan idareye ödenen zekâtın geçerliliği konusundaki tartışmalar da etkili olmuştur. Osmanlı’ya gelindiğinde ise öşür vb. hariç zekât, devletin gelir kaynakları içinde açıkça geçmemektedir. Bunun en önemli sebebi, zekâtın harcama kalemlerinin fakir ve miskinler olarak daraltılması olabilir. Hâlbuki buna dayanak olarak gösterilen “zekât zenginden alınır, fakire verilir” mealindeki hadisler, ilgili âyet ve diğer hadislerle birlikte düşünüldüğünde durumun hiç de böyle olmadığı anlaşılabacaktır. “zekât, ...fakire verilir” ifadesi, diğerlerine verilmesini engelleyici değil muhtemelen önceleyen bir durum tespitidir. Nitekim ilgili âyette “*O sadakalar (zekât) ancak fakirler, miskinler... içindir. Allah’dan bir farz olarak...*”

⁴³⁸ Geniş bilgi için bkz. Ali Özek vd., **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**; Ali Özek vd., **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2017.

⁴³⁹ Turan, **Zekât Politikası**, 126.

⁴⁴⁰ Turan, **a.g.e.**, 123.

⁴⁴¹ Geniş bilgi için bkz. Irshaadh Amod, “Güney Afrika’da Zekât Alanında Yardım Faaliyetleri: SANZAF Deneyimi”, Murat Köse, “Amerika’da Zekât Çalışmaları”, Ahmed Ehtesham Uddin, “İngiltere’de Zekâtın Rolü, İdarî İşleyişi ve Mauss’un Mütakabiliyet Kompleksi”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 521-570.

denilerek öncelik onlara verilmiştir. Neticede diğer harcama kalemlerinden kimlerin yararlanacağı ile ilgili ihtilaflar iktidarları sıkıntıya sokmuş, gerekli harcamaları rahatlıkla yapabilmek için başka vergiler⁴⁴² koymuşlardır. Bu da kanaatimizce ihtilaflardan kaçalım derken İslami olmayan vergilerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1.5. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Zekâtla ilişkili kavramlardan sadaka ve infak, üst kavramlar olup yerine göre zekât anlamına da gelmektedir. Sadaka kavramı, ilgili âyetlerde zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtıldığı dönemlerde kullanılırken infak kavramı, her türlü harcamaları ifade etmekte ve zekât mükellefi olmayanların yaptıkları hayırları da kapsamaktadır. Zekâtın namazla birlikte emredilmesi, bütün Müslümanların zekâtla mükellef olduğu ve herkesin az çok bir şeyler vermek suretiyle bu görevi yerine getirerek kendisini temizlemesi gerektiği şeklinde bir fikri akla getirmektedir. Müslümanların geniş kapsamlı infak ve sadaka kavramı altında yer alan yardımlarla mükellef olduğu doğrudur, ancak bunu belli mallarda belli nisaplara ulaşıldığında gerekli olan ve devlet tarafından alındığında da sadaka olarak adlandırılan zekât olarak dile getirmek, ilgili diğer âyetler devreye girdiğinde uygun gözükmemektedir. Her ne kadar “*zekât verin*” emri genel bir ifade olup bütün Müslümanları kapsadığı varsayılsa da bu emir “*onlar zekât (vermek) için çalışırlar*” âyetiyle birlikte ele alındığında “*o zekâtı verin*” şeklindeki hitabın zekât yükümlüsü olanlar için emir, olmayanlar için teşvik mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁴³ Malda zekât dışında da fitre, hasat hakkı, maun, misafir, hayvanlarda binek, süt hakkı ve kurban gibi haklar⁴⁴⁴ olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla zekât mükellefi olmayanların da yerine getirmesi gerekli yükümlülüklerinin olduğu aşîkârdır. Onlar, durum ve şartlara ve de

⁴⁴² Ana akım Müslüman âlimleri, kamu finansını harekete geçirmek için zekât dışında vergi toplanmasına cevaz vermişlerdir. Bu âlimler, yasama organı tarafından belirlendiği ve kamu yararına kullanıldığı takdirde zekâtın başka vergilerin alınabileceğini savunmuşlardır. Bkz. Salman Ahmed Shaikh, Qazi Masood Ahmad, “Yoksulluk Açığını Finanse Etmek İçin İİT Ülkelerinde Toplanan Ekonomik Zekât Potansiyelinin Tahmini”, **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2017, s. 231.

⁴⁴³ Nitekim zekât âyetleri ile “*Onlar zekât vermek için çalışırlar*” âyeti ve ilahi teşvikler gelince sahabe çarşı pazara koşmuş ve zekât mükellefi olmak için elinden geleni yapmıştır. Bkz. Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 54-55.

⁴⁴⁴ İlgili âyet ve rivâyetler için bkz. Yeniçeri, **a.g.e.**, 343. Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, “İnfaka Genel Bakış ve Mal Üzerinde Zekâtın Dışında Diğer Mükellefiyet ve Karşı Haklar”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 269-299.

güçlerine göre ihtiyaç fazlasından infak etmekle sorumludur. Yine bir âyette⁴⁴⁵ hayır amaçlı mal veren kişiden bahsedildikten sonra ayrıca zekât verenden söz edilmesi, bu görüşümüzü desteklemektedir. Ancak zekât mükellefi olmayanların da maddi veya manevi paylaştıkları herhangi bir şeyle kendilerini geliştirdikleri söylenebilir.

İktisadi kalkınma ve gelişme, birbirine yakın kavramlardır ve her ikisi de büyümeyi kapsar; ama gelişme, kalkınmanın daha ileri boyutudur. İktisadi gelişmeyle zekât arasındaki ilişkiye bakıldığında zekâtın hem ekonomiyi harekete geçirip büyümeye katkı sağladığı hem de adil servet ve gelir dağılımına neden olduğu görülmektedir. Bu yüzden zekâtın toplanması ekonomiyi doğrudan etkilerken dağıtılması da dolaylı olarak etkiler. Bir diğer deyişle zekât bir taraftan servetin belli ellerde toplanmasını engeller, diğer taraftan üretim ve yatırıma teşvik eder.

Kapitalizmde birey veya şirketler mal ve hizmet üretiminden elde edilen gelirlerden ürettikleri kadar, sosyalizm ve kominizimde de ihtiyacı kadar pay alır. Zekât ise her iki sistemin panzehiri olup üreten, ürettiği kadar pay alıp zekâtını verirken üretemeyen, zekât alacaklısı olarak ihtiyacı kadar pay alır. Böylece çalışanlar ve üreticiler teşvik edilir, üretemeyenler ise korunur. Bu nedenle İslami iktisat sisteminde zekât vergisinin dağılımın yanında üretim ve bölüşümde de rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Özetle üretimde mülkiyet esastır. Bölüşüm esasları, hak ediş prensibine göredir. Yeniden dağılım aşamasında ise servete zekât/ sadaka yoluyla müdahale edilmektedir. Dolayısıyla üretime yönlendirme açısından İslami ekonominin temelini zekâta dayandığı söylenebilir.

Bütün ümmetlere emredilen zekât, Rasûlullah'dan (s.a.v) halife Osman (r.a) döneminin ikinci yarısına kadar, zâhir-bâtın mal ayrımı yapılmadan toplanmış, daha sonra bazı gerekçelerle bu uygulama giderek azalmış ve Osmanlı'ya gelindiğinde de devlet sadece toprak mahsülleri ve talep edildiğinde hayvan zekâtlarını toplamıştır. Çağdaş dönemde ise Müslüman ülkelerde geri kalmışlığa bir çözüm olarak zekât tekrar gündeme taşınmış ve kısmi de olsa uygulamalar başlamıştır. Aslında zekât, ilgili âyetlere göre gerek toplanması gerek dağıtılmasında müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmadığı için, tüm ülkelerin hayata geçirebileceği evrensel bir sistemdir.

⁴⁴⁵ Bakara, 2/177.

İKİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ AÇIDAN ZEKÂT MALLARI VE HARCAMA KALEMLERİ

2.1. ZEKÂT MALLARI VE BUNLARIN İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

İslam hukukunda fakihlerin bir kısmı, zekât mallarını naslarla sınırlarken bazıları da bu malların ortak özelliğine binaen kapsamı geniş tutmuştur.¹ Kur'ân'a bakıldığında zekâta tâbi malların özelde toprak mahsulleri, en'âm türü hayvanlar, ticaret malları, yerden çık(a)rıla(n) (define, maden ve su ürünleri) ile altın, gümüş gibi para olma özelliği taşıyan varlıklardan ibaret olduğu görülmektedir. Ancak genel bir ifade olmak üzere “mallar” kavramı da kullanılmıştır. Bu nedenle burada önce zekât malları, nisab ve oranlarına değinilerek ele alınacak, ardından ilgili malların özellik ve şartları incelenecek, sonra da iktisadi açıdan değerlendirmesi yapılacaktır.

2.1.1. ZEKÂT MALLARI

Kur'ân'da zekâta tâbi mal çeşitlerinin hemen hepsinden (nisap ve oranları zikredilmeden) bir şekilde bahsedilmiştir. Bu mallar, “*altın ve gümüş*” denilerek ismen, ekin ve meyvelerde cins ve tür olarak, ticaret malı, maden, (define ve su ürünü) “*kazandıklarınızdan ve sizin için yerden çıkardıklarınızdan*” ifadesiyle ve “*mallar*” adı altında en'âm cinsi hayvanlar dâhil her şeyi kapsayacak şekilde genel olarak belirtilmiştir.² Adı açıkça geçen mal çeşitlerinde belli özellik ve şartlar tespit edildiği için zamanla yeni mal türleri ortaya çıksa bile zekât malları kategorik olarak sınırlı kalmış ve tarih boyunca çok değişmeyen bir tablo karşımıza çıkmıştır. İslami uygulamalarda ise -zaman ve şartlara göre değişim gösterse de- bütçe gelirlerinin bir bölümünün zekât adı verilen vergilerden oluştuğu görülmektedir.

2.1.1.1. Zekâta Tâbi Mal Çeşitleri

2.1.1.1.1. Nakitlerin/ Paraların Zekâtı

Nakit kelimesi, fıkıhta “para, iki tarafa borç yükleyen akitlerde bedelin peşin olması ve para borçlarında ödeme” anlamında kullanılmaktadır.³ Asırlar boyunca

¹ Geniş bilgi için bkz. Erkal, “Nemâ”, **DİA**, İstanbul, 2006, C: XXXII, s. 550.

² Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 175.

³ Bilmen, **Hukukî İslâmiyye Kamusu**, VI, 10; Bilal Aybakan, “Nakit”, **DİA**, İstanbul, 2006, C: XXXII, s. 324.

mal-para ve zinet eşyası olarak kullanılan altın ve gümüş, İslam hukukunda da hem mal hem de para olarak kabul edildiğinden, zekât malları arasında sayılmıştır. Maden ve para olarak değeri olan bu mallar, değer biçme ve mübadele aracı olmanın yanında çalıştırıldığında gelir getirdikleri, biriktirildiğinde de tasarruf aracı olarak işlev gördükleri için hükmen nâmi kabul edilmiştir.⁴ Kişinin sahip olduğu altın, gümüş vb. para olarak da kullanılan bu mallarla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de, mali yükümlülüğü/ zekâta işaret eden âyet şöyledir:

*“Ey inanıp güvenenler! İlim adamları ve din adamlarının birçoğu halkın mallarını haksız yolla yer ve onları Allah’ın yolundan engellerler. Altını ve gümüşü kasalarda saklayıp da Allah yolunda infak etmeyenleri/ harcamayanları can yakıcı bir azap ile müjdele”.*⁵

Bu âyetin, altın ve gümüşten kastedilenin para olduğuna işaret ettiği çünkü harcanmak için hazır bulundurulmuş şeyin para olduğu ifade edilmektedir.⁶ Yine infak fiiliyle zikredilen ve çoğul anlamına gelen ھ zamiri sebebiyle sadece örnek olarak verilen altın ve gümüş değil biriktirilen ve âtil bırakılan (para özelliğine sahip) bütün malların infakı söz konusudur.⁷ Bu âyet aynı zamanda bunların zekâtlarının aylarından yani kendilerinden verilmesi gerektiğine de işaret etmektedir. Nebi’den (a.s) nakledilen bazı rivâyetlerde⁸ bu mallar, nisab ve oranlarıyla belirtilmektedir.

Fıkıhta, kullanılması câiz görülmeyen altın ve gümüşten yapılmış mutfak takımları, çeşitli alet ve eşya ile erkekler tarafından kullanılan altın ve gümüş zinet eşyasının da zekâta tâbi olduğunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.⁹ Ancak kadınların nisab miktarını aşan altın ve gümüşten yapılmış zinet eşyasının zekâta tâbi

⁴ Erkal, “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 549; Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, 160.

⁵ Tevbe, 9/34.

⁶ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 252.

⁷ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, II, 931-932.

⁸ “Altın, yirmi dinara ulaşmadıkça ondan bir şey alınmaz. Yirmi dinara ulaşırsa yarım dinar (0,5) vardır”. “Gümüş, iki yüz dirheme ulaşmadıkça size bir şey yoktur. Eğer iki yüz dirheme ulaşırsa bu durumda beş dirhem gerekir.” Bkz. Buhârî, **Zekât**, 32, 38; İbn Mâce, **Zekât**, 4; Ebû Dâvud, **Zekât**, 2, 5; Tirmizî, **Zekât**, 3; Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 413 (no: 1106), 424 (no: 1175).

⁹ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid**, I, 251; Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed ve Ahmed İsa Hasan Ma’sarâvî, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001, C: II, s. 276; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 228-229; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 75; Mâverîdî, **el-Ahkâmü’s-Sultaniyye**, 132; Zuhaylî, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, 10 c., İstanbul, Feza Yayıncılık, 1994, C: III, s. 276; Akyüz, **Zekât**, 369, 377.

olup olmadığında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanefî mezhebine göre kadınların süs eşyası da zekâta tâbidir.¹⁰ Fakat Mâlikî, Şâfiî (ö. 204/820) ve Hanbelî mezheplerinde bunların kullanılması asli ihtiyaç olarak kabul edildiğinden artma özelliğinin bulunmadığı kabul edilmiştir.¹¹ Ancak gerek delillere¹² gerek zekâtın ruhuna gerekse iktisada uygun olan, kadınların altın ve gümüş zinetlerinin de zekâta tâbi olmasıdır.

Nakit ifadesi, bir zamanlar altın ve gümüş için kullanılsa da günümüzde nakit ve nakde benzer paralar denilince kâğıt para ve para yerine kullanılabilen kıymetli evrak akla gelmektedir. Çünkü altın halk arasında ödeme aracı olmaktan çıkarak servet biriktirme aracı haline gelmiş, gümüş ise para olma özelliğini yitirerek maden ve zinet eşyası sıfatına bürünmüştür.¹³ Bugün için nakit, mükellefin mal varlığının aktif kısmını oluşturan kalemlerden biri olup iktisadi anlamda mal değildir. Çünkü malın en belirgin özelliği doğrudan fayda sağlamasıdır. Para ise ihtiyaçların giderilmesine aracılık etmektedir.¹⁴

Kâğıt para, kâğıttan üretilen ve üzerinde yazılı değerle dolaşımda bulunan ödeme aracıdır. Kıymetli maden karşılığı olsun veya olmasın kâğıt paralar, çek keşidesi¹⁵ ve hesaptan hesaba nakil suretiyle kullanılan kaydi paralar, para hükmündedir.¹⁶ Dolayısıyla kaime ve evrakı nakdiye denilen kâğıt paralar ile istenildiğinde bedeli alınarak nakde çevrilebilen banknotlar,¹⁷ nakit hükmündedir. Çünkü bunların hakiki veya itibari olarak karşılıkları bulunmakta; sahibinin mal varlığı ve servetini teşkil etmektedir. Altın ve gümüş gibi dolaşımı adet haline gelen

¹⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 191-192; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 251; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 249.

¹¹ Zuhaylî, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, III, 278.

¹² Tevbe sûresi 34. âyetin değerlendirmeleri için bkz. Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'an**, IV, 303-304; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmü'l-Kur'an**, II, 930-931; Kardâvî, **a.g.e.**, I, 290-291. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 3, 4.

¹³ Akyüz, **Zekât**, 383-384; Osman Hüseyin Abdullah, **ez-Zekâtü: ed-Damânü'l-İctimâiyyü'l-İslâmî**, Kahire, Dârü'l-vefâ, 1989, s. 223.

¹⁴ Aybakan, "Nakit", **DİA**, XXXII, 324-325.

¹⁵ Keşide; bir senedin veya piyango (tanzim ve imza edilerek) tedavüle çıkarılmasına denir. Bkz. Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 47.

¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Abdülaziz Bayındır, "Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul, 2000, s. 20, 25-29.

¹⁷ Banknot; devlet tarafından çıkarılan kâğıt paradır. Eskiden "tedavül bankaları tarafından çıkarılan ve üstünde yazılı olan meblağı banknotu getirene derhal ödemeye bankayı zorunlu kılan senet" olarak tanımlanırdı. Bkz. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 27.

bu paralara yeterli miktarda sahip olanlar, zengin sayılmaktadır.¹⁸ Günümüz fakihleri, madeni ve kâğıt paraların da altın ve gümüş gibi zekâta tâbi olduğunda ittifak etmiştir.¹⁹

Günümüzde altın ve gümüşün ödeme aracı olmaması bir yana kâğıt paralar bile altına bağlı olmaktan çıkarak bağımsız bir ödeme aracı haline gelmiştir. Her ne kadar devletler servet karşılığı altın rezervlerine sahip olsalar da bunlar artık kişiler arasında kullanılan bir ödeme aracı değildir. Fakat altın hâlâ bütün dünyada servet biriktirme aracı olmaya devam ettiği, hatta ülke para ve borsalarıyla birlikte değer ölçüsü kabul edildiği için kâğıt ve madeni paraların nisabında altının esas alınması uygun görülmüştür.²⁰

Banka hesaplarındaki vadesiz mevduatların likiditesi çok yüksek olduğu için aslî paraya eşit konumdadır. Zira tasarruf sahibi istediği anda bankaya giderek mevduatını nominal-yazılı değeri üzerinden kolayca paraya çevirebilir. Önceleri likiditesi çok yüksek olmadığı için kaydi para sayılmayan ve para benzeri nakitler arasında yer alan vadeli mevduatlar ise vadesinden önce çekilebildiği ve bir başkasının banka hesabına aktarılabilirdiğinde vadesiz mevduatlar gibi nakit hale geldiği için kaydi para sayılmaktadır.²¹

Para benzeri likiditelere²² gelince, belli bir sabit değeri bulunan ve önemli bir kayba uğramaksızın kolayca paraya çevrilebilen, ancak doğrudan para olarak kullanılmayan aktiflerdir.²³ Devlet tahvilleri²⁴ ve hazine bonoları²⁵ para benzeri likiditeler arasında yer almaktadır. Çünkü bunların likiditeleri yüksek olduğundan

¹⁸ Akyüz, **Zekât**, 383.

¹⁹ Erkal, “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 550; “Nisab”, **DİA**, İstanbul, 2007, C: XXXIII, s. 139.

²⁰ Yaşar Yiğit, Mehmet Keskin, İsmail Karagöz, **Zekât İlmiyhâli**, 2. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2013, s. 94

²¹ Geniş bilgi için bkz. Mükerrerrem Hiç, **Para Teorisi ve Politikası**, 9. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994, s. 7-8.

²² Likidite; bir ekonomik varlığın aynen para gibi derhal değişimde kullanılabilme özelliğinin olmasıdır. Buna göre likiditesi en yüksek varlık paradır. Bkz. Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 366.

²³ Seyidoğlu, **a.g.e.**, 463. Aktif; bir firma veya kişinin sahip olduğu maddi değer taşıyan mal ya da gayrimaddi haklardır. Bkz. Seyidoğlu, **a.g.e.**, 10.

²⁴ Tahvil; orta ve uzun vadeli borç para sağlamak amacıyla anonim şirketler, devlet veya kamu kuruluşları tarafından nominal değerleri eşit ve ibareleri aynı olmak üzere çıkartılan borç senetleridir. Bkz. Seyidoğlu, **a.g.e.**, 569.

²⁵ Bono; üstünde yazılı olan paranın belli bir süre sonunda adı yazılı kişiye ya da onun göstereceği kimseye ödeneceğini bildiren senettir. Bkz. Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 34.

paraya en yakın mali varlık olarak kabul edilmektedir.²⁶ Nitekim gerek devlet tahvilleri gerekse hazine bonoları menkul kıymetler borsasında alınıp satılabilir ve kolayca paraya çevrilebilir.²⁷ Hukûken borç senedi olan tahviller, aslında belli bir süre sonunda tahsil edilecek alacaklardır. Her ne kadar tahviller, süreli alacaklar olsalar da cari fiyatları üzerinden istenildiği anda borsada paraya çevrilebildiği için tahsili umulan alacak sayılırlar.²⁸ Birkaç yıllığına alınmış olup değeri nisaba ulaşan tahviller²⁹, her yılsonunda anapara ve gelir üzerinden zekâta tâbi olurlar.³⁰

Ayrıca kambiyo senedi,³¹ çek,³² poliçe³³ de piyasada eşdeğerde dolaşımda bulunan ödeme araçlarıdır. Parayı ve borcu temsil ederler.³⁴ Kıymetli evrak olarak piyasada işlem görür ve başkasına ciro/ devredilebilirler.³⁵ Netice olarak paralar kendi başlarına veya altın-gümüş ve ticaret mallarıyla beraber nisab miktarına ulaşınca sene sonunda zekâtları verilir.³⁶

²⁶ Akyüz, **Zekât**, 383; Hiç, **Para Teorisi ve Politikası**, 9.

²⁷ Hiç, **a.g.e.**, 9-10.

²⁸ Tahsili umulan alacakların her yıl zekâtının verilmesi gerektiğine dair görüş; sahabeden Ömer, Osman, İbn Ömer, Cabir b. Abdillâh, tâbiinden Cabir b. Zeyd, Mücahid, İbrahim en-Nehâî ve İmâm Şâfiî'nin görüşüdür. Ebû Ubeyd'in tercihi de bu yöndedir. Bkz. Şâfi, **Kitâbü'l-Ümm**, II, 297-298; Alacakların zekâtıyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâb'ül-Emvâl**, 429-435 (no: 1205-1246).

²⁹ Tahviller, klasik fıkıhçılar tarafından alacaklardan farklı özellikte kabul edilmiştir. Zira bunlar hamiline dinen yasak olan bir faiz getirisi sağlamaktadırlar. Bu durum, tahvillerin tümünden zekât dışı bırakılmalarını gerektirmez. Çünkü bunlar, sahibinin belli bir alacağını temsil eder. Ancak zekât helal olan maldan verilir. Haram olan mal ise sahibine geri iade edilir. Sahibi bulunmazsa tümü fakirlere dağıtılır. Bkz. Zuhaylî, **İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi**, III, 284. Yasak olan bir fiilin işlenmesi, işleyene başkasından farklı bir imtiyaz sağlamaz. Nitekim meşru yollardan kazanılıp kullanım açısından haram olan süs eşyasının zekâtının vacip olduğu konusunda ittifak bulunmaktadır. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 290-292. Yasak olan bir uygulamayla geliştirilip artırılan malın helal kısmını zekât dışı bırakmak, dolaylı yoldan bu yöntemi teşvik etmektir. Dolayısıyla tahviller, her halükârda zekâta tâbidir. Tahvilin faiz getirisi ise caiz görülmediği gibi helal yollardan edinilmiş bir kazanç olmadığı için zekâta da konu olmaz. Çünkü *“Eğer böyle yapmazsanız, Allah ve Resulüyle savaşa girdiğinizi bilin. Eğer tövbe edecek olursanız, anaparalarınız sizindir. Böylece siz ne başkalarına haksızlık etmiş olursunuz ne de başkaları size haksızlık etmiş olur”* (Bakara, 2/278-279) âyetinden anlaşıldığı gibi helal olan anamal her ne kadar faize yatırılrsa da harama dönüşmemektedir. Getiri olan faiz ise meşru sayılmadığından zekât dışıdır. Bkz. Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 294-295.

³⁰ Emrullah Dumlu, **Ticaret Mallarının Zekâtı**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012, s. 208.

³¹ Kambiyo senedi; karşılığı yabancı parayla ödenmek üzere düzenlenen senettir. Bkz. Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 202.

³² Çek; bir kimsenin bankadaki parasını dilediği kimseye ödenmesi için bankaya gönderdiği yazılı emirdir. Bkz. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 46.

³³ Poliçe; hamiline para ödenmesi gereken değerli kâğıttır. Bkz. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 307.

³⁴ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, 279.

³⁵ Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 307. Ciro; bir alacak senedinin arkasına yazılarak ya da sadece imza edilerek başkasına aktarılmasıdır. Bkz. Hançerlioğlu, **a.g.e.**, 44.

³⁶ Abdullah, **ez-Zekât**, 223; Erkal, “Nisab”, **DİA**, XXXIII, 139; Erkal, “Zekât”, **DİA**, XLIV, 200.

2.1.1.1.2. Ticaret Mallarının Zekâtı

Yapılan ticari işlemler neticesinde elde edilen kazançlar da zekâta tâbidir. Konuyla ilgili âyet şöyledir:

*“Ey inanıp güvenenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin/ harcayın. Sizin göz yummadan almayacağınız kötü kısmını vermeye kalkmayın. Bilin ki, Allah zengindir, ne yaparsa, güzelini yapar”.*³⁷

Âyetteki “kazandıklarınızdan” ifadesinin ticaret mallarını da kapsadığı açık bir şekilde anlaşılmaktadır.³⁸ Nebi’den (a.s) nakledilen bir rivâyette³⁹ de ticaret mallarının zekâtından bahsedilmektedir.

Ticaret; kazanç elde etmek amacıyla alıp satmak veya kârla satmak için bir şeyi satın almak manalarına gelir.⁴⁰ Ticaret malı, satmak için alınan maldır. Ticarete konu olan her çeşit eşya, ticaret niyeti ile elde bulundurulursa zekâta tâbi olur.⁴¹

Hanefiler bir malın ticari sayılıp zekâtının verilmesi için eldeki malla ticaret yapmaya niyet edilmesi, bu niyetin fiilen ticari bir davranışla ortaya konulması, malın altın veya gümüş değeriyle nisaba ulaşması ve üzerinden bir sene geçmesini şart koşturmuştur.⁴² Mâlikîler de ticaret malının, mali bir mübadele ile satın alınmasını ve ticari niyeti şart koşarlar. İmam Mâlik, mudir⁴³ ve muhtekir⁴⁴ olmak üzere taciri iki kısma ayırmış ve mal elinde yıllarca kalsa da satana kadar zekât gerekmediğini,

³⁷ Bakara, 2/267.

³⁸ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, IV, 694-696; Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, II, 174; İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, I, 235; Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, II, 198.

³⁹ Semure b. Cündüb’den (r.a) rivâyet edildiğine göre; “Şüphesiz Rasûlullah (s.a.v) satış için hazırladığımız eşyadan zekât vermemizi emrederdi” demiştir. Bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 3.

⁴⁰ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, II, 19; Cürçânî, **Ta’rîfât**, 53.

⁴¹ Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme et-Tahâvî, **Muhtasâru’t-Tahâvî**, thk. Ebû’l-Vefâ el-Efğânî, 2 c., Beyrut, Dâru’l-Mâlikîyye, 2016, C: I, s. 147; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 395; Zuhaylî, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, III, 296, 298.

⁴² Tahâvî, **Muhtasâr**, I, 147; Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 198; Kâsânî, **a.g.e.**, II, 395-404; Abdurrahman b. Muhammed b. İyaz el-Cezîrî, **Kitâbü’l-Fıkhi alâ Mezâhibü’l-Erbea**, 5 c., Kahire, Dâru’l-Fikr, 1972, C: I, s. 607-608; Erkal, “Zekât”, **DİA**, XLIV, 200.

⁴³ Mudir tacir; sürümü fazla olan mal ticareti yapan, aldığı malı hemen satarak elden çıkaran tacire denir. Market, manifaturacılık yapanlar gibi. Bkz. Mâlik b. Enes, Abdüsselam b. Saîd Sahnûn, **el-Müdevvenetü’l-Kübrâ**, 6 c., Kahire, el-Matbaatü’l-Saâde, 1324, C: I, s. 217-219, 225; Akyüz, **Zekât**, 367.

⁴⁴ Muhtekir tacir; sürümü az olan bir alanda ticaret yapan veya aldığı mal uzun süre elinde kalan yahut daha fazla kâr etmek için uygun zamanı bekleyen tacirdir. Arsa, gayrimenkul ticareti yapanlar gibi. Bkz. Mâlik, Sahnûn, **el-Müdevvene**, I, 217-219, 225; Akyüz, **a.g.e.**, 367.

satınca da bir yıl için zekâtının verileceğini söylemiştir.⁴⁵ Diğer mezheplerde böyle bir ayırım olmadığı için her iki tüccar da ticaret amacı ile satın aldığı malı satamazsa yılsonunda değerini belirleyerek zekâtını verir.⁴⁶ Şâfiîlere göre, ticari niyetle birlikte malı bir bedelle satın alıp mülk edindikten sonra üzerinden bir sene geçmesi, sene içinde ve sonunda nisaba ulaşması gerekir.⁴⁷ Hanbelîler ise ticarete niyet etmenin yanında malın satın alma gibi kendi fiiliyle mülk edinilmesi veya miras gibi kendi fiili dışında mülk edinilmemesi şartını ileri sürmüştür.⁴⁸ Zahiriler de ticaret mallarının zekâtı hakkında sahih bir nas bulunmadığı düşüncesiyle bunlarda zekâtın olmadığı yaklaşımını benimsemiştir.⁴⁹

Malî aktiflerden olan hisse senetleri, para benzeri likiditelerden sayılmayıp sermaye malları üzerindeki ortaklık ve mülkiyet hakkını ifade ederler.⁵⁰ Hisse senetleri ve kâr ortaklığı belgeleri ya ortaklık statüsü ya da ticari mal niteliğiyle zekâta konu olmaktadır.⁵¹ Menkul kıymetler borsasında alınıp satılmak ve ticareti yapılarak kazanç elde etmek amacıyla alınan hisse senetleri, türü ne olursa olsun, altın nisabına göre kırkta bir oranında zekâta tâbi olur. Ticari maksatla değil sadece hisselerin yıllık kârından yararlanmak için yatırımcı sıfatıyla alınan ticari ya da sınaî şirket hisseleri, mülkiyetin nominal değeri ve gelirlerden zekâta tâbi olmayan mallar çıkarıldıktan sonra zekâta tâbi olur.⁵² Zira bu hisse senetleri, gelirden istifade etmek için elde bulundurulmuş bir evraktır.⁵³ Alım-satım için elde bulundurulmuş çek, bono, poliçe gibi senetlerin zekâtının ise ticaret malı özelliği taşıdığı için bir sene sonra o günkü piyasa fiyatı üzerinden hesaplanacağı söylenilmektedir.⁵⁴

⁴⁵ Mâlik, Sahnûn, **el-Müdevvene**, I, 217-219, 225; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 269; Cezîrî, **Kitâbü'l-Fıkhı alâ Mezâhibü'l-Erbea**, I, 608-610.

⁴⁶ İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 269.

⁴⁷ Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm**, II, 286-292; Cezîrî, **a.g.e.**, I, 606-607.

⁴⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, **el-Kâfi**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 6 c., [y.y.], Dâru'l-Hicr, 1997, C: II, s. 161-162; Cezîrî, **a.g.e.**, I, 610.

⁴⁹ Ebû Muhammed, Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, **el-Muhallâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 11 c., Kahire, İdaretü't-Tibâati'l-Müniriyye, 1349, C: V, s. 234-235.

⁵⁰ Hiç, **Para Teorisi ve Politikası**, 10; Erkal, "Zekât", **DİA**, XLIV, 203.

⁵¹ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 524.

⁵² Mehmet Erkal, "Zekâtla İlgili Bazı Meseleler", **I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Konya, Kombad Yayınları, 1997, s. 549-550; Yiğit vd., **Zekât İlmihâli**, 111.

⁵³ Erkal, "Zekât", **DİA**, XLIV, 203; Nihat Dalgın, "Zekât Hükümleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, Samsun, 2003, s. 59.

⁵⁴ Dalgın, **a.g.m.**, 58.

Ticaretten maksat kâr etmek olsa da malların maliyetine veya zararına satılması, onları ticari mal olmaktan çıkarmaz. Üretilip satılan mallar da ticaret malı kapsamındadır.⁵⁵ Zekâtı kendi aynı ile alakalı olanlar kendi aylarında zekâta tâbi olurlar. Ticari malın zekâtı ise aynı ile alakalı olmadığından değeri üzerinden verilmesi gerektiği söylenilmiştir.⁵⁶ Ticaret mallarının zekâtında itibar edilen malın kendisi değil maliyeti olduğundan nisab, toptan alış fiyatına göre hesap edilir.⁵⁷ Ticaret mallarının değeri yılsonunda dolaşımda bulunan paraya göre belirlenir. Hesap yapılırken anapara (sermaye) kârıyla birlikte hesap edilir; varsa stoktaki mallar bunun üzerine ilave edilir.⁵⁸ Özetle ticaret mallarının zekâtın, biri diğerini tamamlayacak şekilde, (bir yıl sonra, satıldığı takdirde) sermaye ve kâr birlikte hesaplanarak altın nisabına göre kırkta bir olarak verileceği ifade edilmektedir.⁵⁹

2.1.1.1.3. Hayvanların Zekâtı

Kur’ân’da birçok âyette en’âm cinsi hayvanların⁶⁰ insanlar için önemli bir nimet olduğu ve üzerine binmek, etini yemek, sütünü içmek, yünü, tüyü, kılı ve derisinden yararlanmak şeklinde kendilerinden faydalandığı belirtilmektedir.⁶¹ Allah’ın bu nimetlerine şükretmenin en açık yolu, hadislerde belirtildiği üzere onların zekâtını vermektir.⁶² Hayvanların zekâtına ilişkin doğrudan işaret eden bir âyet olmamakla birlikte bazı âyetlerde⁶³ müşriklerin kendilerine rızık olarak verilen en’âmdan Allah’a ayırdıkları miktar kadar ortaklarına da pay ayırdıkları, ama

⁵⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 482; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, III, 354; Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 70.

⁵⁶ Cezîrî, **Fıkıh alâ Mezâhibü’l-Erbea**, I, 610; Zuhaylî, **a.g.e.**, III, 299.

⁵⁷ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 166; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 163.

⁵⁸ Tahâvî, **Muhtasâr**, I, 147; Zuhaylî, **a.g.e.**, III, 301; Kardâvî, **a.g.e.**, I, 346.

⁵⁹ Tahâvî, **a.g.e.**, I, 147; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 258-259; **el-Kâfî**, II, 165.

⁶⁰ En’âm; erkek ve dişi olmak üzere deve, sığır, koyun ve keçidir. Bkz. En’âm, 6/143-144. Bu cins hayvanlardan kastedilen, vahşi değil evcil olanıdır. Bkz. Cezîrî, **a.g.e.**, I, 596. Bir diğer görüşe göre bu kavrama geyik ve vahşi eşeğin de girdiği ifade edilmektedir. Bkz. İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, II, 529; III, 1140.

⁶¹ En’âm, 6/142; Yunus, 10/24; Nahl, 16/5-7, 66, 80; Hac, 22/28, 34; Mü’minûn, 23/21-22; Yasin, 36/71-73; Gâfir, 40/79-80; Zuhuruf, 43/12.

⁶² Kardâvî, **a.g.e.**, I, 176.

⁶³ En’âm, 6/136; Nahl, 16/56. Kur’ân, müşriklerin İslam öncesi vergi kalemlerinden bahsederken nasib kavramını kullanmaktadır. Bu âyetlerdeki vurgu, adı geçen vergilerin sadece Allah’a has kılınmasıdır. Bir de hayvan, ekin ve kazançların zekâtından bahseden bu âyetlerin Mekke döneminde inen sûrelerde yer alması, bunların İslam öncesinde de bilindiğini göstermektedir. Geniş bilgi için Bkz. Balta, “**İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları**”, 142-144, 146.

Allah'ın payını ortaklara aktardıklarından söz edilmektedir.⁶⁴ Günümüz İslam hukukçularından bazıları En'âm sûresindeki ilgili âyeti bu konuda özel hüküm bildiren bir nass olarak kabul etmektedir.⁶⁵

Yine zekât konusunda en genel delil niteliğindeki “*mallarından sadaka/ zekât al...*”⁶⁶ âyetinde belirtilen mal kapsamına ilgili hayvanların da girdiğini söylemek mümkündür. Zaten bundan önce geçen âyetlerin bir kısmında Bedevî arapların infakından bahsedilmektedir ki sözlüklerde onların “mal kavramı” ile çoğunlukla develeri kastettikleri ifade edilmiştir. Çünkü Bedevîlerin en önemli mal varlıkları develeridir.⁶⁷ Onların örfünde mal, öncelikle en'âm cinsi hayvanlardır.⁶⁸

İslam hukukunda belirli cins hayvanlarda belirli ekonomik seviyeyi belirten nisab miktarından fazlasına sahip olunması durumunda zekât verilmesi gerekir.⁶⁹ Bu mallara zekâtın vacip olması için de üzerinden bir yıl geçmesi şart koşulmuştur. Yıl içinde doğan yavruların hesabı annelerinin hesabına katılarak yapılır.⁷⁰

⁶⁴ Bu âyetler, müşriklerin zekât vermediklerinden söz eden âyetle (Fussilet, 41/7) birlikte değerlendirilecek olursa, onların İbrahim ve İsmail'in hanif dinlerini bozarak zekâtı Allah'ın emrettiği şekilde vermedikleri anlaşılmaktadır.

⁶⁵ Akyüz, **Zekât**, 333.

⁶⁶ Tevbe, 9/103. İlgili âyete dair değerlendirmeler için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, **el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 24 c., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2006, C: X, s. 358-359.

⁶⁷ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XIII, 223.

⁶⁸ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid İbnü'l-Hümâm, **Şerhu Fethü'l-Kadîr**, 10 c., Mustafa el-Bâbî el-Halebî, [y.y.], 1970, C: II, s. 208.

⁶⁹ Küçükbaş hayvanlarda; kırk koyundan bir koyun zekât verilmesi gerekir. 1–39 arası muaftır. 40'tan 120'e kadar 1, 121'den 200'e kadar 2, 201'den 399'a kadar 3, 400'de 4 koyun verilir. 400'den sonra her yüz koyunda bir koyun verilir. Aradaki miktar muaftır. Keçi de koyun gibidir. Küçükbaş hayvanların zekât hesabı yapılırken koyun ve keçiler birlikte değerlendirilir. Örneğin 45 koyun ve 50 keçisi olan kişinin ayrı ayrı değil toplamı üzerinden bir koyun ya da bir keçi zekât vermesi yeterlidir. Bu örnekte olduğu gibi hayvanların karışık durumda bulunmaları halinde hangi cinsin sayısı fazla ise zekâtın o cinsten verilmesi daha uygun görülmüştür. Büyük baş hayvanlardan sığırların nisabı ve oranı konusunda ihtilaf olmakla birlikte çoğu fukahaya göre onlarla ilgili sayılar şöyledir: 30 sığırdan 40 sığıra kadar bir yaşında bir buzağının zekât olarak verilmesi gerekir. 30 sığıra kadar muaftır. 40-59 arasında iki yaşında bir dana, 60 sığırdan bir yaşını bitirmiş iki buzağı verilir. Daha sonra her otuz sığırdan bir buzağı veya her kırk sığırdan bir dana verilir. Develer 5 âdete ulaştığında 9'a kadar bir adet koyunun zekât olarak verilmesi gerekir. Develer, 10'dan 14'e kadar 2 koyun, 15'ten 19'a kadar 3 koyun, 20'den 24'e kadar 4 koyun, 25'ten 35'e kadar iki yaşında 1 dişi deve, 36'dan 45'e kadar üç yaşında 1 dişi deve, 46'dan 60'a kadar dört yaşında 1 dişi deve, 61-75 arası beş yaşında bir dişi deve verilir... Bkz. Bilmen, **Hukukî İslâmiyye Kamusu**, IV, 88-90.

⁷⁰ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülaziz İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhü Tenvîri'l-Ebsâr**, thk. Adil Ahmed Abdül Mevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 15 c., Riyad, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003, C: III, s. 206-207; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 177-178.

Nebi'den (a.s) nakledilen rivâyetlere⁷¹ göre deve, sığır ve koyunların zekâta tâbi olması için sâime olmaları gerektiği belirtilmektedir. Sâime, sözlükte “otlayan” demektir. Şer’î manası ise; süt ve yağ üretme, çoğalma ve beslenme (semizlik) amacıyla senenin çoğunda serbest olarak merada otlayan hayvanlardır.⁷² Eğer bunlar ticari maksatla alûfe⁷³ olurlarsa ticari mal kapsamında değerlendirilir.⁷⁴ Çift sürmek, ekin ve bahçe sulamak, yük taşımak, binmek, etini yemek gayesiyle beslenenler, temel ihtiyaç malı olduğu için çalıştırılan hayvan kapsamına girer ve bunlardan zekât vermek gerekmediği belirtilir.⁷⁵ Çalıştırılan hayvanlarda zekâtın gerekmemesi, gelir ve ürün elde etmede kullanılan vasıta olmalarından ötürüdür.⁷⁶ Mezhepler içinde Mâlikîler hadislerin umumuyla hareket ederek sâimenin tarifini yapmamış; genel olarak en’âm cinsi hayvanlarda zekâtın gerekli olduğunu söylemişlerdir.⁷⁷

Burada en’âm cinsi hayvanların zekâtıyla ilgili dikkat çeken bir husus şudur: Sadece koyunların zekâtında açıkça kırkta bir oran belirtilmekle birlikte diğer hayvanların zekâtında belirli bir miktara ulaşılması durumunda değer olarak yaklaşık kırkta bir⁷⁸ zekât farz olduğu görülmektedir.⁷⁹ Mesela develer beş adet olunca bir adet koyunun zekât olarak verilmesi gerekir. Benzer şekilde sığırların sayısı otuza ulaşınca iki yaşında bir buzağı zekât verilir. Hayvanlardaki nisab ve zekât oranlarının her en’âm çeşidi için Nebi (a.s) tarafından ayrı ayrı bildirilmesi, bu oranın koyun dışındaki hayvanlarda mal cinsinden hesaplamanın zor olması olabilir. Dolayısıyla zekât oranının hayvanlarda da kırkta bir olduğu söylenebilir. Zekât mallarında -tarım ürünleri hariç- 1/40 veya dengi bir oran konularak eşitlik sağlandığı düşünülebilir.

⁷¹ “Sâime olan kırk deve, bir binti lebun vardır.” Bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Nesâî, **Zekât**, 4. “Sâime olan kırk koyundan bir koyun zekât alınır.” Bkz. Buhârî, **Zekât**, 37.

⁷² Sâime; senenin yarısından fazla bir sürede mübah meralarda veya kırlarda sırf sütleri alınmak, üremeleri veya semizlenmeleri temin edilmek maksadıyla otlatılan hayvanlardır. Bkz. Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1998, s. 394.

⁷³ Alûfe; kırlarda otlatılmayan, en az altı ay ahırlarda yem ile beslenen hayvanlara denir. Bkz. Erdoğan, **a.g.e.**, 14.

⁷⁴ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 12; İbn Âbidîn, **Reddül-Muhtâr**, III, 198, 206.

⁷⁵ “Çalışan sığırdaki zekât yoktur”. Bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 392-393 (no: 1001-1009). “Çift süren hayvanda zekât yoktur”. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât** II, 180-181.

⁷⁶ İbn Kudâme, **a.g.e.**, IV, 12; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, III, 198.

⁷⁷ İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid**, I, 252, 262; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IV, 12.

⁷⁸ “1/40 oranında mallarınızdan zekât verin” hadisi için bkz. İbnü’l-Hümâm, **Fethü’l-Kadîr**, II, 172.

⁷⁹ Altın ve gümüşün nisabında tayin edilen miktar, diğer malların nisaplarının fiyatı durumundaydı. Nebi (a.s) zamanında hayvanların nisabı ile altın ve gümüş nisabı arasında denklik vardı. Bkz. Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 186.

Fıkıh kaynaklarında görüldüğü üzere en'âm türü hayvanlardan zekât alınması hususunda tüm mezheplerin ittifakı bulunduğu halde atlardan zekât alınması konusu ihtilaflıdır. Bu yüzden atların zekâtı ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Ayrıca dünya hayatında insanların aşırı sevgi besledikleri şeylerden bahseden âyette⁸⁰ de atlar ayrı olarak zikredilmektedir.

Cumhur ulemaya göre atlar zekâta tâbi değildir.⁸¹ Delilleri bu konudaki rivâyetlerin ve uygulamanın atları, zekâtının genel kapsamından çıkarması ve atların yetiştirilmesindeki gayenin savaş aracı olmasıdır.⁸² Ancak Rasûlullah'tan (s.a.v) nakledilen “Müslümana kölesi ve atından dolayı zekât yoktur”⁸³ şeklindeki rivâyetlerin genel manasına göre hizmet için bulundurulan köle ile özel hizmette kullanılmak üzere binek ve cihad için tutulan at, temel ihtiyaçtan sayılarak zekâttan muaf tutulmuştur. Sâime olan atlar ise kendilerinden faydalanılmaları ve nâmi olmaları sebebiyle Ebû Hanîfe tarafından zekâta tâbi olma gerekçesi kabul edilmiştir.⁸⁴ Dolayısıyla bazı fakihler ilgili hadislerin mefhumu muhalifinden hareketle “zekâttan muaf sayılan atlar temel ihtiyaç için bulundurulan atlardı, nesil ve kazanç elde etmek için ticari gayelerle olanlardan zekât alınmalıdır” görüşünü savunmuşlardır.⁸⁵ Bu görüşte olanlar, hadisleri “At aslında zekâta tâbiydi, ancak zekât için gerekli sebep ortaya çıkmamıştı” şeklinde de yorumlamışlardır.⁸⁶

Gerek harp siyaseti açısından üretimi teşvik edildiği gerekse az bulunduğu ya da henüz iktisadi bir değer arzetmediği için atlar, Rasûlullah (s.a.v) zamanında ve yaşadığı bölgede zekât malına dâhil edilmemiş olabilir. Ancak Ömer (r.a) devrinde

⁸⁰ Âli İmrân, 3/14.

⁸¹ Mâlikîlerde en'âm olan deve, sığır ve koyun dışındaki atlarda ve diğer hayvanlarda zekât yoktur. Bkz. Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber en-Nemerî, **el-Kâfi Fî Fıkhi Ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî**, thk. Ebû Üsâme Selim b. Ayd el-Hilâlî, 3 c., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2013, C: I, s. 239. İmam Şâfiî'ye göre de atın kendisinde zekât yoktur. Rasûlullah'ın (s.a.v) sünnetinin delaletiyle deve, sığır ve koyundan başka dört ayaklıda zekât yoktur. Bkz. Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm**, II, 239. İbn Hazm da en'âm dışındaki hayvanlardan zekât alınamayacağını, çünkü hadislerde bunlardan başka hayvanların zikredilmediğini belirtmektedir. Bkz. İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 228-230.

⁸² Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 230-231.

⁸³ Buhârî, **Zekât**, 45-46; Müslim, **Zekât**, 2; İbn Mâce, **Zekât**, 15; Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Tirmizî, **Zekât**, 3, 8; Nesâî, **Zekât**, 16.

⁸⁴ Abdullah, **ez-Zekât**, 75.

⁸⁵ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 445-446.

⁸⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 188-189; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 175.

iktisadi mal olma özelliği kazanmaları üzerine vergilendirilmeye başlanmıştır.⁸⁷ Ömer dönemiyle ilgili at ve kölelerden zekât alınıp alınmadığına dair iki farklı rivâyet bulunmaktadır. Buna göre Şamlı Müslümanlar'ın atlarından zekât vermeyi istemeleri, Ömer (r.a) tarafından, Nebi (a.s) ve Ebû Bekir (r.a) döneminde benzer uygulama olmadığı gerekçesiyle önce rededilmiş, daha sonra ticari gayelerle ve üremelerini sağlamak için yetiştirildikleri görülünce atlardan zekât alınmıştır.⁸⁸

Ebû Hanîfe, Ömer'in (r.a) atların piyasasının büyük servet yaptığını öğrendiği için attan zekât alınmasını emrettiği görüşünü ve bunlarda nema amacı bulunmasını delil getirerek atlarda zekâtın vacip olduğuna hükmetmiştir. Kendisi gibi İmam Züfer (ö. 158/775) de üremelerini sağlayıp ileride satılmak maksadıyla, erkeği dışı karışık bir halde yaşayan, senenin çoğunu otlaklarda otlayarak geçiren atlara, at başı bir dinar veya on dirhem ya da değerinin 1/40 nisbetinde zekâtlarının vacip olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Ebû Hanife atlarda bir nisab belirlemezken mezhebin görüşü, "beş deve, beş okka, beş vesk" rivâyetlerinde⁹⁰ olduğu gibi nisabın beş olması, şeklindedir.⁹¹ Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre atlarda zekâtın farz olmasının bir sebebi de zekâtın alınmasıyla ilgili âyette geçen mallar kapsamına girmesidir. İmam Muhammed (ö. 189/805) ve Ebû Yusuf ise atlarda zekâtı vacip görmemiştir. Mezhepteki fetva da imameyne göre verilmiştir.⁹² Nisab konusunda yukarıda geçen at başına bir dinar zekât alındığına dair rivâyetten hareketle bir atın değerinin 40 dinar yani nisabın iki katı olması sebebiyle atlarda deve, koyun ve sığırlardaki gibi bir nisab belirlenmesi gerekmediği düşünülebilir.

⁸⁷ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 233-234, 237; Erkal, **İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, 147-148.

⁸⁸ Ebû Ubeyd, **Kitâb'ül-Emvâl**, 458-459 (no: 1365-1366, 1368); İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-Kadîr**, II, 184-185.

⁸⁹ Tahâvî, **Muhtasâr**, I, 138; Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 188-189; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 175; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 251-253; Kardâvî, **a.g.e.**, I, 467.

⁹⁰ Buhârî, **Zekât**, 4, 32, 42, 56; Müslim, **Zekât**, 1; Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 424 (no: 1175).

⁹¹ Kardâvî, **a.g.e.**, I, 234-235.

⁹² İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, III, 205-206; İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 252.

2.1.1.1.4. Tarım Ürünlerinin Zekâtı

2.1.1.1.4.1. Toprak Ürünleri

Tarım yoluyla elde edilen ürünlere toprak mahsulleri denir ve bunlar mal varlığında gerçek artış sağlamaları yani nâmi olmaları sebebiyle zekâta tâbidir.⁹³ Allah Teâlâ bu konuda şöyle buyurmaktadır:

*“Çardaklı, çardaksız bahçeleri, yemesi farklı hurmaları ve ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytinleri ve narları var eden O’dur. Bunlar ürün verince ürünlerinden yiyin. Hasat gününde de hakkını/ zekâtını verin. Sakın saçıp savurmayın. O saçıp savuranları sevmez”.*⁹⁴

Bu âyette toprak mahsullerinin bazıları örneklendirilmiş⁹⁵ ve hasat zamanı geldiğinde⁹⁶ haklarının yani zekâtlarının verilmesi istenmiştir. Bakara sûresindeki 267. âyette ise “...sizin için arzdan/ yerden çıkardıklarımızdan infak ediniz” denilerek daha genel bir ifade kullanılmıştır. Buna göre yerden çık(a)rıla(n)ların kapsamına madenler, su ürünleri ve definelerle birlikte meyve, sebze ve tahıllar⁹⁷ da girebilir. Ancak bu âyetin baş tarafında ticaret mallarının zekâtından söz edildiği ve onlardaki zekât oranı da 1/40 olduğu için arzdan çık(a)rıla(n)larla kastedilen, tarım ürünleri değil maden, su ürünü ve define olmalıdır. Zira tarım ürünlerindeki zekât oranı 1/10, madenler ve su ürünlerindeki zekât oranları 1/40 tır. Definelerde ise 1/5 oranında zekât vardır. Yine rivâyetlerde bölgesel ve örfî duruma göre ifade edilmiş olan “arpa, buğday, hurma ve kuru üzüm” mahsullerini esas alarak zekâta tâbi tarım ürünlerini sınırlandırmak da uygun değildir. Konuyla ilgili Nebi’den (a.s) nakledilen

⁹³ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 495; Erkal, “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 549; Akyüz, **Zekât**, 417.

⁹⁴ En’âm, 6/141.

⁹⁵ Asmalı bahçeler; yeryüzünün üzüm, ekin ve karpuzlarla bolca döşenmiş olması halidir. Bkz. Kurtubî, **el-Câmi’**, IX, 50. Zer’; çoğunlukla arpa ve buğday için kullanılır. Ayrıca ekilip dikilen bitkilerden her şeydir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, VI, 37. Dolayısıyla bu âyette geçen kavramlar, her türlü tarım ürününe içine alacak anlam genişliğine sahiptir.

⁹⁶ Bu ifade; hububat, yaş-kuru meyve ve sebze hasat edilen her şeyin zekâtının verilmesi gerektiğini göstermektedir. Bkz. Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemâm es-San’ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A’zamî, 11c., 2. bs., Beyrut, el-Meclisü’l-İlmî, 1983, C: IV, s. 143-144.

⁹⁷ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, I, 498; Kurtubî, **a.g.e.**, IV, 344-349; Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, II, 198-199. Hanefiler yiyecek tahsisi ve nisab takdiri yapmadan tüm bitkilerden zekâtın farz olduğuna bu âyeti delil getirmektedir. Bkz. İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, I, 235-236.

bir rivâyette⁹⁸ geçtiği üzere tarım ürünlerinin zekât oranları normalde 1/10 iken sulaması masraf ve meşakkat gerektiren durumlarda zekât oranı 1/20 olmaktadır.

Hanefilere göre tüm meyvelerde; incir, elma, nar, ayva vb. ile tüm yeşilliklerde zekât vardır.⁹⁹ Bu, Ebû Hanîfe ile İmam Züfer'e ait olan görüştür. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed ise “çürümeden bir sene kalabilen toprak ürünleri zekâta tâbidir” demiştir. Hanefiler diğer zekât mallarından farklı olarak tarım ürünlerinde mükellef için akıl ve buluğ şartı koşmamışlardır.¹⁰⁰ Hanefilerin dışındaki mezhepler ise yaş sebze ve meyveleri zekât dışı saymaktadır.¹⁰¹

Tarım ürünlerinin Ebû Hanîfe'ye göre belirli bir miktara ulaşması¹⁰² gerekmediği kabul edilmekle birlikte Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ilgili rivâyetlerden hareketle 5 veske¹⁰³ ulaşmayan tarım ürünlerinden zekât verilmez.¹⁰⁴ Bazı Mâlikîler hariç cumhura göre de tarım ürünlerinde nisab miktarı olarak beş vesk esas alınmıştır.¹⁰⁵ Malın ihtiyaç fazlasından verilmesine ilişkin âyetler dikkate alındığında İmâmeyn'in görüşünün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Ancak gerek bu âyet gerekse ilgili diğer âyetler¹⁰⁶ ve “malda zekât dışında haklar vardır” hadisi¹⁰⁷ delil alınarak “nisaba ulaşması beklenilmeden ihtiyaç sahiplerinin yararlandırılması zekât dışı yükümlülük olarak gereklidir” de denilebilir.

Toprak kiralanmışsa bunun öşrünü toprak sahibi mi yoksa kiracı mı verir meselesinde de farklı görüşler vardır. Ebû Hanîfe, malın mülkiyet menfaatinin toprak

⁹⁸ “Yağmur ve nehir suları ile sulanan toprak mahsullerinde öşür yani onda bir, kova (el emeği) ile sulananlarda yirmide bir zekât vardır.” Bkz. Buhârî, **Zekât**, 55.

⁹⁹ Geniş bilgi için bkz. Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 493, 505-506.

¹⁰⁰ Cezîrî, **Fıkhî alâ Mezâhibü'l-Erbea**, I, 616; Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, III, 309.

¹⁰¹ Cessâs, **Ahkâmü'l-Kur'ân**, IV, 176.

¹⁰² Belirli miktardan kastedilen, bir ailenin normal ihtiyacını karşıladıktan sonra zenginlik düzeyine ulaşmasıdır ki buna nisab denir. Bkz. İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, XIV, 157; Bilmen, **Hukukî İslâmiyye Kamusu**, IV, 76; Nezih Hammâd, **İktisadî Fıkh Terimleri**, trc. Recep Ulusoy, İstanbul, İz yayıncılık, 1996, s. 268.

¹⁰³ Yaklaşık 650 kg buğday vb.

¹⁰⁴ Cessâs, **a.g.e.**, IV, 181.

¹⁰⁵ Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Adevi ed-Derdîr, **Şerhu's-Sağîr alâ Akrabi'l-Mesâlik ilâ Mezhebi'l İmam Mâlik**, 4 c., Kahire, Dâru'l-Maârif, 1971, C: I, s. 608; Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf eş-Şirâzî, **el-Mühezzeb fî Fıkhî'l-İmâm eş-Şâfiî**, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, 6 c., Dimaşk, Dâru'l-kalem, Beyrut, Dâru's-şâmiyye, 1992, C: I, s. 506-507, 514; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 161-162.

¹⁰⁶ Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24-25.

¹⁰⁷ İlgili âyet ve rivâyetlerin geniş tahlillerini görmek için bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 476-502.

sahibine ait olması sebebiyle öşrü onun vermesi gerektiğini söylerken İmâmeyn öşrü, ürünü elde eden kiracının vereceğini söylemektedir. Fetva İmâmeyn'in görüşüne göre verilmiştir. Cumhur ulema da böyle düşünmektedir.¹⁰⁸ Öşrü, toprağı kiralayıp ürünü alan kişi -kendi imkânlarıyla sulama yapan gibi- 1/20 oranında verebilir.

Toprak mahsullerinden alınan 1/10 oranındaki vergi, önceki kitaplarda da görülen bir orandır. Kur'ân'da buna "...*hakkını verin*" şeklinde atıfta bulunulur. Bu hak, tarım ürünleri için hem zekât hem de zekât dışı yükümlülüğü kapsayabilir. Zekât dışı yükümlülüğün kastettiğimiz, nisaba ulaşmayan miktardan ihtiyaç sahiplerini yararlandırmaktır. Bu durumda zekât veya öşür devlet eliyle toplanırken diğeri, mükelleflerin tasarrufuna bırakılmış olur. Bir de tarım ürünleri hem yaşam için gerekli temel ihtiyaç maddesi olduğu hem de diğer ürünlerden farklı olarak bozulma riski yüksek olduğu için bekletilmeden ve nisaba ulaşması beklenmeden verilmesi istenmiş olabilir. Nitekim yukarıda zikredilen ilgili âyette de ürünlerin hasat edildiği zaman hakkının verilmesi istenmektedir.

2.1.1.1.4.2. Arı Ürünleri

Ömer (r.a), balı zekât malı olarak görerek zirai ürünlere benzetmiştir. "Ovada olursa öşür, dağda olursa 1/2 öşür vardır" diyerek de meşakkate dikkat çekmiştir.¹⁰⁹ Ömer b. Abdulaziz'in de balda öşür alınması görüşünde olduğu nakledilmektedir.¹¹⁰

Balda zekâtın olup olmadığı fakihler tarafından tartışılmıştır. Bu konudaki rivâyetlere dayanarak zekât vardır diyenler¹¹¹ olduğu gibi bunların zayıflığını göz önüne alarak nafîle sadakanın gerektiğini söyleyenler¹¹² de bulunmaktadır. Yine kimileri bu rivâyetlerin sıhhatindeki ihtilaftan dolayı üzerine hüküm bina

¹⁰⁸ Bilmen, **Hukukî İslâmiyye Kamusu**, IV, 79.

¹⁰⁹ Balın öşrü konusunda Ömer'in (r.a), "ovada olursa öşür, dağda olursa yarım öşür vardır", dediği nakledilmektedir. Bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emvâl**, 481 (no: 1491).

¹¹⁰ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 481 (no: 1492, 1495).

¹¹¹ Ömer (r.a) halife olunca, Süfyan b. Vehb, Ömer'e bal hakkında sormak için bir mektup yazdı. Ömer de ona; "arılarının öşründen Rasûlullah'a (s.a.v) ödediklerini sana da ödesinler diye yazdı". Bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 13. İbn Ömer'den gelen bir rivâyet de "Her on tulum balda bir tulum zekât vardır" şeklindedir. Bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 13; Tirmizî, **Zekât**, 9.

¹¹² Balda zekâtın olmayacağıyla ilgili görüşleri değerlendiren Ebû Ubeyd, bal sahibinin zekâtını ödemekle emredilmesini ve buna teşvik edilmesini tercih etmiştir. Balın zekâtının verilmemesini çirkin görmüştür. Yoksa bal sahiplerinin günahından emin olunamayacağını ifade etmiştir. Bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 486 (no: 1533-1534).

edilemeyeceğini beyan ederken¹¹³ kimileri de öşür arazisinde olursa öşür, haraç arazisinde olursa ittifakla bir şey gerekmediğini dile getirmişlerdir.¹¹⁴

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve Ebû Hanîfe, balın zekâtı olduğunu söylemişlerdir. Ebû Hanîfe'ye göre zirai ürünlerin ve meyvelerin azında ve çoğunda zekât olduğu gibi balda da zekât vardır.¹¹⁵ Ebû Yusuf, İmam Muhammed ve Ahmed b. Hanbel, miktarında ihtilaf etseler de balın belirli bir nisaba ulaşması gerektiğini ifade etmişlerdir.¹¹⁶ İmam Mâlik ve Şâfiî, balda zekât olmadığı görüşündedir. Bunlar balda zekâtın vacip olduğuna dair sabit bir haber bulunmadığına dayanmakla beraber, balın sıvı bir madde olup süte benzemesi ve sütte de icmaen zekât olmadığı görüşünden yola çıkarak balda zekât olmadığı sonucuna varmışlardır. İmam Şâfiî “zirai mahsül nâmi bir araziden çıkmaktadır. Bal ise bir hayvanın tersi olarak oluşmaktadır” demiştir.¹¹⁷ İbni Hazm da “balda zekât yoktur” demektedir.¹¹⁸ Ancak balın kıyas edildiği süt artık önemli bir yatırım ve ticari gelir durumundadır. Ayrıca arı, bitkilerin çiçeklerinden aldığı nektarı bala çevirmektedir.

Günümüzde arıcılık, tarımsal ve ticari yatırım araçlarından biri olarak önemli bir gelir kaynağı haline gelmiştir. Bu ürünü zekât dışı bırakmak önemli bir gelir kaynağını vergi dışı bırakmak olur. Dolayısıyla ürünlerinin satılması için beslenen arılar yatırım mallarıdır¹¹⁹ ve bunların gelirlerinden zekât verilmelidir.¹²⁰ Arıcılık, müteşebbislerin rağbet ettiği ve teşvik edilen bir yatırım malı olduğu için meseleye sadece bal olarak değil arıcılıktan elde edilen ürünler olarak bakılması gerekir.

¹¹³ Ali b. Huseyn, “balda zekât yoktur” demiştir. Hasan b. Salih'den nakledilen rivâyete göre de balda zekât olduğuna dair görüş bulunmamaktadır. Muaz'dan da balda bir şey olmadığına dair görüş rivâyet edilmiştir. Rasûlullah (s.a.v), Muaz'ı, balı bol olan Yemen'e gönderdi. Muaz'a verdiği zekât mektubunda balla ilgili bir şey yazmadı. Dolayısıyla balda ihtilaf edildi. Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Âdem b. Süleyman, **Kitâbü'l-Harâc**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 2. bs., [y.y.] el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384 s. 30-31 (no: 71, 73); Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhakî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 10 c., Kahire, Merkezi Hicr li'l-Buhûs ve'd-Dirâsâti'l-Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2011, C: VIII, s. 158-159 (no: 7539-7542).

¹¹⁴ Bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emvâl**, 482 (no: 1500).

¹¹⁵ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 481 (no: 1493-1495); Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 511; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, III, 264.

¹¹⁶ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 15-16; Kâsânî, **a.g.e.**, II, 511; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 183-186.

¹¹⁷ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 216; Kâsânî, **a.g.e.**, II, 512; Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm**, II, 269; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IV, 183; Zuhaylî, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, III, 312.

¹¹⁸ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, V, 209.

¹¹⁹ Halil Hâni Âdil Abdullah, “**Zekâtü'l-Müsteğallât fi'l-Fıkhı'l-İslâmî**”, Câmîâtü'l-Necâhi'l-Vataniyye Külliyyetü'l-Dirâsâti'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 2007, s. 39.

¹²⁰ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 483.

Kur’ân’ın da ‘çeşitli renklerde içecek’ şeklinde işaret ettiği üzere arıdan sadece bal değil propolis, polen, arı sütü ve bal mumu gibi baldan daha değerli ürünler de elde edilmekte ve ticaretleri yapılarak gelir sağlanmaktadır. İlgili âyette geçen “...çeşitli renklerde sıvı-içecek çıkar” ifadesinden maksadın, arıdan elde edilen çeşitli renklerdeki bal ve gıdalar olduğu, balın da içeceklerden sayıldığı ifade edilmiştir.¹²¹ Bu değerinden dolayı arı ürünleri aynı zamanda “onların mallarından sadaka/ zekât al”¹²² âyeti kapsamında da zekât malı olarak değerlendirilebilir.

Arıcılık ürünlerinden alınacak zekât oranı, elde edilirken harcanan emek dikkate alınarak belirlenmelidir. Özellikle balın zekâtı konusunda Ömer’in (r.a) görüşünün katma değere işaret ederek üreticiyi teşvik ettiği görülmektedir. Bugün arıcılıkta üretim için kullanılan şeker, ilaçlar, kovan, çıta ve nakliye giderleri, katma değerlerdir. Arıcılıktaki bu girdilerin eskiye göre çok fazla olması, bu yatırımın zirai ürünlere kıyasını zorlaştırmaktadır. Bu sebeple bal ve diğer arıcılık ürünlerinin zekâtı, -ticareti yapılarak elde edilen gelir ve diğer zirai yatırımlarda olduğu gibi- tüm masraflar çıkarıldıktan sonra net gelir altın nisabına ulaşınca 1/40 olarak verilmeli denilmiştir.¹²³ Aslında arı ürünlerinin zekâtı, masraf gerektiren tarım ürünü sınıfında sayılarak yarım öşür yani 1/20 oranında verilebilir.

2.1.1.1.5. Yerden Çıka(rıla)nların Zekâtı

Ticaret mallarının zekâtına delil sayılan âyetin içinde bu konuya da delil teşkil edecek kısım bulunmaktadır. Allah Teâlâ’nın buyruğu şu şekildedir:

“Ey inanıp güvenenler! Kazandıklarınızın iyilerinden ve sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin/ harcayın. Sizin göz yummadan almayacağınız kötü kısmını vermeye kalkmayın. Bilin ki, Allah zengindir, ne yaparsa, güzelini yapar”.¹²⁴

Âyette geçen, “sizin için yerden çıkardıklarımızdan” ifadesi ile genel olarak arzdan¹²⁵ yani kara ve denizden çıka(rıla)n define, maden ve su ürünlerine ait mali mükellefiyete işaret edilmektedir.

¹²¹ Kurtubî, **el-Câmi**’, XII, 367.

¹²² Tevbe, 9/103.

¹²³ Âdil Abdullah, **Zekâtü’l-Müstegallât**, 130.

¹²⁴ Bakara, 2/267.

Maden ve defineleri kapsayacak şekilde kullanılan rikâz kelimesi gerek yaratılışta gerekse sonradan insan eliyle arza gömülmüş olan mal anlamına gelmektedir.¹²⁶ Rikâzın insan eliyle yeraltına saklananlarına “kenz”, Allah’ın yarattıklarına da “maden” denilmiştir.¹²⁷ Iraklılar, maden ve definenin her ikisinin rikâz, zekâtlarının da humus olduğu; Hicazlılar ise definenin rikâz, zekâtının humus olduğu; madenin rikâz sayılmadığı ve zekâtının da humus olmadığı görüşündedirler. Bundan ötürü define ve madenlerin zekâtı ayrı başlık altında incelenecektir.

2.1.1.1.5.1. Defineler

Kenz, sözlükte malları kap içinde veya gömü halinde üst üste koyup depolamak anlamına gelmektedir. Kenz, insanların toprağın içine sakladığı ya da yerin çökmesi, deprem, toprak kayması gibi doğal olaylar sonucu toprak altında kalan mallardır. Dolayısıyla define veya gömü, yeraltında gömülü olup sahibi bilinmeyen altın ve gümüş paralar ile silah, alet, ev eşyası gibi şeylerdir.¹²⁸

Kur’ân’da geçen kenz kavramı da bazı âyetlerde¹²⁹ malı piyasadan çekip tek elde biriktirme, stoklama, zekâtını vermeme ve gizleyip yeraltına gömme şeklinde kullanılmıştır. Kenz, malın ihtiyaçtan arta kalan fazlalığı olarak da tefsir edilmiştir.¹³⁰ Hadislerde ise Allah yolunda harcanmayan/ zekâtı verilmeyen mallar kenz olarak değerlendirilmiştir.¹³¹ Müfessir ve fakihlere göre de gizli veya açık zekâtı verilmeyen her mala kenz denir. İhtiyaç fazlası malın zekâtı verilince kenz olmaktan çıkar.¹³²

¹²⁵ Bazı müfessirler “arz” kavramının sadece yeryüzü ile yeryüzünde bulunan ve yetişenler anlamına gelmediğini, bu kelimenin aslında kara, deniz ve havayı kapsadığını belirtmişlerdir. Bkz. Kurtubî, **el-Câmi**’, IV, 344-349; Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, II, 199. Hadislerde ve sahabe uygulamalarında yer altında bulunan define ve madenler ile denizden çıkarılan ürünlerin ve kıymetli eşyaların zekâta tâbi olduğuna dair çeşitli rivâyetler bulunmaktadır. Bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 356-362, 363-364 (no: 856-882, 886-889, 891).

¹²⁶ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, V, 300; Cürçânî, **Ta’rîfât**, 112; Hammâd, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, 281-282. Hangi döneme ait olduğu bilinmeyen defineler de cahiliyye dönemi definesi olarak değerlendirilmektedir. Bkz. Hamza Aktan, “Define”, **DİA**, İstanbul, 1994, C: IX, s. 87.

¹²⁷ Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi**’, II, 521.

¹²⁸ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, XII, 165-166; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, 241; Hammâd, **a.g.e.**, 202.

¹²⁹ Tevbe, 9/34-35; Kehf 18/ 82; Kasas, 28/76.

¹³⁰ Ebû’l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, thk. Sâmi b. Muhammed es-Selâme, 8 c., Riyad, Dâru Taybe, 1997, C: IV, s. 138-140; V, 185; VI, 253; Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XI, 427.

¹³¹ Buhârî, **Zekât**, 4.

¹³² Taberî, **a.g.e.**, XI, 425-426, 432; Cessâs, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, IV, 302; Kâsânî, **a.g.e.**, II, 371.

Hanefiler, maden ve kenzin ikisine birden “rikâz” denildiğini ve zekâtlarının humus olduğunu ifade etmektedir.¹³³ Çünkü Hanefiler delil aldıkları hadisi¹³⁴ şöyle yorumlamışlardır: Rasûlullah (s.a.v) önce kendisine sorulan gömülü malı/ kenzi haber vermiş, rikâzı da ona atfetmiştir. Matuf, matufun aleyhten esas olarak farklıdır.¹³⁵ Ebû Yusuf ve İmam Muhammed de bu hadiste geçen “rikâz” kavramının mutlak manada madenleri kapsadığını kabul etmiş ve “madenler nereden çıkarılırsa çıkarılsın beşte bir zekâta tâbidir” demişlerdir.¹³⁶

İmam Mâlik, rikâzın İslam öncesi cahiliye definesi olduğunu, az da olsa çok da olsa humus gerektiğini ifade ederken¹³⁷ madeni rikâz olarak kabul etmemektedir. Altın ve gümüşün dışındaki madenlerde de ticari olmazsa bir şey gerekmediği görüşündedir.¹³⁸ İmam Şâfiî’ye göre de rikâz, sadece câhiliye döneminde gömülmüş olan altın ve gümüşdür. Rikâzın beşte dördü bulanındır. Madenlerde ise meşhur olan görüşe göre sadece altın ve gümüşte zekât vardır.¹³⁹ Hanbelîler de rikâzın define olduğunu ve humus gerektiğini, madenlerin ise mülkiyete geçirildiğinde kırta bir zekâtının olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰ Dolayısıyla Hanefilerin dışındakilere göre rikâz, eski dönemlerde yeraltına saklanan ve İslami dönemde bulunan kıymetli eşya ve definedir. Madenler ise rikâz kapsamına girmez.

Rikâzın zekâtı olarak belirlenen humusun, zekâtın sarf yerlerine mi verileceği yoksa fey kapsamında düşünülüp çeşitli devlet giderlerine mi harcanacağı hususunda

¹³³ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 211; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 207; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 521-525; Cezîrî, **Fıkıh alâ Mezâhibü’l-Erbea**, I, 612; Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 183, 187. İlgili rivâyetler için bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâbü’l-Emvâl**, 356, 358-360 (no: 861, 871-872, 874-875).

¹³⁴ “Adamın biri Âd harabelerinde bulunan şeylerin hükmünü Rasûlullah’a (s.a.v) sormuş, Rasûlullah da “onda ve rikâzda humus vardır” buyurmuştur”. Bkz. Ebû Dâvud, **Harac**, 40; Nesâî, **Zekât**, 28.

¹³⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 449-451. Kardâvî, bu hadise dayanarak kenz ve madenin rikâz olduğunu benimseyen görüşün yanında yer aldığını ve bunlardaki zekâtın humus olduğunu söylemektedir.

¹³⁶ Merğînânî, **a.g.e.**, II, 207-209; Kâsânî, **a.g.e.**, II, 521; Kardâvî, **a.g.e.**, I, 450.

¹³⁷ Buhârî, **Zekât**, 66; **Diyyât**, 28; Müslim, **Hudûd**, 11; İbn Mâce, **Lukata**, 4; Ebû Dâvud, **Harac**, 40; Tirmizî, **Zekât**, 16; Mâlik, **Sahnûn**, **el-Müdevvene**, I, 249.

¹³⁸ Cezîrî, **a.g.e.**, I, 613-614. İmam Mâlik, Ebû Hureyre’den, Rasûlullah’ın (s.a.v), “Madene düşen hederdir, rikâzda humus vardır,” hadisini delil olarak aldığını ve Ömer b. Abdulaziz’in (rikâz olarak görmediği için) madenlerden humus değil zekât aldığını ifade etmektedir. Bkz. Buhârî, **Zekât**, 66; Tirmizî, **Zekât**, 16; Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 357 (no: 867).

¹³⁹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nûrî en-Nevevî, **el-Mecmû’ Şerhi’l-Mühezzeb li’ş-Şirâzî**, thk. Muhammed Necib Mutî’î, 23 c., Riyad, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003, C: I, s. 25-26, 32, 35, 38; Cezîrî, **a.g.e.**, I, 615.

¹⁴⁰ Cezîrî, **a.g.e.**, I, 614; Erkal, “Zekât”, **DİA**, XLIV, 202.

da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hanefîlerin aksine İmam Şâfiî ve bir rivâyete göre Ahmed b. Hanbel kenz/ define olarak gördüğü rikâzdan alınan beşte bir zekâtın, ganimet sayılsa da zekât verilecek sekiz sınıfa sarfedileceğini ifade etmiştir.¹⁴¹ Ancak Hanefîler gibi İmam Mâlik ve Şâfiîler de rikâzın üzerinden bir yıl geçmesi gerektiği konusunda ortak görüşe sahiptir.¹⁴² Definelerin zekât oranı ele geçirilen mala benzediği için ganimetler gibi beşte bir olabilir ancak zekât verilmesi için üzerinden bir sene geçmesi beklenmez. Humus olması hasebiyle ganimet veya fey hükümleri kapsamına sokularak dağıtılabılır.

2.1.1.1.5.2. Madenler

Maden, sözlükte “bir şeyin kökünün bulunduğu yer, ocak” anlamına gelir ve “bir yerde yerleşmek” manasına gelen “adn” kökünden türemiş mekân ismidir. Terim olarak, yeraltında bulunan ve topraktan ayrı olarak ekonomik değer taşıyan maddeleri veya böyle maddeler içeren ocağı ifade eder.¹⁴³ Kur’ân, altın, gümüş, bakır, demir ve menfaatlerini¹⁴⁴ önemli gördüğü için açıkça zikretmekte; kara ve denizden çıka(rıla)n değerli maden, eşya ve su ürünlerini de “ticaret malı”, “zinet” veya “rızk” olarak adlandırmaktadır.

Mezhepler, yerden çıka(rıla)nları maden olarak tarif etseler de çoğunlukla her madeni zekât malı olarak değerlendirmemiştir. Bu yüzden “arz” kavramının genel manasını bırakıp sadece topraktan çıka(rıla)nlara maden diyenler olduğu gibi onların büyük kısmını zekât malı saymayanlar da vardır. Hâlbuki Rasûlüllah’dan (s.a.v) sonra kurulan ve vergi işleriyle uğraşan divanlar, sorumlu oldukları bölgelerdeki maden ocaklarını ve ocaktan çıkarılan maden türlerini tespit ederek zekât almaktaydı.¹⁴⁵ Bunu Rasûlüllah’ın farklı bölgelere gönderdiği zekât mektup ve yazılarından da anlamak mümkündür.¹⁴⁶

¹⁴¹ Nevevî, **el-Mecmû’**, VI, 32; Zuhaylî, **İslâm Fıkı Ansiklopedisi**, III, 285, 294; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 441-442; Aktan, “Define”, **DİA**, 87.

¹⁴² Mâlik, Sahnûn, **el-Müdevvene**, I, 247-248; Nevevî, **a.g.e.**, VI, 38.

¹⁴³ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, V, 300; Bilmen, **Hukukî İslâmiyye Kamusu**, IV, 76; Hamza Aktan, **İslâmda Madenlerin Hukukî Statüsü**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1986, s. 25.

¹⁴⁴ Âli İmrân, 3/14; Tevbe, 9/34; Rad 13/17; Kehf, 18/96; Neml, 27/44; Sebe, 34/10-13; Hadîd, 57/25.

¹⁴⁵ Âmillerin ellerindeki kayıtlara göre gidip zekât aldıklarını Ebû Ya’lâ el-Ferrâ şöyle belirtmektedir: “Zekât ve haklarla ilgili daire, kendi bölgesinde bulunan maden çeşitlerini ve her çeşit madenin

Hanefî fakihlerin taksimine göre arzdan çıka(rıla)n; eritilemeyen ve eritilen katı madenler veya sıvı madenler olmak üzere üç kısımdır: Altın, gümüş, demir, bakır gibi katı olup eritilebilen ve dökümü yapılabilen madenler, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarına göre rikâzdır¹⁴⁷ ve ganimet statüsünde olduğu için beşte bir zekât verilir. Bir görüşe göre civa da bunlara girer.¹⁴⁸ Mermer, kömür gibi eritmeye elverişli olmayan madenlerden zekât alınmaz.¹⁴⁹ Süs amacıyla elde bulundurulmuş elmas, yakut, zümrüt, inci gibi eşyalar da zekâta tâbi sayılmazlar.¹⁵⁰ Ebû Yusuf'a göre ise mücevher olarak kullanılan madenler zekâta tâbidir.¹⁵¹ Petrol, civa gibi sıvı olup katılaşmayan madenler, zekâta tâbi değildir.¹⁵² Onlara göre suya benzeyen her şey su gibi sayıldığından zekât gerekmez. Delilleri, Rasûlullah'dan nakledilen (s.a.v), "İnsanlar üç şeyde ortaktır: su, ot ve ateş,"¹⁵³ rivâyetidir. Hanefîler sıvı madenleri, kaynağı yerde olup katılaşmaksızın kendiliğinden yeryüzüne çıktığı ve toplumun ortak malı olduğu düşüncesinden hareketle suya kıyas etmişlerdir.¹⁵⁴

Mâlikîlere göre maden ocağında, ocaktan çıkarılan her türlü cevherde ve altın ve gümüş dışındaki eritilen madenlerde zekât yoktur. Ancak ticaret malı madenlerde zekât vardır.¹⁵⁵ İmam Şâfiî'ye göre de madenlerde zekât yoktur. Çünkü onlar mübah maldır ve insanlar mübah mallara sahip olma hususunda eşittir. Bunlar, av gibi ele geçiren kişininindir. Sadece altın ve gümüş madenleri 1/40 zekâta tâbidir. Gerekçeleri,

sayısını tespit ederdi. Çünkü madenlerden ona göre zekât alınırdı". Bkz. Ebû Ya'lâ Muhammed b. Hüseyin el-Ferrâ, **Ahkâmu's-Sultâniyye**, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî, 2. bs., Kahire, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1966, s. 245.

¹⁴⁶ Hamidullah, **el-Vesâiku's-Siyâsiyye**, 270-271 (no: 133).

¹⁴⁷ Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emvâl**, 356 (no: 861).

¹⁴⁸ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 211, 213; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, III, 255-256; Tahâvî, **Muhtasâr**, I, 145-146; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 446, 448-450.

¹⁴⁹ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 211, 213; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, III, 256.

¹⁵⁰ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 426 (no:1187); Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 212-213; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 211.

¹⁵¹ Mâverdî, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye**, 132. Ebû Yusuf, Ömer'den (r.a) nakledilen amberle ilgili rivâyeti dikkate alarak hem amber ve incinin hem de denizden çıkarılacak bütün süs eşyalarının zekâta tâbi tutulacağı sonucuna varmıştır. Bkz. Ebû Yusuf, **Kitâbü'l-Haraç**, 123; İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-Kadîr**, II, 240. Yine Said b. Cübeyr'den nakledilen bir rivâyete göre ticari amaçla üretilen her çeşit değerli taşlar zekâta tâbidir. Bkz. Yahyâ b. Âdem, **Kitâbu'l-Harâc**, 30 (no: 69).

¹⁵² Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 211, 213; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, III, 256.

¹⁵³ İbn Mâce, **Ruhûn**, 16; Ebû Dâvud, **İcâze**, 26; Ebû Yusuf, **a.g.e.**, 163.

¹⁵⁴ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 212; Yahyâ b. Âdem, **a.g.e.**, 31 (no: 74); Aktan, **İslâm'da Madenlerin Hukukî Statüsü**, 32, 53.

¹⁵⁵ Cezîrî, **Fıkıh alâ Mezâhibü'l-Erbea**, I, 613. İmam Mâlik, Rasûlullah'ın (s.a.v), "Madene düşen hederdir, rikâzda humus vardır," hadisini delil aldığı ve Ömer b. Abdulaziz'in (rikâz olarak görmediği için) madenlerden humus değil zekât aldığını ifade etmektedir. Bkz. Buhârî, **Zekât**, 66; Tirmizî, **Zekât**, 16; Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 356-357 (no: 856, 867).

bu hususta Nebi'den (a.s) nakledilen bir hadis ve tatbikatın bulunmamasıdır. Bazı Şâfiîlerin altın ve gümüşün yanı sıra diğer madenlerin de zekâta tâbi olması gerektiğini söylemeleri ise onları altın ve gümüşe kıyas etmeleri sebebiyledir.¹⁵⁶ Hanbelîlere göre maden, Allah'ın arzda yarattığı, toprak altından çıkarılan ve toprak cinsinden olmayan şeylerdir. Hanbelîler, Bakara sûresinin 267. âyetinin genel çerçevesinden hareketle, bütün madenlerin zekâta tâbi olduğu görüşünü savunmuşlardır. Onlar eritilip dökümü yapılabilen, sert olup eritilemeyen, sıvı halde bulunan veya mücevher, sürme, boya gibi taşlar arasında bir ayırım gözetmemiştir.¹⁵⁷ İbn Hazm, hakkında sahih nass olmayan ve sahibi olmayan bir şey, onu bulan kimsenindir diyerek madenlerde zekât olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁸ Günümüzde ise “madenler ister yerin derinliklerinden çıksın ister ateşte eritilebilsin veya eritilemesin isterse sıvı olsun veya olmasın hepsinde kırkta bir zekât vardır” görüşü benimsenmiştir. Dolayısıyla günümüzde genel olarak benimsenen görüş, tüm madenlerde zekât olduğu şeklindedir.¹⁵⁹ Buraya kadar anlatılanlardan görüldüğü üzere madenlerin “rikâz” kavramına dâhil edilip edilmemesi, madenlere uygulanacak zekât oranlarına da yansımıştır.

Madenlerin zekât oranları, içinde bulundukları toprakların statüsüne göre de farklı değerlendirmelere konu olmuştur. Hanefî fakihler, madenleri rikâz kapsamında değerlendirdikleri¹⁶⁰ ve rikâzın da kâfirlerin elinden galip gelmek suretiyle alındığını kabul ettikleri için madenleri ganimet sayarak humus gerektiğini söylemişlerdir.¹⁶¹ Mâlikîlere göre genelde madenlerin her çeşidi devlete ait kabul edilir. Savaşla fethedilen ve mülkiyeti Müslümanlara ait olan topraklardan çıka(rı)la)n madenler hangi çeşit olursa olsun Beytü'l-mâl'indir. Devlet başkanı, bu madenleri dilediğine iktâ edebilir veya kamu yararı için hazineye devredebilir. Menfaati Beytü'l-mâl'e

¹⁵⁶ Şâfiî, *Kitâbü'l-Ümm*, II, 277-278; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 26; Serahsî, *el-Mebsût*, I (cüz: 2), 211; Merğînânî, *el-Hidâye*, II, 20; Ebû Dâvud, *Zekât*, 4; Nesâî, *Zekât*, 28; Cezîrî, *Fıkhı alâ Mezâhibü'l-Erbea*, I, 615; Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 444, 446, 448; Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 184-185.

¹⁵⁷ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 238-241; Ferrâ, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, 127; Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, III, 292; Kardâvî, *a.g.e.*, I, 444.

¹⁵⁸ İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 209, 225; VI, 108.

¹⁵⁹ Abdullah, *ez-Zekât*, 76, 226.

¹⁶⁰ Kardâvî, maden ve zekâtının ganimete kıyas edilmesi hususunda madenlerin bulunduğu yerlerin artık İslam toprağı olduğu ve kâfirlerin mülkü kalmadığı gerekçesiyle madenlerin İslam öncesi asırlarda olduğu düşüncesinin bir anlamı olmadığını ifade etmiştir. Bkz. Kardâvî, *a.g.e.*, I, 450.

¹⁶¹ Serahsî, *a.g.e.*, I (cüz: 2), 211-212; Merğînânî, *a.g.e.*, II, 207.

tahsis edilen madene zekât gerekmez.¹⁶² İktâ edilen ve kiraya verilerek gelir elde edilen madenden ise zekât gerekir. İmam Mâlik, yerden çıkarılan madeni külfet açısından tarım ürünlerine benzetmektedir.¹⁶³ Ona göre kolaylıkla çıkarılan ve cevheri bol olan madenlerden -rikâz kapsamında değerlendirildiği için- humus alınır ve ganimetin sarf yerlerine¹⁶⁴ harcanır. Çıkarılması güç olan ve masraf gerektiren madenlerden ise kırkta bir zekât alınır ve zekâtın sarf yerlerine harcanır.¹⁶⁵ Maden zekâtının zekâtın harcama kalemlerine sarf edileceği görüşünde olan Ahmed b. Hanbel ise düşman memleketinde işletilmekte olan bir maden ocağının fey hükmüne tabi olduğunu söylemektedir.¹⁶⁶

Madenlerden alınacak zekâtın dağıtılırken fey mi yoksa zekât hükümlerine göre mi harcanacağı hususu da mezhepler arasında ihtilaflıdır. Ebû Hanîfe, -bir görüşe göre- İmam Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, madenlerde de humus olduğunu ve fey¹⁶⁷ hükümlerine tâbi olarak ilgili âyetlerde¹⁶⁸ belirtilen yerlere harcanacağını savunmuşlardır.¹⁶⁹ Dolayısıyla kamu yararına olmak üzere âyette geçen “Allah için” kısmına dâhil edilerek devlet giderleri için sarfedileceği belirtilmiştir. Diğer mezhep imamlarına göre madenlerden alınan zekât, Tevbe 60. âyette gösterilen zekâtın sarf yerlerine harcanır.¹⁷⁰

Fakihler arasında diğer tartışma konusu da madenlerin zekâta tâbi olabilmesi için belli bir nisaba ulaşması ve üzerinden bir sene geçmesiyle alakalıdır. Hanefî mezhebine göre madenlerde nisab aranmaz. Bulunan veya işlenen maden az da olsa çok da olsa zekâta tâbidir. Buna göre sahipli arazide, eritilebilen ve dökümü yapılabilen altın, gümüş, demir, bakır gibi bir maden bulunursa devlet beşte bir

¹⁶² Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 357 (no: 863-866); Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, III, 288.

¹⁶³ Mâlik, Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 247. Tarım ürünlerine benzetilme sebebi, masraf yapılması halinde zekât oranının 1/10'dan 1/20'ye yani yarıya düşmesidir.

¹⁶⁴ Enfâl, 8/41.

¹⁶⁵ Mâlik, Sahnûn, *a.g.e.*, I, 246-248; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-Sultaniyye*, 132; Cezîrî, *Fıkhi alâ Mezâhibü'l-Erbea*, I, 613; Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 288.

¹⁶⁶ Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 233.

¹⁶⁷ Fey; savaşmadan sulh yoluyla elde edilen şeylerdir. Bkz. Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 126.

¹⁶⁸ Enfâl, 8/41; Haşr, 59/7.

¹⁶⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 32; Zuhaylî, *a.g.e.*, III, 285, 294; Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 441-442; Yeniçeri, *a.g.e.*, 233; Aktan, “Define”, *DİA*, IX, 87.

¹⁷⁰ Kardâvî, *a.g.e.*, I, 457.

nisbetinde zekât alır ve üzerinden yıl geçmesi şart değildir.¹⁷¹ Ebû Hanîfe, bazı âyetleri¹⁷² dikkate alarak madenler çıkarıldıkça cevherin ocaktan geçmesinden önce zekâtlarının verilmesi gerektiğini söylemiştir.¹⁷³ İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e göre¹⁷⁴ ise madenlerin zekâta tâbi olabilmeleri için nisab miktarına ulaşması gerekir. Bu, hadislerde işaret edilen altın ve gümüş nisabıdır.¹⁷⁵ Mâlikîlere ve Şâfiîlere göre de madenlerde zekât, yıl şartı koşulmadan hemen verilir. Çünkü bunlar ele geçirilmeden önce üzerinden yıllar geçmiştir. Diğer görüşe göre ise yıl geçince zekâtı verilir. Hanbelîlere göre de madenler tarım ürünlerine benzediği için yıl geçme şartı yoktur.¹⁷⁶

Artık maden işletmeciliği hem gelişmiş hem de kara ve deniz madenleri şeklinde çeşitlenmiştir.¹⁷⁷ Geçmişte barınma, ev araç-gereçleri, savunma, değer saklama ve süsle(n)me aracı olarak stratejik öneme sahip olan madenler, günümüzde bu amaçların yanı sıra otomotiv sanayinde, yakıt enerjisi elde etmede ve uzay teknolojileri gibi alanlarda kullanılmaktadır. Bugün milletlerin zenginlik kaynakları arasında yer alan birçok madeni zekât malı saymamak, aynı zamanda ülkelerin ulusal ve uluslararası güvenliğini de zaafa uğratabilmektedir. Özellikle kara ve denizlerdeki petrol, doğalgaz, kömür, bor vb. yer altı ve yerüstü zenginlikler, sadece şahıslar için değil ülke ekonomileri ve siyasetleri açısından da çok önemli iktisadi değere sahiptir. Milyarlarca liralık kazanç elde edilen maden ve petrol işletmelerini zekâtтан muaf tutmak, toplumun her tabakasına yayılması istenen servetin sadece zenginlerin elinde dönüp dolaşan mal olmaması ölçüsüyle de bağdaşmamaktadır.¹⁷⁸ Dolayısıyla ganimet kapsamına sokulmayan madenlerden alınan zekât oranı kırkta bir olabilir.

¹⁷¹ Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 567-568.

¹⁷² Bakara, 2/267; En'âm, 6/141

¹⁷³ Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emvâl**, 357-358 (no: 869).

¹⁷⁴ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 270; Şîrâzî, **el-Mühezzebe**, I, 532; İbn Kudâme **el-Muğnî**, IV, 241-243.

¹⁷⁵ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 357-358 (no: 869); Cezîrî, **Fıkhı alâ Mezâhibü'l-Erbea**, I, 612-615; Zuhaylî, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, III, 288, 290, 292.

¹⁷⁶ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 270-271; Nevevî, **el-Mecmû'**, VI, 29-31; Zuhaylî, **a.g.e.**, III, 288, 290, 292.

¹⁷⁷ Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 91.

¹⁷⁸ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 444-445; Balta, "İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları", 304. Devletler hukuku açısından madenlerin önemine dair geniş bilgi için bkz. Aktan, **İslâm'da Madenlerin Hukuki Statüsü**, 85-90; Yiğit vd., **Zekât İlmihâli**, 95.

Belki zahmetsiz çıkarılan madenler için zorluk-kolaylık açısından tarım ürünlerine benzetilerek iki kat olmak üzere yirmide bir zekât oranı düşünülebilir.

Konuyla irtibatlandırılan âyetlerden ve rivâyetlerden anlaşıldığı üzere arzdan elde edilen tüm madenlerde zekât farz olmalıdır. Tevbe 103. âyette “emvâl” kavramıyla bütün mallar kastedildiğinden zekât alınacak mallar sınırlandırılmamıştır. Ancak Bakara 219. âyette geçen “afv” kelimesi, bu malların nâmi olan ve temel ihtiyaçlardan arta kalanının infak edileceğini belirterek zekât malının özelliklerini zikretmiştir. Kanaatimizce madenler, ilgili âyette ticaret mallarıyla beraber geçtiği için madenlerden alınacak vergi oranının da 1/40 olarak konulması ve zekâtın sarf yerlerine harcanması makul gözükmektedir. Madenlerin nisabı ise beş ukiyyedir ve üzerinden bir sene geçmesi gerekmez. Arzdan çıka(rı)la)n madenlerin işlenmesi emek gerektirdiği için -üretiminde insan emeği olsa da- meyve, sebze ve tahıllar gibi kat kat ürün veren bereketli tarım ürünlerindeki zekât oranı, madenlere uygulanmaz.

2.1.1.1.5.3. Su Ürünleri

Karada olduğu gibi deniz, nehir ve göllerden elde edilen ürünler de insanların geçim kaynağını oluşturmaktadır. Çünkü Allah, rızık sadece karada değil denizlerde de yaymıştır.¹⁷⁹ İlgili âyetlerde insanların deniz ve sulardan yiyecek, içme suyu, süslenme ve nakliye olarak istifade ettikleri vurgulanmaktadır. Denizlerde dolaşan gemiler¹⁸⁰ ise insanlarla birlikte kara ve denizden çıkarılan madenleri ve diğer ürünleri taşımaktadır. Allah Teâlâ su ürünlerini “rızık, zinet, meta ve hılye” olarak nitelendirerek yararlanan şeyler yapmıştır. Bunlar, insanların rağbet ettiği, ticaretini yaptığı ve geçimini sağladıkları hatta bazı devletlerin temel gelir kaynağını oluşturan mallardır. Bir de deniz ve sulardan elde edilenler, toprakta yetişenlerden daha kısa sürede ortaya çıkarak daha çok gelir getirmektedir.¹⁸¹ Ayrıca gemilerle uluslararası nakliyecilik yapıldığından hem taşınan mallar hem de gemi işletmeleri, sahipleri için birer zenginlik kaynağı olmaktadır.¹⁸² Bakara 3. âyette rızıktan, 267. âyette de arzdan

¹⁷⁹ İlgili âyetler için bkz. Maide 5 /96; Nahl, 16/14; Fâtır, 35/12; Câsiye, 45/12.

¹⁸⁰ İlgili âyetler için bkz. Bakara, 2/164; İbrâhîm, 14/32; İsrâ, 17/66, 70; Hacc, 22/65; Müminûn, 23/22; Rûm, 30/46; Lokman, 31/31; Fâtır, 35/12; Yâsin, 35/41; Mümin, 40/80; Şûrâ, 42/32; Zuhruf, 43/12; Câsiye, 45/12; Rahman, 55/24.

¹⁸¹ Ferhat Koca, **İslam İbadet Esasları**, 2. bs., İstanbul, İFAV, 2017, s. 294-295.

¹⁸² Yeniçeri, **İslâm İktisadı'nın Esasları**, 99-101.

çık(a)rıla)ndan infak emredilmektedir. Tevbe 103. âyette ise tüm mallardan zekât alınması emredilmektedir. Dolayısıyla deniz ve sulardan çık(a)rıla)n maden, değerli şeyler ve su ürünlerini zekâta tâbi tutmamak mümkün gözükmemektedir.

Ancak Rasûlüllah'dan (s.a.v) açık veya ayrıntılı hadis rivâyet edilmediği ve bu konu onun mektuplarında dile getirilmediği için sahabe ve ilim adamları sonradan önem kazanan bu meselede farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹⁸³ Bazı sahabe ve tâbiinin maden ve deniz ürünlerini mal sayarak zekâta tâbi tuttıkları görülmektedir. Bu uygulamalardan yola çıkan mezheplerin bir kısmı, deniz ürünlerini mal kabul ederek zekâtının gerekliliğini ifade etmişlerdir. Bir kısmı da Nebi (a.s) ve bazı sahabinin görüşünü dikkate alıp su ürünlerinde zekât olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Günümüz araştırmalarında gelir kaynağı olarak kabul edilen madenler ve su ürünleri için emek ve ürün dikkate alınarak esnek bir oran belirlenmesi önerilmektedir.¹⁸⁴

Câbir b. Abdullah (ö. 78/697) ve İbn Abbas'dan (ö. 68/687-88) gelen ilgili rivâyetlerde amberde zekât olmadığı bildirilmektedir.¹⁸⁵ Ancak İbni Abbas'dan amberin rikâz olmadığı ve ona humus düşmediğine dair gelen haberler, ilk dönem rivâyetlerdir. Daha sonra kendisinden amberde vacip olan zekâtın humus olduğu bildiren farklı bir görüş nakledilmiştir.¹⁸⁶ İbni Abbas'daki bu fikir değişikliğinin sebebi, amber ve benzeri deniz ürünlerinin bol olduğu bir ülkede görevli olan bir valinin sorusu olmalıdır.¹⁸⁷

Bunun yanı sıra amber, inci ve denizden çıkarılan diğer şeyler, balık avcılığına benzetilerek de bunlarda zekât olmadığı söylenilmiştir.¹⁸⁸ Çünkü rivâyetlerden balık avcılığının, o dönemde ve o bölgelerde günlük temel ihtiyaçları

¹⁸³ Koca, **İslam İbadet Esasları**, 295; Tuğ, **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, 88.

¹⁸⁴ Abdullah, **ez-Zekât**, 226; Akyüz, **Zekât**, 451-454.

¹⁸⁵ Cabir'den (r.a): "Amber ganimet değildir. Onu kim alırsa onundur", İbn Abbas'dan (r.a) "Amberde humus yoktur. O, denizin dışarı attığı şeydir", "Amber, rikâz değildir. O denizin dışarı attığı şeydir. Onda bir şey yoktur" şeklindeki rivâyetlerle ilgili olarak Ebû Ubeyd, kendisinin de bu iki sahabe gibi amberde zekât olmadığı görüşüne sahip olduğunu ancak, bazı tâbiinin aksi görüşte olduklarını ifade etmiştir. Bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emvâl**, 363 (no: 884-887). "Amberde zekât yoktur. Onu kim alırsa onun olur" hadisi için bkz. Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, 26 c., Cidde, Dâru'l-kible, 2006, C: VI, s. 445-446.

¹⁸⁶ Abdullah b. Abbas (r.a), kendisine amberden sorulunca, "Onun üzerine bir şey vacip olacaksa humusdan başka bir şey değildir", dediği rivâyet edilir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **a.g.e.**, VI, 446.

¹⁸⁷ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 458-459.

¹⁸⁸ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbu'l-Harâc**, 30 (no: 64-65).

temin etmek için yapıldığı ve balığın zekât malı sayılmadığı anlaşılmaktadır. Bu gibi rivâyetleri, dönemin iletişim imkânlarını dikkate alarak düşünmek gerekmektedir. Bu sebeple denizden çıkarılan inci, mercan gibi değerli taşlarla bir parçası belki de bin miskal değerinde olabilen amber gibi güzel kokulu ürünlerin hükmünde erken dönem âlimleri ihtilaf etmişlerdir.¹⁸⁹ Daha sonraları Ali (r.a) ve Ömer b. Abdulaziz zamanında Irak topraklarında bulunan göllerin balığı veya kamışı için kiralandığını bildiren nakiller¹⁹⁰, bazı bölgelerde ilk dönemlerden itibaren su ürünlerinin bir değer ifade ettiğini göstermektedir.¹⁹¹

Ömer b. Abdulaziz Umman âmiline, denizden çıkarılan balıkların değeri 200 dirhem gümüş nisabına ulaştığında onlardan zekât tahsil etmesini yazılı olarak emretmiştir. Ona göre denizden çıkarılan her türlü kıymetli eşyanın da zekâta tâbi tutulması gerekiyordu. Çünkü kendisi denizden çıkarılanları, topraktan çıkarılan madenler gibi değerlendirmekteydi. Onun görüşüne göre kara madenlerinde humus değil zekât gerektiğinden denizden çıkarılanlarda da zekât vardır.¹⁹² Fakat bir rivâyete göre Ömer b. Abdulaziz'in amberden humus aldığı kaydedilmektedir.¹⁹³

Denizden çıkarılanların zekâtтан muaf olduğunu söyleyenler “Allah Rasûlü (s.a.v) ve Hulafâ-yi Râşidîn döneminde de bunlar çıkarılıyordu. Ne sünnette ne de Hulafâ-yi Râşidîn'den bunlardan bir şey alındığına dair sahih bir rivâyet veya görüş gelmemiştir. Rasûlüllah at ve köleden zekâtı affettiği gibi bunlardan da affetmiştir” gerekçesiyle Rasûlüllah'ın rikâzda humus var dediği halde denizden çık(rıla)nlarda susmuştur¹⁹⁴ diyerek bunlarda humus olmadığı neticesine ulaşmışlardır.

Ebû Hanîfe ve İmam Muhammed'in görüşlerine göre denizden çık(rıla)ndan bir şey vermek gerekmez. Onlar, bunları kara hayvanlarının avına kıyas etmişlerdir. Çünkü av bulana aittir. Ebû Yusuf ise denizden çıkarılan inci, mercan gibi her çeşit kıymetli süs eşyaları ve amber gibi kokuları rikâz olarak değerlendirmekte ve 1/5

¹⁸⁹ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 363 (no: 883-888); Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 458.

¹⁹⁰ Ebû Yusuf, *Kitâbü'l-Haraç*, 148-149.

¹⁹¹ Balta, “*İslâm Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları*”, 318.

¹⁹² Buhârî, *Zekât*, 66; Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 357, 363 (no: 867-868, 889).

¹⁹³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 446. Tâbî'nden Hasan Basri ve Zührî'nin amberle ilgili görüşü de zekâtın humus olduğu şeklindedir. Zührî buna inciye de eklemiştir. Madeni rikaz sayan fakihlere göre de denizden çık(rıla)nlar karadan çık(rıla)n madenlere benzediği için humus vardır. Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 361, 363 (no: 886-887, 891).

¹⁹⁴ Ebû Ubeyd, *a.g.e.*, 364 (no: 890, 892).

oranında zekâta tâbi tutulması gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁹⁵ Ebû Yusuf, Ömer'in (r.a) yazdığı bir mektupta Allah'ın denizden çıkardığı şeyler hakkında beşte bir oranında zekât gerektiği sözünü dikkate alarak denizden çıkarılacak bütün balık, değerli eşya-mücevherat ve madenlerin zekâta tâbi tutulacağı sonucuna varmıştır.¹⁹⁶ Hanefîlere göre bunlar ganimet sayıldığı için humus alınır.¹⁹⁷

Mâlikîler, denizin kıyıya atmış olduğu amber, inci, mercan gibi şeylerin, onları bulana ait olduğu ve sahibinin zekât vermesi gerekmediği görüşündedir.¹⁹⁸ Mâlikî müfessir İbnü'l-Arabî'nin (ö. 543/1148) tercihi de bu yöndedir. Şâfiî ve Ebû Ubeyd de aynı görüştedir.¹⁹⁹ İbn Ebî Leyla (ö. 83/702) bunların balığa benzediğini söylemektedir.²⁰⁰ Said b. Cübeyir'in (ö. 93/713) "ticari amaçla üretilen her çeşit kıymetli taşlar vergiye tâbidir"²⁰¹ rivâyetinde ise deniz ve kara ayrımı yapılmamıştır.

Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre deniz ürünlerinde zekât vacip olmasının sebebi, maden ocağından çıkması yönüyle kara madenine benzemesidir.²⁰² Başka bir görüşüne göre ticaret için olması hariç denizden çıkarılan misk, inci, mercan ve balık nisab miktarına ulaşsa da zekât gerekmez.²⁰³ Hanbelî fakih İbni Kudâme (ö. 620/1223) kendi görüşünün İbn Abbas'ın "amberde bir şey yoktur. O, denizin dışarı attığı şeydir" görüşü gibi olduğunu, ne Allah Rasûlü (s.a.v) ne de Hulafâ-yi Râşidîn dönemine ait deniz ürünlerinden bir şey alındığına dair sahih bir rivâyet bulunduğunu, dolayısıyla bunları kara madenine kıyasın doğru olmadığını ifade etmektedir. Kendisi, deniz avı kara avına benzediği için balıkta da bir şey olmadığını, söylemektedir.²⁰⁴

¹⁹⁵ Tahâvî, **Muhtasâr**, I, 145; Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 212-213; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 531; Koca, **İslam İbadet Esasları**, 295.

¹⁹⁶ Ebû Yusuf, **Kitâbu'l-Harâc**, 123. Kâsânî, **a.g.e.**, II, 531.

¹⁹⁷ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 213.

¹⁹⁸ Cezîrî, **Fıkhî alâ Mezâhibü'l-Erbea**, I, 614.

¹⁹⁹ Ebû Ubeyd, **Kitâbu'l-Emvâl**, 363-364 (no: 884-885, 889); İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 117.

²⁰⁰ Ebû Yusuf, **a.g.e.**, 123.

²⁰¹ Yahyâ b. Âdem, **Kitâbu'l-Harâc**, 30 (no: 69). Yine Said b. Cübeyir "İnci ve zümrütten zekât yoktur. Ticaret için olursa ikisinde de zekât gerekir" dediği rivâyet edilmektedir. Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Musannef**, VI, 447.

²⁰² İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 155.

²⁰³ İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 155; Cezîrî, **a.g.e.**, I, 615.

²⁰⁴ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 363-364 (no: 883-885, 890); İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 155.

Mezheplerin çoğunluğu deniz ve su ürünlerini ava kıyas ettikleri için bunları zekât konusu olarak görmemişlerdir. Avı ise kişinin temel ihtiyaçlarını karşılama faaliyeti olarak düşünmüşlerdir.²⁰⁵ Ancak günümüzde balıkçılık uluslararası kazanç sağlama faaliyetlerinden biri olmuştur. Klasik görüşle, yeni şartlar bu manada uyuşmamaktadır. Bu ihtilaf delilden değil çağ ve zamandan kaynaklanmaktadır.²⁰⁶ Günümüz açısından, araçlarla donatılmış şirketler tarafından yürütülen avlama işi sayesinde balıkların değeri yüksek meblağlara ulaşmaktadır. Bundan ötürü “arz” kavramı çerçevesinde maden veya ekin gibi şeylere kıyas edilerek balıklardan zekât alınması gerektiği belirtilmektedir.²⁰⁷ Denizden çıka(rıla)n maden, balık vb. su ürünlerinin nemaya ihtiyacı olmadığı için bekletilmeden 1/40 oranında maden zekâtına; değerli eşyaların da define zekâtına tâbi tutularak ayrı ayrı değerlendirmesi daha uygun olabilir. Denizden çıka(rıla)n ürünlerin zekâtının Rasûlüllah (s.a.v) tarafından doğrudan zikredilerek belirlenmemiş olması, bu konuda genel zekât kurallarının geçerli olduğunu göstermektedir.

2.1.1.1.6. Yatırım Malı, Müstefad Mal, Meslek Geliri Zekâtı

2.1.1.1.6.1. Yatırım Malları

Yatırım malları, “müsteğallât-müstesmirât”; yatırım mallarından elde edilen gelirler de “ğalle-semer” kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bir şeyin gelirini almaya da “istiğlal” denilmektedir.²⁰⁸ Kaynaklarda belirtildiğine göre “müsteğallât” kavramı, ilk olarak Emeviler dönemindeki Mısır şehirlerinde devlet topraklarını, binalarını ve halka kiralanmış çarşıları yönetmek için kurulan “divân-ı müsteğallât” için kullanılmıştır.²⁰⁹ Sünni kaynaklarda ev, hamam, köle ve arazi gibi gelir getiren malların zekâtından kaynağının adı zikredilerek bahsedilmiştir.²¹⁰ Şîî kaynaklarda ise aslı baki kalan ama menfaati sürekli yenilenen mala, “müsteğill” mal denir. Onlara göre ticaret ve gelir amacı olmayan şeylerde zekât gerekmez; dolayısıyla kiraya verilen her şey, senenin iki ucunda para nisabına ulaştığında ticari mal gibi zekâta

²⁰⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 212.

²⁰⁶ Akyüz, **Zekât**, 451.

²⁰⁷ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 461.

²⁰⁸ Hammâd, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, 178; Âdil Abdullah, **Zekâtü'l-Müsteğallât**, 18.

²⁰⁹ Abdulaziz ed-Dûrî, “Divan”, **DİA**, İstanbul, 1994, C: IX, s. 378.

²¹⁰ Balta, “**İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları**”, 249.

tâbi olur.²¹¹ Müsteğallât kavramı, son dönem âlimleri tarafından zekât bahislerinde alt başlık olarak ele alınmaktadır.

Geliri ifade etmek için kullanılan “ğalle” kavramının sözlük ve terim anlamı aynıdır. Sözlükte “ğalle”; tahıl, meyve, süt veya yavru gibi bir asıldan elde edilen şeydir.²¹² Terim olarak; arazi, ev ve arabının yani menkul ve gayrimenkullerin kira veya ücreti ya da aslı tüketilmeden kullanılan her türlü maldan elde edilen gelirdir.²¹³ Bu manada “ğalle”, “ziyade” ve “nemâ” ile de ortak anlama sahiptir.²¹⁴

Kur’ân’da “müsteğallât” kavramının kökü olan “ğalle” fiilinin farklı türevleri bir âyet hariç gelir anlamında kullanılmamıştır.²¹⁵ Gelir anlamına geldiği söylenen âyette²¹⁶ ise “ğalle” fiilinin, “bir arazinin aslı baki kalmak üzere ürün vermesi”²¹⁷ manasına da geldiği ifade edilmiştir. Ancak günümüzde yapılmış meal ve tefsirlerde bu âyetteki “ğalle” kavramına iktisadi anlam boyutuyla yaklaşılmadığı için “gelir” değil “emanete ihanet” veya “ganimet malına ihanet”²¹⁸ anlamı verilmiştir. Aslında buradaki emanete hıyanet, haksız kazanç elde etmenin neticesidir. “Ğalle” kavramı, âyetteki “kesb” fiiliyle bağlantılı olarak düşünülürse, “ğalle”nin de haksız kazanç elde etme olduğu ortaya çıkmaktadır. Çünkü “kesb”, bir sebebe bağlı olarak kazanç elde etmeyi²¹⁹ ifade etmektedir. Tefsirlerde bu âyete dair nakledilen nüzul sebebi²²⁰ de “ğalle” kavramının, gelir elde etme olduğunu doğrulamaktadır.²²¹

²¹¹ Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 472; Âdil Abdullah, *Zekâtü’l-Müsteğallât*, 20.

²¹² İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, X, 110; İsfehani, *Müfredât*, s. 363.

²¹³ Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 101; Ahmet Akgündüz, “Galle”, *DİA*, İstanbul, 1996, C: XIII, s. 338.

²¹⁴ Akgündüz, *a.m.*, 338; Âdil Abdullah, *a.g.e.*, 19.

²¹⁵ Maide 5/61, A’râf, 7/43, 157, Rad 13/ 5, Hicr 15/ 47, İsra 17/29, Sebe 34/ 33, Yasin 36/ 8, Gafir 40/71, Haşr 59/10, Hakka 69/30, İnsan 76/4.

²¹⁶ Âli İmrân, 2 /161.

²¹⁷ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni’l-Kur’ân ve İ’râbühû*, thk. Abdülcélil Abduh Şelebî, 5 c., Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1988, C: I, s. 484.

²¹⁸ Ferhat Koca, “Gulûl”, *DİA*, İstanbul, 1996, C: XIV, s. 190-191; Ali Özek vd., *Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 70; Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, II, 455-456.

²¹⁹ Yazır, *a.g.e.*, II, 199-200.

²²⁰ İbn Abbas’tan gelen bir rivâyete göre Bedir günü ganimetlerden bir gömleğin kaybolmasıyla ilgili olarak münafiklar onu Muhammed’in aldığını söylemişlerdi. Rasûlullah’ın (s.a.v) bu şekilde itham edilmesi üzerine bu âyet nazil olmuştur. Bkz. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 650-651; Kurtubî, *el-Câmi*, V, 387-388; İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, II, 151.

²²¹ Balta, “İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları”, 250.

“Ğalle” kavramı, Aişe’den (r.anha) rivâyet edilen “الغلة بالضمنان (Gelir, tazmin karşılığındadır)” hadisinde²²² de geçmektedir. Bu hadis, sözlükte “ğalle”nin gelir anlamına da geldiğine örnek gösterilmiştir.²²³ Ancak bu rivâyetin çoğu tariklerinde “ğalle” yerine aynı manaya gelen “harac” kelimesi kullanılmıştır.²²⁴ Harac kavramının sözlük anlamlarından biri “ğalle” yani gelirdir.²²⁵ “Ğalle” manasındaki “harac”; toprak, bina, hayvan, köle gibi kaynakların ürün, kira, ücret türü getirilerini ifade etmek için kullanılmaktadır.²²⁶ Haracın diğer bir anlamı ise vergidir.²²⁷

Kur’ân’a bakıldığında “semer” kavramı kullanımının, “ğalle”den daha genel olduğu görülür. Bu kavramın farklı kıraatlerle kazandığı mana zenginliği, yatırım malları anlamında kullanılmasına uygun düşmektedir. İstismar da malın gelirini istemek olduğu için “nemâ” manasındadır.²²⁸ Bu sebeple “semer” kavramı, bazı çalışmalarda yatırım malları manasında “ğalle”nin müteradifi olarak kullanılmıştır.²²⁹

“Semer”; bir malın aslından meydana gelen meyve, ürün, fayda ve verim ya da az veya çok gelir getiren her türlü maldır. Kur’ân’da bu manaların yanı sıra aslı zikredilmeden sadece ürün anlamında kullanıldığı da görülmektedir.²³⁰ Dolayısıyla Kur’ân’da asılları zikredilerek ürünleri bahsedilen âyetler²³¹ olduğu gibi sadece ürün anlamında kullanılan âyetler²³² de bulunmaktadır.

²²² Ebû Dâvud, **İcâze**, 37.

²²³ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, X, 110.

²²⁴ İbn Mâce, **Ticârât**, 43; Ebû Dâvud, **İcâze**, 37; Tirmizî, **Buyû**, 53; Nesâî, **Buyû**, 15.

²²⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, IV, 54.

²²⁶ Kallek, “Haraç”, **DİA**, İstanbul, 1997, C: XVI, s. 71.

²²⁷ İbn Manzûr, **a.g.e.**, IV, 54; Hammâd, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, 111.

²²⁸ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, III, 586; Âdil Abdullah, **Zekâtü’l-Müsteğallât**, 19; Hammâd, **a.g.e.**, 184.

²²⁹ Muhsin Demirel, “**İslam Hukukunda Yatırım Mallarının Zekâtı**”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012, s. 36.

²³⁰ Cevherî, **Sihâh**, II, 606; İbn Manzûr, **a.g.e.**, II, 127; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, 402.

²³¹ En’âm, 6/141. Bu âyetteki “semer” asılları zikredilen her türlü meyve ve tahılı ifade etmektedir. Bkz. Zeccâc, **Meâni’l-Kurân ve l-râbühû**, II, 297. Kehf, 18/34. Bu âyette geçen “semer”in çok gelir getiren mal çeşitleri manasına geldiği ifade edilmektedir. Bkz. Ebû’l-Berekât Hâfızuddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud en-Nesefî, **Medârikü’t-tenzîl ve hakâikü’t-te’vîl**, thk. Yusuf Ali Büdeyvi, 3 c., Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2008, C: III, s. 300. Yine bu kelimenin mal çeşitleri, malın geliri, altın ve gümüş, her yönden gelen kolay ve bol gelir anlamında olduğu söylenilmiştir. Bkz. Zemahşerî, **a.g.e.**, III, 586. Kehf, 18/42. âyette geçen “semer” kelimesi de mal veya ürün anlamına gelmektedir. Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm**, V, 161.

²³² Bakara, 2/126. Bu âyette geçen “semerât” her türlü meyve ve tahıldır. Bkz. Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, I, 408. Kasas 28/57. âyette geçen “semer” için “diğer bölgelerden gelen meyve ve ürünler ile ticari mal ve eşyadır” denilmektedir. Bkz. İbn Kesîr, **a.g.e.**, VI, 247. Bu kelime, sınırlı bir

Kur’ân’da geçen zinet, en’âm, hars, menfaat ve meta kavramları da yatırım mallarıyla bağlantı kurulabilecek kavramlardır. Müfessirler bazı âyetlerde zikredilen “zinete” kavramını, menfaat ve geliri olan mallar olarak tefsir etmişlerdir.²³³ Zinet ve meta kavramlarının birlikte kullanıldığı âyette²³⁴ de zekât mallarından yükler dolusu altın, gümüş yığınları, salma atlar, en’âm ve hars örnek olarak geçmektedir. Bunlar, insanların emek harcayarak edinmek istedikleri mallardır ve bunlar aracılığıyla ihtiyaç duydukları diğer mallara ulaşırlar. Bu yüzden insanlar bunları çoğaltmak için yatırım ve teşebbüste bulunur. “Meta” ise sözlükte; altın ve gümüş para dışında alım satıma konu olan her türlü mal ve eşyadır. Aynı baki kalmak üzere kendisinden faydalanan kumaş, elbise, altın ve gümüş kap gibi şeylerdir. Meta; insanın ihtiyaçlarını gideren ev eşyası, ticaret malı, az veya çok kendisinden yararlanılan dünya malı²³⁵ olarak da tarif edilmektedir.

“Afv” da fazlalığı azaltma, fazlalık, kazanç, üreme, mal ve artma anlamlarına gelmektedir. Buna göre hem ihtiyaç fazlası mal anlamında fazlalığı hem de “nemâ” ve “zekâ” anlamında gelir getirme ve değer olarak artmayı ifade etmektedir.²³⁶ Bu açıdan bakıldığında zekâta tâbi olan her malın yanı sıra yatırım malları da “afv” kavramı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Nasslarda geçen “semer, zinet, en’âm, hars, menfaat, meta, afv” kavramlarının her biri, malın farklı özelliklerini belirtmektedirler. Bu durum, aynı malın hangi özelliğine bağlı olarak zekâta tâbi olabileceğini göstermektedir. Mesela “afv” kavramıyla düşünülünce hayvanların sâime olanları zekâta tâbi olurken, menfaat açısından et, süt, yün, deri gibi ürünleri elde etmek amacıyla beslenen hayvanlar elde edilen gelir üzerinden zekât malı sayılmakta, meta kavramı açısından alım-satım amacıyla beslenenleri ticaret malı zekâtına tâbi olmaktadır.²³⁷

vergi toplamakla kalınmayıp ilerde her taraftan her şeyin ürünü toplanıp oraya gönderilecek, şeklinde de tefsir edilmiştir. Bkz. Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, VI, 197.

²³³ A’râf, 7/32 için bkz. İbnü’l-Arabî, **Ahkâmü’l-Kur’ân**, II, 781-782. Nahl, 16/8 için bkz. İbnü’l-Arabî, **a.g.e.**, III, 1144. Kehf, 18/7 için bkz. İbnü’l-Arabî, **a.g.e.**, III, 1228.

²³⁴ Âl-i İmrân, 3/14.

²³⁵ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, XIII, 17; Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, 296.

²³⁶ Ali Çiftci, “**Mekkî Sureler Bağlamında Kur’an’da İnfak-Zekât İlişkisi**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2009, s. 250-251, 254, 277.

²³⁷ Balta, “**İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları**”, 262.

Yukarıda görüldüğü üzere klasik dönemde “semer” kavramı ve türevlerinden bahsedilmemekle birlikte “ğalle” nin gelir olma özelliği üzerinde durulmuş ama gelir getiren mallar ön plana çıkarılmamıştır. Çağdaş hukukçular ise “ğalle” kavramından ziyade müsteğallat-müstesmirat yani gelir getiren malların tarifini yapmışlardır. Çünkü iktisadi, sınaî ve teknik gelişmeler toplumların servet anlayışının değişmesine sebep olmuş; daha önce mevcut olmayan yeni yatırım malları toplum hayatına girmiştir. Bu yüzden çağdaş hukukçular “müsteğallat” kavramını ön plana çıkarmışlardır.²³⁸ Her iki kavramdaki (müsteğallât-müstesmirât) ortak nokta ise malın aslının baki kalması ve gelir getirmesidir. Konuyla ilgili tanımlardan anlaşıldığına göre yatırım malları; şahsi kullanım ve ticaret malı dışında gelir ve üretim için elde bulundurulmuş ve sahibine kazanç sağlayan tüm mallardır.

Gelirlerin zekâta tâbi sayılması hem nasslara hem de önceki âlimlerin görüşlerine dayandırılmıştır. Nasslardan ilk akla gelenler, özellikle infakla ilgili âyetlerdeki “mal” kavramının genel manasıdır. Rasûlullah’ın (s.a.v) hadislerinde yatırım mallarıyla ilgili ele alınacak en önemli örnek, Kabeliyye madenlerinin Bilal b. Hâris’e (ö. 60/680) ikta edilmesidir. Bilal b. Hâris, bu yatırımdan elde ettiği gelirlerden Rasûlullah’a ve sonrasında gelen halifelere zekât vermiştir. Rasûlullah’ın ikta ettiği bu madeni, Bilal b. Hâris oğullarının Ömer b. Abdülaziz dönemine kadar işlettikleri ve elde edilen gelirlerden kırkta bir oranında zekâtlarını verdikleri rivâyet edilmektedir.²³⁹ Ayrıca Ali (r.a) ve Ömer b. Abdülaziz’in Irak topraklarında bulunan gölün, balıkları veya kamışı için kiraya verilmesine müsaade ettiğine dair rivâyetler vardır.²⁴⁰ Bu rivâyetlerde zikredilen gelir getiren mallar, bugünkü teknik anlamda yatırım malı olarak kabul edilemese de daha ilk dönemlerden itibaren gelir elde edilen varlıklar olması sebebiyle işletenler açısından yatırım malı sayılabilir. Bu yüzden bunlardan elde edilen gelirlerden zekât alınması, yatırım mallarından elde edilen gelirlerin zekâtlandırılmasına örnek teşkil etmektedir.²⁴¹

²³⁸ Akyüz, **Zekât**, 476; Âdil Abdullah, **Zekâtü’l-Müsteğallât**, 36.

²³⁹ Ebû Ubeyd, **Kitâbu’l-Emvâl**, 357 (no: 863-866); Hamidullah, **el-Vesâiku’s-Siyâsiyye**, 293-295 (no: 163, 164/a).

²⁴⁰ Ebû Yusuf, **Kitâbü’l-Haraç**, 148-149.

²⁴¹ Balta, “İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları”, 265.

Mâlikîlere göre “ğalle” kavramı fayda karşılığına gelen özel bir anlam taşır. Onlara göre “ğalle”; ağacın meyvesi, koyunun sütü gibi ticari amaçla satın alınan mallardan rakabesi/ çıplak mülkiyeti satılmaksızın menfaati sürekli yenilenerek elde edilen şeydir.²⁴² Sadece kiraya verilen zinet eşyaları geliriyle beraber zekâta tâbi olur.²⁴³ İmam Mâlik’e göre kârın yılı sermayenin yılıdır; sermaye tek başına veya kârıyla birlikte nisaba ulaştığında sermaye ve kârın zekâtı birlikte verilir.²⁴⁴

İmam Şâfiî’ye göre ev, hamam, elbise, köle gibi gelir getiren malların aslında zekât olmadığı gibi bir yıl geçmediği sürece gelirlerinde de zekât yoktur. Hayvan, ekin, altın ve gümüş hariç her malda durum böyledir. Ticari olan veya kiraya verilen malın geliri altın, gümüş ve sâime hayvan cinsinden ise yılsonunda zekâtı verilir.²⁴⁵

Ahmed b. Hanbel de kiraya verilen ev²⁴⁶ gibi gelir getiren bina ve tesislerin sadece gelirlerinden zekât verilmesi görüşündedir. Ancak İbni Akîl’e (ö. 513/1119) göre, gelir getiren her şeyden ticaret malı gibi aslıyla beraber zekât vermek gerekir. Bu, onun süs eşyalarından hareketle çıkardığı görüştür. Hâlbuki Hanbelî mezhebinde kiralık olmadığı sürece süs eşyasına zekât gerekmez. Dolayısıyla ona göre kiralık olmak, zekât gerekmeyen bir şeyde zekâtın vacip olmasına sebep ise gelir getirme/ nema illeti de zekât gerekmeyen bütün mallarda zekâtın vacip olmasına sebep teşkil eder. Mesela altın ve gümüş hem aynına hem cinsine zekât vacip olan iki maldır. Daha sonra işlenmesi yani takıp süslenmek için hazırlanması, aynından zekâtın düşmesine sebep olmuştur. Kiraya verilmesi ise kullanma eylemine ağır basmış ve zekâtın tekrar vacip olmasına yol açmıştır. Buna göre cinsinde zekât vacip olmayan akar, kap, hayvan gibi mallar kiraya verildiğinde zekât öncelikle gerekli olur.²⁴⁷

²⁴² Dirdîr, *Şerhu’s-Sağîr*, I, 631; Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 101.

²⁴³ İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid*, I, 251; Âdil Abdullah, *Zekâtü’l-Müsteğallât*, 74.

²⁴⁴ İbn Rüşd, *a.g.e.*, I, 271.

²⁴⁵ Şâfiî, *Kitâbü’l-Ümm*, II, 288.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel’e göre, evin kirası yıllık olarak peşin alınırsa üzerinden bir yıl geçince zekât gerekir. Çünkü kiraya verenin bu para üzerinde tam mülkiyeti vardır ve her türlü tasarrufta bulunabilir. Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik’e göre de para alınıp bir yıl geçene kadar zekât gerekmez. Çünkü ücret akitle değil kiralanan müddetin geçmesiyle tahakkuk eder. Ahmed b. Hanbel’den diğer rivâyete göre, nisaba ulaşan bir akarın gelirini elde eden kimse hemen zekâtını verir. Bkz. İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 271.

²⁴⁷ İbn Kudâme, *a.g.e.*, IV, 221-222; Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Bedâiü’l-Fevâid*, thk. Muhammed Vehbi Süleyman, Ma’ruf Mustafa Züreyk, Ali Abdülhamid Baltacı, 2 c., Beyrut, Dârü’l-Hayr, 1994, C: II (cüz: 3), s. 125.

Çağdaş âlimler arasında farklı görüşte olanlar bulunmakla birlikte yatırım mallarına dair genelde kabul edilen görüş şudur: Gelir getiren büyük binalarla, sanayi tesisleri, gemiler, uçaklar ve benzeri malların kendilerinden zekât gerekmez. Bilakis bunların net gelirleri nisaba ulaşıp üzerinden bir yıl geçince zekât vermek gerekir. Bu gibi mallardan verilecek zekât miktarı yılsonu itibariyle kırkta birdir.²⁴⁸ Fabrika, apartman vb. gelir kaynaklarının sadece gelirlerinden zekât alınmasının sebebi, apartmanda kiracının olmaması veya fabrikanın çalışmaması durumunda mükellefin zekâtını ancak sermayesini satarak verebileceği ve mali yönden zorlanacağı şeklinde açıklanmaktadır.²⁴⁹ Ayrıca yatırım yapma, başlı başına bir risktir. Çünkü yatırımcı, yatırımın semeresini alamadığında gelir ve ürün elde edemediği gibi elindeki sermaye de yok olacaktır. Belki de borçlanarak zekât alacak hale bile gelecektir.²⁵⁰

Günümüzde, gelir getiren yatırım mallarının kapsamı genişlemiştir. Yatırım malları; kirası elde edilen ev, otel ve nakliye araçları, ürünleri elde edilen arazi ve çiftlikler, eti, sütü, yünü vs. ürün ve mamülleri elde edilen çiftlik hayvanları, gelir elde edilen sanayi tesisleri gibi şeylerdir. Aynı şekilde bu malların kiralama veya işletme yoluyla kazanç getirmeleri, ticari eşya kabul edilerek alınıp satılmasına da engeldir. Bir malda zekâtın vacip olma sebebi nema olduğundan gelişmenin gerçekleştiği her meşru malda zekât vacip olur.²⁵¹ Ancak zekâta tâbi olan, bu malların işletme, kullanma ya da kiraya verilmesi sonucu elde edilen gelir ve kârlarıdır.²⁵² Gelir için bulundurulmuş malın aynı sabit kalır, menfaati ise yenilenir.²⁵³ Yatırım malları ve gelirleri, zekâta tâbi olmaları açısından üçe ayrılabilir.

1- Menkul ve Gayrimenkul Akarlar ile Gelirleri

İlk dönem fakihleri, kira için hazırlanan hayvan, kap ve akarların kendilerinin değil kiralarının zekâta tâbi olduğunu söylemişlerdir.²⁵⁴ Günümüzde de kiralık arazi, otel, daire ve işyerleri, gemi ve uçaklar, ticari araba, kiraya verilen araç, kiraya

²⁴⁸ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, III, 354.

²⁴⁹ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 468, 476.

²⁵⁰ Balta, “**İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları**”, 268.

²⁵¹ Akyüz, **Zekât**, 474-475.

²⁵² Zuhaylî, **a.g.e.**, III, 354; Kardâvî, **a.g.e.**, I, 477, 483.

²⁵³ Kardâvî, **a.g.e.**, I, 462.

²⁵⁴ İbn Kayyim, **Bedâiu'l-Fevâid**, II (cüz: 3), 125. Mecelle'nin 596-598. maddelerine göre kiralık evler gelir kaynağı sayılmıştır. Bkz. Osman Öztürk, **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1973, s. 226.

verilen veya ücret karşılığı çalıştırılan iş makinesi vb. araçların asılları değil gelirlerinin zekâta tâbi olduğu belirtilmiştir.²⁵⁵ Bu görüşe göre bina ve nakil araçlarının gelirleri, kişinin diğer birikimleri ile birlikte nisab miktarına ulaşır üzerinden bir yıl geçince 1/40 oranında zekâta tâbi olur.²⁵⁶ Ancak ticaret yani alım satım için olan akarların kira bedelleri, ticaret malının zekât matrahına dâhil edilir.²⁵⁷ Gelir elde etmek için alınan hisse senetlerinin de kendilerinin değil gelirlerin zekâta tâbi tutulacağı belirtilmiştir.²⁵⁸

Günümüzde ticari işlemler, klasik dönemdeki menkul malların kâr sağlamak amacıyla satın alınmasından farklılık göstermektedir. Bu işlemlerin başlıcaları, bankacılık, kara, deniz ve hava taşımacılığı, sözleşme, sigorta, emlakçılık, arabuluculuk, sanayi, konaklama, turizm gibi faaliyetler olduğu belirtilmektedir. Bu gibi iş ve işlemlerin ekonomik hayattaki büyük önemine binaen sermaye veya gelir zekâtına tâbi tutulmaması makul gözükmemektedir.²⁵⁹ Maddi olmayan mallar üzerindeki haklar yani kişilerin zekâ, düşünce ve başkaca yeteneklerine dayanan fikri hakları da bu kapsamdadır. Bunların başlıcaları, müellifin eseri üzerindeki telif hakkı ve icad edilen şey üzerindeki patent hakkıdır.²⁶⁰ Bunlardan elde edilen gelirler, emekle kazanılan gelirlere dâhil edilerek zekâta tâbi olurlar.²⁶¹ Ayrıca bilim, edebiyat, musiki, güzel sanatlar dalındaki eser, ürün, marka, tasarım, hak ve patentler de²⁶² kiraya verilip gelir elde edilirse bu gelirler zekâta tâbi mal sayılır.

²⁵⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 463-464, 483; Âdil Abdullah, **Zekâtü'l-Müsteğallât**, 39; Abdullah, **ez-Zekât**, 81; Akyüz, **Zekât**, 468.

²⁵⁶ Yiğit vd., **Zekât İlmihâli**, 134-135.

²⁵⁷ Akyüz, **a.g.e.**, 477.

²⁵⁸ Erkal, "Zekât", **DİA**, XLIV, 203.

²⁵⁹ Abdullah, **a.g.e.**, 71.

²⁶⁰ Arama-işletme hakları, imtiyaz hak ve ruhsatları, müesseseye konulan ticaret unvanı, ticari eşyaya konulan alâmetifarika ve marka, her türlü teknik resim, desen, model, plan, bilim alanlarında elde edilmiş bir tecrübeye ait bilgiler ile gizli bir formül veya imalat usulü üzerinde kullanma hakkı gibi haklar da bu kapsama girer. Geniş bilgi için bkz. Nazmi Karyağdı, Ömer Duman, **Telif Kazançlarının Hukuki Mahiyeti ve Vergilendirilmesi**, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, s. 4, 6-11.

²⁶¹ Bkz. Ahmet Yılmaz, "Günümüz Zekât Problemleri", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, Şanlıurfa, 1998, s. 116. Günümüz itibarıyla bu haklar, mal kavramı kapsamında değerlendirilmek durumundadır. Bkz. Mehmet Erdoğan, **İslâm Hukûkunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1990, s. 229.

²⁶² Bilim, edebiyet, musiki, güzel sanatlar dalındaki telif ve tercüme eserler, her türlü düşünce ve sanat ürünleri, markalar, endüstriyel tasarımlar, ticari ünvanlar, coğrafi işaretler, sınai haklar, hak sahibi adına korunan patent vs. eserler üzerindeki haklarla ilgili eser sahibi, onun yayılma ve satılması neticesinde sağlanan gelirlerden kaynaklanan mali menfaatlerin sahibidir. Bunların kullanım hakkının

2- Zirai Faaliyet, Arazi ve Çiftlik Ürünleri

Zirai faaliyetten doğan zirai kazanç; emek, sermaye ve doğal kaynağın birlikte iktisadi faaliyete katılması sonucu elde edilen gelirdir. Zirai faaliyet; arazi, göl, deniz ve nehirlerde ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yoluyla veya doğrudan yararlanmak suretiyle bitki, orman, hayvan, balık ve bunların ürünlerinin üretimi, avlanması, avcıları ve yetiştiricileri tarafından muhafazası, taşınması, satılması veya bu ürünlerden başka bir şekilde yararlanılmasıdır.²⁶³

Günümüzde bu faaliyet, kültür tarımı adı altında yapılmaktadır. Üretim yapan ve ürünü satılan hayvanlar genelde şunlardır: Eti, sütü, yavrusu, kılları ve yünlerinin satılması için çiftliklerde beslenen hayvanlar. Cıvcıv ve yumurtalarının satılması için beslenen tavuk, hindi ve benzeri kuşlar, dalyanlarda yetiştirilen balıklar. Balının satılması için beslenen arılar ve ipeğinin elde edilmesi için beslenen böcekler vb.²⁶⁴ Bu hayvanların aslından değil net gelirlerinden altın nisabına ulaşınca, ticaret malı gibi 1/40 zekât alınması gerektiğini söyleyenler vardır.²⁶⁵ Bazıları da balda olduğu gibi hayvan ürünleri ve zirai faaliyetlerde de öşür zekâtı gerektiğini söylemektedir.²⁶⁶ Ancak fukaha arasında bal ve zekâtı konusunda bir ittifak söz konusu değildir. Arı ürünleri dışındakilerde zekât, 1/40 olabilir. Çünkü bunlar, üretilip ticareti yapılan maldır. Yine bunlardan eti, sütü, kılı, yünü ve yavrusu için beslenenler hariç diğerlerinde nemalanmaya ihtiyaç olmadığı bir yıl bekleme şartı olmamalıdır.

3-Sanayi Tesisleri ve Gelirleri

Günümüz Vergi Hukûku'nda “sınaî faaliyet”; imalat/ üretim işleri sonucu artı değer oluşturma faaliyeti olarak tanımlanmaktadır. İmalat; yeni bir madde oluşturma, bitim işi ve tadilatını ifade etmektedir. Yeni bir madde oluşturma, bir madde ve

devredilmesi karşılığında eser sahibinin ücret talep etme hakkı vardır. Geniş bilgi için bkz. Karyağdı, Duman, **Telif Kazançlarının Hukuki Mahiyeti ve Vergilendirilmesi**, 30-37, 53-57, 72-73. Ancak daha sonra telif ve patent haklarının, bu hakların sahipleri veya kanuni mirasçıları tarafından kiralınmasından doğan kazançlar, Vergi Usul Kanunu'na göre serbest meslek kazançları olarak değiştirilmiştir. Bkz. Karyağdı, Duman, **a.g.e.**, 89, 141.

²⁶³ Erginay, **Kamu Maliyesi**, 181; Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 694.

²⁶⁴ Âdil Abdullah, **Zekâtü'l-Müstegallât**, 39.

²⁶⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 437, 465, 482; Âdil Abdullah, **a.g.e.**, 40; Abdullah, **ez-Zekât**, 83, 228; Akyüz, **Zekât**, 450, 471, 478; Ahmet Yılmaz, “Günümüz Zekât Problemleri”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 111.

²⁶⁶ Kardâvî, **a.g.e.**, I, 437, 482-483.

yardımcı madde kullanarak birleşik bir madde meydana getirme veya birleşik bir maddeyi ayrıştırarak yeni bir madde oluşturmaktır. Bitim işi ise iktisadi değere sahip yeni bir şey elde etmektir. Sanayi işletmeleri de bir maddenin vasfı, şekil, özellik veya oluşumunu makine, cihaz, tezgâh, alet veya diğer araç ve kuvvetlerin yardımı ile ya da sadece el emeği ile kısmen veya tamamen değiştiren veya bu maddeleri işlemek suretiyle seri halde üretim yapan yerler ve madenlerin çıkarılıp işlendiği yerler olarak belirtilmektedir.²⁶⁷

Fakihler, zekât mallarını konu alan nassların teabbüdî değil muallel (hükmün dayandığı vasfın bilinebilir) olduğunda görüş birliği içindedir. Onlar, Nebi (a.s) döneminde zekât alınan mallarda zekâtın farz olduğuna delil teşkil eden vasfın “nemâ” yani artma özelliği olduğunda ittifak etmiş ve aynı müşterek illete sahip başka malları da zekâta tâbi tutmuşlardır.²⁶⁸ Onlara göre nema kabiliyeti bulunmayan veya üretim için kullanılan sabit mallardan zekât alınmaz.²⁶⁹ Sanayide kullanılan makine ve üretimin zekâtı konusunda kaynaklarda üç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş, fabrika ve benzeri gelir araçlarının aslından yani duran varlıklardan²⁷⁰, üretimde kullanılan dönen sermayeden²⁷¹ ve üretimden birlikte zekât alınmasıdır. Bu görüşe göre makine (duran varlık), ham madde (dönen sermaye) ve ürün beraber zekâta tâbi olur. Bu görüş sahipleri, yukarıda geçtiği üzere Hanbelî fakih İbn Akîl’in kiralarla ilgili görüşünü esas almıştır.²⁷²

İkinci görüş, duran varlık hariç kullanılmakla tüketilen dönen sermayenin gelir ile birlikte zekâta tâbi tutulmasıdır. Bu görüş sahiplerinin asıl dayanakları,

²⁶⁷ Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 513-514.

²⁶⁸ Mehmet Erkal vd., **İlmihal (İman ve İbadetler)**, 2 c., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, I, s. 458.

²⁶⁹ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 345, 465, 472; M. Macit Kenanoğlu, “Vergi”, **DİA**, İstanbul, 2013, C: XLIII, s. 53.

²⁷⁰ Duran varlık; satılmak amacıyla satın alınmayan, üretim süreci içinde birden fazla dönem kullanılabilen ve sağladığı yarar birden çok döneme yayılan varlıklardır. Bu varlıklar, makine ve binalar gibi maddesel; imtiyaz ve telif hakları gibi maddesel olmayan varlıklar olarak ikiye ayrılabilir. Bkz. Uğur, **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, 123.

²⁷¹ Dönen sermaye; üretim sürecinde bir kez ya da kısa bir süre kullanılmakla yok olan üretim araçlarıdır. Dönen sermaye “işletme sermayesi” ile eş anlamlı kullanılmaktadır. İşletmenin faaliyetlerini sürdürebilmek için bulundurmak zorunda olduğu kısa süreli likit fonlar da dönen sermaye kapsamına girer. Bkz. Seyidoğlu, **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 133.

²⁷² Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, I, 469-473; Âdil Abdullah, **Zekâtü'l-Müsteğallât**, 74-76, 85-86; Akyüz, **Zekât**, 469-470.

giderlerdeki temel fonksiyonun, gelir elde etme amacını gerçekleştirebilmesidir. Sanayi sektöründeki üretim makineleri ve binalar gibi duran sermayenin dışında, tüketilen enerji maddeleri gibi her türlü giderlerin maliyeti hesaplanarak gelirlerden düşülür. Dolayısıyla fabrika ve atölyelerdeki iş makinelerinin kendilerinden değil dönen sermaye ve sağladıkları gelirlerden zekât verilir.²⁷³

Sanayi ürünlerinin bileşeninde yer alan yardımcı maddeler zekâta tâbidir; yer almayanlar ise demirbaşlarda olduğu gibi zekâta tâbi değildir. Bunun dayanağı da Ebû Yusuf'un "elbise boyacısının kumaş boyamak için aldığı aspur, zağferan gibi boya maddelerinden zekât alınması gerektiği" şeklindeki görüşüdür. Ebû Yusuf'a göre elbise boyayan kişi, bu boyaları elbiseye geçirerek bunların maliyetini ürüne yansıtmaktadır. Hanefîler'e göre, elbise boyacılığında olduğu gibi temel ihtiyaç mallarında sanat aletinin eseri, yapılan şeye geçerse bu alete zekât vermek gerekir. Hanefîler dışındaki mezheplerde aletin eseri, yapılan şeye geçse de alete zekât gerekmez.²⁷⁴ Buna göre otomobil üretiminde kullanılan demir, sabun üretiminde kullanılan zeytinyağı, giysi üretiminde kullanılan kumaş gibi maddeler, sanayicinin elinde bir yıl kalırsa, bu maddelerin piyasadaki değeri üzerinden 1/40 oranında zekât verilmesi gerekir.²⁷⁵ Bunlar, sanayi sektöründeki faaliyetleri ticari faaliyetlere kıyas ederler ve klasik zekât uygulamasındaki yerleşik kuralları dikkate alarak borçlar, malzeme, işçilik, üretim, pazarlama, yönetim, finansman vb. giderlerin maliyet hesapları yapıldıktan sonra duran varlıkların zekâttan muaf olduğunu, dönen varlıkların ise net kâr ile birlikte zekâta tâbi olacağını söylerler.²⁷⁶

Üçüncü görüş ise bu malların, sadece net gelirlerinin zekâta tâbi olmasıdır. Buna göre atölye ve fabrikalar gibi sabit üretim araçlarının ana malından değil sağladığı gelirinden zekât alınır.²⁷⁷ Eğer üretim araçları zekât malı kapsamına alınırsa her yıl işletme sahibinin gelirinden üretim karşılığı olmayan bir zekât alınmış ve işletme mali anlamda zora sokulmuş olacaktır. Bu gibi üretim araçları doğrudan

²⁷³ Âdil Abdullah, *Zekâtü'l-Müstegallât*, 86.

²⁷⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, I (cüz: 2), 198; Cezîrî, *Fıkhî alâ Mezâhibü'l-Erbea*, I, 595-596; Yiğit vd., *Zekât İlmihâli*, 107.

²⁷⁵ Yiğit vd., *a.g.e.*, 106.

²⁷⁶ Koca, *İslam İbadet Esasları*, 296.

²⁷⁷ Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, III, 354; Ebû Zehra, *Uygulamalı Zekât Hukuku*, 70; Âdil Abdullah, *a.g.e.*, 76-78; Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 482.

ürüne katılmadığı için nâmi değildir.²⁷⁸ Bu görüşe göre sınai makinaların net gelirleri²⁷⁹ nisaba ulaştığında ve üzerinden bir yıl geçtiğinde kırkta bir zekât vermek gerekir.²⁸⁰ Ancak, bu malların asılları ve ürünlerinin neye kıyas edileceği hususunda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır:

Birincisi, fabrika makineleri ve benzeri malların toprağa, gelirlerinin de toprak ürünlere kıyas edilmesidir. Ancak bu gelirlerden ödenecek zekât oranına dair brüt gelirden 1/20, net gelirden 1/10 olmak üzere iki farklı görüş bulunmaktadır.²⁸¹ İkincisi, fabrika ve benzeri üretim araçlarının gelirlerinin, para ve ticaret mallarına benzetilerek zekâta tâbi tutulmasıdır. Elde edilen gelirler, mal sahibinin varlığını artırdığı için diğer nakdî ve ticari zekâta tâbi mallara ilave edilmek suretiyle kırkta bir oranında zekâta tâbi sayılmıştır. Harcanan masraflar ise gelirlerden çıkarılır.²⁸²

Netice olarak yatırım malları; kınye²⁸³ malı ile ticaret malı dışında kalan aslı tüketilmeden (sabit veya duran sermaye) ama amortisman²⁸⁴ sebebiyle yıpranarak üretimde kullanılan ve neması olan varlıklardır. Bu malların gelirleri ve ürünlerinin zekâta tâbi olmasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak gelir sağlayan malın aslının, üretime katılan yardımcı maddelerin zekâta tâbi olması konusunda ihtilaf vardır. Sanayi tesislerinde dönen sermaye (satın alındığı) ve gelirlerin (üretilip satıldığı için) ticari mallar gibi bir yılsonunda 1/40 oranında zekâta tâbi olması daha uygundur. Kiraya verilen malların da sadece gelirinden 1/40 oranında zekât verilmesi makul gözükmektedir.

²⁷⁸ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 476, 481; Âdil Abdullah, **Zekâtü'l-Müsteğallât**, 86.

²⁷⁹ Net gelir; bir ekonomik birimin belirli bir dönemdeki satış gelirlerinden yaptığı tüm harcama ve vergiler çıkarıldıktan sonra elde edilen gelirdir. Bkz. Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 127.

²⁸⁰ Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, III, 354.

²⁸¹ Erkal, “Zekâtla İlgili Bazı Meseleler”, **I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, 530.

²⁸² Dalgın, “Zekât Hükümleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 60.

²⁸³ Kınye malı; kişinin ticâret için değil bizzat kendi kullanımı için edindiği malıdır. Bunlar zekâta tâbi değildir. Bkz. Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, 244.

²⁸⁴ Amortisman; eskime ve aşınma için ayrılan paydır. Herhangi bir malın kullanılmaz bir duruma gelinceye kadar güçten düşmesini, yıpranıp eskimesini tanımlar. Maliye dilinde anamalin bölüm bölüm kazançtan çekilerek yerine konmasını ve bir borcun periyodik ödemelerle kapatılmasını ifade eder. Bu kavram, teknik yıpranmayı ve kullanım süresini de kapsar. Yasalar her hesap dönemi sonunda kârın belli bir miktarının amortisman olarak ayrılmasını gerektirir. Gerçekte binalar, makineler, aletler vb. iş araçları işleyişleri sırasında kaybettikleri değeri ürettikleri ürüne geçirirler. Bkz. Hançerlioğlu, **Ekonomi Sözlüğü**, 14.

2.1.1.1.6.2. Müstefad Mal

Bu konu, bazı fıkıh kitaplarında “zekâtü mâli’l-müstefad”, bazılarında ise “zekâtü’l-fevâid” veya hayvanların ve ticaret mallarının zekâtları başlıkları²⁸⁵ altında ele alınmaktadır. Bir mala bağlı olarak elde edilen kazançlar, hayvanlar ve ticaret malları başlıkları altında incelendiğinden burada hibe, miras, vasiyet, ücret, ikramiye gibi bir mala bağlı olmaksızın müstakil yollarla ele geçen mallar ele alınacaktır.

Cem’isi “fevâid” olan “fâide”, sözlükte faydalanılan mal ve ilim anlamına gelir. Fıkıhçılar bu kavramla, insanın elde ettiği mutlak fazlayı ifade etmişlerdir.²⁸⁶ Müstefad da kazanılmış, elde edilmiş maldır.²⁸⁷

Hadislerde geçen müstefad mal, zekât malı bağlamında kullanılmıştır. Ali ve Abdullah b. Ömer’den (r.anhüma) gelen rivâyete göre “Kim sonradan bir mal elde ederse üzerinden bir yıl geçinceye kadar zekât yoktur”.²⁸⁸ Yine Ebû Bekir ve Osman’dan (r.anhüma) nakledilen hadislerle dayanarak da üzerinden bir yıl geçmedikçe müstefad mala zekât düşmeyeceğini söylemişlerdir.²⁸⁹

Fakihler, ele geçen kazancın hükmü konusunda mal müstakil ise bunların zekâtının müstakil mal hükmüne göre bir yıl sonra, müstakil değil ise eklendiği mala tâbi olarak aslıyla beraber verilmesi gerektiğini söylemişlerdir.²⁹⁰ Müstakil mal hükmüne tâbidir diyenler, Abdullah b. Ömer’den nakledilen rivâyete dayanmıştır.

Ebû Hanîfe ile tâbilerine göre, sermaye nisaba ulaştığında yılsonunda sermaye ve kârın zekâtı birlikte verilir. Sene ortasında edinilenler, aynı asıldan gelmeseler de aynı cinsten olanlara katılır.²⁹¹ Onlara göre sene ortasında ele geçen mala, satın alma,

²⁸⁵ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 164-165; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 399-404; Mâlik, Sahnûn, **el-Müdevvene**, I, 260.

²⁸⁶ Hammâd, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, 92; M. Yaşar Kandemir, “Fevâid”, **DİA**, İstanbul, 1995, C: XII, s. 500.

²⁸⁷ Erdoğan, **Fıkıh ve Hukûk Terimleri Sözlüğü**, 344.

²⁸⁸ Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyerî Mâlik b. Enes, **el-Muvatta’**, thk. Ebû Üsâme Selim b. İyd el-Hilâlî es-Selefi, 4 c., Dubai, Mecmûatü’l-Furkân, 2003, C: II, s. 232-233 (Zekât, 2); İbn Mâce, **Zekât**, 5; Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Tirmizî, **Zekât**, 10; Ebû Ubeyd, **Kitâbu’l-Emvâl**, 415 (no: 1122-1124).

²⁸⁹ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 415-416 (no: 1125-1127).

²⁹⁰ Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Hatîb el-Şirbinî, **el-Muğnî’l-Muhtâc ila ma’rifeti meânî elfâzi’l-Minhâc**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, Darü’l-Kütübî’l-ilmiyye, 2006, C: I, s. 510-511, 536-537.

²⁹¹ İbn Âbidîn, **Reddû’l-Muhtâr**, III, 214-215.

miras, vasiyyet, hayvan yavruları ve ticari kazanç gibi şeylerin hepsi girer. Hanefiler kazançları, eldeki malın cinsinden ise asıllarıyla birlikte, aynı cins değilse yıl dolunca zekâta tâbi saymaktadır. Dolayısıyla Hanefiler bir asla bağlı olmadan ele geçen malın elde bulunanla aynı cins olup olmadığına dikkat çekmektedir.²⁹² İmam Muhammed’e göre ise kişinin alacağı bir miras veya lehine yapılan bir vasiyet varsa mülkiyetine girdikten bir yıl sonra zekâtını verir.²⁹³

Mâlikîlere göre kazanç iki türlüdür: Biri, malı ticarete çalıştırmaktan ortaya çıkan kazançtır. Ana mal nisaptan az olsa da kârla birlikte nisaba ulaşıyorsa sene sonunda kârın zekâtı anamalla birlikte verilir.²⁹⁴ Mâlikîlere göre bu konudaki kural, malın kârının aslının yılına tâbi olmasıdır. Bu yüzden hayvan yavruları, anaları nisaptan aşağı olsa bile analarının yılına tâbidir.²⁹⁵ Diğer, miras, hibe, ödül, diyet, vasiyyet, hediye gibi yollardan biriyle elde edilen müstefad maldır. Bundaki kural da kazanç türü farklı olduğu için nisaba ulaşmasa da üzerinden bir yıl geçince zekâtının verilmesidir.²⁹⁶ Bunlar, nisab miktarına ulaşan diğer mallara eklenmez. Nisaba ulaşmayan bir mala sonradan nisaba ulaşan müstefad mal eklense müstefad mal üzerinden bir sene geçince sanki önceki sonrakine tâbiymiş gibi her ikisinin zekâtı birlikte verilir.²⁹⁷ Ancak nisaba ulaşan hayvanlara hibe veya satın alma yoluyla eklenenler olursa bu eklenenler nisaba ulaşsın veya ulaşmasın zekâtlarını birlikte vermek gerekir. Hayvanlar nisaba ulaşmamışsa sonradan elde geçenler nisaba ulaşsa da öncekilere eklenmez.²⁹⁸

İmam Şâfiî’ye göre de sonradan sahip olunanlarda yıl o andan itibaren başlar. Çünkü müstefad mal, tâbi değil asıldır; mülkiyet sebebi de farklıdır.²⁹⁹ Ağaçlardan

²⁹² Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 164-165; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 402; Cezîrî, **Fıkhı alâ Mezâhibü’l-Erbea**, I, 610.

²⁹³ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 196.

²⁹⁴ Cezîrî, **Fıkhı alâ Mezâhibü’l-Erbea**, I, 611.

²⁹⁵ Cezîrî, **a.g.e.**, I, 611; Zuhaylî, **İslâm Fıkıh Ansiklopedisi**, III, 260.

²⁹⁶ Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed İbn Abdilber en-Nemerî, **et-Temhîd limâ fi’l-Muvatta’ mine’l-meânî ve’l-esânîd**, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, 26 c., Tıtvan, Vizâretü’l-Evkaf ve’ş-Şuuni’l-İslâmiyye, 1985, C: IV, s. 91; Cezîrî, **a.g.e.**, I, 611; Zuhaylî, **a.g.e.**, III, 260, 302.

²⁹⁷ Mâlik, Sahnûn, **el-Müdevvene**, I, 260. İbn Rüşd, müstefad malın, zekât malı olduğunu ancak kazanıldığı anda zekâtının ödenip ödenmeyeceği hakkında sahih bir haber bulunmadığını söylemektedir. Bkz. İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid**, I, 270.

²⁹⁸ Cezîrî, **a.g.e.**, I, 611.

²⁹⁹ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 2), 164.

elde edilen meyveler ve hayvan yavruları hariç müstefad mal ticari mala eklenmez; aynı cins de olsa nisaba ulaşmadıkça zekâtı verilmez. Hanbelîlere göre de hayvan yavruları hariç ticaret dışı yollardan elde edilen mallar, asıl mala ilave edilmeden mülk edinildiği andan bir sene sonra tek başına zekâtlandırılır.³⁰⁰ İbn Hazm ise mezheplerin müstefad malla ilgili görüşlerinin, aralarındaki ihtilaflardan dolayı fasid olduğunu ve bunların hiçbirinin ne Kur’ân, ne sahih ve sakim Sünnet ne de icma ve kıyas delilleri olmadığını söyleyerek bu görüşleri reddetmiştir.³⁰¹ Esasında bir asla bağlı olmayan müstefad mal, diğer benzer cins malların birlikte zekâta tâbi olması gibi, eldeki malla aynı cinstense zekâtı onunla birlikte verilir. Bu mal, eldekenden farklı cins ise nisaba ulaştığı takdirde üzerinden bir yıl geçince zekâta tâbi olur.

2.1.1.1.6.3. Meslek Gelirleri

Bakara 267. âyette geçen (مَا كَسَبْتُمْ) ifadesinin, genel manasıyla ticaret, sanat ve memuriyet gibi bütün kazanç yollarını ifade ettiği belirtilmiştir.³⁰² Ebû Bekir (r.a), devlet gelirlerinden hak sahiplerine atâ’ (karşılıksız yapılan ödeme) dağıtırken kendilerine zekât farz olmuş malları olup olmadığını sorardı. Mükellefler olumlu cevap verirlerse dağıttığı ödemelerden o malların zekâtını alırdı.³⁰³ Bunlar, bir yıllık sürelerle veriliyordu. Ömer (r.a) de atıyye verilirken/ ödemeler yapılırken tacirlerin zekâtını bunlardan alırdı. Atıyye’nin kendisini zekâta tâbi tutan ilk halife Muaviye b. Ebî Süfyân’dır (ö.60/680).³⁰⁴ Yine “Osman’a (r.a) atâ’ almaya gittiğimde zekât farz olmuş malın var mı, diye sorardı. Eğer evet dersem zekât tutarını ödemedен keser, hayır dersem ödemeyi kesintisiz verirdi”³⁰⁵ şeklinde bir rivâyet de bulunmaktadır.

“Abdullah b. Mesud, (ö. 32/652-653) küçük deri torba içinde ödemelerimizi verirdi. Sonra ondan zekât alırdı” şeklindeki rivâyet için Ebû Ubeyd, Abdullah hadisinin Ebû Bekir ve Osman (r.anhüma) hadisiyle aynı olduğunu ve bu ikisinin zekât alırken atâ’yı vermeden önceki mallara ait olan zekâtı aldıklarını söylemiştir.³⁰⁶

³⁰⁰ Cezîrî, **Fıkhı alâ Mezâhibü’l-Erbea**, I, 611.

³⁰¹ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 84.

³⁰² Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 509.

³⁰³ Ebû Ubeyd, **Kitâbu’l-Emvâl**, 415 (no: 1125).

³⁰⁴ Mustafa Fayda, “Atâ”, **DİA**, İstanbul, 1991, C: IV, s. 33.

³⁰⁵ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 415-416 (no:1127); İmam Mâlik, **Muvatta’**, II, 232 (Zekât, 2).

³⁰⁶ Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 416 (no: 1128). Divanların maaş verdiklerinden zekât alma hakkı için bkz. Ebû Ubeyd, **a.g.e.**, 537 (no: 1806-1807).

Rivâyetlerde Ebû Bekir ve Osman'ın bir yılı dolmuş mallar için atâ' sahiplerinden zekât kestiği zikredilmiş, fakat Abdullah b. Mesud'un, ödeme alanların zekât yılı dolmuş mallarından mı yoksa atâ'lardan mı zekât kestiği zikredilmemiştir.³⁰⁷ Bazı âlimler bu belirsizlikten dolayı Abdullah b. Mesud'un öncekilerden değil yaptığı ödemelerden peşin zekât aldığı sonucuna varmış ve bundan hareketle maaş, ücret ve serbest meslek gelirlerini müstefad mal kapsamında değerlendirerek bir yıl beklemeden kazanıldığı anda zekâtının verilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.³⁰⁸ Bize göre bu rivâyetlerden anlaşılan, ödemeler sırasında senesi dolmuş zekâta tâbi malı varsa bunların zekâtının alındığı şeklindedir.

Günümüze gelindiğinde insanların iki türlü gelir sağladığı görülmektedir. Birincisi, bir işverene bağlı olarak onun emir ve görüşleri doğrultusunda hareket eden kişinin emeği karşılığında elde ettiği gelirdir. Bunlar; maaş, ücret, ikramiye olarak adlandırılır. Maaş veya ücret, bedenen ve fikren başkalarının hizmetinde çalışan kimselere verilen aylık veya haftalık ücrettir. Bazı fakihlerin bu yönüyle ücreti, kiradan ayırdıkları ifade edilmektedir.³⁰⁹ İkincisi ise kişinin bağımsız emeğinin karşılığında elde ettiği gelirlerdir. Bunlara, serbest meslek kazançları denir. Serbest meslek kazançları, bir işverene bağlı olmaksızın kişilerin kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili geçici veya devamlı olarak elde ettikleri ücret ve değerlerdir. Bu durumda birey başkasının emrine girmeksizin aklını veya gücünü kullanarak kendi kendine iş yapmaktadır. Doktor, mühendis, avukat, sanatkâr, terzi, marangoz ve diğer sanat ve meslek sahiplerinin gelirleri bu guruba girmektedir.³¹⁰

Serbest iş sahipleri ile devlet veya özel sektöre bağlı olarak çalışan kişilerin kazançları, fıkhi açıdan hibe, vasiyet, miras gibi müstefad yani sonradan kazanılan mal sınıfına uymaktadır.³¹¹ İşçi ya da memur, çalışan kişilerin kazancına ait zekâtın verilmesi gerektiği ifade edilerek³¹² maaş, ücret ve serbest meslek yoluyla elde edilen

³⁰⁷ Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, 415-416 (no: 1127-1129).

³⁰⁸ Kardâvî, İbn Mesud'un verdiği atâ'lardan her bin başına yirmi beş oranında zekât aldığını bildiren sahih rivâyetler de bulunduğu yazmaktadır. Bkz. Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, I, 503, 507.

³⁰⁹ Kardâvî, *a.g.e.*, I, 490; Akyüz, *Zekât*, 455.

³¹⁰ Kardâvî, *a.g.e.*, I, 490; Akyüz, *a.g.e.*, 455; Koca, *İslam İbadet Esasları*, 298.

³¹¹ Kardâvî, *a.g.e.*, I, 493; Zuhaylî, *İslâm Fıkıh Ansiklopedisi*, III, 355.

³¹² Derdîr, *Şerhu's-Sağîr*, I, 645.

gelirlerden bir yıl beklemeden derhal zekât verilmelidir, denilmektedir.³¹³ Ancak bu görüş, konuyla ilgili sahih bir haber olmadığından tenkit edilmektedir. Bunlara göre ise maaş, ücret ve serbest meslek kazançlarında bazı sahabenin uygulamaları dikkate alınarak bir yıl süre gözetilmelidir. Bu kazançların zekâtı, temel ihtiyaçlar giderilip borçlar düşüldükten ve net gelir nisaba ulaştıktan sonra kırkta bir olarak verilir.³¹⁴ Diğer benzer cins malların birlikte zekâta tâbi olması nedeniyle elde edilen gelirle aynı cins zekâta tâbi mal varsa ona eklenmesi yoksa yılsonunda temel ihtiyaçlar giderilip borçlar düşüldükten sonra nisaba ulaşırsa 1/40 oranında zekât verilmesi uygun gözükmektedir.

2.1.1.2. Zekât Mallarıyla İlgili Özellik ve Şartlar

Zekât mallarına dair özellik ve şartlar, ilgili âyet ve rivâyetlerdeki³¹⁵ bilgilerin fukaha tarafından incelenmesi sonucunda tespit edilmiştir. Bu mallara ait özellikten kastedilen, malın ya artıcı olması ya da artma kapasitesine sahip olmasıdır. İlgili şartlar ise kişinin sahip olduğu malda zekâtın farz olmasını gerekli kılan sebeplerdir. Bu sebepler; malın ihtiyaçtan fazla olup³¹⁶ belli bir miktara³¹⁷ ulaşması, borç karşılığında bulunmaması ve çoğu mallar için üzerinden bir yıl geçmesidir. Mülkiyet ise olmazsa olmaz şarttır.

2.1.1.2.1. Malın Nâmî ve İhtiyaç Fazlası Olması

Şahsi mülkiyet altındaki bir malın zekâta tâbi olması için aranan şartlardan en önemlisi, malda nema özelliğinin bulunmasıyla birlikte malın gerek mükellefin kendisi gerekse bakmakla yükümlü olduğu kimselerin temel ihtiyaçları (havâic-i asliyye) dışında olmasıdır. Allahü Teâla şöyle buyurmaktadır:

³¹³ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 507; Erkal, “Zekât”, **DİA**, XLIV, 203.

³¹⁴ Kardâvî, **a.g.e.**, I, 517; Erkal, “Zekât”, **DİA**, XLIV, 203; Akyüz, **Zekât**, 457-459; Ahmet Tabakoğlu, “Nisab, Para ve Gelir Dağılımı”, **Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri Sempozyumu**, Bursa, Kurav Yayınları, 2004, s. 25.

³¹⁵ Nebi (a.s) dönemine ait zekât mallarının nisab ve oranları da büyük ölçüde ilgili hadislerden öğrenilmektedir.

³¹⁶ Hangi malların hayra harcanacağına dair Bakara, 2/219. âyette geçen “afv” tabiri, “fazla olan/artma özelliği olan” anlamındadır. Bkz. İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, IV, 61. Geniş bilgi için bkz. Çiftci, “**Mekkî Sureler Bağlamında Kur’an’da İnfak-Zekât İlişkisi**”, 257-269.

³¹⁷ Bu miktar, ilgili hadislerde açıkça belirtilmiştir. Bkz. Buhârî, **Zekât**, 37, 38, 42, 43; Müslim, **Zekât**, 1; İbn Mâce, **Zekât**, 4, 9, 12, 13, 17; Ebû Dâvud, **Zekât**, 2, 5; Tirmizî, **Zekât**, 3, 4, 5, 7; Nesâî, **Zekât**, 5, 8, 10, 18.

“...Sana neyi infak edeceklerini/ harcayacaklarını soruyorlar. De ki: (İhtiyaçtan) fazla/ artma özelliği olanı. Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz”.³¹⁸

Asıl anlamı “fazlalık” olan “afv”³¹⁹ kelimesinin sözlüklerde bu âyetle ilişkilendirilen anlamları; “helal ve tayyib/ temiz mal”³²⁰, “infakı kolay olan/ zahmetsiz/ meşakkatsiz mal”³²¹, “malın iyi/ güzel olanı”³²², “ihtiyaç fazlası/ fazla mal”³²³, “nemâ/ çoğalma”³²⁴ şeklindedir. Dolayısıyla bu âyet, zekât malının hem ihtiyaçtan fazla hem de artıcı olmasına delil niteliği taşımaktadır. Ayrıca hac için yolculuğa çıkanların edinmesi gereken azılla³²⁵ ilgili olarak en hayırlı azığın, onları her türlü sıkıntı ve tehlikelere karşı koruyacak özellikte olmasına vurgu yapılması da ihtiyaç fazlasının verilmesine delil getirilebilecek diğer bir âyettir.

“Nemâ”; gelişme, çoğalma ve artma³²⁶ demektir. Rasûlullah’ın (s.a.v) söz ve fiilleri ile Hulefâ-yi Raşîdîn’in uygulamalarını dikkate alan fakihler, o dönemlerde zekâta tâbi malların nâmi olduğunu tespit ederek nemayı zekâtın mala ilişkin vücup şartı kabul etmişlerdir.³²⁷ Onlara göre nema, bugünkü anlamıyla malın ya insan fiiliyle nemaya elverişli olması yani sahibine ticaret yoluyla gelir, kâr ve fayda getirmesi yahut kendisinin gelişip artarak yeni gelir sağlamasıdır. Bu nitelikteki mala “nâmî mal” adı verilir.³²⁸ Bundan ötürü bitki ve ağaçlar nâmi mallardandır. Aynı şekilde hayvanlardaki nema da doğum yoluyla hakiki manada gerçekleşir. Çoğu fukahaya göre hakiki nema, hayvanın sütü ve yavrusu gibi malın aynında/ kendisinde meydana gelen artıştır. Nakitler için ise nema, mecaz olarak kullanılır.³²⁹

³¹⁸ Bakara, 2/219.

³¹⁹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüğa**, 15 c., [y.y., t.y.], C: III, s. 228; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, IX, 294-295.

³²⁰ Ferâhidî, **Kitâbü’l-Ayn**, II, 258; İbn Manzûr, **a.g.e.**, IX, 297.

³²¹ İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyîs’il-lüğa**, IV, 61; Cevherî, **Sihâh**, VI, 2432; İsfahânî, **Müfredât**, 574; İbn Manzûr, **a.g.e.**, IX, 296.

³²² İbn Manzûr, **a.g.e.**, IX, 297.

³²³ Cevherî, **a.g.e.**, VI, 2432; İbn Manzûr, **a.g.e.**, IX, 296.

³²⁴ İbn Fâris, **a.g.e.**, IV, 58, 60; Cevherî, **a.g.e.**, VI, 2433; İsfahânî, **a.g.e.**, 574; İbn Manzûr, **a.g.e.**, IX, 296.

³²⁵ Bakara, 2/197.

³²⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, XIV, 296-297.

³²⁷ Erkal, “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 549.

³²⁸ Erkal, **a.m.**, 549; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 147.

³²⁹ Hammâd, **İktisadî Fıkıh Terimleri**, 266.

Dolayısıyla fikhî açıdan nema, hakîkî ve hükmî olmak üzere iki şekilde gerçekleşir. Hakîkî nema; bir malın ya tarım veya doğum gibi üreme yoluyla artması ya da ticari faaliyet sonucu değerlendirilmesidir. Hükmî nema ise; bir malda fiilen artış olmasa da nema özelliğinin potansiyel olarak bulunmasıdır. Altın, gümüş ve para cinsi mallarındaki hükmî artış, tedavül veya tasarruf yoluyla gerçekleşir.³³⁰

Artma ve gelişme manasına gelen “nemâ”, zekât kelimesinin sözlükteki anlamıdır. Ancak zekât kavramı, artan ve gelişen maldan çıkarılan paya da denir. “Zekât verin” emrinin gerçekleşmesi için artıcı mallarda nisaba malik olmak gerekir.³³¹ Zekâtın anlamı olan gelişme, gelişen mallarla sağlanır. Ticaretle kâr sağlamayı istemenin nema sayılması, gelir artışına sebep olduğu içindir. Zekât kelimesiyle nema kavramı arasındaki bu anlam ilişkisi, nema niteliği taşımayan mallardan neden zekât alınmadığını da açıklamaktadır.³³² Zekâtın her yıl tekrarlanması artmanın yenilenmesinden dolayıdır. Çünkü nema belli bir sürede gerçekleşir; artmanın yenilenmesi ile zekâtın farz olması da tekrarlanır.³³³

Öte yandan Hanefîler tarafından ayrı bir şart kabul edilerek “havâic-i asliyye” olarak adlandırılan temel ihtiyaç mallarının çoğu, cumhur ulemaya göre nema özelliği taşımayan mallar kapsamına sokularak zekâta tâbi tutulmamıştır. Buna göre ihtiyaç için kullanılan araba, oturlan ev, evdeki eşyalar, meslek kitapları, meslekî araç-gereçler, demirbaş eşyalar ve benzer nitelikli mallardan zekât vermek gerekmez.³³⁴ Bu yüzden kişinin kendisinin ve bakmakla mükellef olduğu aile bireylerinin ihtiyaç duyduğu gerekli bir yıllık gıda maddeleri ve giyecekler zekâta tâbi tutulmadığı gibi ihtiyaç için kullanılan ev, binek ve eşyalardan zekât verilmez.

İhtiyaç dışında sahip olunan ev ve araba gibi mallar da aynı şekildedir. Bunlar hakikaten artmadığı gibi yıpranma ve eskime sebebiyle hükmen de artmaz. Bu tür mallar zaman içinde bazen değer kazanır, bazen değer kaybeder, ama yıpranma ve eskime süreklidir. Hâlbuki altın, gümüş gibi mallarda yıpranma yok denecek kadar

³³⁰ Erkal, “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 549; Bilmen, **Hukukî İslâmîyye Kamusu**, IV, 76.

³³¹ İbnü’l-Hümâm, **Fethü’l-Kadîr**, II, 153.

³³² Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 394-395; Erkal, “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 550.

³³³ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 2), 150, 190.

³³⁴ Orhan Çeker, “Havâic-i Asliyye”, **DİA**, İstanbul, 1997, C: XVII, s. 505-506.

azdır ve zaman faktörü nema sebebi olabilir. Fazla olan ev ve araba ya kiraya verme ya da satma amacıyla elde bulundurulduğu için, bunların vergisi gelirlerinden alınır.

2.1.1.2.2. Malın Tam Mülkiyette Olması

Mükellefin zekâtla sorumlu olması için her şeyden önce ilgili mallara tam mülkiyetinin gerçekleşmesi yani bu mallara sâhip olunması gerekir. Zekâtın alınmasına dair zikredilen âyette³³⁵ “*mallarından sadaka al*” denilerek malın kişiye aidiyetinin altı çizilmektedir. Yine “*mallarında sâil ve mahrûm yani ihtiyacını söyleyen ve söyleyemeyenler için malum (belirli) bir hak vardır*” âyetlerinden³³⁶ de anlaşıldığı üzere “malın sahibi olma” zekât için gerekli bir şarttır.

Hanefilere göre malda mülkiyet, mülkiyetle birlikte zilyed yani malın elde bulunmasıdır. Dolayısıyla bir kişi eline geçmemiş bir mala sahip olsa zekât vermesi gerekmez. Aynı şekilde dımar maldan³³⁷ yani mülkiyetin aslı baki olmakla beraber fiilen faydalanma imkânı bulunmayan maldan da zekât verilmez.³³⁸ Mâlikîlere ve Şâfiîlere göre de zekât verilecek malda aranan mülkiyet şartı, kişinin malik olduğu malda mülkiyetin aslının bulunması ve tam tasarruf yetkisine sahip olmaktır.³³⁹ Hanbelîlere göre ise mülkiyet, kişinin elinde bulunan malın aslına malik olması, malda başkasının hakkının bulunmaması, malda istediği şekilde tasarruf yetkisine sahip olup maldan sadece kendisinin yararlanmasıdır.³⁴⁰ Bu tanımlardan anlaşıldığı üzere elde bulunmayan ve ele geçeceği umulmayan mallar zekâta tâbi değildir.

Buna göre sahibi belli olmayan mallar, hayır kuruluşlarının malları ve herkesin kullandığı devlete ait çeşitli mallar zekâta tâbi değildir. Aynı şekilde, hırsızlık, gasp, rüşvet, faiz gibi haram yollarla kazanılan mallar da zekâta tâbi

³³⁵ Tevbe, 9/103.

³³⁶ Zâriyât, 51/19; Meâric, 70/24-25.

³³⁷ Dımar mal; sahibi tarafından değerlendirme ve faydalanma imkânı bulunmayan maldır. Çünkü sahibinin malı üzerinde hâkimiyeti kaybolmuş ve kendisine döneceğinden ümit kesilmiştir. Ele geçirilmesi umulmayan kayıp veya batık mal, gasbedilen mal, inkâr edilen delilsiz alacak gibi. Bkz. Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 67-68; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 78.

³³⁸ Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi*, II, 389-391; İbn Âbidîn, *Reddû’l-Muhtâr*, III, 174, 183-185.

³³⁹ Derdîr, *Şerhu’s-Sağîr*, I, 588, 622-623, 647; Nevevî, *el-Mecmû’*, V, 222-226.

³⁴⁰ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, IV, 272-275.

olmaz.³⁴¹ Bilakis bu tür haram yollarla kazanılan malların hayır beklentisi olmadan tamamen elden çıkarılarak tövbe edilmesi gerekir.

Mala sahip olma şartı, verilen borcun geri alınması meselesinde de gündeme gelmektedir. İslam Hukukuna göre alacağın zekâtı, kuvvetli ve zayıf alacak şekilde iki bölümde incelenir. Kuvvetli alacak (deyn-i kâvî); borç verilmiş paralar ve ticaret mallarından doğan alacaklardan tahsili kesin olanlardır. Borçlu borcunu kabul ediyor ve ödeme gücü varsa bu tür alacakların her yıl zekâtlarının verilmesi gerekir. Zayıf alacak (deyn-i dâif); tahsil edilme ihtimali düşük alacaklardır. Borçlu ödeme güçlüğü içinde ise veya ödemeyi kabul etmiyorsa bunların zekâtları alacak tahsil edildikten sonra verilir.³⁴²

Fakat bu konunun yeniden gözden geçirilmesi gerekli kılan bazı sebepler bulunmaktadır. Öncelikle ilgili âyette³⁴³ altın ve gümüşü biriktirip de infak etmeyenlerden bahsedildiği için bunlar biriktirildiği takdirde zekât gerekir, borç verildiğinde ise biriktirme söz konusu olmadığından zekât gerekmez. Diğer bir deyişle zekât, duran malları vergilendirdiğinden borç verildiği takdirde vergilendirme sebebi ortadan kalkmaktadır. Yine borç verilen mal elden çıktığında menfaati başkasının eline geçer yani borç veren kişi o maldan ne yararlanabilir ne de onunla ilgili tasarrufta bulunabilir. Bu durumda hem tam mülkiyetten söz etmek mümkün değildir hem de mal, borç veren kişi için artma özelliğini yitirmektedir.³⁴⁴ Nitekim rehin verildiğinde, mal sahibi zekâtla yükümlü olmaz. Benzer şekilde vakıf malları da zekâta tâbi değildir. Bunun yanı sıra kaynaklarda alacağa zekât gerekmediğine dair görüş ve rivâyetler mevcuttur.³⁴⁵ Ayrıca kişi borç vermekle malının başkası tarafından belli bir süre kullanmasına müsaade ederek toplumda ihtiyaç duyulan

³⁴¹ Erkal, “Zekât”, **DİA**, XLIV, 198. Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 139-142.

³⁴² Zekât nisabının beşte birinden azı zekâtan muaftır. Kuvvetli alacakta nisabın en az 1/5 i tahsil edilmeli, orta dereceli alacakta nisab miktarı kadar tahsil edilmeli, zayıf alacaklarda tamamen tahsil edilip üzerinden bir sene geçmelidir. Bkz. Bilmen, **Hukuku İslâmiyye Kamusu**, IV, 113-114; Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 380.

³⁴³ Tevbe, 9/34.

³⁴⁴ Mâlikîler borç verilen malın zekâtı olmadığını söylerken delil olarak nâmi mal olmamasını ileri sürerler. Bkz. Ebû Ferec Abdurrahman b. Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed b. Kudâme el-Makdisî, **eş-Şerhu'l-Kebîr ale'l-Mukni'**, 14 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1972, C: II, s. 443-444.

³⁴⁵ Ebû Ubeyd, **Kitâb'ül-Emvâl**, 431 (no: 1227-1232), 437 (no: 1257); Kardâvî, **a.g.e.**, I, 143. İkrime ve Atâ'nın Abdullah b. Ömer (r.a) ve Aişe'den (r.anha) naklettikleri “Deynde (alacak/verecekte) zekât yoktur” şeklindeki rivâyet için bkz. Beyhakî, **Sünenü'l-Kübrâ**, VIII, 240 (no: 7702).

önemli bir görevi yerine getirmektedir. Bu yüzden kanaatimize göre borç verilen maldan zekât alınmaması gerekir. Bu aynı zamanda borç vermeyi de teşvik edecektir.

2.1.1.2.3. Malın Nisab Miktarına Ulaşması

Zekâta tâbi mallarda aranan şartlardan birisi de malın dinen zenginlik ölçüsü kabul edilen belirli bir nisab³⁴⁶ miktarına ulaşmasıdır. Mal sahiplerinin mallarının bir kısmından sadaka/ zekât alınmasının emredildiği âyette³⁴⁷ “bir kısmı(ndan)” anlamına gelen “من-min” cer harfinin kullanımı, mananın “mallarının tamamından zekât al” şeklinde olmadığına dikkat çekmektedir. Bir de ilgili âyetlere göre³⁴⁸ zenginliğin fazla mala sahip olma şeklinde ifade edilmesi, zekât mükelleflerinin mallarının belli bir nisaba ulaşması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yine bir âyette³⁴⁹ neyi infak edecekleri sorusunun cevabında gelen “afv” tabiri, belli bir nisab olması gerektiğine delil olmaktadır. Bu nisabın da bir ailenin bir yıllık ihtiyacı kadar olduğu söylenilmektedir.³⁵⁰ Ayrıca Nebi (a.s) zekâtın varlıktan verileceğini beyan etmiştir.³⁵¹

Kur’ân’da doğrudan nisab kavramı geçmemektedir. Ancak “afv” kavramının ihtiyaçtan arta kalandan verme anlamı, nisabla da ilişkilendirilmektedir. Bu kavramın “zekât” anlamı da içerdiğine dikkat çekilerek “afv, ihtiyaç dışında kalan fazla mal anlamında ise bununla zekâtın kastedilmesi caizdir. Zira zekât verecek kişinin yanında, ihtiyaç fazlası ve onu zengin kılacak miktarda mal olması gerekir ki, bu

³⁴⁶ Zengin olmanın asgari sınırı veya asgari zenginlik ölçüsü denilebilecek nisab, zekâta tâbi mallar için; gümüşte 200 dirhem (595 gram), altında 20 dinardır (85 gram). Hayvanlarda ise 5 deve, 30 sığır, 40 koyundur. Toprak ürünlerinde 5 veskdir. Bu da buğdayda yaklaşık 653 kg’dır. Bkz. Buhârî, **Zekât**, 32, 38; Ebû Dâvud, **Zekât**, 5.

³⁴⁷ Tevbe, 9/103.

³⁴⁸ “Fadl” kelimesinin zenginliğin tarifinde önemli bir yer tuttuğuna işaret eden bazı âyetler için bkz. Bakara, 2/198, 268; Âli İmrân, 3/170-171, 174, 180; Nisâ, 4/32, 37, 54, 173; Mâide, 5/2; Tevbe, 9/28, 59, 74-76; Yûnus, 10/107; Hûd, 11/3; Nahl, 16/14, 71; İsrâ, 17/12, 66; Nûr, 24/22 32-33, 38; Neml, 27/16; Kasas, 28/73; Rûm, 30/23, 46; Fâtır, 35/12, 30; Câsiye, 45/12; Fetih, 48/29; Cum’a, 62/10; Müzzemmil, 73/20; Haşr, 59/8.

³⁴⁹ Bakara, 2/219.

³⁵⁰ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 157.

³⁵¹ “Yüksek (veren) el, alçak (alan) elden hayırlıdır. Sadaka vermeye nafakası üzerine farz olanlarla başla. Sadakanın en hayırlısı zenginlikten verilir”. Bkz. Buhârî, **Zekât**, 18; Müslim, **Zekât**, 97; Tirmizî, **Zühd**, 32. Abdullah b. Mesud’dan (r.a) nakledilen rivâyet ise şöyledir: “Kim muhtaç olmadığı halde insanlardan bir şey isterse kıyamet günü dilenciliğin bir belirtisi olarak yüzünde tırnak izi ve yara bere bulunduğu halde gelir. “Ey Allah’ın Rasûlü (s.a.v) zenginliğin ölçüsü nedir?” diye soruldu. Rasûlullah, “Elli dirhem gümüş veya o değerinde altın” buyurdu.” Bu, dilenmeyi haram kılan miktardır. Bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 24; Tirmizî, **Zekât**, 22.

maldan zekât verilebilsin”³⁵² denilmektedir. Ayrıca “afv” kavramının Bakara sûresindeki âyette artma anlamına geldiği düşünülerek ilgili diğer âyette³⁵³ de insanlardan vergi alırken zorluk ve sıkıntı vermeyecek şekilde ihtiyaçtan fazla olanın alınması olarak tefsir edilebileceği söylenmiştir.³⁵⁴ Bu bağlamda A’râf 199. âyette (خُذِ الْعَفْوَ) zekât almayı ifade ederken (وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ) ifadesi de öteden beri bilinen (örf) Allah’ın zekât farzının uygulaması emrini bildirmektedir.³⁵⁵

Sözlükte “asıl, kök, kaynak”³⁵⁶ anlamlarına gelen nisab, fıkıhta zekât gibi bazı görevlerin, hırsızlık haddi gibi bazı cezaların gerekliliğine işaret olmak üzere Şâri’ (kanun koyucu Allah) tarafından belirlenen miktardır.³⁵⁷ Nisab, zekâta tâbi mallarda zekâtın vacip olduğu miktardır.³⁵⁸ Nisab, ancak Şâri’nin emriyle yani nass ile belirleneceğinden rey ile belirlenemez.³⁵⁹

2.1.1.2.4. Malın Üzerinden Bir Yıl Geçmesi

Zekâta tâbi malda aranan şartlardan biri de nisaba ulaşan malın üzerinden bir kamerî yılın (354 gün) geçmesidir. Nebi’den (a.s) nakledilen bir rivâyette³⁶⁰ bu husus dile getirilmektedir. Fakihler, Nebi (a.s) ve Raşid Halifeler devirlerindeki zekât uygulamalarından hareketle para (altın, gümüş vb.), ticaret malları ve hayvanlarda zekâtın farz olması için yıllanmayı (havalânü’l-havl) şart koşmuşlardır. Toprak ürünlerinin zekâtı hasat zamanı ödeneceğinden onlarda bu şart söz konusu değildir.

Çünkü tarım ürünleriyle ilgili olarak Allah Teâlâ zekâtının hasat gününde verilmesini emretmektedir:

“Çardaklı, çardaksız bahçeleri, yemesi farklı hurmaları ve ekinleri, birbirine benzeyen ve benzemeyen zeytinleri ve narları var eden O’dur. Bunlar ürün verince

³⁵² Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, I, 400.

³⁵³ A’râf, 7/ 199. A’râf, 7/ 95’te ise fiil olarak “mal ve nüfusça çoğaldılar” şeklinde geçmektedir. Bkz. Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, IV, 83-84.

³⁵⁴ Yazır, *a.g.e.*, IV, 193.

³⁵⁵ Cessâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, I, 400; Tuğ, *İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, 56.

³⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, XIV, 157.

³⁵⁷ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye Kamusu*, IV, 76; Erkal, “Zekât”, *DİA*, XLIV, 199.

³⁵⁸ Hammâd, *İktisadî Fıkıh Terimleri*, 268.

³⁵⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, I (cüz: 2), 182.

³⁶⁰ “Üzerinden bir yıl (kamerî) geçmedikçe zekât yoktur.” Bkz. İbn Mâce, *Zekât*, 5.

*ürünlerinden yiyin. Hasat gününde de hakkını/ zekâtını verin. Sakın saçıp savurmayın. O saçıp savuranları sevmez”.*³⁶¹

Toprak ürünlerinde zekâtın hasat zamanı verilmesinin sebeplerinden biri bazen yılda birden fazla ürün alınması da olabilir. Bu âyet, dolaylı olarak diğer zekâta tâbi mallarda da bir ödeme zamanının olduğuna işaret etmektedir. Maden, su ürünleri ve defineler de yerden çıkmaları sebebiyle toprak mahsulleri gibidir. Ancak yerden çıkma(rı) ürünlerin nemalanmak için bir yıl gibi bir süreye ihtiyacı olmadığından bunların zekâtı çıkarıldığında verilir. Ayrıca su ürünlerinin toprak mahsulleri gibi bozulma riski de vardır.

Hanefilere göre bir malda zekâtın farz olabilmesi için o malın hem sene başında hem de sene sonunda nisaba ulaşmış olması şarttır, sene içindeki malın azalma ve artması dikkate alınmaz. Ekin ve meyvelerde bu şart aranmaz. Çünkü tarım ürünlerinde mahsul ortaya çıkıp kendisinden faydalanma mümkün olunca bekletilerek bozulmasına müsaade edilmez.³⁶² Mâlikîler, Şâfiîler ve Hanbelîler de define, maden, ekin ve meyve hariç altın, gümüş, ticaret malları ve hayvanlar nisaba ulaştığında zekâtın gerekmesi için tam bir senenin geçmesini şart koşmuşlardır.³⁶³

Ayrıca müstefad (sonradan kazanılan) mallardan aynı cins olan hayvan yavruları ve ticari kârlar yıl konusunda ittifakla aslına ilave edilir. Hanefîler’e göre bunların dışındakiler de nisaba ilave edilerek zekâtları verilir. Buradaki amaç, elde edilen her yeni malın yılını hesap etmek zor olduğu için mükellefe kolaylık sağlamaktır. Cumhura göre ise her yeni kazanılan mal için yeni bir yıl hesaplanır. Bu hem adaletin gereği hem de mülkiyetin yenilenmesinden dolayıdır.³⁶⁴

Toprak mahsulleri dışındaki mallarda, elde edilmelerinden sonra bir bekleme süresinin şart koşulması birkaç sebepten ötürü olabilir. Biri malın çoğalıp zekât verilecek hale gelmesi, diğeri infak edilen şeylerin “afv” olması yani kolaylıkla verilmesidir. Bir diğeri ise altın ve gümüşü infak etmemenin cezayı gerektirmesi,

³⁶¹ En’âm, 6/141.

³⁶² Zuhaylî, **İslâm Fıkı Ansiklopedisi**, III, 259.

³⁶³ Derdîr, **Şerhu’s-Sağîr**, I, 590; Nevevî, **el-Mecmû’**, V, 234; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 14, 73-79.

³⁶⁴ Zuhaylî, **a.g.e.**, III, 261.

bekletilmesi değil Allah yolunda harcanmamasıdır. Dolayısıyla hem çoğalması hem de kolaylıkla verilmesi için malın üzerinden bir yıl geçmesi makul bir süredir.

2.1.1.2.5. Malın Borç Karşılığında Olmaması

Zekâta tâbi olan bir malın borç karşılığı olmaması gerekir. Mükellef, zekât nisabına ulaşan veya onu da aşan bir miktarda borçlu olduğu zaman ona tekabül eden malında zekât farz olmaz. Ancak nisab miktarını düşürmeyecek bir borç, bu durumdan istisnadır. Zekât mükellefi olan kişi, sahip olduğu varlık ve kesin alacaklardan borçlarını düşerek vereceği zekâtı hesaplar.

Borcun zekâtı düşürmesi hususunda mezhepler arasında görüş farklılıkları bulunmaktadır. Bu ihtilafın sebebi, zekât ibadet midir yoksa fakirlerin zenginlerin malındaki hakkı mıdır noktasından kaynaklanmaktadır. Şeriatın amacına uygun olan ise borçlunun zekâtla mükellef olmamasıdır.³⁶⁵ Hanbelîlere göre bütün mallarda, Hanefîlere göre tarım ürünleri dışındaki mallarda, Mâlikîlere göre sadece altın ve gümüş ile ticari mallarda borçlu olmamak şarttır. Şâfiîlere göre ise borçlu olmama, zekâtın farziyetinin şartlarından değildir. Zekât malın kendisi, borç ise zimmetle ilgili olduğundan bunların biri diğerine engel teşkil etmez.³⁶⁶ Mâlikîlerde borcun altın ve gümüşün zekâtını düşürmesi ancak bunların yerini tutacak başka ticari malının bulunmaması durumundadır. Yemin, zıhar ve oruç keffâretleri ile hac ve umrede vacip olan hedy kurbanı borçları ise zekâtı düşürmez. Hanefîlerde alacaklı tarafından istenilen borç ister zekât gibi ilahi olsun ister kefâlet gibi kul borcu olsun zekâtın farz olmasına engeldir. Fakat kullar tarafından talep edilmeyen adak, kefâret ve hac gibi ilahi borçlar zekâtın farz olmasına engel değildir.³⁶⁷

Modern bir ekonomide geleneksel zekât sisteminin gelir ve servet dağılımını düzeltme olasılığının düşük olduğu iddiası, gerek zekât sistemine giren servet ve gelir türlerinin bugün için çok az önem taşımasına gerekse zekât oranlarının düşük olmasına dayandırılmakta; zekâtın toplanıp dağıtılması konusundaki anlaşmazlıklar

³⁶⁵ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 245-247.

³⁶⁶ İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, III, 176-178; Derdîr, **Şerhu's-Sağîr**, I, 589; Nevevî, **el-Mecmû'**, V, 226-228; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 266-268. Mâlikîlerin görüşü açık-gizli mal ayırımından kaynaklanmakta olup onlara göre borç, ancak gizli malların zekâtına engel teşkil etmektedir. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, I, 164-165.

³⁶⁷ Zuhaylî, **İslâm Fıkhi Ansiklopedisi**, III, 262-263.

da bazıları tarafından sistemin uygulanmasına engel olarak görülmektedir.³⁶⁸ Konuyla ilgili anlaşmazlıkların uygulamayı engellediği hususunda haklılık payı olsa da zekât mallarının vergilendirilmesiyle gelir ve servet dağılımının düzeltilmesinin pek de mümkün görülmemesi kabul edilebilecek bir iddia değildir. Bundan sonraki bölümde bazı açılardan zekât malların iktisadi değerlendirilmesi ele alınacaktır.

2.1.1.3. ZEKÂT MALLARININ İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1.1.4. Çeşitleri Açısından

Öncelikle ilgili âyette “*onların mallarından sadaka al*”³⁶⁹ denilerek bir kısmı anlamına gelen “min” harfi ceri (den-dan edatı) kullanılmak suretiyle zekâtın bazı mallardan ve onların da bir kısmından alınması gerektiğine işaret edilmektedir. Ayrıca iktisadi açıdan neden bu malların seçildiği de önem arz etmektedir. Aşağıda adı geçen zekâta tâbi mal çeşitlerinin iktisadi özellikleri sırasıyla değerlendirilecektir.

Kur’ân’da altın ve gümüşün kasalarda biriktirilip Allah yolunda infak edilmemesi yerilmekte ve böyle yapanların can yakıcı bir azaba duçar olacakları belirtilmektedir.³⁷⁰ Bu mallar, maden olmanın yanı sıra o dönemlerde daha çok para olarak kullanılmaktaydı. Bugün için bile altın hâlâ para olarak basılan ve külçe halinde dökülen önemli bir servet biriktirme ve yatırım aracıdır. Günümüzde altın ve gümüş yerine kullanılan kâğıt para vb. varlıklar da biriktirilmesi, değer biçilmesi ve mübadele aracı olması sebebiyle para olma özelliğine sahiptir. Ekonominin temel mübadele aracı olan ve sürekli dolaşımda olması gereken paraların, biriktirildiği takdirde bunun bir bedeli olarak zekâta tâbi tutulduğu düşünülebilir. Böylece servetin belli ellerde birikmesi ve sahibinin elinde sömürü aracı olarak kullanmasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir, denilebilir. Zekâtın yıldan yıla parayı azaltması da onu yatırıma yönlendiren önemli bir faktördür.

³⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Kuran, **İslam’ın Ekonomik Yüzleri**, 44-46, 191-192, 195-196.

³⁶⁹ Tevbe, 9/103.

³⁷⁰ Tevbe, 9/34.

Para kadar önemli diğ er bir mal çeşidi de ticaret mallarıdır. Ticaret, k ar etme ve zengin olma yollarının başında gelmektedir. Böyle bir kazanç yolu bulanların mallarının bir kısmıyla ihtiyaç sahiplerini faydalandırması veya sahip oldukları imkânlarını belli ölçülerde kamu yararına harcamaları, yine servetin belli ellerde birikimini engellemenin yanında toplumdaki mali dengelerin sağlanması açısından üzerinde durulması gereken önemli bir noktadır.       Kur’ân’da³⁷¹ hem kazanılan mallardan hem de yerden çıka(rıla)nlardan (hayra) harcanması emredilmektedir.

Tarım  r nlerinin zekâtından bahseden başka bir  yet³⁷² bulunduğu için “...yerden çıkardıklarımızdan harcayın” âyetinden öncelikle define, maden ve su ürünleri anlamak daha makul gözükmektedir. Özellikle maden ve su ürünlerinin günümüzde de servet edinme yollarından biri olması ve ekonomi için hayati önem taşıması sebebiyle zekâta tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır.

Bütün hayvanların değil ama belli cins hayvanların zekâta tâbi olması, bu malların aslen kendi cinsinden verilmesi durumunda insan yaşamı için gerekli olan temel gıda ihtiya ının bir kısmını giderme şeklinde açıklanabilir. Bununla birlikte çalıştırılan ve yılın büyük bölümünde bakım gerektiren hayvanlara zekât düşmemesi, hayvancılığı geliştiren veya teşvik eden bir kural olduğu kadar aynı zamanda  dil vergi sistemi açısından da önemli bir muafiyettir.

Tarım  r nleri de hayvanlar gibi insanoğlunun yaşamını sürdürebilmesi açısından gerekli temel ihtiyaç mallarıdır. Ancak bu ürünlerdeki 1/10’luk zekât oranı diğ er zekâta tâbi mallardaki 1/40’tan farklı olarak daha yüksektir. Bunun sebebi az bir emeğe karşılık toprağın bereketiyle çok kazanç sağlanması kaynaklanmış olmalıdır. Gerçi bu, durum ve şartlara göre değişebilmektedir. Eğer emek ve masraf varsa bu oran 1/20’ye düşmektedir. Hemen zekât verileceği için depolama ve nakliye masrafı olmaması, bir sebep olabileceği gibi ekilip biçilen toprağa vergi verilmemesi de diğ er bir sebep olabilir. Definelere gelince, bu mallarda insan emeği olmadığı için ganimet gibi düşünülmüş -savaşta ana amaç ganimet almak değil düşmanı yenmektir- ve vergi oranı 1/5 olmak üzere yüksek tutulmuş olabilir.

³⁷¹ Bakara, 2/267.

³⁷² En’ m, 6/141.

2.1.1.5. Özellik ve Şartları Açısından

Kur'ân'da adı geçen zekât mallarına bakıldığında bunların artma özelliği olan mallar olduğu görülmektedir. Artma manasının zekât kelimesinin bünyesinde de var olması ve ilgili âyete göre zekât verenlerin mallarını artırması dolayısıyla piyasaların bu şekilde gelişmesi bu düşünceyi desteklemektedir.

Zekâtın zirai ürünler, hayvanlar ve ticaret malları gibi hakikaten çoğalan veya altın, gümüş, her türlü para ve madenler gibi hükmen artma özelliği olan mallardan verilmesinin istenmesi, zekât ödemedeki mükellefe hiçbir şekilde yük getirmemesi açısından adil bir düzenleme olduğu söylenebilir. Allah bu özellikteki mallardan bir kısmının toplumun yararı için verilmesini emretmektedir. Bu tür mallardan zekât alınmasının muhtemelen en önemli gerekçesi, çoğalarak biriken servetin belli ellerde toplanmasını engellemektir. Mal artıcı olsa bile ihtiyaç kısmından zekât alınmaması da yine mükellefi sıkıntıya sokmama adına getirilmiş önemli bir muafiyet sayılabilir.

Artma özelliği olmayan araba, ev, eşya, meslek araç-gereçleri ve demirbaş eşyalar gibi mallardan ihtiyaç için kullanılsın ya da kullanılsın zekât alınmaması ise son derece önemli bir husustur. Bu malların zaman içinde fiyatının artması bunlardan zekât alınması gerektiği fikrini akla getirmekte ve sorgulanmasına sebep olmaktadır. Ancak bu özellikteki mallarda değer artışı olsa bile yıpranma da söz konusudur; tamir ve tadilatları ağır masraflara yol açmaktadır. Bu yüzden bu mallardaki değer artışının değer kaybına denk olduğu söylenebilir. Hakikaten veya hükmen artma özelliği olmayan bu mallar, ancak ticari mal olarak alınıp satıldığında zekâta tâbi olur. Ayrıca zekâta aslolan maldan verilmesi olduğundan bu tür malların bir kısmının bölünüp verilmesi mümkün olmayacağı için bunlar, otomatik olarak zekâta tâbi mallar kapsamına giremez. Örneğin 10 kilo ürünün bir kilosu verilebilir ama bir evin bir odası bölünüp de verilemez.

Zekât mallarıyla ilgili şartlara bakıldığında bunların başında mal üzerinde tam mülkiyetin bulunması yani malın sahibi olma şartı gelmektedir. Bu, zekât alınmasını meşru kılan temel kuraldır. Çünkü zekâtın ödenebilmesi için malın elde bulunması gerekir. Başka bir deyişle kişinin zekât borcunu ödeyebilmesi, malın varlığıyla mümkün olur. Aksi takdirde zekât ödemek için borçlanma zaruri hale gelebilir. Bu

da mükellef açısından zor bir durumdur. Zekâta aslanan, mal cinsinden ödenmesidir. Mükellefin elinde para olmasa bile mal bulunacağı için mal cinsinden ödeme yapılması, zekâtın toplanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Zekât malının değerinin para cinsinden ödenebilmesi ise malın bir yerden diğerine nakli ve saklanıp muhafazasındaki güçlükleri aşmak amacıyla caiz görülmüştür. Bugün de nakit para sıkıntısının çekildiği hallerde veya para cinsinden ödenemediği durumlarda zekât mal olarak ödenebilir. Her hâlükârda zekâtın verilebilmesi için gerek mal olarak gerekse mal satılmışsa kıymetinin nakit olarak mükellefin elinde bulunması mecburiyeti vardır. Bu da zekât ödeme konusunda mükellefi sıkıntıya sokmaması açısından kayda değer bir husustur.

Zekâtın temel ihtiyaçlardan alınmaması hatta belli bir zenginlik ölçüsüne geldikten sonra yükümlülüğün başlamasının, mükellefi sıkıntıya sokulmaması adına, oldukça önemli bir uygulama olduğu söylenebilir. Böyle bir seviye belirlemesi, toplumun alt katmanlarını koruyan ve onların daha üst katmanlara çıkmasına imkân tanıyan bir uygulamadır. Ancak nisab daha önce bahsedildiği üzere öyle yüksek bir miktar olmadığı için rahatlıkla ulaşılabilecek bir seviyedir ve birçok kişi kolaylıkla bu kapsama girmektedir. Bunun yanı sıra Kur'ân'da zekât vermek için çalışmanın teşvik edilmesi de mükellef sayısını artırmaya yönelik bir emirdir.³⁷³

Üzerinden bir yıl geçme şartı hem mükellefin hem de zekât toplayanın ne zaman ve ne kadar ödeme yapacağını veya tahsil edeceğini tahmin edebilmesine imkân veren önemli bir kolaylıktır. Bir de hayvanlar, para ve ticaret malları gibi % 2,5 zekâta tâbi mallarda çoğalmayı mümkün kılacak bir zamanın geçmesini veya azalacaksa da bunun ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Borcun zekât nisabından düşülmesi ise diğer vergi sistemlerinde bulunmayan fakat tamamen mükellefin yararına ve onu koruyan bir özelliktir. Zira borçlu olma, miktarına bağlı olarak hem kişiyi iktisadi anlamda zora sokan hem de zenginliğe engel bir durumdur.

³⁷³ Müminûn, 23/6.

2.1.1.6. Üretimden Alınması Açısından

Kur'ân, gelir artışının (iktisadi büyümenin) temeline tasarruf değil harcamayı (fazla gelirin infak edilmesini) koyduğu için, zekâtın bir taraftan toplumda servet ve mülkiyetin yaygınlaşmasının en önemli aracı, diğer taraftan servetin belli ellerde birikmesini engellemenin de en önemli reçetesi olduğu dile getirilmektedir.³⁷⁴ Dolayısıyla zekât mallarıyla ilgili üzerinde durulması gereken en önemli husus; zekâtın artan servet ve meydana gelen gelirlerden alınmasının gerekliliğidir ki bu, hem sermaye sahiplerinin diğerleri üzerindeki hâkimiyetini sınırlandırır hem de onlara toplumun ihtiyaçlarını karşılama görevi yükler. Böylece gelir yeniden dağıtılarak, gelir dağılımındaki adalet sağlanır.

İslam hukukunda vergi, üretimden ve üreyen maldan alınır. Tüketimden vergi alınmadığı³⁷⁵ gibi üretim araçlarından da vergi alınmamaktadır. Üretim aracı sayılan sabit ya da duran sermayeden de (çoğunluğa göre) vergi alınmaz.³⁷⁶ Çünkü zekât varlık vergisidir; ya hayvan, ürün ve ticaret malları gibi bizzat ya da altın, gümüş gibi hükmen artan mallarda ihtiyaç fazlası belirli bir miktara (nisaba) ulaştığı zaman yine belirli oranlarda ödenir.

Zekât, tüketiciden değil üreticiden ürettikten sonra alınır. Günümüzde ise tüketim aşamasına gelmiş mallara varıncaya kadar hemen hemen her şeyden vergi alınmaktadır. Bu durumda vergi yükü genelde dar veya orta gelirliilerin üzerine yığılmaktadır. Örneğin asgari ücretten, işçi ücretlerinden, temel tüketim mallarından vergi alınması, aslında destek verilmesi gereken kesimlerden tam tersi vergi alınarak daha da sıkıntıya sokulmasına yol açmaktadır.

Zekâta tâbi olmayan malların başında fiziki üretim araçları gelmekte, bu da arz yönlü ekonomiyi dolaylı olarak teşvik etmektedir.³⁷⁷ Üretim sermayesine tanınan

³⁷⁴ Veli Sırım, “Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslam Ekonomisinde Zekâtın Yeri”, **Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, C: IV, Sayı: 1, 2018, s. 110, 113, 117.

³⁷⁵ Eskicioğlu, **İslam Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü'l-Haracı**, 103; **İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi**, 38.

³⁷⁶ Ahmet Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, İstanbul, Kitabevi, 2005, s. 135.

³⁷⁷ Sırım, **a.g.m.**, 110, 117.

bu muafiyet daha çok işyeri açılmasına ve işyerlerinin genişlemesine imkân verir. Bu da daha çok istihdam anlamına gelir.³⁷⁸

2.1.1.7. Üretim Faktörleri Açısından

Üretim faktörlerinden zekât alınıp alınmadığına bakılacak olursa şöyle bir tabloyla karşılaşılmaktadır: Üretim faktörlerinden sermaye ve ticari mallar, zekât olarak vergilendirilirken emek ve toprağın vergilendirilmediği düşünülebilir. Sermaye ve ticari malların vergilendirilmesi, servetin belli ellerde toplanmasını engellemek içindir. Ayrıca sermayeden faiz geliri kazanmak yasaktır. Girişimcinin kazancı olan kârdan da vergi verilir. Emeğin vergilendirilmemesindeki amacın, gerek kendisine değer verildiğini göstermek,³⁷⁹ gerekse bir taraftan ücreti düşürmeden emek sahibini/ işçiyi korumak, diğer taraftan işverenin vergi yükünü hafifleterek istihdamı artırmak olduğu söylenebilir. Toprakta vergi alınmaması da toprağın üretim kaynağı olmakla birlikte artıcı mal kabul edilmemesinden kaynaklanmaktadır. Toprakta yetişen ürünlerin ise vergiye tâbi olduğu bildirilmektedir.³⁸⁰ Toprak kiraya verildiğinde de elde edilen gelirden zekât verilmesi gerekir.

³⁷⁸ Yeniçeri, **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 627.

³⁷⁹ İslam'a göre emek, temel üretim faktörü kabul edilir ve kul hakkı emeği ön planda tutan bir zihniyeti beraberinde getirmektedir. Bkz. Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, 135, 163.

³⁸⁰ “Aslı zekâta tâbi olmayanın, gelir ve üretimi zekâta tâbidir” genel kuralına göre “toprağa göre ürün arıya göre bal, sâimeye göre süt, tavuğa göre yumurta, ipek böceğine göre koza.” zekâta tâbidir. Bkz. Akyüz, **Zekât**, 449.

2.2. HARCAMA KALEMLERİ VE BUNLARIN İKTİSADİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de birey ve toplumların önemli ihtiyaçlarını karşılayabilecek ve onları iktisaden geliştirebilecek nitelikte olan zekâtın harcama kalemleri, uzun yıllardan beri neredeyse sadece fakirlik probleminin çözümü olarak sunulmaktadır. Hâlbuki Allah, tüm harcama kalemleriyle ilgili olarak Tevbe 60. âyetini şu ifadelerle bitirmiştir: “...*Bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Allah daima bilen ve kararları doğru olandır*”. Dolayısıyla bu ana başlık altında harcama kalemlerinin hepsinin tanım ve kapsamaları ile hükümlerinin devamlılığı araştırılarak gerek ilgili âyet ve rivâyetler gerekse ilgili görüşler incelenmek suretiyle iktisadi açıdan hangi sorunların hal çaresi olabileceği ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

2.2.1. HARCAMA KALEMLERİ/ SARF YERLERİ

Zekâtın harcama kalemleriyle ilgili detaylara geçmeden önce Medine döneminde zekâtın sadaka kelimesiyle de ifade edildiğini, hatta toplanması ve dağıtılmasından bahsedilirken özellikle sadaka kelimesinin kullanıldığını tekrar vurgulamak gerekebilir. Bu kelimenin tercih edilme sebebi, hem Müslümanların artık kendilerine ait bir devletlerinin olmasından ötürü zekâtın kurumsallaşması, hem de zekât olarak bilinen İslami verginin din ayrımı olmaksızın devlete sadakati bildiren bir vergi olarak alınmaya başlamasıdır.³⁸¹

Kur’ân’da zekât mallarına dair değişik âyetlerde ve farklı bağlamlarda bilgi verilmesine karşın zekâtın harcama kalemleri tek bir âyette topluca anlatılmıştır. Allah Teâlâ zekâtın verileceği yerlerle ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: “*O sadakalar sadece; fakirler, miskinler, bu işte çalışanlar ve kalpleri ısıdırılanlar içindir. Bir de esirler, borçlular, Allah yolunda ve yolda kalanlar uğrunda harcanır. Bunlar Allah tarafından farz kılınmıştır. Allah bilir, doğru karar verir*”.³⁸²

³⁸¹ Kur’ân’da geçen zekât vermekle ilgili emirler Müslüman ve müminlere hitap ederken, sadakanın yani verginin alınıp belli kalemlere dağıtılmasıyla ilgili âyetlerde ise din ayrımı gözetilmemektedir. Detaylı bilgiler için birinci bölüme bakınız.

³⁸² Tevbe, 9/60.

Âyetin ifade tarzı, sekiz sınıfın ikiye bölünmesi gerektiğini göstermektedir. Çünkü fakirler, miskinler, sadaka işinde çalışanlar ve müellefe-i kulûb kelimelerinin başında mülkiyet ifade eden ل (lam) harf-i cerri bulunmaktadır. O yüzden zekâtın bir kısmı bunlara temlik edilir. Diğer dört sınıfı gösteren kelimelerin başında zarf anlamı içeren فى (fi) harfi cerri kullanılmıştır. Bu ifade de esirlere, borçlulara, Allah yoluna olanlara ve yolculara harcanmak üzere bir fon oluşturma gereğine işaret etmesi açısından dikkat çekicidir. Âyetin sonundaki ifade ise bu taksimatın Allah tarafından farz kılındığını ve yöneticilerin bu emre uymaları gerektiğini belirtmektedir.³⁸³

Allah'ın Elçisi Muhammed'e (a.s) bir adam gelip "Bana sadaka verir misin" deyince Rasûlullah (s.a.v) şöyle demiştir: "Allah, sadakalar konusunda ne bir nebinin ne de başkasının vereceği kararı kabul eder. Kararı kendisi vermiş ve sadakaları sekiz kısma ayırmıştır. Sen bunlardan birine girersen hakkını veririm". Yine zekât taksim ederken kendisine gelip pay isteyen güçlü iki kişiye yumuşak davranıp "Dilerseniz veririm, fakat zekâtta zenginin ve çalışabilecek gücü olanın payı yoktur" diyerek günahın verenden ziyade alana olduğuna işaret etmektedir.³⁸⁴

Zekâtın sarf yerlerinden ilk dört sınıfta temlik, son dört sınıfta ise maslahat (kamu yararı) prensibinin esas alındığı anlaşılmaktadır. Devletle irtibatı kopartılmış uygulama şekli, zekâtın zenginden fakire bir mal transferi şeklinde algılanmasına yol açsa da bu sadece sekizde ikilik bölüme tekabül etmektedir. Dolayısıyla zekât kamu otoritesinin elinde sadece fakirlikle mücadelede kullanılacak tek yönlü bir araç değil aksine kamunun en temel gider kalemlerini finanse eden çok yönlü bir araçtır.³⁸⁵

Ayrıca zekâtın harcama kalemlerinin ilgili âyette tek tek belirlenmesi, bir anlamda yöneticilerin bu konudaki istismarını önlemek içindir.³⁸⁶ Bir de bunların açıkça belirtilmiş olması, hem zekât vereceklere verdiği kişi ve kuruma güvenme ya da vermeden önce araştırma yapma gerekliliğini hem de zekât alacaklara hak edip etmedikleri noktasında bir sorumluluk yüklemektedir.

³⁸³ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 94-98; Bayındır, "Kur'ân'da Sadaka ve Faiz", **Bilginin Kaynağı Kitap ve Hikmet**, 9-10. Râzî, Kurtubî, Zemahşerî ve Abduh görüşleri için bkz. İsmail Yılmaz, **Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekât-Vergi İlişkisi**, 155-157.

³⁸⁴ İlgili rivâyetler için bkz. Ebû Dâvud, **Zekât**, 24.

³⁸⁵ Dumlu, "Kamu Harcamaları Açısından Zekât", **AÜİFD**, 249.

³⁸⁶ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 18-19.

Medine’de en son inen sûrede sadakaların harcama kalemlerinin net bir şekilde sayılması, ilgili âyet temelinde tartışmaya yer bırakmayan açık bir konu olmakla birlikte bazı açılardan birtakım soruları gündeme getirmektedir.³⁸⁷ Bu hususta ilk olarak cevaplanması gereken soru, bu âyet ininceye kadar “toplanan zekâtlar kimlere ya da nerelere veriliyordu” meselesidir. Âyette bu kalemlerinin açık olarak zikredilmesinden, zekâtın kurumsallaşmasıyla ortaya çıkan yeni sınıfların daha öncekilere eklenerek sarf yerlerinin nihai sınırlarının çizildiği anlaşılmaktadır. Bu kalemler içinde ilk defa geçen âmilîn ve müellefe-i kulûb bir kenara bırakılırsa fakirler, miskinler, esirler, gârimîn, yolcular ve fî sebîlillâh kalemlerinin bu âyetten önce de olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan fakirler³⁸⁸, gârimîn³⁸⁹ ve fî sebîlillâh³⁹⁰ kalemleri sadece Medine döneminde inen âyetlerde geçmektedir. Miskinler³⁹¹ hem Mekke hem de Medine’de inen âyetlerde her türlü harcama kaleminde öncelikle yer alan kimselerdir. Boyunduruk altında olanlar³⁹² diye tercüme edilen rakabe/ rikâb³⁹³, “esîr/ usârâ/ esrâ³⁹⁴ ve mâ meleket eyman³⁹⁵” kelime ve ifadeleri de gerek Mekke gerekse Medine’de inen sûrelerde yer almaktadır. Genelde yolcular diye anlam verilen ancak kapsamı bir hayli geniş olan ibnû’s-sebîl³⁹⁶ ise yine her iki dönemde yardım edilen önemli kalemlerden biridir. Kısaca miskinler, esirler ve yolcular

³⁸⁷ Sıddıkî, **İslam Ekonomi Düşüncesi** isimli kitabında zekâtın baştan sona yeniden ve dikkatli bir şekilde ele alınması gereken bir konu olduğunu söyleyerek zekâtla ilgili oranları ve harcanması ile tarım ürünleri ve madenlerin zekâtları gibi meselelerden bahsetmektedir. Bkz. M. Necâtullah Sıddıkî, **İslam Ekonomi Düşüncesi**, 77-84.

³⁸⁸ Bakara, 2/271, 273; Âl-i İmrân, 3/181; Nisâ, 4/6, 135; Tevbe, 9/60; Hacc, 22/28; Nûr, 24/32; Kasas, 28/24; Fâtır, 35/15; Muhammed, 47/38; Haşr, 59/7-8. Mekkî sûrelerden olan Kasas ve Fâtır sûrelerindeki âyetlerde geçen fakir ve fukara kelimeleri, kulun Allah’ın vereceği nimetlere olan ihtiyacını belirtmek için kullanılmıştır.

³⁸⁹ Bakara, 2/280. Bu âyette geçen “zû usr” ifadesi borçlu manası taşıyan “zor durumda olan” kişidir. Yine borç anlamına gelen “kard” kelimesi de sadece medenî âyetlerde geçmektedir. Bkz. Bakara, 2/245; Mâide, 5/12; Hadîd, 57/11, 18; Teğâbün, 64/17; Müzzemmil, 73/20. İlgili âyetlere dair açıklamalar için bkz. Erkal, **İslam’ın Erken Döneminde Vergi Uygulamaları**, 56.

³⁹⁰ Bakara, 2/195, 261-262; Enfâl, 8/60; Tevbe, 9/34, 60; Muhammed, 47/38; Hadîd, 57/10.

³⁹¹ Bakara, 2/177, 184, 215; Nisâ, 4/8, 36; Mâide, 5/89, 95; Enfâl, 8/41; Tevbe, 9/60; İsrâ, 17/26; Kehf, 18/79; Nûr, 24/22; Rûm, 30/38; Mücâdele, 58/4; Haşr, 59/7; Kalem, 68/24; Hakka, 69/34; Müddessir, 74/44; İnsân, 76/8; Fecr, 89/18; Beled, 90/16; Mâûn, 107/3.

³⁹² Bu ifadelerden “esîr/ usârâ/ esrâ” kelimeleri yerine göre alınıp satılan köle ve savaş esiri anlamına gelmektedir. “Mâ meleket eyman” tabirinin ise köle olsun savaş esiri olsun sorumluluğu kişilerin uhdesinde bulunduğu zaman kullanılan bir tabir olduğu anlaşılmaktadır.

³⁹³ Bakara, 2/177; Nisâ, 4/92; Mâide, 5/89; Tevbe, 9/60; Muhammed, 47/4; Mücâdele, 58/3; Beled, 90/13.

³⁹⁴ Bakara, 2/85; Enfâl, 8/67, 70; İnsân, 76/8.

³⁹⁵ Nisâ, 4/3, 24-25, 36; Nahl, 16/71; Müminûn, 23/6; Nûr, 24/31, 33; Rûm, 30/28; Ahzâb, 33/ 50, 55; Meâric, 70/30.

³⁹⁶ Bakara, 2/177, 215; Nisâ, 4/36; Enfâl, 8/41; Tevbe, 9/60; İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38; Haşr, 59/7.

kalemlerine Mekke ve Medine döneminde inen âyetlerde sıklıkla rastlanmakta, Rasûlullah (s.a.v) ve Müslümanlar eliyle bu kişilere yardım yapıldığı görülmektedir.

Harcama kalemleriyle ilgili âyette fakir ve miskinlerin arka arkaya zikredilmesi de bu kalemlerin aynı mı yoksa farklı mı olduğu ve hangi ihtiyaç derecesini gösterdiği hususu görüş ayrılıklarına yol açmıştır. Fakir ve miskin için bazen benzer bazen farklı tarifler yapıldığından, bazen de birbirine zıt anlamlar verildiğinden hemen hemen hiç kimsenin zihninde açık ve net bir tanım olmamıştır. Aslında her bir kalem diğerine benzemediği için ayrıca zikredilmiştir. İlgili bölümde her iki sınıfla ilgili farklar, âyetler ışığında ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Burada cevap verilmesi gereken başka bir soru da harcama kalemlerinden yararlanacak olan kişilerin sadece ihtiyaçlı kimseler mi olması gerektiğidir. Harcama kalemlerine bakıldığında ilk iki sınıfın “muhtaç olma” ortak paydasında birleştiği, son altı sınıfın ise farklı alanları ifade ettiği görülmektedir. Fakirler ve miskinler için geçerli olan “iktisadi açıdan yetersiz olma” kriterinin diğerleri için de zekâta hak kazanma gerekçesi olduğu söylemek mümkün gözükmemektedir.³⁹⁷ Ayrıca ilgili hadislerden anlaşıldığı üzere kalemlerin çoğunda ihtiyaçlı olma şartı bulunmamaktadır.³⁹⁸ Bununla birlikte zekâtın harcama kalemlerinde ilk sırayı fakir ve miskinlerin alması, zekâtın öncelikli hedefinin fakirliği ve ihtiyaç sahibi olmayı gidermek olduğu anlaşılmaktadır.³⁹⁹ Yine harcama kalemlerinde din ayrımı olup olmadığı meselesi de irdelendiği takdirde ilgili âyetler⁴⁰⁰ açısından bir ayrımın söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Nebi zamanından beri gayrimüslim vatandaşların devlet hazinesinden yararlandığına dair pek çok tarihi uygulama bulunmaktadır.⁴⁰¹ Dolayısıyla bu kalemlerin genel anlamlı ifadeler olup sadece belli vasıfları taşıyan kişi veya kurumlara işaret ettiğini söyleyebiliriz.

³⁹⁷ Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, *AÜİFD*, 218.

³⁹⁸ “Zekât beş sınıf dışında zengine helal olmaz” hadisi için bkz. İbn Mâce, *Zekât*, 27; Ebû Dâvud, *Zekât*, 25.

³⁹⁹ Kardâvî, *İslâm Hukukunda Zekât*, II, 21.

⁴⁰⁰ Bakara, 2/271-273; Tevbe, 9/60.

⁴⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, *İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti*, 82-93, 153; *İslâm’da Devlet Bütçesi*, 391-393; Kardâvî, *ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâci’l-Müşkilâti’l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ*, 3. bs. Dâru’ş-şurûk, Kahire, 2011, s. 37-40.

2.2.1.1. Fakirler

“Fakir” kelimesi, sözlükte “delmek, kazmak” anlamına gelen “f-k-r” kökünden sıfattır. Hurma fidesi dikmek maksadıyla kazılan veya içinde su biriken çukura fakir denilmesi bu yüzdendir.⁴⁰² Bu kelime, “omurgası, bel kemiği kırık kimse” anlamına da geldiğinden işlerini yürütemeyen bütün zayıf kimseler hakkında fakir ismi kullanılmıştır. Fakir, kavram olarak zengin zıddıdır.⁴⁰³

Fıkıh kitaplarında fakirler ve miskinler genelde aynı başlık altında ele alınmakta ve karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Hanefî ve Mâlikî fakihlere göre fakir; miskinenden daha iyi durumda olup yeterli malı ve geliri bulunmamakla birlikte geçinmeye çalışan kişidir. Şâfiî, Hanbelî, Zahirî ve Şia’dan İmamiyye âlimlerine göre ise fakir; miskinenden daha muhtaç durumda olan kimsedir.⁴⁰⁴ Yine bazı fakihlere göre bu iki kavram birlikte kullanıldıklarında farklı, ayrı ayrı kullanıldıklarında ise aynı manaya gelmektedir.⁴⁰⁵ Bazılarına göre fakir, ihtiyacını gizleyen ve istemekten çekinen kimse, bazılarına göre de fakir muhacirler olarak tanımlanmış olup her ikisi de âyetlerde verilen bir örnekten hareketle ifade edilmiştir.⁴⁰⁶

Kur’ân’da geçen özelliklerine göre fakirler şu şekilde tarif edilebilir; ihtiyaç sahibi⁴⁰⁷ olma noktasında miskinlerden farklı⁴⁰⁸, ya gelir elde edecek iş yapma imkânı bulamadığı için temel ihtiyacını karşılamada zorlanan⁴⁰⁹ ya da çalışarak veya çalışmadan ihtiyaçlarını karşılayabilse de fazla malı olmadığından ötürü⁴¹⁰ zengin

⁴⁰² İsfahânî, **Müfredât**, 642; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, X, 301.

⁴⁰³ İbn Manzûr, **a.g.e.**, X, 299-301.

⁴⁰⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 8-9; Mergînânî, **el-Hidâye**, II, 226; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid**, I, 277; Ebu’l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris el-Karâfî, **ez-Zehîre**, thk. Muhammed Haccî, 13 c., Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1994, C: III, s. 143-145; Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, II, 338; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 195; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 148-149; Ebû Ca’fer Muhammed b. Hasen b. Ali et-Tûsî, **el-Mebsût fî fıkhi’l-İmâmiyye**, tsh. Seyyid Muhammed Takiyyü’l-Keşfî, 8 c., 3. bs, Tahran, el-Mektebetü’l-Murtazaviyye, 1387, C: I, s. 246-247.

⁴⁰⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 22.

⁴⁰⁶ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XI, 509-513; Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 87-88; Kurtubî, **el-Câmi’**, X, 249-250.

⁴⁰⁷ Kasas, 28/24.

⁴⁰⁸ Tevbe, 9/60; Haşr, 59/7-8.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/273; Haşr, 59/8; Hacc, 22/28.

⁴¹⁰ Bakara, 2/268; Haşr, 59/8. Bu âyetlerde geçen “fadl” kelimesi, fakirlerin ihtiyaçtan fazla malı olmadığı göstermektedir.

sayılmayan⁴¹¹, sadece fey ve sadakalarda hakkı bulunan⁴¹², istemekten çekindikleri ve zengin zannedildikleri için⁴¹³ kendilerine gizli sadaka verilmesi daha uygun olan⁴¹⁴ kimselerdir.

İlgili âyetlerde konu edilen fakirler, Medine döneminde ortaya çıkan ve desteklenmesi gereken özel gruplardır. Kur'ân'da bunlara örnek olarak; ashâb-ı suffe gibi kendini Allah yoluna adadığı (ilimle uğraştığı) için çalışamayan⁴¹⁵, Allah ve rasûlüne yardım etme arzusuyla vatanını ve malını bırakıp göç etmek zorunda kalan (henüz çalışma fırsatı bulamamış) muhacirler⁴¹⁶ ve hacda zor durumda kaldığı için muhtaç duruma düşenler⁴¹⁷ verilmiştir. Bu örnekler her ne kadar fakir müminlerle alakalı olsa da ilgili âyette kendilerine gizli sadaka vermenin daha uygun olduğu bildirildikten sonra *“onların doğru yolu bulması senin üzerine vazife değildir”*⁴¹⁸ denildiği için fakirlerin mümin olmasının şart olmadığı da anlaşılmaktadır.

Türkçemizde fakir kelimesi hem geçinemeyen hem de güçlkle geçinen kişiler için ortak kullanılan bir kavram olup yoksul kelimesiyle eş anlamlıdır. Bu yüzden Türkçedeki fakir ve yoksul kelimeleri Arapçadaki fakir kelimesiyle birlikte miskini de içine alan bir mana taşımaktadır. Bunun yerine ekonomik durumlarını ifade etmek üzere -iktisadi bir terim olan açlık ve yoksulluk sınırından hareketle-fakirlere “geliri açlık ve yoksulluk sınırı arasında olanlar” denilebilir.

Bu anlatılanlara istinaden fakirler kısaca **“geliri açlık sınırının üstünde, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen ancak fazla malı olmadığı için zengin sayılmayan kimseler”** olarak tanımlanabilir.

Dolayısıyla bir kimsenin temel ihtiyaçlardan olan evi, eşyası ve borcuna denk parası bulunsa da fakir sayılır. Diğer bir deyişle kişinin temel ihtiyaçlarının giderilmesi, onu fakir olmaktan çıkarıp zengin yapmaz. Toplumda sayıca daha fazla

⁴¹¹ Bakara, 2/273; Âl-i İmrân, 3/181; Nisâ, 4/6; 135; Nûr, 24/32; Fâtır, 35/15; Muhammed, 47/38.

⁴¹² Tevbe, 9/60; Haşr, 59/7.

⁴¹³ Bakara, 2/273.

⁴¹⁴ Bakara, 2/271.

⁴¹⁵ Bakara, 2/273.

⁴¹⁶ Haşr, 59/8.

⁴¹⁷ Hacc, 22/28.

⁴¹⁸ Bakara, 2/272.

fakirin bulunması sebebiyle, Allah Teâla zekâtın harcama kalemlerinde fakirlere öncelik vererek dikkatleri bunlar üzerine çekmektedir. Harcama kalemleri içinde fakirlerin miskinlerden önce gelmesi ise onların miskinlerden daha zor durumda olduğunu değil desteklendikleri takdirde kısa sürede zengin hale gelip zekât verebilecek pozisyona ulaşacaklarını işaret etmektedir. Miskinlerin ayrıca ganimetten pay almaları da harcama kalemlerinde fakirlerin öncelenme nedeni olabilir. Yine bunların istemekten çekinmeleri, ihtiyaçlarını bildirmemeleri değil ilgili âyet⁴¹⁹ belirtildiği gibi yüzsüzlük yapmamalarıdır. Çünkü isteme/ dilenme fakirlik ya da miskinlikle ilgili bir durumdan ziyade zaruri bir hal veya ahlaki bir davranış biçimi olabilir.

2.2.1.2. Miskinler/ Çaresizler

“Miskin” kelimesi, sözlükte “sakin olma, hareketin ardından durağanlaşma” anlamına gelen “s-k-n” kökünden türemiş bir isimdir.⁴²⁰ Hanefî ve Mâlikîlere göre miskin; günlük ihtiyacını karşılayamayan,⁴²¹ Şâfiî, Hanbelî, Zâhirî ve İmâmiyye’ye göre ise zenginlik derecesine vardırılmayan mala sahip olan kimse⁴²² olarak tanımlanmıştır.

Kur’ân’a göre ise miskinler şu şekilde tarif edilebilir; temel ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için doyurulması⁴²³ gereken, keffâret⁴²⁴ olarak yedirilmesi veya giydirilmesi emredilen⁴²⁵, Müslümanların mallarında hakkı olan⁴²⁶, mirastan yararlandırılan⁴²⁷, kendilerine ihsanda bulunulması istenen⁴²⁸ dolayısıyla gönüllü veya zorunlu harcama kalemlerinin⁴²⁹ hepsinde yer alan kişilerdir.

⁴¹⁹ Bakara, 2/273.

⁴²⁰ İsfahânî, **Müfredât**, 417; İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, VI, 311.

⁴²¹ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 8-9; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 226; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid**, I, 277; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 144-145.

⁴²² Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, II, 338; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 195-196; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 148-149; Tûsî, **el-Mebsût fî fıkhi’l-İmâmiyye**, I, 246-247.

⁴²³ Kalem, 68/24; Hakka, 69/34; Müddessir, 74/44; Fecr, 89/18; Beled, 90/16; Mâûn, 107/3.

⁴²⁴ Keffâret; yemin, ihramlıyken avlanma ve zihar olmak üzere belli suçların cezasıdır.

⁴²⁵ Mâide, 5/89; 95; Mücâdele, 58/4.

⁴²⁶ Akraba ve yolcu/misafir gibi. Bkz. İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

⁴²⁷ Akraba ve yetimler gibi. Bkz. Nisâ, 4/8.

⁴²⁸ Anne-baba, akraba, yetimler, komşular, arkadaşlar, yolcular ve esirler gibi. Bkz. Nisâ, 4/36.

⁴²⁹ Bakara, 2/177, 215; Enfâl, 8/41; Tevbe, 9/60; Nûr, 24/22; Haşr, 59/7; İnsân, 76/8.

Miskinlere dair âyetlerden onların hem Mekke hem de Medine döneminde toplumda geniş bir yelpaze oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bunlar; din ayrımı gözetilmeden yaşatılması, yedirilmesi, giydirilmesi gereken, kısacası her türlü ihtiyaçlarının giderilmesi için ganimet, fey ve sadaka gibi gelirler ile keffâret ve fitre gibi yükümlülüklerin hepsinde payı olan kişilerdir. Tabii bu gruba kelimenin kök manası itibariyle ihtiyaç sahibi hasta, yaşlı, çocuk, engelli ve işsizler de girebilir.

Oruç tutabilen kişilerin Ramazan Bayramı'nda vermesi gereken fitre/ fidyenin en düşük ölçüsü, miskin yiyeceği⁴³⁰ olarak belirlendiğinden miskinlerin ihtiyaç sahipleri içinde en düşük seviyede ya da en zor durumda olan kesim olduğu anlaşılmaktadır. Bu da miskinlerin seviye olarak fakirlerden daha altta olduğunu göstermektedir. Miskinlerin mal sahibi olduklarına delil gösterilen âyetteki denizde çalışan miskinlerin⁴³¹ durumuna gelince, temel ihtiyaç olarak gemiye sahip olmaları onları muhtaç olmaktan çıkarmaz. Çünkü gemi onların ekmek teknesi olduğundan ellerinden alındığı an ihtiyaçlı hale geleceklerdir. Tıpkı fabrikatörün işyerinin kapanması veya işçinin işsiz kalması gibi. Muhtemel olaydan önce onlara miskin denilmesi, düşecekleri olası durum nedeniyle bu tip insanların da miskin sayılacağını ifade etmek için olmalıdır. Dolayısıyla gemi çok büyük ve değerli olsa bile ellerinden gittiğinde gelir kapıları kapanmış ve çaresiz duruma düşmüş olabilirler. Bir de bu âyette miskin kelimesi mesâkin şeklinde çoğul kullanıldığından, bu gemi en az üç veya daha fazla kişinin birlikte sahip oldukları bir tekne olarak düşünülürse aslında bu miskinlerin pek bir şeye sahip olmadıkları kabul edilebilir.

Ayrıca bir âyette⁴³² “miskin” ile “sâil” kelimelerinin ayrı olarak zikredilmesinden dolayı miskinın isteyen/ dilenen kişi olarak tarif edilmesi de uygun düşmemektedir. Nebimizden (a.s) gelen bir rivâyet de bunu desteklemektedir: “Miskin; bir parça, iki parça yiyecekten yetinen kişi değildir. İhtiyacını karşılayamadığı halde utanan veya ısrarla kimseden bir şey istemeyen kişidir”.⁴³³

⁴³⁰ Bakara, 2/184.

⁴³¹ Kehf, 18/79.

⁴³² Bakara, 2/177.

⁴³³ Buhârî, **Zekât**, 53; Müslim, **Zekât**, 101; Ebû Dâvud, **Zekât**, 23; Nesâî, **Zekât**, 78.

Yine Ömer’e (r.a) atfedilen “fakirler Müslümanların, miskinler ise ehli kitabın fakirleridir ya da gayrimüslimlerin muhtaçlarıdır”⁴³⁴ şeklindeki görüş de miskinlerden hem Mekkî hem Medenî, fakirlerden ise sadece Medenî âyetlerde söz edilmesi sebebiyle tutarlı gözükmemektedir. Çünkü gerek Mekke’de Müslümanların ihtiyacı çok fazlaydı gerekse yaygın olan görüşe göre ehli kitab daha çok Medine döneminde karşılaşılan kimselerdi.

Türkçemizde miskin kelimesi tembel ve uyuşuk anlamında kullanılmakta, fakir ve yoksul kelimeleri ise Arapçadaki fakir ve miskinın ikisini de içermektedir. Dolayısıyla bu grup için çaresiz ve düşkün kavramları kullanılabilir. Yine bunların ekonomik durumlarını ifade etmek üzere açlık sınırından hareketle miskinlere “geliri açlık sınırının altında olanlar” denilebilir.

Kısacası miskinler; “**geliri açlık sınırı altında, çaresiz durumda kalmış ve ihtiyacı olduğu her halinden belli olan kimseler**” olarak tarif edilebilir.

2.2.1.3. Âmilîn Aleyhâ/ Zekât İşinde Çalışanlar

Sözlükte âmil, “birinin işi, mülkü veya malı ile ilgili işleri üstlenen kimse”⁴³⁵ olarak tanımlanır. Kur’ân’da “el-âmilîne aleyhâ/ o işte çalışanlar” şeklinde kullanılan kavram da sadece zekâtın sarf yerlerini bildiren âyette geçmektedir. Hadislerde ise bu kavramın yanı sıra kâsım⁴³⁶, hâzin⁴³⁷, sâî⁴³⁸ ve musaddık⁴³⁹ gibi kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir.⁴⁴⁰

Zekâtın harcama kalemleri arasında fakirler ve miskinlerden sonra yer alan “el-âmilîne aleyhâ” tabiri, zekât toplama ve dağıtmada görevli memurlardır.⁴⁴¹ Bu işler için oluşturulacak kurumun her kademesinde çalışan personel bu kapsama

⁴³⁴ Ebû Yusuf, **Kitab’ül-Haraç**, 205-206.

⁴³⁵ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, IX, 400.

⁴³⁶ Buhârî, **Humus**, 7.

⁴³⁷ Buhârî, **Humus**, 7; Ebû Dâvud, **Harac**, 12-13.

⁴³⁸ Ebû Dâvud, **Harac**, 11-12.

⁴³⁹ Buhârî, **Zekât**, 39; Müslim, **Zekât**, 7.

⁴⁴⁰ Zekât memurları için kullanılan bu ve benzeri kavramların anlamları ve birbirinden farkları için bkz. Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 73-81.

⁴⁴¹ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 9; Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, II, 338; İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 149; Tûsî, **el-Mebsût fî fıkhr’l-İmâmiyye**, I, 247.

girmektedir.⁴⁴² Zekât memurları kavramına hazine çalışanları ile devlet muhasebesinde çalışanların yanı sıra Müslümanların yararına iş yapan askerî ve mülkî memur ve görevlilerin de girebileceğini dile getirenler olmuştur.⁴⁴³ Devlet başkanının maaşını bu kalemden alıp alamayacağı hususu ise ihtilaflıdır.⁴⁴⁴

Rasûlullah (s.a.v) zekât memurluğunun önemi, bunların ehil olması ve ihtiyaca göre maaş verilmesiyle ilgili birtakım açıklamalarda bulunmuş⁴⁴⁵ ve zekât memurlarına hediye almayı yasaklayarak⁴⁴⁶ bu konuda hassasiyetini dile getirmiştir.

Bu işte çalışanların maaşları, -miktarın ne olacağı hususu ihtilaflı olsa da⁴⁴⁷- kendilerinin ve ailelerinin geçimine yetecek şekilde topladıkları vergilerden verilir.⁴⁴⁸ Maaşlarının bu şekilde verilmesi, zekât memurlarının mal sahiplerinden ayrıca mal talep ederek onlara haksızlık yapmalarını engellemiştir.⁴⁴⁹

Zekât dağıtılmaya zekât memurlarından başlanır.⁴⁵⁰ Onlar yaptıkları işin karşılığında ücretlerini alırlar. Bu yüzden zengin olmaları mümkündür.⁴⁵¹ Zaten ilgili

⁴⁴² Nevevî, **el-Mecmû'**, VI, 108; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 195; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 58; Akif Aydın, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, 113; Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, 294.

⁴⁴³ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 276; Muhammed Hamidullah, **Modern İktisat ve İslam**, çev. Salih Tuğ, Yusuf Ziya Kavakçı, 2. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 1969, s. 18; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 74; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 202.

⁴⁴⁴ Yeniçeri, **a.g.e.**, 201.

⁴⁴⁵ "Zekâtı hakkaniyetle toplayan tahsildar evine dönünceye kadar, Allah yolunda cihad yapan asker gibidir" hadisi için bkz. İbn Mâce, **Zekât**, 14; Ebû Dâvud, **Harac**, 7; Tirmizî, **Zekât**, 18. Ebû Zerr, zekât memuru olarak atanmak isteyince Nebî (a.s) ona şu ikazda bulunmuştur: "Ey Ebû Zerr! Sen zayıfsın, memurluk ise bir emanettir. Bu vazife, onu hak ederek alan ve üzerine düşenleri eksiksiz eda eden kimse hariç kıyamet günü rezillik ve pişmanlık sebebidir". Bkz. Müslim, **İmâre**, 4. "Kim bize memur olursa, kendine bir eş edinsin. Hizmetçisi yoksa hizmetçi edinsin. Meskeni yoksa bir mesken edinsin". Bkz. Ebû Dâvud, **Harac**, 9-10. Zekât işinde çalıştığı halde ondan pay almak istemeyen Ömer'e (r.a) "Bunu al, ihtiyacın yoksa tasadduk et" buyuran Nebî'nin (a.s), zekât memurlarına yaptıkları işin karşılığını mutlaka verdiği görülmektedir. Bkz. Buhârî, **Zekât**, 52-53; Nesâî, **Zekât**, 94.

⁴⁴⁶ Buhârî, **Hibe**, 16; Müslim, **İmâre**, 7; Ebû Dâvud, **Harac**, 10-11.

⁴⁴⁷ Hanefîler, Şâfilerin aksine zekât memurlarının ücreti 1/8'i aşarsa bu kısmın başka gelirden değil toplanan vergiden verilmesini kabul ederler. Bkz. Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 9; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 227; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 70.

⁴⁴⁸ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 3), 9; Merğînânî, **a.g.e.**, II, 227; İbn Rüşd, **a.g.e.**, I, 277; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 144-145; Şâfî, **a.g.e.**, II, 338.

⁴⁴⁹ Mâverîdî, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye**, 135; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 58.

⁴⁵⁰ Nevevî, **a.g.e.**, VI, 107; İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 194.

⁴⁵¹ Serahsî, **a.g.e.**, I (cüz: 3), 9; Kâsânî, **Bedâî'u's-Sanâî**, II, 467-468; Merğînânî, **a.g.e.**, II, 227; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, III, 284-286; Karâfî, **a.g.e.**, III, 145-146; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 107.

hadislerde zengin olabilecek sınıflar içinde âmiller de sayılmıştır.⁴⁵² Tartışmalı olsa da Nebi'nin (a.s) soyundan,⁴⁵³ gayrimüslim⁴⁵⁴ ve kadın⁴⁵⁵ olabilir.

Zekâtın kurumsallaşmasında, bu işlerde çalışanlara pay ayrılmış olmasının önemli bir etkisi olmuştur.⁴⁵⁶ Zekât memurlarına zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmesi, bu mükellefiyetin bireylerin insafına bırakılmadığını, bilakis devletin kontrol ve idaresi altında yerine getirilmesi gereken zorunlu bir görev olduğunu göstermektedir.⁴⁵⁷ Çünkü gerek Nebi (a.s) gerekse Raşid Halifelerin zekât toplama ve dağıtma görevini ifa edecek memurları gönderdiklerine dair çok sayıda hadisler bulunmaktadır. Zekât işlerinin memurlar eliyle yapılmasının gerekliliklerinden biri de mükellefin bazı durumlarda hangi maldan ne kadar zekât vereceğini bilememesi veya zekâtı ödemekten kaçınmasıdır.⁴⁵⁸ Günümüzde maliye memurları bu iş için istihdam edilebilir.

2.2.1.4. Müellefe-i Kulûb/ Kalpleri Isındırılanlar

Te'lîf, “e-l-f” kökünden türeyen “uyuşma sağlayarak birleştirmek⁴⁵⁹ ve ayrılıktan sonra iki kişiyi bir araya getirmek⁴⁶⁰” anlamlarına gelen mastardır. Bu kalıptan ismi meful olarak kullanılan “müellefe” kelimesi de “farklı parçalardan toparlanıp birleştirilen şey”⁴⁶¹ manasına gelmektedir. “Müellefe-i kulûb” ise “gönülleri ısındırılan kişiler” anlamında kullanılmıştır.

Terim olarak, “İslam dinine alıştırmak, ısındırmak ve ona inanmalarını sağlamak için sadakalardan/ zekâtlardan kendilerine pay verilmesi gereken

⁴⁵² İbn Mâce, **Zekât**, 27; Ebû Dâvud, **Zekât**, 25.

⁴⁵³ Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 146; Nevevî, **el-Mecmû'**, VI, 109; Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebu'l-Hayr b. Sâlim el-İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'**, 14 c., Beyrut, Dâru'l-Minhâc, [t.y.], C: III, s. 407.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivâyete göre, ilgili âyetteki ibare umum ifade ettiği için lafzın genel kapsamına kâfirler de girmektedir. Ancak evla olan bu işlerde müslümanların çalıştırılmasıdır. Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 107; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 65-66.

⁴⁵⁵ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 68-69.

⁴⁵⁶ Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 461.

⁴⁵⁷ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 58; Akif Aydın, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, 113; Erkal, **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, 294.

⁴⁵⁸ Nevevî, **a.g.e.**, VI, 89-90; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 59.

⁴⁵⁹ İsfahânî, **Müfredât**, 81.

⁴⁶⁰ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, I, 180.

⁴⁶¹ İsfahânî, **a.g.e.**, 81.

kimseleri”⁴⁶² ifade etmektedir. Bu kavram genel olarak; “maddi ihsanda bulunmak suretiyle gönüllerinin İslam’a ve Müslümanlara karşı yumuşatılması arzulanan gayrimüslimleri, kendilerinin veya bağlılarının İslam’ı benimsemesi umulan yahut zarar vermelerinden korkulan veya düşmana karşı himayeleri istenen nüfuz sahibi kimseleri ve dinde sebat etmeleri arzulanan yeni mühtedileri belirtmek için kullanılmıştır”.⁴⁶³ Dolayısıyla bu gruba girenler müslüman veya gayrimüslim olabilir. Bunların zengin veya fakir olmalarına da bakılmaz. Müslümanların menfaat sağlayacakları ya da zarardan kurtulacakları kişilere bu fondan zekât verilebilir.

“Müellefe-i kulûb” tabiri, sadece Tevbe sûresinin 60. âyetinde yer almakta, ancak iki âyette⁴⁶⁴ daha Allah’ın kalpleri ısındırmasından (te’lif-i kulûb) söz edilmektedir. Bu âyetlerde kalpleri birleştirenin Allah olduğu açıkça belirtilmesine rağmen kalpleri ısındırmak için infak yapılabileceği, ama gerçek tesirin Allah’a ait olduğunun unutulmaması gerektiği ve müellefe-i kulûba yapılacak olan harcamayı da onların Müslüman olmalarına bağlamanın doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Yine bu sınıfın Medine’de son zamanlarda inen bir âyette geçmiş olması, Müslümanların güçlü olduğu dönemlerde müellefe-i kulûba harcama yapılması gerektiğini göstermekte; zayıf kimse ve kurumların yapacağı yardımın, güçlü kimse ve kurumlara fazla etki etmemesi nedeniyle, gereksiz yere harcanmış olacağı⁴⁶⁵ ifade edilmektedir. Bunlara ilaveten kötülöklere iyilikle karşılık verildiği takdirde düşmanlıkların dostluğa dönüşeceği bildiren âyet⁴⁶⁶ de yapılan iyiliklerle kalplerin kaynaştırılması arasında yakın bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Müellefe-i kulûb uygulamasının Nebi’den (a.s) sonra yürürlükten kalktığını ileri sürenler olduğu gibi hükmün varlığını koruduğunu da ifade edenler olmuştur. Hanefî ve Mâlikîlerin çoğunluğu tarafından savunulan görüşe göre, bu sınıfa giren kimselere ödeme yapılmaz.⁴⁶⁷ Şâfiî mezhebine mensup fakihler de genelde kâfirlere

⁴⁶² Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XI, 519-523. Müellefe-i kulûbla ilgili farklı tasnifler için bkz. Mâverdî, **el-Ahkâmü’s-Sultaniyye**, 135-136; Kurtubî, **el-Câmi’**, X, 262.

⁴⁶³ Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, XXXI, 475.

⁴⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/103; Enfâl, 8/63.

⁴⁶⁵ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 88.

⁴⁶⁶ Fussilet, 41/34.

⁴⁶⁷ Ebû Yusuf, **Kitab’ül-Haraç**, 139; Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **Kitâbü’l-Asl (el-Mebsût)**, tsh. Ebû’l-Vefâ el-Efgânî, 5 c., Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1990, C: II, s. 155-156; Serahsî,

zekât verilemeyeceği kanaatinde oldukları için, bu sınıfın gayrimüslimlerine diğer gelirlerden verilebileceğini⁴⁶⁸ söylerler. Hanbelî mezhebinde ağırlıklı görüş ise hükmün devam ettiği yönündedir.⁴⁶⁹ Fakihler içinde kişinin kendisi zekât veriyorsa müellefe-i kulûb ve zekât memurları sınıfının düştüğü, eğer devlet topluyorsa sekiz sınıfa da zekât verileceği görüşünde olanlar da bulunmaktadır.⁴⁷⁰

Hâlbuki Kur'ân âyetlerin hükmü, kıyamete kadar baki kalacak evrensel niteliktedir ve uygulaması Nebi (a.s) tarafından gerçekleştirilmiştir. O'nun (a.s), kötülüklerinden emin olmak veya kalplerini İslam'a ısındırmak için birçok kişiye⁴⁷¹ maddi harcamada bulunduğu ve bu siyasetin olumlu sonuçlar verdiği bilinmektedir. Ancak Ebûbekir'in (r.a) bu kalemden tahsisat ayırdığı iki kişiye, Ömer'in (r.a) - İslamiyet'in yayıldığı, Müslümanların kuvvetlendiği gerekçesiyle karşı çıkarak tahsisatı engellediği ve sahabe tarafından bunun onaylandığı rivâyet edilip bu konuda sahabenin sukûti icmaı olduğu⁴⁷² iddia edilmektedir. Oysa Tevbe sûresi Kur'ân'ın son inen surelerinden olduğu için bu hükmün sahabe icmasıyla neshedildiği düşüncesi, birçok âlime göre hiçbir delil olmaması sebebiyle geçersizdir.⁴⁷³ Zira Nebi (a.s) ve Ebûbekir (r.a) müşrik ve müslüman müellefe-i kulûba zekât vermiş, Ömer (r.a) ve diğer halifeler ise bu sınıf tamamen ortadan kalktığı için değil onlara

el-Mebsût, I (cüz: 3), 9; İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, I, 275; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 145-146; Kurtubî, **el-Câmi'**, X, 265-266.

⁴⁶⁸ Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm**, II, 338; Şîrâzî, **el-Mühezzebe**, I, 567; İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, III, 415-416.

⁴⁶⁹ Ebû İshak Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed İbn Müflih, **el-Mübdî Şerhü'l-Mukni'**, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997, C: II, s. 407; Ebu'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed el-Merdâvî, **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf**, 12 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1958, C: III, s. 228. İbn Kudâme, "Kur'ân'da bu sınıf sayılmış ve Nebi (a.s) de vefat edinceye kadar bu sınıftan birçok kimseye zekât vermiştir. Bu sebeple Nebi'nin (a.s) vefatından önce olabilecek nesih iddiasıyla bu sınıf ortadan kalkmaz" demektedir. Bkz. İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 124-125.

⁴⁷⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 143-144.

⁴⁷¹ Bu fondan yardım alan kimselerin listeleri için bkz. Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, XI, 520; İbnü'l-Arabî, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, II, 963-966; Kurtubî, **a.g.e.**, X, 262-265.

⁴⁷² Cassâs, **Ahkâmu'l-Kur'ân**, IV, 325-326; İbnü'l-Hümâm, **Fethü'l-Kadîr**, II, 265.

⁴⁷³ Ebû Ubeyd, **Kitâbü'l-Emvâl**, 565 (no: 1964); Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 89; İbn Kudâme, **a.g.e.**, IV, 124-125; Kurtubî, **a.g.e.**, X, 265-266; Muhammed Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (Tefsîru'l-Menâr)**, 12 c., 4. bs., Kahire, Dâru'l-Menâr, 1954, C: X, s. 429. Nesih iddialarının geçersizliğine dair görüşler için bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 82-88.

ihtiyaç duymadıkları için zekât vermemişlerdir. Dolayısıyla delilsiz muhalefette bulunup Kur’ân ve sünneti terk etmek caiz olmaz.⁴⁷⁴

Kalpleri ısındırılacaklara zekât ödenmesini, devletin az çok gizliliği gerektiren bir nevi örtülü ödeneğine benzeten görüşler de vardır.⁴⁷⁵ Bu görüş, harcama yetkisi tamamen devlet başkanına verilen ganimetlerin beşte biri ve fey gibi gelirlerin harcanması için geçerli olsa da harcama kalemleri Allah Teâlâ tarafından belirlenen zekâtın dağıtımı için uygun değildir. Nebi’nin (a.s) de bu konuda kendini yetkili görmediğini bildiren hadisi⁴⁷⁶ de zekât harcamalarının, yöneticileri töhmet altında bırakmadan şeffaf bir şekilde yapılması gerektiğini göstermektedir.⁴⁷⁷

Zekâtı toplama ve dağıtma vazifesi devlet tarafından yapılmadığı durumlarda müellefe-i kulûba diğer kurumlar aracılığıyla ödeme yapılmalı, denilmektedir.⁴⁷⁸ Kurumsal yapı yoksa bu sınıfa bireysel olarak harcama yapılmaya devam edilebilir. Çünkü bu sınıf, zekât memurlarından sonra sayılsa da kurumsallığı gerektiren “fî” harf-i cerrinden önce gelmiştir. Ayrıca kalbi İslam’a ısındırılacak kimselerle her dönemde karşılaşmak mümkün olduğu için bu sınıf, harcama yapılacak kimseler bulunduğu sürece ihmal edilmemelidir.⁴⁷⁹

2.2.1.5. Rikâb/ Boyunduruk Altında Olanlar

Rikâb, rakabe’nin çoğuludur. Aslen boyun manasına gelen rakabe kelimesi mecazen bütün bedeni ifade etmektedir.⁴⁸⁰ Genellikle özgürlüğünü kaybetmiş kişiler (esir veya köleler) anlamına gelmektedir.⁴⁸¹ Kur’ân-ı Kerîm’de boyunduruk altında olanları kastetmek üzere rakabenin yanı sıra esîr⁴⁸², abd⁴⁸³, eme⁴⁸⁴, mâ meleket

⁴⁷⁴ İbn Kudâme, *eş-Şerhu’l-Kebîr*, II, 697.

⁴⁷⁵ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 811; Akyüz, *Zekât*, 534.

⁴⁷⁶ Ebû Dâvud, *Zekât*, 24.

⁴⁷⁷ Aktaş, “*Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri*”, 90.

⁴⁷⁸ Kardâvî, *a.g.e.*, II, 91; Kallek, “*Müellefe-i Kulûb*”, *DİA*, XXXI, 475.

⁴⁷⁹ Aktaş, *a.y.*.

⁴⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, V, 281-282.

⁴⁸¹ İsfahânî, *Müfredât*, 361.

⁴⁸² Bakara, 2/85; Enfâl, 8/67, 70; İnsân, 76/8.

⁴⁸³ Bakara, 2/178; 221; Nahl, 16/75; Mü’minûn, 23/47; Nûr, 24/32; Şuarâ, 26/22.

⁴⁸⁴ Bakara, 2/221; Nûr, 24/32.

eymânüküm⁴⁸⁵ ve feteyât⁴⁸⁶ tabirleri de kullanılmaktadır. Ancak özgürleştirmenin söz konusu edildiği âyetlerde⁴⁸⁷ sadece rakabe kelimesi geçmektedir.

Fakîhler, rikâb fonunun nasıl kullanılacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî fakîhlerinin büyük çoğunluğu, zekâtla köle satın alıp özgürleştirmeyi para efendisine gideceğinden caiz görmemektedir. Bu görüşte olan fakîhlerden bazıları temlikin gerçekleşmesi için, bazıları da “fî” harf-i cerrine yükledikleri anlam gereği, özgürleştirmek için mükâteblere (efendisiyle anlaşma yapmış kölelere) zekâtın verilebileceğini söylemektedir.⁴⁸⁸ Ayrıca efendisinin azat ettiği köleye mirasçı olup bundan menfaat elde etme ihtimalinden ötürü kişinin köle satın alıp özgürleştirmesini mekruh görenler olduğu gibi “Azat edenin kölenin mirasını alacağı ne malum, belki cinâyet işleyip diyet külfetini de yüklenebilir” diyerek ayırım yapmadan köle azat edilebileceğini dile getirenler de olmuştur.⁴⁸⁹ Mâlikîler ağırlıkta olmak üzere bazı fakîhlere göre zekât gelirlerinden köle satın alınıp özgürleştirilebilir.⁴⁹⁰ Sahih olan da bu harcama kalemiyle köle satın alınıp azat edilmesidir. Çünkü Allah’ın kitabında zikrettiği bütün rakabe lafızlarından murat özgürleştirme olduğu için Kur’ân’ın zahirinden bu anlaşılmaktadır. Eğer sadece mükâtebler kastedilseydi özel isimleriyle zikredilirdi.⁴⁹¹ Hanbelî fakîhlerine göre bu fonun, Müslüman esirlerin esaretten kurtarılması için harcanması da mümkündür.⁴⁹² Aslında bu harcama kaleminin esirler ile mükâteb olsun olmasın tüm köleleri kapsayacak bir kavramla ifade edilerek zarfîyet bildiren “fî” harf-i cerrîyle

⁴⁸⁵ Nisâ 4/3; 24; 25; 36; Nahl, 16/71; Mü’minûn, 23/6; Nûr, 24/31; 33; 58; Rûm, 30/28; Ahzâb 33/50; 52; Meâric, 70/30.

⁴⁸⁶ Nisâ, 4/25; Nûr, 24/33.

⁴⁸⁷ Nisâ, 4/92; Mâide, 5/89; Mücâdele, 58/3; Beled, 90/13.

⁴⁸⁸ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 9-10; Mergînânî, **el-Hidâye**, II, 228; Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, II, 338-339; İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî**, III, 419-420; İbn Kudâme, **el-Kâfi**, II, 199-200; Merdâvî, **el-İnsâf fî Ma’rifeti’r-Râcihi mine’l-Hilâf**, III, 229-230.

⁴⁸⁹ Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 566-567 (no: 1974).

⁴⁹⁰ Ebû Yusuf, **Kitab’ül-Haraç**, 139; Sahnûn, **el-Müdevvene**, I (cüz: 2), 299; İbn Rüşd, **Bidâyetü’l-müctehid**, I, 277; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 146; Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, **el-Binâye fî Şerhi’l-Hidâye**, 10 c., Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1980, C: III, s. 195.

⁴⁹¹ İbnü’l-Arabî, **Ahkâmu’l-Kur’ân**, II, 967.

⁴⁹² İbn Müflih, **el-Mübdi’ Şerhü’l-Mukni**, II, 409; Merdâvî, **a.g.e.**, III, 231.

kullanılması, zekâtın mükateplere yardım etme, köleleri satın alıp özgürleştirme ve esirlerin fidyesini ödeme için harcanabileceğini göstermektedir.⁴⁹³

İslam, tarih boyunca hür insanları köleleştirmenin yollarını⁴⁹⁴ kapatıp sadece meşru savaş yolunu açık bırakmıştır.⁴⁹⁵ Kur'ân'a göre savaş esirlerine yapılması gereken muamele⁴⁹⁶ de onları köleleştirmek değil karşılıklı ya da karşılıksız serbest bırakmaktır. Esir oldukları süre içinde ise onlara karşı iyi davranmak gerekir.⁴⁹⁷ Bir taraftan mevcut kölelerin özgürleştirilmesi teşvik edilirken⁴⁹⁸ diğer taraftan gönüllü azat,⁴⁹⁹ yanlışlıkla bir mümini öldürme,⁵⁰⁰ zihar⁵⁰¹ ve yemin keffâreti⁵⁰² gibi çeşitli azat yolları gösterilmiştir. Kölelerin özgürleştirilmesine dair Kur'ân ve hadislerde tavsiye edilen diğer yollar da efendisiyle sözleşme yapma,⁵⁰³ efendisinin ölümüne bağlı olarak özgürleşme,⁵⁰⁴ daha önce Müslümanlığı kabul etmiş kölenin İslam ülkesine sığınması⁵⁰⁵ veya zekât fonundan yararlandırarak özgürleştirme şeklindedir.

Günümüzde gerek Avrupa'da gerekse İslam ülkelerinde kölelik ortadan kalktığı için⁵⁰⁶ zekâtın bu harcama kaleminin nasıl anlaşılması gerektiğine dair farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Rikâb sınıfının, zekâtın harcama kalemleri arasında işlevsiz

⁴⁹³ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, III, 61; Aynî, **el-Binâye**, III, 196; Muhammed Tahir İbn Âşûr, **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 30 c., Tunus, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984, C: X, s. 236-237.

⁴⁹⁴ Tarihte hür insanları köleleştirme sebepleri için bkz. M. Akif Aydın, Muhammed Hamîdullah, "Köle", **DİA**, Ankara, 2002, C: XXVI, s. 237-238.

⁴⁹⁵ Vehbe ez-Zuhaylî, **Âsâru'l-Harb fî Fıkhi'l-İslâmî**, Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1983, s. 443; Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 101; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 575; Akif Aydın, Hamîdullah, **a.m.**, 238.

⁴⁹⁶ Muhammed, 47/4.

⁴⁹⁷ İnsan, 76/8-9.

⁴⁹⁸ Hamidullah, **a.g.e.**, II, 691-692; Zuhaylî, **a.g.e.**, 442; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 211; Aktan, "Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ânî Yaklaşım", **AÜİFD**, Sayı: 16, Erzurum, 2001, s. 63.

⁴⁹⁹ Bakara, 2/177; Beled, 90/11-13.

⁵⁰⁰ Nisâ, 4/92.

⁵⁰¹ Mücâdele, 58/3. Zihar; kocanın karısını nesep, süt veya hısımlık suretiyle ebedi olarak evlenmesi haram olan bir kadının kendisince bakılması caiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir. Bkz. Bilmen, **Hukukî İslâmiyye Kamusu**, II, 179.

⁵⁰² Mâide, 5/89.

⁵⁰³ Nûr, 24/33. Kölenin, bedelini ödemek şartıyla hürriyetini elde etmek isteğinde, sahibinin bunu kabul etmek zorunda olduğunu dair görüşler için bkz. Taberî, **Câmi'u'l-Beyân**, XVII, 276-289. Konuyla ilgili bazı hükümler ve farklı görüşler için bkz. Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, XII (cüz: 23), 187-191; Kurtubî, **el-Câmi'**, XV, 235-252.

⁵⁰⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, III (cüz: 7), 178; Merğînânî, **el-Hidâye**, III, 432.

⁵⁰⁵ Merğînânî, **a.g.e.**, III, 416; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, IX, 518.

⁵⁰⁶ Akif Aydın, Hamîdullah, **a.m.**, 245-246.

hale geldiğini savunanlar olduğu⁵⁰⁷ gibi bu payın genişletilerek sömürge toplumlarının bağımsızlığa kavuşturulması için harcanabileceği görüşünü benimseyenler de olmuştur.⁵⁰⁸ Bugün kölelik kalkmış olsa bile savaşlar devam ettiğinden bu fon esirlerin kurtarılması için kullanılmaya devam edecektir.⁵⁰⁹ Haksız yere hapse düşmüş olanlara verilecek destek de bu kapsama girebilir.

2.2.1.6. Ğârimîn/ Borçlular

“Ğârimîn”, “ğ-r-m” kökünden borçlu anlamına gelen “ğârim” kelimesinin çoğuludur. Kelimenin kökünün “ayrılmama, yapışma” anlamları vardır. Alacaklıya, borçludan ayrılmayıp onu sıkıştırması⁵¹⁰, hakkını alıncaya kadar ısrar etmesi sebebiyle “ğârîm” denilmiştir.⁵¹¹ Bazılarına göre “ğ-r-m” kelimesinin asıl manası, güç bir şeyi üstlenmektir. Borç da insana zor geldiği ve ödeme zorunluluğu olduğu için bu kökle ifade edilmiştir.⁵¹² Kur’ân’da “ğ-r-m” kökünden gelen bazı kelimeler geçmekle birlikte⁵¹³ sadece Tevbe sûresinin 60. âyetinde borçluları kastetmek üzere “ğârimîn” kavramı yer almaktadır.

Hanefî fakîhler zekât verilebilecek borçluyu, borcundan fazla nisab miktarı mala sahip olmayan kimse olarak tanımlar⁵¹⁴ ve borçluya zekât vermeyi, borçlu olmayan fakire vermekten evlâ görürler.⁵¹⁵ Mâlikîlere göre de borçlu, borcunu ödeyecek malı olmayan kimsedir.⁵¹⁶ Şâfiî ve Hanbelî mezhebine mensub fakîhlere göre ise borçlular, kendisi veya toplumun menfaati için borçlanan kimseler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Toplumun menfaati için borçlanan kimselere, zengin dahi

⁵⁰⁷ Zuhaylî, **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü**, III, 2019. 1986 tarihli Sudan Zekât Kanunu, zekâtın harcama kalemlerini yedi tane olarak benimsemiş ve rikâb kalemine yer vermemiştir. Bkz. Akyüz, **Zekât**, 518.

⁵⁰⁸ Ancak bunun için devletin diğer gelirleri yanında fî sebîlillâh payından harcama yapılabileceği ifade edilmiştir. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 103-104.

⁵⁰⁹ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 103; Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 99. Nitekim Mısır’da hazırlanan bir zekât kanunu tasarısında da rikâb payının, esirlerin kurtarılmasına harcanması öngörülmüştür. Bkz. Akyüz, **a.g.e.**, 518.

⁵¹⁰ İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, IV, 419.

⁵¹¹ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, X, 60.

⁵¹² Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 90.

⁵¹³ Tevbe, 9/98; Furkân, 25/65; Tûr, 52/40; Vâkıa, 56/66; Kalem, 68/46.

⁵¹⁴ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 10; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 471; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 228; İbn Âbidîn, **Reddû'l-Muhtâr**, III, 289.

⁵¹⁵ İbn Âbidîn, **a.g.e.**, III, 289.

⁵¹⁶ Bu borcun keffâret ve zekât gibi Allah’a karşı bir borç olması hususunda ise ihtilaf etmişlerdir. Bkz. Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 147-148.

olsalar⁵¹⁷ borçlarını ödeyecek miktarda zekât verilir. Şahsî ihtiyaçları⁵¹⁸ sebebiyle borçlanan kimselerin zekât alabilmesi için elinde borcunu ödeyecek kadar para veya malın bulunmaması gerekir⁵¹⁹ ve borcun zaruri ihtiyaç olan şeylerle karşılanması istenmez.⁵²⁰ Bazılarına göre bunlar, alacağını toplayamayan alacaklılardır.⁵²¹

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî fakîhlerine göre borç; fesat, sefahat veya günah bir işten kaynaklanmışsa, kişi tövbe etmediği müddetçe borcu zekâtla kapatılmaz.⁵²² Bazı Şâfiîler, zekât verilebilmesi için borcun, vadesi dolmuş bir borç olmasını şart koşarlarken bazıları da bir yıl içinde ödenecek borçların da zekâtla kapatılabileceğini söylemişlerdir.⁵²³ Ayrıca borcun hapse girmeye sebep olacak türden olması gerekir.⁵²⁴ Borçlu olarak ölen kimselerin borçlarının zekât fonundan ödenip ödenmeyeceği konusunda da ihtilaf edilmiştir. Bazı fakîhler ile Hanefî ve

⁵¹⁷ Nebî (a.s), zengin olmasına rağmen zekât alması helal görülen beş kimse arasında borçluları da saymıştır. Bkz. İbn Mâce, **Zekât**, 27; Ebû Dâvud, **Zekât**, 25. Bu rivâyet, borçluların fakir olmadıkları halde bu fondan yararlanacağını göstermektedir. Bkz. Yeniçeri, **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 97. Sahâbilerden Kabîsa bin Muhârik el-Hilâlî ise şöyle bir hadiseyi nakleder: “İki kişinin arasını bulmak için bir borç yüklenmişim. Bu borcu ödemek için Resulullah’a geldim. O da: “Bize zekât gelinceye kadar bizimle kal, onun sana verilmesini söyleyeyim” buyurdu. Sonra Allah Resulü bana dedi ki: “Ey Kabîsa! İstemek ancak üç kişiye helaldir. Birincisi; ara bulmak için borçlanır, borcunu ödeyene kadar onun istemesi helal olur, borcu kapatılınca artık isteyemez. İkincisi; malı bir afet sonucu helak olur. O kişinin de ihtiyacını karşılayacak kadar istemesi helal olur. Üçüncüsü; fakir düşen ve fakirliği komşularından üç güvenilir şahitle doğrulanan kimsenin ihtiyacını giderecek kadar istemesi de helaldir. Bu üçü dışında istemeye gelince ey Kabîsa, o haram bir kazanç olur ki sahibi onu haram olarak yer.” Bkz. Müslim, **Zekât**, 36; Nesâî, **Zekât**, 86.

⁵¹⁸ Yiyecek-giyecek temini, hasta tedavisi, kendisi veya çocuğunun evlenmesi, ev, ev eşyası gibi şahsi veya ailevi ihtiyaçların karşılanması yahut başa gelen ani bir felaket. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 106.

⁵¹⁹ Şâfiî, **Kitâbü'l-Ümm**, II, 339-340; Mâverdî, **el-Ahkâmü's-Sultaniyye**, 136; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 200; İbn Müflih, **el-Mübdî' Şerhü'l-Mukni'**, II, 410-411. Bu, bütün mezheplerin üzerinde ittifak ettiği bir husustur. Bkz. Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 10; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 147.

⁵²⁰ Ömer bin Abdülazîz'in evi, hizmetçisi, atı ve ev eşyası bulunduğu halde borçlu olan kimselerin borçlarının zekât gelirlerinden ödenmesi talimatını verdiği nakledilmektedir. Bkz. Ebû Ubeyd, **Kitâb'ül-Emvâl**, 526 (no: 1754).

⁵²¹ Aghnides, **İslâm'ın Mali Hükümleri**, 402.

⁵²² Karâfî, **a.g.e.**, III, 147-148; Şâfiî, **a.g.e.**, II, 339-340; İbn Kudâme, **a.g.e.**, II, 200; İbn Müflih, **a.g.e.**, II, 410-411.

⁵²³ Nevevî, **el-Mecmû'**, VI, 125. Kardâvî, zamana ve şartlara göre bu görüşlerin uygulama alanı bulabileceğini kaydetmektedir. Ona göre, zekât gelirleri çok ve diğer sınıflardan alacaklar az ise hem vadesi gelmiş hem de vadesi gelmemiş borçlar karşılanabilir. Eğer gelir az, alacaklar çoksa vadesi gelmemiş borçlar zekâtla karşılanmaz. Gelir ve gider orta seviyede olursa bir yıllık vadeli borçlar ödenebilir. Bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, II, 109.

⁵²⁴ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 109.

Hanbelîler'e göre ölen kimsenin borçları zekâtla ödenemez.⁵²⁵ Mâlikîler ödenebileceğini söylerken⁵²⁶ Şâfiîlerde her iki görüşe de yer verilmiştir.⁵²⁷

Borçluya, borçlarını karşılayacak kadar zekât verilebilir. Ancak borçlu, kendisine verilen zekâtla borcunu ödemezse veya alacaklı borcunu bağışlarsa yahut başka bir şekilde borcu ödenmiş olursa zekât malına ihtiyacı kalmadığı için verilen miktar kendisinden geri alınır.⁵²⁸

Zekâtın harcama kalemleri arasında sayılan borçluların, fakir ve miskinlerden ayrıca zikredilmesi bu sınıfın, şartlar sebebiyle borçlanmak zorunda kalmış zengin borçluları ima ettiğini göstermektedir.⁵²⁹ Eğer zengin olmayan bir kimse borçlandıysa hem fakir hem de borçlu olduğundan ötürü zekât alabilecektir.⁵³⁰

Müslümanların Mekke döneminde ve Medine'nin ilk yıllarında maddî anlamda çok sıkıntılar yaşadığı bilinmekle birlikte yardım edilmesi gerekenler arasında borçlulara, çok daha sonra (hicretin dokuzuncu yılı) zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmiştir. Bu gecikmenin ilk sebebi, cahiliye dönemi Arap toplumunda faizin çok yaygın olması ve insanların verdikleri borçları faiziyle birlikte almayı alışkanlık haline getirmeleri olabilir. Kur'ân, Mekke döneminden itibaren öncelikle kötülüklerini anlatarak Müslümanları faizden vazgeçirmeyi hedeflemiş, diğer taraftan da Medine döneminin başından itibaren faizsiz borç vermeyi (karz-ı hasen) teşvik etmiştir. Borçlulara zekât mallarıyla yardım etme, toplumda iyice yerleşmiş olan faizin tamamen yürürlükten kalkmasından sonra gündeme gelmiştir. Böylece faiz borçlarının, zekâtla ödenmesi gibi bir durumla karşılaşılmamıştır. Bir diğer sebep de borçlulara zekât verme kararının kurumsal bir yapıyı gerektirmesidir. Ayrıca İslâm'a davetin ilk yıllarında Müslümanların maddi imkânlarının zayıf olması

⁵²⁵ Ebû Ubeyd, **Kitâb'ül-Emvâl**, 568 (no: 1980); Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 228; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 126.

⁵²⁶ Kurtubî, **el-Câmi'**, X, 271. Borçlular sınıfının, zekâtın harcama kalemleri içinde temlik ifade eden "li" harf-i cerrinden sonra değil de "fi" harf-i cerrinden sonra gelmiş olması, borçlunun, verilen zekât malını temlik etmesinin şart olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla onun yerine zekât ödemek caiz olduğu gibi, ölünün borçları da zekâtla kapatılabilir. Bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 117; Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 101-102.

⁵²⁷ İmrânî, **el-Beyân fi Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, III, 424-425; Nevevî, **el-Mecmû'**, VI, 127-128.

⁵²⁸ Nevevî, **a.g.e.**, VI, 125; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 109-110.

⁵²⁹ Akyüz, **Zekât**, 521; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 216; Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 499-500; Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 814-815.

⁵³⁰ Kurtubî, **a.g.e.**, X, 270.

ve bu işin büyük maddi güç ve fedakârlık gerektirmesi sebebiyle bütün imkânlar borçlulara yardımdan ziyade İslam'ın yayılmasını için seferber ediliyordu. Neticede İslam'a davet ederken bireylerin maddi desteğine ihtiyacın azalması, zekâtın kurumsallaşması, faizin kesin olarak yürürlükten kaldırılması, faizsiz borç verme uygulamasının teşvik edilerek yaygınlaşmasından sonra borçlulara, zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmiştir.⁵³¹

Değişik sebeplerle her zaman karşılaşılabilecek borçlanma, bazen borçlanan kimselerin onurunun zedelenmesine, bazen de alacaklıların mağdur edilmesine yol açabilmektedir. Alacaklıları mağdur etmeme adına tarihte borçluların köleleştirilmesi gibi uygulamalara zaman zaman rastlanmıştır.⁵³² İslam'da insanın borcundan dolayı özgürlüğünün elinden alınması ve köleleştirilmesi kabul edilmediği gibi imkânı olan kimsenin borcunu ödememesi de kınanmıştır.⁵³³ Yine ölen kimsenin, borcunu ödemedikçe cennete giremeyeceğini bildiren Nebi (a.s.)⁵³⁴, borçluların cenaze namazlarını kıldırmamış⁵³⁵ ve “Allah nazarında, bir kulun Allah tarafından yasaklanan kebâirden sonra, beraberinde getirebileceği en büyük günahlardan birinin, kişinin ödenecek karşılık bırakmadan üzerinde borç olduğu halde ölmesidir”⁵³⁶ buyurmuştur. Bütün bu rivâyetlerden onun, her an başa gelebilecek ölüm sebebiyle mümkün olduğu kadar borçlanmamayı, bir şekilde borç altına girildiyse de en kısa sürede borçların ödenmesini tavsiye ettiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan borçluluk psikolojisinin insanları bazı olumsuz tavırlara itebileceğini gösteren Nebi'nin (a.s.)⁵³⁷, sahâbeyi insanlara yardım etmeye ve onların sıkıntılarını gidermeye teşvik ettiği⁵³⁸ ve borçluların yardımına koşmayı sadaka vermekten daha faziletli kabul ettiği⁵³⁹ görülmektedir. Yine âyet⁵⁴⁰ ve hadislerde⁵⁴¹ alacaklılara ve

⁵³¹ Aktaş, “Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri”, 105-106.

⁵³² Akif Aydın, Hamîdullah, “Köle”, *DİA*, XXVI, 237.

⁵³³ Nebi (a.s.), “Ödeme gücü bulunan bir kimsenin borcunu ödememesi, onun cezalandırılması ve kınanmasını helâl kılar” demiştir. Bkz. İbn Mâce, *Sadakât*, 18; Ebû Dâvud, *Akdiye*, 29; Nesâî, *Büyû*, 100. Nebi (a.s.), borçtan Allah’a sığınmıştır. Bkz. Buhârî, *İstikrâz*, 10; Ebû Dâvud, *Salât*, 367. Nebi (a.s.), bazı borçluların mallarını haczettirmiştir. Bkz. Müslim, *Müsâkât*, 4.

⁵³⁴ Nesâî, *Büyû*, 98.

⁵³⁵ Tirmizî, *Cenâiz*, 69; Nesâî, *Cenâiz*, 67.

⁵³⁶ Ebû Dâvud, *Büyû*, 9.

⁵³⁷ “Kişi borçlandığı zaman yalan söyler, söz verir, sözünde durmaz”. Bkz. Buhârî, *İstikrâz*, 10.

⁵³⁸ Buhârî, *Mezâlim*, 3; Müslim, *Birr*, 15; *Zikr*, 11; Ebû Dâvud, *Edeb*, 46; 68; Tirmizî, *Hudûd*, 3.

⁵³⁹ İbn Mâce, *Sadakât*, 19.

⁵⁴⁰ Bakara, 2/280.

darda kalan borçluya mühlet vermeleri veya alacaklarını sadakaya/ zekâta saymaları tavsiye edilmiştir. Son dönemlerde ise Nebi (a.s) tarafından borcunu ödeyemeden ölen Müslümanların borçlarının hazineden ödenmesi uygulaması başlatılarak⁵⁴² borçlulara zekâtın harcama kalemleri arasında yer verilmiştir.

Kur’ân ve sünnette bir taraftan insanların gereksiz borca girmemeleri için tedbirler alınırken⁵⁴³ diğer taraftan da zaruri ihtiyaçları sebebiyle veya bir doğal afet neticesinde borçlanan kimselere yardım teşvik edilerek hem borçlular büyük bir sıkıntıdan kurtarılmış hem de alacaklılar mağdur edilmemiştir. Böylece zekât gerek borçlular için gerekse alacaklılar için rahmet olmuştur.⁵⁴⁴

Devletin güçlendiği ve zekât bütçesinin fazla verdiği durumlarda ise borçlularla ilgili daha esnek tavırlar sergilenmiştir. Meşhur hadis kaynaklarında yer alan bir hadis⁵⁴⁵, Nebi’nin (a.s) tavrının devletin güçlenmesiyle değiştiğini göstermesi açısından önemlidir. Ömer bin Abdülaziz’in de zekât verilecek kimse bulunamayınca bütün borçluların borçlarının ödenmesi talimatını verdiği nakledilmektedir.⁵⁴⁶

2.2.1.7. Fî Sebîlillâh/ Allah Yolunda Olma

Zekâtın harcama kalemlerinden biri de “Allah yolunda” anlamına gelen “fî sebîlillâh” ifadesidir. “S-b-l” kökü, “bir şeyin yüksekte alçağa bırakılması veya bir şeyin uzaması” manasına gelmektedir. Yola da uzadığı için sebîl denilmiştir.⁵⁴⁷

⁵⁴¹ “Kim darda kalan borçluya mühlet verir veya alacağının tamamını veya bir kısmını bağışlarsa, Allah onu kendi gölgesinden başka gölgenin olmadığı kıyamet gününde, arşının gölgesi altında gölgelendirir” hadisi bu konuya misal olarak verilebilir. Bkz. Tirmizî, **Büyû**, 65.

⁵⁴² Buhârî, **İstikrâz**, 11; Müslim, **Ferâiz**, 4; Tirmizî, **Cenâiz**, 69.

⁵⁴³ Bunun için Kur’ân ve sünnette tedbirler alınmış; -günümüz insanının da en önemli borçlanma sebepleri olan- israf, aşırı ve lüks tüketim gibi hususlar yasaklanarak tutumluluk, iktisat ve kanaat tavsiye edilmiştir. Bkz. A’râf, 7/31; İsrâ, 17/26-27; Furkân, 25/67; Kasas, 28/77. Ayrıca hadis kitaplarının **Zühd** ve **Rekâik** gibi bölümlerinde bu konuda çok sayıda hadise rastlamak mümkündür.

⁵⁴⁴ İbn Âşûr, **Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, X, 237.

⁵⁴⁵ Ebû Hüreyre şöyle nakleder: “Nebi’ye (a.s) üzerinde borç olan bir ölü getirildiği zaman: “Borcunu ödeyecek bir mal bıraktı mı?” diye sorardı. Eğer yeterli mal bıraktığı söylenirse namazını kılardı. Aksi takdirde: “Arkadaşınızın namazını kılın!” derdi. Allah fetihler nasip edince şöyle dedi: “Ben müminlere nefislerinden daha evlâyım. Kim üzerinde borç olduğu halde vefat ederse ödemesi benim üzerimdir. Kim de mal bırakırsa o da vârislerindir.” Bkz. Buhârî, **Ferâiz**, 4; Müslim, **Ferâiz**, 4; Tirmizî, **Cenâiz**, 69; Nesâî, **Cenâiz**, 67.

⁵⁴⁶ Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 526 (no: 1754).

⁵⁴⁷ İbn Fâris, **Mu’cemü mekâyis’il-lüğa**, III, 129-130.

Kur'ân'da⁵⁴⁸ Allah “sebîl”i kolaylaştırdığını söylediğinden⁵⁴⁹ ötürü sebîl, “üzerinde kolayca yürünen yol”⁵⁵⁰ anlamına da gelmektedir. Sebîlullâh ise genel olarak Allah’a yaklaşma yoluna götüren bütün ihlaslı amelleri kapsamaktadır. Mutlak kullanıldığında genellikle cihad kastedilen ve hatta çokça kullanıldığı için sanki bu manaya özelmış gibi kabul edilen “fî sebîlillâh”ın⁵⁵¹ cihadla sınırlı tutulup tutulmayacağı hususunda ihtilaf edilmiştir.

Hanefiler, “fî sebîlillâh” kapsamına, imkânı olmadığı için ordudan geri kalan askerlerin, kafilenden geri kalan hacıların ve talebelerin gireceğine dair farklı görüşler ileri sürmüşse de kişinin bu fondan zekât alabilmesi için ihtiyaç sahibi ve fakir olması gerektiği hususunda ittifak etmişlerdir. Onlar, zekâtta temlîki şart gördükleri için mescit, köprü, kanal açma, baraj yapma, hac ve cihad gibi şahsa temlik olmayan hiçbir hususta zekât verilemeyeceğini söylemişlerdir.⁵⁵² Bazıları da “fî sebîlillâh”ın Allah’a yaklaştıran her şey olduğunu, muhtaç oldukları takdirde hayır yolunda ve Allah’a itaat uğrunda çalışanların bu sınıfa girebileceğini ifade etmiştir.⁵⁵³

Mâlikî fakihleri, “fî sebîlillâh” kavramını, cihad veya cihattan sayılabilecek düşmanı gözetlemeyle (ribat) sınırlandırır ve zengin de olsa⁵⁵⁴ mücahit ve murabıta zekât verilebileceğini söylerler. Fakat zekâtın şahsa temlikini şart

⁵⁴⁸ “Sebîl” kelimesi, Kur'ân'da tekil veya çoğul olarak Rabb ya da Allah'ın kastedildiği zamirlere izafe edilerek kullanılmaktadır. Bkz. Âl-i İmrân, 3/195; Mâide, 5/35; En'âm, 6/117; 153; Tevbe, 9/9; 24; Yûnus, 10/88; İbrâhîm, 14/30; Nahl, 16/69; 125; Ankebût, 29/69; Zümer, 39/8; Mü'min, 40/7; Necm, 53/30; Mümtehine, 60/1; Saff, 61/4; Kalem, 68/7. “Fî sebîlillâh” kavramı da sadece zekâtın harcama kalemlerinin sayıldığı âyetle herhangi bir fiille isnat edilmeden mutlak olarak geçmektedir. Bkz. Tevbe, 9/60. Kavram bir fiile isnat edildiğinde ise çoğunlukla Allah yolunda savaşmak, ölmek, öldürmek, hicret etmek, cihad etmek, infâk etmek anlamlarında zikredilmiştir. Bkz. Bakara, 2/154; 190; 195; 218; 244; 246; 261; 262; Âl-i İmrân, 3/13; 157; 167; 169; Nisâ, 4/74; 75; 76; 84; 89; 95; 100; Mâide, 5/54; Enfâl, 8/60; 72; 74; Tevbe, 9/19; 20; 34; 41; 81; 111; Hacc, 22/58; Nûr, 24/22; Muhammed, 47/4; 38; Hucurat, 49/15; Hadîd, 57/10; Saff, 61/11; Müzzemmil, 73/20. Diğer fiillerle kullanım için bkz. Bakara, 2/273; Âl-i İmrân, 3/146; Nisâ, 4/94; Tevbe, 9/38; 120. “Sebîlullâh” kavramının “an” harf-i cerriyle (Allah yolundan) saptırmak veya alıkoymak anlamına gelen fiillerle kullanımları da bulunmaktadır. Bkz. Bakara, 2/217; Âl-i İmrân, 3/99; Nisâ, 4/160; 167; En'âm, 6/116; A'râf, 7/45; 86; Enfâl, 8/36; 47; Tevbe, 9/34; Hûd, 11/19; İbrâhîm, 14/3; Nahl, 16/88; 94; Hacc, 22/9; 25; Lokmân, 31/6; Sâd, 38/26; Muhammed, 47/1; 32; 34; Mücâdele, 58/ 16; Münâfikûn, 63/2.

⁵⁴⁹ Abese, 80/20.

⁵⁵⁰ İsfahânî, **Müfredât**, 395.

⁵⁵¹ İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, VI, 162-163.

⁵⁵² Serahsî, **el-Mebsût**, I, (cüz: 2) 202; I (cüz: 3), 10; Kâsânî, **Bedâi'u's-Sanâi'**, II, 456-457; 472; Merğînânî, **el-Hidâye**, II, 228; İbn Âbidîn, **Reddü'l-Muhtâr**, III, 289, 291.

⁵⁵³ Kâsânî, **a.g.e.**, II, 471.

⁵⁵⁴ Zengin olduğu halde zekât alması helal olan beş kişiden birisi de Allah yolunda savaşan kimsedir. Bkz. İmam Mâlik, **Muvatta'**, II, 269-270 (Zekât, 17); İbn Mâce, **Zekât**, 27; Ebû Dâvud, **Zekât**, 25.

görmediklerinden silah, sur ve savaş gemisi gibi gerekli araçların temininde zekât kullanmanın caiz olduğunu kabul ederler.⁵⁵⁵

Şâfiî fakîhler de “fî sebîlillâh”ın cihad ve mücahitlerle sınırlı olduğunu, ancak zengin olsa da mücahitlere zekât verilebileceğini kabul ederler. Onlara göre, askerlerin gidiş ve dönüş masrafları, savaş için gerekli silah ve diğer aletlerin temini için bu paydan harcama yapılabilir. Fakat mücahitlerin zekât alabilmeleri için devletten maaş almayan gönüllü askerler olmaları şarttır.⁵⁵⁶ Mezhebin mensupları içinde “fî sebîlillâh” kavramının savaşan Müslümanlara hasredilmesinin şart olmadığını ve lafzın umum olmasından dolayı Allah rızası için yapılan bütün hayır işlerin buna girebileceğini söyleyerek kavramı genişletenler de olmuştur. Bu sebeple “ölüleri kefenleme, kaleler yapma ve mescitleri imar etme gibi hayır işlerine zekât malları harcanabilir” denilmiştir.⁵⁵⁷ Zekât gelirlerinin yol, su, köprüye hatta kale ve mescit inşasına harcanabileceğini söyleyenler, gerekçe olarak bunların askerî harekâtlar için gerekli şeyler olduğunu dile getirmiştir.⁵⁵⁸

Hanbelîler’e göre ise “fî sebîlillâh”tan kastedilen, devletten maaş almayan veya aldıkları maaş kendilerine yetmeyen askerlerdir. Asker zengin de olsa kendisine yetecek kadar bu fondan pay alabilir. Ahmed b. Hanbel’den haccın da bu harcama kalemine girdiği nakledilmekle birlikte mezhep mensuplarından buna dair biri olumlu, diğeri olumsuz iki görüş rivâyet edilmektedir.⁵⁵⁹

İbn Hazm’a göre bütün hayırlı işler Allah yolundadır, ancak zekâtın kimlere taksim edileceğini bildiren âyette Allah’ın muradının bütün hayırlar olmadığına ittifak olduğu için “fî sebîlillâh”tan maksat, cihaddır.⁵⁶⁰ İmâmiyye mezhebine göre ise “fî sebîlillâh”ın kapsamına mücahit ve murabıtların yanı sıra hacılar, ölülerin

⁵⁵⁵ Kurtubî, **el-Câmi’**, X, 271-273; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 148.

⁵⁵⁶ Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, II, 340; İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî**, III, 426; Nevevî, **el-Mecmû’**, VI, 128.

⁵⁵⁷ Râzî, **Mefâtihu’l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 90.

⁵⁵⁸ Enes b. Mâlik, Hasan el-Basrî ve Ata bu görüşte olanlardır. Fahrreddîn Râzî’nin de bu görüşü paylaştığı görülmektedir. Bkz. Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 330; **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 223-231.

⁵⁵⁹ Abdullah b. Ahmed, **Mesâilü’l-İmâmi Ahmed bin Hanbel**, thk. Muhammed Zühayr eş-Şâviş, 3. bs., Beyrut, Mektebetü’l-İslâmî, 1988, s. 151; İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 201; İbn Müflih, **el-Mübdî’ Şerhü’l-Mukni’**, II, 411-412.

⁵⁶⁰ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 151.

veya dirilerin borçlarının ödenmesi, mescit, türbe, köprü yapımı gibi bütün hayır ve maslahat yolları girmektedir.⁵⁶¹

Çağdaş tefsircilerden bazılarına göre “fî sebîlillâh” ibaresi, Allah kelimesini yüceltmeyi (i‘lâ-yi kelimetullah) ve toplumun yararına olan her şeyi kapsar, bu yüzden İslam’ın yayılıp insanlara ulaşması başta olmak üzere doğru ve maruf amaçlarla yapılan her türlü harcamayı, savaşta ve barışta hak uğruna girilen her türlü çabayı içine alır.⁵⁶² Onlara göre bu kalemde kastedilen din ve devlet işlerinin desteklenmesi olduğu için Müslümanların umumi maslahatlarından sayılmayan ve gücü yetene bireysel bir mükellefiyet olan hac, bu kapsamda değerlendirilmez.⁵⁶³ Diğerlerine göre ise zekâtın bütün harcama kalemlerinde, “Allah yolunda” olmayı gözetme zarureti bulunduğundan ayrıca “fî sebîlillâh” denilmesi, bunun özel bir manaya geldiğini göstermektedir. Bu görüşe göre bu kalemde kastedilen öncelikle cihad, sonra hac, sonra da Allah için ilim tahsili olmasıdır. Dolayısıyla “fî sebîlillâh”, özellikle i‘lâ-yi kelimetullah yolunda olanlara verilir.⁵⁶⁴

Bazı çağdaş fıkıhçılara göre de “fî sebîlillâh” kapsamına öncelikle her türlü savaş hazırlıkları, ardından din ve devlet maslahatına yarayan her şey girmektedir. Bu anlamda İslam’ın güzelliklerini ve hoşgörüsünü ortaya çıkaracak davetçiler yetiştirmek, bu kapsam içinde değerlendirilebilir. Esasında “fî sebîlillâh” fonu, toplumun tamamına faydalı olacak yerlere harcanmalı ve ihtiyaç duyulduğunda mescit, okul, hastane gibi kurumlar bu fonla inşa edilebilmelidir.⁵⁶⁵ Dolayısıyla “fî sebîlillâh”, İslam uğruna yapılacak her türlü hayırlı işleri ve her çeşit savunmayı ifade ettiğinden bu kalem, dini kurumların inşası ve bakımının⁵⁶⁶ yanı sıra dul kadın ve yetimlere yardım etme, okul ve öğrencilere bağışta bulunma, hastane ve camilere

⁵⁶¹ Tûsî, **el-Mebsût fî fıkıh’l-İmâmiyye**, I, 252.

⁵⁶² Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 3 c., İstanbul, İşaret Yayınları, 1999, C: I, s. 366.

⁵⁶³ Reşîd Rızâ, **Tefsîru’l-Menâr**, X, 585; Ahmed Mustafa el-Merâgî, **Tefsîru’l-Merâgî**, 10 c., 5. bs., Kahire, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1974, C: V (cüz: 10), s. 145.

⁵⁶⁴ Âyette peş peşe zikredilen fakirler ile miskinler, zekât memurları ile müellefe-i kulûb, kölelerle borçlular arasında yakın ilişki bulunduğu gibi “fî sebîlillâh” ile yolcu arasında da benzer bir ilişki bulunmaktadır. Dolayısıyla “Allah yolunda” olanların, bir özel sefer ile özel bir ibadeti birleştiren kimseler oldukları anlaşılır ki, bu da kavramın özel bir manaya da geldiğini gösterir. Bkz. Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, IV, 371-373.

⁵⁶⁵ Mahmud Şeltût, **el-Fetâvâ**, 12. bs., Beyrut, Dâru’ş-Şurûk, 1983, s. 119, 128.

⁵⁶⁶ Hamidullah, **Modern İktisat ve İslam**, 19.

tahsisat ayırma, ordunun her türlü araç ve gereçlerini temin etme ve ülke savunması için bazı tesisler kurma gibi bütün harcamaları kapsamaktadır.⁵⁶⁷

Diğer bazı çağdaş fıkıhçılar ise “fî sebîlillâh” kaleminin genel kabul edilmesi durumunda zekâtın diğer harcama kalemlerini de kapsaması söz konusu olacağından burada başka özel bir mana kastedildiğini söylemektedir. Çünkü zekâtın sekiz sınıfa tahsis edilmiş olması manayı genişletmeye engel görünmektedir. Aksi takdirde bu kapsam genişliği, “Allah yolunda infak” âyetlerinin⁵⁶⁸ siyâkına, sebab-i nüzulüne ve Nebî’nin (a.s) “Allah, sadakalar hususunda ne herhangi bir nebiye ne de bir başkasına hüküm verme yetkisi tanımadı, hükmü bizzat kendisi verdi. Sadakaları sekiz hisseye ayırdı”⁵⁶⁹ hadisine aykırı düşmektedir. Ancak i’lâ-yi kelimetullah amacıyla yapılan her cihad Allah yolunda sayılacağından bu kaleme özel manadaki cihadın yanı sıra İslam’ı öğretebilmek için çabalayan ve İslam’a davet için çalışan mücahitler ile bütün gayretleriyle, dilleriyle ve kalemliyle İslam akide ve şeriatını müdafaa eden murabıtlar eklenebilir. Bu görüşte olanlara göre düzenli orduların teşkil edilmesi, silahlarla donatılması ve masrafların karşılanması İslam’ın başlangıcından itibaren zekât mallarıyla değil devletin umumi hazinesinden gerçekleştirildiği için bu durum günümüzde de aynı şekilde devam edebilir. Çünkü onlara göre savunma bütçesi, zekât mallarının karşılayamayacağı kadar büyük ödenekleri gerektirmektedir. Bu yüzden “fî sebîlillâh” fonu; öncelikle kültür, eğitim-öğretim ve davet alanına kaydırılmalıdır. İslam ülkelerinde gençleri fikrî ve itikâdî bozulmalardan koruyacak merkezlerin inşa edilmesi, düzenli çalışacak cemiyetler kurarak insanları İslam’a davet edecek kişilerin yetiştirilmesi, Allah’ın sözünü yükseltecek ve dini öğretecek yayınların hazırlanması ve dağıtılması da Allah yolunda cihaddır. Aslında okul yapmak cihad kapsamında değildir. Ancak “bir ülkede eğitim-öğretim ve okullar dinsizlerin eline geçmişse, bu durumda Müslüman çocuklarını eğitecek ve onları ahlakî, fikrî tahribattan koruyacak İslami okullar

⁵⁶⁷ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 815-816.

⁵⁶⁸ İlgili âyetlerin bazıları şunlardır: Bakara, 2/135; Enfâl, 8/60; Hadîd, 57/10.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvud, **Zekât**, 23.

yapmak en büyük cihad olacaktır”.⁵⁷⁰ Nitekim Nebi (a.s) zamanında kurulan eğitim kurumu Suffa’ya Müslümanlar hurma mahsullerinin zekâtını da getiriyorlardı.⁵⁷¹

Zekâtın harcama kalemleri arasında zikredilen bu kavramın kapsamını her türlü hayrı kapsayacak şekilde genişletmeye engel başka hususlar da vardır. Öncelikle “fî sebîlillâh” ifadesinin sadece Medenî surelerde geçmesi, bu kavramla özel bir mananın kastedildiğini göstermektedir. Zira Mekke döneminde Nebi (a.s) ve sahâbenin yaptıkları da genel manada Allah yolundaydı. Ayrıca Nebi (a.s) “fî sebîlillâh”ı Allah yolunda gazâ eden kimseler⁵⁷² olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla bu hadise ve fakîhlerin genel kanaatine göre “fî sebîlillâh”ın her türlü hayrı içine alacak şekilde genel bir ifade olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁷³ Ancak zekâtın harcama kalemi olarak “fî sebîlillâh”ı özel manada cihad olarak yorumlamak doğru ise de cihadı sadece savaşmak olarak anlamamak gerekir. Cihadın sözlük ve terim manaları, muhtelif âyet ve hadislerin çerçevelediği boyutları, ayrıca Nebi’nin (a.s) cihadla ilgili uygulamaları dikkate alındığında bu faaliyetin sadece Müslüman olmayan unsurlarla savaşmaktan ibaret olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁷⁴ Nebi’nin (a.s) bazı hadisleri⁵⁷⁵ de cihadın sadece silahla savaşmak manasına gelmediğini ve cihad kavramının geniş bir yelpazede ele alınabileceğini göstermektedir.⁵⁷⁶ Nihayetinde Allah’ın dininin öğrenilmesi ve öğretilmesi için gayret edenler de bu kapsama girer. Çünkü cihad hem askerî hem ilmî hem de diğer bazı faaliyetleri içine almaktadır. Dolayısıyla bu fona “Savunma ve Eğitim Fonu” diyebiliriz, bugün için güncelde bunu karşılayacak başka bir ifade bulunmamaktadır.

Hacca gitmek isteyenlerin fî sebîlillâh kavramı içinde değerlendirilmesinin uygun olup olmadığı dair şunu söyleyebiliriz: Hac ibadeti oraya gitmek için yol

⁵⁷⁰ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 140-146, 154-156.

⁵⁷¹ Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 317.

⁵⁷² Hadis kitaplarında çoğunlukla yer alan ifade “Sadaka beş kişi hariç zengine helal değildir; Allah yolundaki gaziler...” şeklindedir.

⁵⁷³ Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, IV, 373-374; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 142-143; Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 104.

⁵⁷⁴ Bekir Topaloğlu, “Cihad” (Günümüzde Cihad), **DİA**, İstanbul, 1993, C: VII, s. 53.

⁵⁷⁵ “Müşriklere karşı mallarınızla, canlarınızla ve dillerinizle cihad edin”. Bkz. Ebû Dâvud, **Cihad**, 18; Nesâî, **Cihad**, 1. “Kim Allah yolunda bir gaziye teçhiz ederse bizzat gaza yapmış gibidir. Kim, gazaya çıkan birinin geride kalan ailesine hayırlı himayede bulunursa gaza yapmış gibidir”. Bkz. Buhârî, **Cihad**, 38; Müslim, **İmâre**, 38; Ebû Dâvud, **Cihad**, 21; Tirmizî, **Fedâilu'l-Cihad**, 6; Nesâî, **Cihad**, 44.

⁵⁷⁶ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 116-118.

bulanların Allah’a karşı yapmaları gereken bir vazifedir. Dolayısıyla haccın, cihad ve hicret gibi bu kavram içinde yer almasının münasip olduğu düşünülebilir.

2.2.1.8. İbnü’s-Sebîl/ Yolcu Olma Durumu

“İbnü’s-sebîl” ifadesi, “yolun oğlu” anlamına gelmekte ve evinden uzak yolcu için kullanılmaktadır.⁵⁷⁷ Yolcuya “yolun oğlu” denilmesi onun ayrılmaz bir parçası haline gelmesinden dolayıdır.⁵⁷⁸ Zira Araplar, bir şeyin ayrılmaz parçasına “onun oğlu” adını vermektedirler.⁵⁷⁹ Bu sebeple fakire “ibnü’l-fakr”, zengine de “ibnü’l-ğînâ” denir.⁵⁸⁰ “Yolun oğlu” ifadesinden çok seyahat eden de anlaşılabilir.

Terim olarak, “ibnü’s-sebîl”, yaşadığı yerden yola çıkıp seyahat ederken, yolda parası bitmiş veya parasını kaybetmiş ve yolculuğuna devam etmesine imkân kalmamış kimseler için kullanılan bir kavramdır. Böyle birinin, malına/ parasına ulaşamadığı veya borç alabilecek birini bulamadığı takdirde memleketinde zengin olması durumu değiştirmez ve bu kimseye zekâtta pay verilir.⁵⁸¹

Kur’ân’da sekiz yerde geçen “ibnü’s-sebîl” kavramı; hem zekât⁵⁸² hem de fey⁵⁸³ ve ganimetin⁵⁸⁴ harcama kalemleri arasında sayılmakta, ayrıca infak edilmesi⁵⁸⁵, mal verilmesi⁵⁸⁶ ve ihsanda⁵⁸⁷ bulunulması gerekenler arasında da yer almaktadır. Mekkî iki sûrede⁵⁸⁸ ise yolcu haklarının verilmesinden söz edilmektedir.

Ömer (r.a), ihtiyaç duyan misafirlere ve yolda kalanlara hizmet etmek üzere, “Dâru’d-dakîk” denilen bir depo yaptırmış ve burayı un, hurma, buğday ve kuru

⁵⁷⁷ İsfahânî, **Müfredât**, 395.

⁵⁷⁸ İbn Manzûr, **Lisânü’l-Arab**, VI, 263.

⁵⁷⁹ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, XI, 529; Aynî, **el-Binâye**, III, 201.

⁵⁸⁰ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 10.

⁵⁸¹ Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 104.

⁵⁸² Tevbe, 9/60.

⁵⁸³ Haşr, 59/7.

⁵⁸⁴ Enfâl, 8/41.

⁵⁸⁵ Bakara, 2/215.

⁵⁸⁶ Bakara, 2/177.

⁵⁸⁷ Nisâ, 4/36.

⁵⁸⁸ İsrâ, 17/26; Rûm, 30/38.

üzümle doldurmuştur. Yine o, Mekke ile Medine arasında suyu bulunan merkezler kurarak, yolda kalanları, bir merkezden diğerine taşıtmıştır.⁵⁸⁹

Ömer b. Abdülaziz, zekâtın verileceği yerleri sorduğunda kendisine verilen cevabın ilgili kısmı şöyledir: “İbnü’s-sebîl payı, her yoldan geçecek yolcu sayısına göre taksim edilir. Akrabası ve konaklayacağı yeri bulunmayanların ihtiyaçları bu fondan giderilir. Bunların hakkı, yeme-içme ihtiyaçlarını karşılayan, bineklerini yemleyen yol güzergâhındaki konaklama tesislerinin sahiplerine bırakılır”.⁵⁹⁰

Hanefî fakîhlerine göre yolcu, uzağında olduğu için malıyla ilişkisi kesilmiş olan kimsedir.⁵⁹¹ Bazılarına göre vatanında olduğu halde, alacağını alamayarak muhtaç duruma düşen kimseler de bu fondan zekât alabilirler. Ancak yolda kalan yolcuların o anda ulaşamasa da malları bulunduğu için borç alması, zekât almasından daha hayırlı görülmüştür. Fakat zekât alırsa ve elinde zekât malından artan bir şey kalırsa malı olduğunda onu tasadduk etmeleri gerekmez.⁵⁹² Şâfiîler’e göre yolcu, yola henüz yeni çıkan veya çıkmaya niyetlenen kimse olabileceği gibi yolda kalmış kimse de olabilir. Zekât verilebilmesi için yolculuktaki amacın günah içermemesi ve yola çıkmaya niyetlenenleri gideceği yere ulaştıracak mallarının olmaması gerekir.⁵⁹³ Mâlikîlere göre yolcu, yolculuğu günah maksadıyla olmadığı sürece memleketinde zengin de olsa yolda kalmış kimsedir. Hac yolculuğu esnasında yolda kalmış kimse de bu fona girer.⁵⁹⁴ Hanbelî fakîhlere göre ibnü’s-sebîl, memleketine döndürecek malı kalmayan yolcudur. Onlara göre de yolculuk, günah amacı taşımamalıdır.⁵⁹⁵ Bu mezhepte “yolcular, dilencilerdir” görüşünde olanlar da vardır.⁵⁹⁶ İbn Hazm’a göre de günah amacı taşımayan bir yolculuğa çıkmış ve ihtiyacı olan kimseye zekât

⁵⁸⁹ Muhammed b. Sa’d b. Menî’ ez-Zührî, **et-Tabakâtü’l-Kebîr**, thk. Ali Muhammed Umeyr, 11 c., Kahire, Mektebetü’l-Hancî, 2001, C: III, s. 263. Gerek Ömer (r.a) gerekse II. Ömer yol güzergahında yollarına devam edemeyen yolcuların faydalanmaları için gerekli para, gıda maddesi ve eşyalar bulundurdular. Bkz. Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 344.

⁵⁹⁰ Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 544 (no: 1851).

⁵⁹¹ Serahsî, **el-Mebsût**, I (cüz: 3), 10; Kâsânî, **Bedâi’u’s-Sanâi’**, II, 473; Aynî, **el-Binâye**, III, 201; İbn Âbidîn, **Reddû’l-Muhtâr**, III, 290.

⁵⁹² Aynî, **a.g.e.**, III, 201-202; İbn Âbidîn, **a.g.e.**, III, 290.

⁵⁹³ Şâfiî, **Kitâbü’l-Ümm**, II, 340; Mâverîdî, **el-Ahkâmü’s-Sultaniyye**, 136; İmrânî, **el-Beyân fî Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfiî**, III, 428; Nevevî, **el-Mecmû’**, VI, 131.

⁵⁹⁴ Sahnûn, **el-Müdevvene**, I (cüz: 2), 299; Karâfî, **ez-Zehîre**, III, 148-149.

⁵⁹⁵ İbn Kudâme, **el-Kâfî**, II, 202; İbn Müflih, **el-Mübdî’ Şerhü’l-Muknî’**, II, 413; Merdâvî, **el-İnsâf fî Ma’rifeti’r-Râcihi mine’l-Hilâf**, III, 236-238.

⁵⁹⁶ Merdâvî, **a.g.e.**, III, 237.

verilebilir.⁵⁹⁷ İmâmiyye mezhebine göre ibnü's-sebîl, yolculuğa çıkmış kimselerdir; yola çıkma niyetinde olanlara ise ihtiyaçlı olmaları durumunda fakirler fonundan verilir. Onlara göre de zekât alabilmek için yol kesmek, adam öldürmek gibi sebeplerle yola çıkılmamış olması gerekir.⁵⁹⁸

Bazı çağdaş müfessir ve fıkıhçılara göre, eskiden ulaşım zorluğu sebebiyle insanın malına kolay erişememesi, ama günümüzde kişinin dünyanın herhangi bir yerine kolayca para havale etmesi bu sınıfın ortadan kalktığını⁵⁹⁹ göstermektedir. Dolayısıyla bunlara zekât vermeye gerek yoktur. Fakat memleketinde gayrimenkulü, malı olup da elinde nakit parası olmayanlar bulunabilir. Ayrıca kişi parayı havale edemeyeceği bir yerde kalmış olabilir. Bu durumlarda olan kişi de “ibnü's-sebîl” kabul edilmelidir.⁶⁰⁰ Yine vatanlarını terk etmek zorunda kalmış ve malları mülkleri olmasına rağmen onlara ulaşamayan sürgün veya mülteci konumundaki insanlar da aynı kategoride değerlendirilebilir.⁶⁰¹

Bazılarına göre de bu terimden anlaşılması gereken, yola düşmüş yabancılara karşı misafirperverlik göstermek olmalıdır ve geniş anlamda bu terim, turist olarak bir ülkeye gelen yabancıların yararlanacağı bütün hizmetleri içine alır. Daha da geniş düşünülecek olursa yolların yapım ve bakımı, otellerin inşası, yollardaki emniyet ve asayiş sağlama, yolcuların sağlıklarını temin eden tesisler kurma gibi faaliyetleri de kapsar⁶⁰² ki biz de elverdiği ölçüde seyahat giderlerinin bu fondan karşılanmasının uygun olduğunu düşünmekteyiz. Yine son dönemlerde sokak çocuklarının ibnü's-sebîl kapsamında değerlendirilebileceğine dair görüşler⁶⁰³ bulunmaktadır.

İmam Şâfiî'nin yola çıkmayı düşünüp de masrafını karşılayamayanları “ibnü's-sebîl”e dâhil etmesi görüşünden hareketle, İslam'a veya Müslüman toplumunun maslahatına yönelik yola çıkacakların da bu kalemden faydalanabileceği ifade edilmektedir. Dolayısıyla etkisi ümmete dönecek şekilde verimli bir işte

⁵⁹⁷ İbn Hazm, **el-Muhallâ**, VI, 151.

⁵⁹⁸ Tûsî, **el-Mebsût fî fıkhi'l-İmâmiyye**, I, 252-253.

⁵⁹⁹ Merâğî, **Tefsîru'l-Merâğî**, X (cüz: 28), 39.

⁶⁰⁰ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 170.

⁶⁰¹ Kardâvî, **a.g.e.**, II, 170-171; Esed, **Kur'an Mesajı**, 48-49.

⁶⁰² Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 816; **Modern İktisat ve İslam**, 19-20.

⁶⁰³ Reşîd Rızâ, **Tefsîru'l-Menâr**, V, 93-94; Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, VII, 496.

tecrübe edinmek veya faydalı bir ilimde ihtisas kazanmak için yurtdışına gönderilmesine ihtiyacı duyulan -uzman, sanatçı, usta, talebe gibi- kimseler bu fondan yararlanabilir.⁶⁰⁴

Öte yandan tebliği esas alan dinlerde bu hedefe yönelik bir fonun ayrılması, zekâtın ruhuna da uygun düşmektedir. Dolayısıyla bu fon özellikle Müslümanların kendi dinlerini tanıtmak ve İslam'ın güzelliklerini sergilemek için, dünyanın en uzak yerlerine kadar yapacakları seyahatlerde⁶⁰⁵ ve İslam'ı tanıtmak amacıyla gayrimüslimlerin Müslüman ülkelerine getirilmelerinde kullanılabilirdir.

Âyette “ibnü's-sebîl”in “fî sebîlillâh” ibaresinden sonra atıfla gelmesi de bu fonun Allah yolunda yapılan yolculuklara kullanılacağına dair bir fikir vermektedir.⁶⁰⁶ Ancak günah işlemek amacıyla yola çıkmış bir yolcuya zekât fonundan yardım yapılmayacağı görüşü, Kur'an'da ve hadislerde buna dair hiçbir şart ve sınırlamanın yer almaması sebebiyle tenkit edilmiştir. Bunun yanı sıra muhtaç birinin işlediği günahların ona yardıma engel olmaması, İslam'ın temel ilkelerindendir. Aslında böyle bir yardım, günahkâr ve yoldan çıkmış kimselerin ıslah olup doğru yola gelmelerine neden olabilir. Çünkü eğer ihtiyaçlı olanlara destek verilirse onlardan nefislerini temizlemeye yönelmeleri beklenebilir.⁶⁰⁷ Bazılarına göre zekâtın harcama kalemlerini bildiren âyetin genel ifadesi, günahkârların da yaşama hakkının olması, zekâtın insanı yaşatma gayesinin bulunması ve Nebi'nin (a.s) zor günlerinde putperestlere yardım etmesi onlara zekât verilebileceğine delil olmaktadır.⁶⁰⁸

Ayrıca “fî” cer harfî ile belirtilen sarf yerleri, zekâtı sanki şahsi ihtiyaçlardan daha çok Allah'ın gerçekleştirmesini murad ettiği umumi maslahatın bir temsilcisi olarak almaktadır. Bundan dolayı umumi maslahatı gerçekleştirme amacıyla verilen zekâtın bizzat şahsın eline verilmesi şart değildir; uçak, otobüs veya gemi gibi taşıma

⁶⁰⁴ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 171-172; Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü**, III, 1958.

⁶⁰⁵ Yunus Vehbi Yavuz, “Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 323.

⁶⁰⁶ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, IV, 372; Kardâvî, **a.g.e.**, II, 164.

⁶⁰⁷ Ebu'l-Âlâ el-Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'an: Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri**, 7 c., Tercüme Kurulu: Muhammed Han Kayanî v.d., İstanbul, İnsan Yayınları, 1986, C: II, s. 227.

⁶⁰⁸ Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 108-110.

şirketlerine verilebileceği gibi gideceği okul yahut masraflarını karşılayacağı bir kuruma verilmesi de mümkündür.⁶⁰⁹

2.2.2. HARCAMA KALEMLERİNİN İKTİSADİ ANALİZİ

Zekâtın harcama kalemleri incelendiğinde her birinin farklı bir toplumsal boyuta; fakir, miskin ve rikâbın sosyal güvenlik, zekât işlerinde çalışan memurların idari, müellefe-i kulûbun siyasi, borçluların sosyo-ekonomik, fı sebîlillâh ve ibnü's-sebîlin hem özel ve hem de genel nitelikli kamusal harcamalara işaret ettiği görülecektir. Bu sebeple zekât sosyal, siyasal, ekonomik ve hukuki yönü olan çok boyutlu bir mükellefiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶¹⁰ Bununla birlikte iktisadi özelliği olmayan kalemlerin bile sonuçta iktisadi gelişme anlamında bir etkisinin bulunduğu aşîkârdır. Kısaca zekâtın harcama kalemlerinin hepsi, ekonomik büyümeye bağlı olarak ülke ekonomisindeki yapısal değişimin yanı sıra toplumun sosyal, kültürel ve politik açıdan gelişmesi diye tanımlanan iktisadi gelişmeyi sağlayacak özelliktedir.

Vergi bağlamında zekâtın iktisadi gelişmeye katkısı, kurumsallaşmasına, servet ve gelir getiren artıcı mallardan alınmasına ve ilgili âyette belirtilen yerlere harcanmasına bağlıdır. Zekâtın, sarf yerlerinin tamamına adil bir şekilde ulaşması için tek elden dağıtılması gerekir; bunu da ancak devlet yapabilir. Devlet eliyle yapılan yardımların insanları daha az rencide ettiği dolayısıyla şahsiyetlerini koruduğu ve etkisinin de daha fazla olduğu ortadadır. Ayrıca zekâtın bu şekilde toplanması kayıt dışı ekonomiyi de azaltır. Bizim tezimiz de zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtıldığı varsayımına dayanmaktadır.

Zekâtın harcama kalemleri aynı zamanda onun konuluş amacını gösterir.⁶¹¹ Zekât, sistemin koruyucusu olarak, servet ve mülkiyetin yaygınlaşması ilkesiyle sermayenin hem üretim sürecinin dışına çıkmasını engellemekte hem de toplumun bütün kesimlerine yayılmasına neden olmaktadır. Zekât, gelirin bir nesil içinde

⁶⁰⁹ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 164-165.

⁶¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **AÜİFD**, 218-249.

⁶¹¹ Akyüz, **Zekât**, 47-48.

yeniden dağılımını sağlamaktadır.⁶¹² Zekâtın harcama yerlerinin ilgili âyette açıkça belirlenmesi ve tahsis edilen grupların toplumun ihtiyaçlı kesimleri içinde yer alması, zekâtın başarısını sağlayan en önemli etkidir.⁶¹³ Dolayısıyla zekât kalemlerini kapsamlı ve geniş bir şekilde düşünmek, dar anlamamak gerekir. Bu bölümde zekâtın harcama kalemleri iktisadi açıdan değerlendirilecektir.

2.2.2.1. Fakirler Kaleminin İktisadi Analizi

Fakirliğin kişinin ahlakına, düşüncesine ve ailesine zarar verdiği, toplumun huzurunu ve istikrarını bozduğu, temel gıda maddelerine ulaşamayanlar açısından insan sağlığını da olumsuz yönde etkilediği bilinen bir husustur. Ayrıca çoğu zaman zengin ülkelerin isteklerine boyun eğmek zorunda kalan fakir ülkelerin günümüzdeki haline bakıldığında fakirliğin ülkelerin bağımsızlığına da olumsuz etki ettiği görülmektedir.⁶¹⁴ İslam, zenginliği teşvik etmiş ve insanların fakirlikten kurtulmaları için tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında önemli bir yeri olan zekâtın, hedefleri arasında fakirlik problemini çözmek de bulunmaktadır. Hatta bu hedefe yönelik vurgu sebebiyle bazı eserlerde fakirlik, zekâtın çözmeyi hedeflediği tek problem olarak ele alınmıştır.⁶¹⁵

Zekât kurumu, kişilerin temel ihtiyaçlarını bizzat kendilerinin kazanmaları için iş kurmaları konusunda bir taraftan onlara aynî ve nakdî yardımda bulunmalı, diğer taraftan bunları denetlemelidir. Onlara verilecek meslek ve beceri kazandırma eğitimleri de zekâtın fakir ve miskinler fonundan karşılanabilir. Nitekim Nebi (a.s) fakirlere bir taraftan dayanıklı tarım mahsülleri veya nakit para dağıtırken diğer taraftan üretim yapmaları için onlara arazi ve zekât geliri hayvanlar veriyordu. Yine muhtaçların ve bakıcısı olmayan çocukların bakım giderlerinin devlete ait olduğunu

⁶¹² Geniş bilgi için bkz. Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 89, 315.

⁶¹³ Mehmet Yüce, Muhammed Çelik, “Gelir Dağılımının Düzeltilmesi ve Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Araç Olarak Zekât Müessesesi ve Müslüman Ülkelerdeki Etkinliği”, **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 70.

⁶¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Şen, “**Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008, s. 161-166.

⁶¹⁵ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 152.

belirtmek için “kim geride bakıma muhtaç kimseler bırakırsa onların bakımı bize, geride mal bırakanın malı da mirasçısına düşer”⁶¹⁶ diyordu.⁶¹⁷

Zekât kurumu, hem herhangi bir geçim kaynağı ve maddi durumu olmayan hem de bunları temin etmek için faizle borçlanmaya zorlanan bireylere yardım etmeyi amaçlamaktadır. Onları finanse etmenin, temel ihtiyaçları ve ihtiyaç duydukları işleri sağlamanın sonucunda zekât alanların durumları iyileşeceği için toplumun aktif üyeleri olacak ve bu nedenle sonraki yıllarda zekât alandan ziyade zekât veren haline geleceklerdir. Fakirlerin temel ihtiyaçlarının karşılanması faiz ile borçlanmayı durdurmaya da yardımcı olacaktır.⁶¹⁸

Genellikle toplumların yoksul kesimi, maddi sorunlarından dolayı eğitim ve modern hizmetlerden faydalanamamaktadır. Bu kesime zekât fonu sağlanarak bunların hem hayat standartları artırılabilir hem de toplumun aktif ve yetenekli işgücü konumuna gelmelerinin önü açılabilir.⁶¹⁹ Günümüzde zekâtın fakirler fonundan, yoksulluk sınırı altındaki kişilere ilaveten yurt içi ve dışında ilim tahsiliyle uğraşan ihtiyaç sahibi öğrencilere burs verilebilir; bunlar, toplumun yararına olacak bir farz-ı kifayeyi yerine getirmek için kazanç sağlama imkânına sahip bulunmayan kimselerdir. Dolayısıyla bu ilmin faydası sadece kendilerine değil bütün topluma olduğundan zekâta hak kazanmışlardır. Bu öğrenciler kaliteli eğitim aldıktan sonra gelecekte yoksulluğun azaltılmasında, tüketim ve üretimin artırılmasında önemli bir rol üstlenebilecektir. Zira çağımızda zaruri ihtiyaçların başında çocukların ve gençlerin cehaletten kurtulmalarını sağlayacak dini ve dünyevi ilimlerin öğrenilmesi gelmektedir.⁶²⁰ Yine fakirler için sağlık harcamalarının karşılanması, evlenecek olanlara ve yetimlere yardımda bulunulması⁶²¹ için bu kalemden tahsisat ayrılabilir.

⁶¹⁶ Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 269 (no: 580-581);

⁶¹⁷ Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 123-124, 338-340; **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 388-389.

⁶¹⁸ Magda Ismail A. Mohsin, “Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries”, **Center for Research on Islamic Management and Business**, 2013, C: V, Sayı: 11, s. 123.

⁶¹⁹ Ahmad Khalid, **“Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât”**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017, s. 160

⁶²⁰ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 38-39, 55.

⁶²¹ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 291, 445-457.

2.2.2.2. Miskinler Kaleminin İktisadi Analizi

Zekât kurumunun, ihtiyaç sahibi bireyleri temel ihtiyaçlarına göre aynî veya nakdî veya her iki şekilde finanse etmeyi hedeflediği söylenilmiştir. Onlar, gelirleri asgari gereksinimlerin altında bulunan bir işe sahip olabilirler. Bu durumda daha iyi iş bulmaları için bu insanları beceri ve araçlar sağlamak suretiyle finanse etmek, onların temel ihtiyaçlarını karşıladığı gibi aynı zamanda genel durumlarını da iyileştirebilir. Bunun yanı sıra bu kurum aracılığıyla zekât alanlar, ihtiyaçlarını karşılamak için faiz ile borçlanmaya zorlanmayacaktır.⁶²²

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de hapisaneye düşen ihtiyaç sahibi tutuklu ve yükümlülerin, fakir ve miskin fonundan yararlanabileceği ifade edilmektedir. Hazinesden bunlara yapılacak ilk nafaka tahsisini Ali (r.a) başlatmış, ardından gelenler de aynı yolu izlemiştir.⁶²³ Aynı şekilde geliri olmayan ya da geliri kendisine yetmeyen hastaların tedavi masrafları ile eğitim ve öğretim giderleri⁶²⁴, muhtaç durumdaki bebeklerin bakım giderleri⁶²⁵ ve tüm muhtaçların gıda, barınma, ısınma ve konut ihtiyaçları bu kalemden karşılanabilir. Miskinler ihtiyaç sahibi olma bakımından fakirlerden daha zor durumda olduğundan bize göre de yaşlı, çocuk, engelli ve hasta olduğu için çalışamayacak durumda olanlar ile iş bulamadığı için çalışamayanlar herhangi bir şekilde sosyal güvenlik kapsamına girmemişlerse kendilerine bu fondan tahsisat ayrılabilir. Fakirler gibi miskinlerin de desteklenmesi, iktisadi açıdan bu kesimin rahatlamasına yardımcı olacağı gibi bir müddet sonra onları zekât verme seviyesine getirebilir. Ayrıca bunlara sağlanacak destek, devletin yükünü azaltırken gelir dağılımındaki dengesizliğin giderilmesine de katkı sağlar.

2.2.2.3. Zekât İşinde Çalışanlar Kaleminin İktisadi Analizi

Zekâtın toplanmasında kurumsallaşmanın gerekliliği, onun sarf yerlerini bildiren Tevbe sûresinin 60. âyetindeki “âmilîne aleyha/ o işte çalışanlar” ifadesine

⁶²² Mohsin, “Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries”, **Center for Research on Islamic Management and Business**, 123.

⁶²³ Ebû Yusuf, **Kitab’ül-Haraç**, 239-241; Ebû Ubeyd, **Kitâb’ül-Emvâl**, 543 (no: 1851) Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 199; **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 290.

⁶²⁴ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 55; Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 199-200.

⁶²⁵ Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 457-459.

dayanmaktadır. Bu âyette geçen harcama kalemlerinin, devletin yapması gereken sosyal, iktisadi, kültürel ve siyasi faaliyetler olduğu görülecektir. Zekâtın “o işte çalışanlara” pay ayrılması, aslında bu müessesenin kurulmasında mali açıdan oluşabilecek finansman sorununu giderme amacı taşımaktadır.

Dolayısıyla zekât kurumu; zekât toplama, kayıt tutma, bilgi toplama ve adı geçen zekât alıcılarına dağıtmak üzere atanan zekât yöneticilerini finanse etmeyi hedeflemektedir. Zekâtın etkin yönetimi için kurum personelinin ahlak, dürüstlük ve topluma karşı sorumluluk ilkeleri dikkate alınarak atanması gerekmektedir.⁶²⁶

Devlet eliyle toplanması ve dağıtılması gereken zekâtın⁶²⁷, devletin bu işi üstlenmediği durumlarda ise bizzat mükellefler tarafından âyette sayılan sınıflardan mümkün olanlarına ödenmesi gerekir. Bu, mali bir ibadet olan zekâtın diğer vergilerden ayrıldığı noktalardan biridir.⁶²⁸ Ancak büyük bir potansiyele sahip olan zekâtın⁶²⁹ kurumsal olmadan bireysel olarak dağıtılması, belki en alt seviyedeki hedef ve amaçların bile gerçekleşmesini zorlaştırmaktadır.⁶³⁰ Devletin toplamadığı durumlarda zekâtla hedeflenen bu önemli gayelere ancak, Müslümanların bir araya gelerek kuracakları ve devlet tarafından denetlenen kurumlarla ulaşılabilecektir.⁶³¹

2.2.2.4. Müellefe-i Kulûb Kaleminin İktisadi Analizi

Müellefe-i kulûb fonu, başlangıçta Müslümanların müspet neticeler aldığı ve etkin bir şekilde kullandığı bir fondu. Günümüzde de maddî yardımda bulunma, yabancı ideoloji sahipleri tarafından etkili bir araç olarak kullanılmaktadır.⁶³² Özellikle üniversite gençliğine burs veren ideolojik yapıları derneklerin ve misyonerlik faaliyetlerinin mevcudiyeti genel olarak bilinmektedir. Gençleri bu tür zararlı

⁶²⁶ Mohsin, “Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries”, **Center for Research on Islamic Management and Business**, 123.

⁶²⁷ Zekâtın devlete ödenmesini şart gören ve görmeyen görüşler için bkz. Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 254-262; Yavuz, **İslamda Zekât Müessesesi**, 589-595; Akyüz, **Zekât**, 129-138.

⁶²⁸ Benzeyen/benzemeyen yönleriyle zekât-vergi karşılaştırması için bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, II, 505-513; Ali Muhyiddin Karadâğî, **Buhus fî Fıkhi'l-Muâmelâti'l-Mâliyyeti'l-Muâsıra**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001, s. 16-17; Akyüz, **a.g.e.**, 112-113.

⁶²⁹ Geniş bilgi için bkz. Ali Özek vd., **Türkiye’de Zekât Potansiyeli**, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul, [t.y.].

⁶³⁰ Yavuz, **a.g.e.**, 597; Akyüz, **a.g.e.**, 140.

⁶³¹ Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 86-87.

⁶³² Yavuz, **a.g.e.**, 489.

faaliyetlerin etkisinden kurtarmak gayesiyle onları bu fondan desteklemek hem iktisadi açıdan emek ve fikir sermayemizi oluşturan bu kaynağın kaybedilmemesini hem de milli ve dini bağımsızlığımızı sürdürebilmemizi kolaylaştıracaktır.

Aynı şekilde yeni Müslüman olanlar, dinlerinin yanında hayat tarzlarını da pek çok açıdan alışmadıkları bir biçimde değiştirmişlerdir. Bu yüzden zekât, İslam'ı benimseyen yeni Müslümanın kalplerini kazanmak amacıyla yapılan yardımlar sayesinde ekonomik gelişmenin iyileşmesinde önemli rol oynar. İlk dönem İslam bilim adamları müellefe-i kulûb teriminin sadece kalplerini İslam'a ısındırmak amacıyla Müslüman olmayanları kapsadığını düşünüyorlardı. Hâlbuki yeni Müslüman olanların yüz yüze geldikleri problemlerine çözüm bulmak ya da en azından hafifletmek için bu fondan zekât verilebilir.⁶³³

Zekât kurumunun bir amacı da İslam'a girmeye meyilli olan veya İslam'a geçmiş kişileri finanse etmektir. Ayrıca Allah'ın kelimasının bu dünyada yaşayan tüm bireylere ulaşması için finansman sağlanmasına da yardımcı olur. Yine bu payın, faiz yasağı bilgisinin küresel olarak yayılmasında kullanılması, örneğin küresel bir kanal aracılığıyla insanların faiz ile uğraşmayı bırakmasına yardımcı olabilir.⁶³⁴ Amacına uygun olarak "müellefe-i kulûb"ün payı eğitim, dış propaganda, basın ve dünya çapında ilim adamları ve yazarlarla ilişkiler kurmak şeklinde kullanılabilir. İslam'ın en güçlü mücadele silahlarından biri olan bu sınıf, yeniden değerlendirilip harekete geçirilirse İslam'a karşı kullanılan çeşitli yollar karşısında etkili bir seferberlik meydana getirilerek başarı sağlanabilir.⁶³⁵

Günümüzde bu fonun, İslam'ın uluslararası arenada tanıtılması ve sevdirmesi maksadıyla kullanılabileceği; bu amaçla gazete, radyo, televizyon gibi basın-yayın kurumları, yayınevleri ve internet siteleri kurulabileceği veya bu fondan yazar, sanatçı gibi toplum üzerinde etkili kimseler ile üniversite öğrencileri, master

⁶³³ Fuadah Johari, Muhammad Ridhwan Ab. Aziz, Mohd Faisol Ibrahim ve Ahmad Fahme Mohd Ali, "The Roles of Islamic Social Welfare Assistant (Zakat) for the Economic Development of New Convert", **Middle-East Journal of Scientific Research**, 2013, C: XVIII, Sayı: 3, s. 330.

⁶³⁴ Mohsin, "Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries", **Center for Research on Islamic Management and Business**, 123.

⁶³⁵ Ebû Zehra, **Uygulamalı Zekât Hukuku**, 97-99.

ve doktora yapanların desteklenebileceği görüşleri ileri sürülmüştür.⁶³⁶ Ancak müellefe-i kulûbun, zekâtın harcama kalemleri arasında zekât memurlarından sonra sayılması, onlara yapılacak harcamanın kurumsal olması gerektiğini; “li” harf-i cerrinden sonra gelen sınıflar arasında yer alması ise zekâtın bizzat kendilerine verileceğini (temlik), zekâtı daimi, kalıcı ve mülk olarak alacaklarını ve aldıkları zekâtları diledikleri gibi harcayabileceklerini gösterir.⁶³⁷ Dolayısıyla basın-yayın gibi kurum ve kuruluşlara bu fondan yapılacak harcamanın tartışmaya açık bir mevzu olduğu, fakat “fi sebîlillâh” fonundan bu tür harcamaların yapılabileceği düşünülmektedir.⁶³⁸

Sunuç olarak müellefe-i kulûba zekât verilmesi, devletin varlığını sürdürmesi ve her türlü tehlikelerden korunmasına katkı sağlayacaktır. Bu fonun da amacına uygun olarak kullanılması gerek ülke içinde gerekse uluslararası ilişkilerde güvenlik sorununu azaltarak kaynakların daha verimli kullanılmasına dolayısıyla refahı artırarak iktisadi gelişmenin hızlanmasına neden olacaktır.

2.2.2.5. Rikâb Kaleminin İktisadi Analizi

Tarihte zekât kurumu, özgürlüğe kavuşmak için sahiplerine ödeme yapacak paraya ihtiyacı olanları finanse etmiştir. Son zamanlarda bu kaleme savaş esirleri, suçlu mahkûmlar ve onların aileleri de dâhil edilmiştir. Bu nedenle günümüzde bu kalem savaş esirlerinin serbest bırakılması, suçlu mahkûmların eğitilmesi, hapishaneden çıktıklarında iş bulma becerilerinin sağlanması veya hapishanedeyken ailelerine finansman sağlanması şeklinde işlev görebilir.⁶³⁹

Savaşta esir düşenleri serbest bırakmak düşmanı rahatlatır ve yeni bir savaşa gerekçe yapılmalarını engeller. Elindeki esiri karşılıksız serbest bırakmak istemeyenlere bu fondan ödeme yapılarak özgürlüğe kavuşması sağlanabilir. Esir düşmüş veya başka ülkelerde hapse girmiş vatandaşlardan imkânı olmayanlara da

⁶³⁶ Akyüz, **Zekât**, 536; Akif Aydın, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, 123.

⁶³⁷ Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 89; İbn Kudâme, **el-Muğnî**, IV, 130-131.

⁶³⁸ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 89.

⁶³⁹ Mohsin, “Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries”, **Center for Research on İslamic Management and Business**, 123.

aynı fondan ödeme yapılarak kurtulmaları sağlanabilir.⁶⁴⁰ Zekâtın harcama kalemlerinde esirlerin özgürlüğüne kavuşturulması için pay ayrılması, bu esirler hangi din ve milletten olursa olsun öncelikle insanlık adına çok önemli bir sorunun ortadan kalkmasına vesile olmaktadır. Bir âyet⁶⁴¹ gereğince, huzurlu ve güvenli ortamlarda bulunmak ve yaşamak, iktisadi gelişmenin sağlanması için olmazsa olmaz şartlardan biridir.

2.2.2.6. Borçlular Kaleminin İktisadi Analizi

Günümüzde borçlanma çok sık karşılaşılan bir vakıadır. Özellikle ticaretle uğraşan kişi ve kurumların yaygın olarak borçlandıkları görülmektedir. Bazı borçların vadesi çok uzun yıllara yayılabilmekte, bazılarının karşılığında ise sahiplerinin ticaret malları, menkul ve gayrimenkul kıymetleri bulunabilmektedir. Zaruri ihtiyaçlardan kaynaklanmayan ticari borçların, zekâtın harcama kalemleri arasına girip girmeyeceği ve hangi borçlulara/ borçlara ne kadar zekât verileceği meselesinde özellikle hacmi ve fonksiyonları göz önüne alındığında ticari işletmelerin batması durumunda ortaya çıkacak sonuçların bireysel ve toplumsal zararları, meseleye sunulacak çözümde dikkate alınmalıdır. Büyük işletmelerin borçlarının zekât kanalıyla ödenmesi, sadece bunların sahipleri için değil orada çalışan kimseler ve hatta ülke ekonomisi için de önemlidir. Ancak çok büyük meblağlara ulaşabilecek bu borçların hem ödenip ödenmeyeceğine karar verme hem de ihtiyaç duyulan yüksek meblağları karşılayabilme, kurumsal bir yapıyı gerekli kılmaktadır. Böyle bir yapının vereceği karar neticesinde büyük işletmelere ait borçlar zekât kanalıyla ödenmelidir. Ticari borçlarda ise kişinin söz konusu borcunu ödeyecek menkul veya gayrimenkul malı varsa borçların zekât gelirlerinden ödenmesi pek makul gözükmemektedir.⁶⁴² Borcu ödeyemeyeceği tespit edilirse bu kimselerin borçları hibe yoluyla kapatılır. Çünkü borç insanı iş yapamaz hale getirir. Ğârimîn fonu hem borçlunun itibarını korur hem de alacaklıyı rahatlatır.⁶⁴³

⁶⁴⁰ Bayındır, “Kur’ân’da Sadaka ve Faiz”, **Bilginin Kaynağı Kitap ve Hikmet**, 12.

⁶⁴¹ Nahl, 16/112.

⁶⁴² Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **AÜİFD**, 236-237.

⁶⁴³ Bayındır, **a.g.m.**, 12. Nebi’mizin (a.s) şu duayı yaptığı rivâyet edilir: “Allah’ım! Borca yenik düşmekten, düşmana yenik düşmekten ve düşmanları sevindirmekten sana sığınırım.” Bkz. Nesâî, **İstiâze**, 31; 32.

Bu kalem, borcunu ödemek için gerekli olan miktardan fazla nisaba sahip olmayanlar ile borçları kişisel kullanımdan, sosyal ve siyasi sorumluluklardan doğanları kapsar. Bu nedenle zekât kurumu, onların hayati ihtiyaçlarını karşılamak için kredilerini ödemede finansal güçlük çeken borçluları finanse edebilir ve gelecekteki ihtiyaçlarını karşılamak için ek iş bulmalarına yardımcı olabilir.⁶⁴⁴

Felaket ya da işsizlik sebebiyle borçlanma problemlerine zekâtın borçlular kalemi çözüm olabilecektir. İslam'ın borçluların borçlarının ödenmesi için gösterdiği çaba, borçlu, alacaklı ve toplum açısından bazı hedefleri gerçekleştirme isteğidir. Borçlu kişi borcu sebebiyle hapis ve cezaya maruz kalabilir. Eğer borcu ödenirse tekrar kendisine, hayata ve topluma güven duymaya başlar, yarın için endişelenmeyi bırakır ve yeni sahalarda çalışmaya başlar. Bu aynı zamanda çeşitli üretim alanlarında faaliyet gösteren kuruluşların devamlılığını da sağlar. Zekât kurumu devam ettiği sürece alacağın kaybolması gibi bir şey söz konusu olmayacağından borç verenin kalbi huzurlu olur. Böylece borç verme yaygınlaşır, dayanışma ve karzı hasen kurumu güçlenir. Ayrıca bu, faizin kalkmasına da etki eder. Toplumdaki güven, huzur ve emniyet havası, sermaye, emek ve girişim hareketliliğini artırır; tüm güçler milli üretimin gelişmesi, gelir ve hayırlı işlerin çoğalması için çalışır. Zekât sisteminin, insana dokunan felaket ve zararlar sebebiyle borçlanması durumunda onu bırakmayıp elini uzatacağı ve ona yardım edeceğini bilmesi, çeşitli alanlarda çalışan proje sahiplerinin gayretlerini artırır. Birçok sistemde borçlu, köle durumuna düşerken bu sistemde borçlu şerefini ve ailesini kaybetmekten kurtulur.⁶⁴⁵

Ayrıca zekât, -özellikle borçlular fonuyla- afet ve felaketlere karşı bir tür sosyal sigorta veya sosyal güvenlik rolünü üstlenmektedir. Üstelik bu sigorta günümüzde uygulanmakta olan sigortalardan çok daha kapsamlı, adil ve mükemmeldir. Çünkü felakete uğrayanlardan daha önce bir prim alınmamakta ve ihtiyaçları oranında ödeme yapılmaktadır.⁶⁴⁶ Yine günümüzdeki şekli ile gerek özel sigortaların gerekse sosyal sigortaların karşılamayı hedefledikleri risklerin tamamını

⁶⁴⁴ Mohsin, "Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries", **Center for Research on Islamic Management and Business**, 123.

⁶⁴⁵ Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâcî'l-Müşkilâti'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 41-47.

⁶⁴⁶ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 106-107.

bu fona dâhil etmek mümkün görünmektedir.⁶⁴⁷ Zira borçlular fonunun kapsamına doğal afetlere uğrayanlar, kaza ile veya kasıt olmaksızın -trafik kazası gibi- bir kimseyi öldürme yüzünden kan diyeti ödemeye mecbur kalanlar, şahsî borçlarını ödeme imkânlarından mahrum olanlar ve toplumun menfaati için borçlananlar gibi farklı sebeplerle borçlanan kimseler dâhil edilebilecektir.⁶⁴⁸ Günümüzde borçluları sosyal güvenlik kurumuyla destekleyecek bir ülke yoktur. Ekonomik yardım, zarar doğmadan ona karşı yapılan bir mücadele olmalıdır. Hastalanmamak için önlem alınması gibi işten çıkarmamak için iflas etmenin önlemini almak gerekir. Her ikisi de hem ekonomik açıdan maliyeti düşürür hem daha sağlam bir toplum oluşturur. Muhtaç hale gelenin sürekli ihtiyacını karşılamak, işinin bozulmasını önlemekten daha zor ve pahalıdır.⁶⁴⁹

Diyet ve tazminatların ödenmesinde bir sosyal dayanışma kurumu olarak vazife yapan âkile kurumu da zekât hazinesinden desteklenebilir ki, Nebi (a.s) zamanında bunun uygulama örnekleri vardı.⁶⁵⁰ Ayrıca toplum yararına ve halkın arasını bulma amacıyla borçlanan kimseler arasına günümüzde kimsesizler yurdu, çocuk esirgeme kurumu, fakirlerin bedava muayene ve tedavileri için sağlık merkezi, cami, okul ve benzeri sosyal bir hayır hizmetini gerçekleştirmek için borçlananlar da girerek bu fondan yararlanabilecektir.⁶⁵¹

Zekâtın borçlular kalemi, borç alanlar borcunu ödeyemediği durumda borç verenler için bir güvence verir. Zekât harcamaları yatırımı teşvik eder ve buna eğilimi artırır. Yatırımcı yatırım kararı verirken endişe duymadan ve tereddüt etmeden kendini güvende hisseder; çünkü zararı, parasını nisaptan daha az hale getiren bir borca girmesine neden olursa zekât almaya hak kazanacaktır. Borç verenler de ihtiyaçlılara borç verirken kendini güvende hisseder; çünkü borçlunun borç ödemesi zorlaştığında borçlular kalemi bunu kolaylaştıracak, bu da kredi piyasasına olumlu yansıyacaktır. Böylece Müslüman çeşitli ekonomik faaliyetlere

⁶⁴⁷ Faruk Beşer, **İslâm'da Sosyal Güvenlik**, Ankara, DİB Yayınları, 1987, s. 121.

⁶⁴⁸ Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 814-815; Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 384-385.

⁶⁴⁹ Turan Yazgan, "Sosyal Güvenlik Açısından Zekât", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C: I, Sayı: 6, 1980, s. 135-136; **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 9.

⁶⁵⁰ Yeniçeri, **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 649-650.

⁶⁵¹ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 114.

aktif katılımı kabul edecektir. Borçlular kaleminin varlığı, yoksulluk döngüsüne düşme korkusu olmadan genel kamu menfaatini kolaylaştırmak için insanları harcamaya ve vermeye teşvik eder. Borçlulara verilen zekât onları üretken sürece geri döndürür, bu da yatırım risklerini azaltır ve kredi piyasasını istikrara kavuşturur. Çünkü borcunu ödeyememesi hem iflas etmesine hem de ekonomik faaliyet alanından çıkmasına yol açar. Aynı şekilde yurt dışına çıkanların ülkelerine dönüp ekonomik faaliyete yeniden başlamasını hızlandırarak yatırıma teşvik eder. Dolayısıyla genel olarak ekonomik aktiviteyi olumlu yönde etkileyen kredi araçlarını kolaylaştırmak için zekâtın önemli ve teşvik edici bir faktör olduğu söylenebilir.⁶⁵²

Borçluya zekât verildiğinde geçim kaynağı korunmuş olur. Özellikle, ülkede genel durgunluk, ürünlerin fiyatlarında önemli bir düşüş, üretim maliyetlerinde artış gibi durumlar olduğunda iktisadi açıdan daha önce üretici olan bu ve benzeri felaketzede insanlara zekâttan verilmezse bunlar başkalarına bağımlı hale gelir.⁶⁵³

Netice olarak borçlulara yardımcı olmaya yönelik teşvikler ve onların zekâtın harcama kalemleri arasında yer almasını, müteşebbis ruhlu insanların risk yüklenme cesaretini artıran⁶⁵⁴, Müslümanların iktisadî alanda güçlenmesini sağlayan ve faizin önlenmesinde büyük rol oynayan bir husus olarak değerlendirmek mümkündür.⁶⁵⁵ Borçluya zekât verilmesi aynı zamanda yatırımları da teşvik eder. Çünkü yatırımcı kendini daha fazla güvende hisseder, elinde olmayan sebeplerden ötürü borcunu ödeyemediğinde yanında duran kimseler olduğunu bilir. Alacaklıya da parasının kaybolmayacağını garanti ettiği için borç vermekten çekinmez. Böylece zekât gelişme sürecine yardımcı olan borçlanmayı kolaylaştırır. Borçluya verilecek zekât, borçluya da alacaklıya da rahmettir; toplum menfaatinedir. Borçluya yardımı teşvik eden İslam, yabancılara faizle borçlanan ülkeler için de bir umut kaynağıdır.⁶⁵⁶

⁶⁵² Fâtıma Muhammed Abd'ül-Hâfız Hasûne, “**Eseru Küllin mine’z-Zekât ve’d-Darîbeti alet’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**”, Câmiâtü’l-Necâhî’l-Vataniyye Külliyyetü’l-Dirâsâtî’l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 2009, s. 125-126.

⁶⁵³ Hitâm Arif Hasan Amâvî, “**Devr’uz-Zekât Fi’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**”, Câmiâtü’l-Necâhî’l-Vataniyye Külliyyetü’l-Dirâsâtî’l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 2010, s. 103-104.

⁶⁵⁴ Kallek, **Asr-ı Saâdetde Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 89.

⁶⁵⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 117-118.

⁶⁵⁶ Amâvî, **Devr’uz-Zekât Fi’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**, 104.

2.2.2.7. Fî Sebîlillâh Kaleminin İktisadi Analizi

Zekât kurumu, Allah rızası için her türlü mücadeleyi veya çalışmayı finanse etmeyi hedeflemektedir. Bu nedenle faizle herhangi bir dış borçlanmaya gerek kalmadan askerler, sınır muhafızları, silah ve askerî gemi satın alımı, kışla inşası vb. bu kalemden finanse edilebilir.⁶⁵⁷

“Sebîlullâh” Allah’ın yolu anlamına geldiğinden Allah’ın dini için yapılan bütün harcamalar Allah yolunda yapılmış sayılır; diğer yedi sınıfa yapılan harcama da Allah yolunda olduğundan “fî sebîlillâh” fonunun farkının ilgili âyetler gereğince savaş harcamaları olduğu ortaya çıkar. Dolayısıyla her türlü savaş harcaması bu fondan karşılanır. Bu sayede ülkenin iç ve dış güvenliği sağlanmış, güven ve tatmin ortamının önünde engel kalmamış olur.⁶⁵⁸ Nitekim ilgili âyetlerde⁶⁵⁹ savaşımlarla savaşımları, haksız saldırı yapılmaması ve yapanlara karşı gücün yettiği kadar kuvvet ve atlı birlikler⁶⁶⁰ hazırlanarak bütün düşmanların korkutulması emredilmektedir.

“Allah yolunda” tabirinin ilk planda “Allah yolunda savaşanlar” şeklinde anlaşılmış olması, âyetin ifade tarzından ziyade İslam’ın yayılış dönemindeki sosyo-politik şartlarla ve uluslararası ilişkilerle ilgili olmalıdır. İslamiyet’in yayılması ilk dönem itibarıyla sürekli olarak maddi cihad şeklinde olmuş ve asırlarca böyle devam ederek “fî sebîlillâh” kavramı “cihad” kavramıyla özdeş olarak görülmüştür.⁶⁶¹

Ancak Allah yolunda cihad, savaşmaktan çok daha geniş bir terimdir. Cihad, küfür kelimesinin alçaltılıp, Allah’ın kelimesinin yüceltilmesi ve İslami hayat tarzını kurmak için gerekli tüm çabaları içine alır. Bunlar ister ilk aşamada Allah’ın mesajını tebliğ etmek şeklinde, isterse son aşamada savaşmak şeklinde olsun fark etmez.⁶⁶²

⁶⁵⁷ Mohsin, “Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries”, **Center for Research on Islamic Management and Business**, 123.

⁶⁵⁸ Bayındır, “Kur’ân’da Sadaka ve Faiz”, **Bilginin Kaynağı Kitap ve Hikmet**, 12-13.

⁶⁵⁹ Bakara, 2/190; Enfâl, 8/60.

⁶⁶⁰ Eski dönemler için atlı birlikler, savaşta önemli bir araçtı. At, kendi yakıtını kendinin temin edebilmesi ve üstün hareket kabiliyeti sebebiyle bugün bile hala savaşın vazgeçilmezidir.

⁶⁶¹ Murtaza Köse, “‘Fî Sebîlillâh’ Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, **AÜİFD**, Sayı: 21, Erzurum, 2004, s. 110.

⁶⁶² Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, II, 227.

Yine toplumun refahını yükselten yatırım harcamalarını dahi “Allah yolunda infak” kavramına dâhil etmemek için hiçbir sebep olmadığı⁶⁶³ belirtilmiştir.

“Fî sebîlillâh”ın kapsamının çok geniş tutulması kadar sadece askerî cihad manasında dar tutulması da doğru bulunmadığı için cihad, kalem ve dille yapılan ilmi bir cihad olabildiği gibi fikrî, sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel de olabilir. Bütün cihad şekilleri finansman ve desteğe ihtiyaç duymaktadır. Önemli olan bütün bunların sadece Allah yolunda olmasıdır.⁶⁶⁴ Çağımızın kitleler arası etkileşim ve mücadele metotları içinde kültürün ilk sırada yer aldığı muhakkaktır. Bundan dolayı günümüzde cihad, cephe savaşından daha fazla ekonomi ve kültür mücadelesi alanlarına kaydırılmalıdır.⁶⁶⁵

Zekâtın bir kısmı cami, okul, hastane gibi birey veya belli gruplar tarafından yapılamayan, ama insanların istifade edeceği kamu yararına aktarıldığında ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkisi olur. Çünkü bu tesisler, ekonomistlerin dediği gibi iktisadi gelişmenin altyapısını oluşturmaktadır.⁶⁶⁶

Günümüzde “fî sebîlillâh” fonu, bireysel olarak değil zekâtı toplama ve dağıtma işini yapan devletler veya kurumlar tarafından harcanmalıdır. Bu harcama İslam’ın yayılması, Allah’ın adının yüceltilmesi (i’lâ-yi kelimetullah), Müslüman çocukların ve gençlerin dinlerini öğrenmesi gibi amaçlarla olmalıdır. Gerektiğinde bu amaca hizmet edeceğinden emin olunan kurumların inşa edilmesinde de bu fon kullanılmalıdır. “Kim Allah’ın adını yükseltmek uğrunda savaşırsa işte o Allah yolundadır”⁶⁶⁷ hadisi şerifi, cihadın fiili savaş boyutundaki gayesini bildirmektedir. Öyleyse cihadın ekonomik, kültürel ve benzeri türlerinde de gaye “i’lâ-yi kelimetullah” olmalıdır.⁶⁶⁸

İslamiyet’in evrensel bir din olması ve Müslümanların İslam’ı tebliğle yükümlü bulunması, diğer toplumlarla iyi ilişkiler kurmayı gerekli kılmaktadır. Çünkü dine davet, ancak iyi ilişkilerin hâkim olduğu bir ortamda ve barışçıl yollarla

⁶⁶³ Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 295.

⁶⁶⁴ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 143.

⁶⁶⁵ Topaloğlu, “Cihad” (Günümüzde Cihad), **DİA**, VII, 533.

⁶⁶⁶ Amâvî, **Devr’uz-Zekât Fi’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**, 101.

⁶⁶⁷ Buhârî, **Cihad**, 15; Müslim, **İmâre**, 42; Ebû Dâvud, **Cihad**, 26.

⁶⁶⁸ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 119, 122.

mümkündür.⁶⁶⁹ Aslında cihadın ilk ve en temel safhası da davettir. “İ‘lâ-yi kelimetullah” vazifesinin yerine getirilmesinde davet imkânının mevcut olması halinde silahlı savaşa gerek kalmayacaktır.⁶⁷⁰ Bu yaklaşımla savaş, bizatihi gaye değil bir bakıma tebliğin selâmetini garantiye alma ve tebliğe mâni olacak engelleri bertaraf etme gayesi güden bir vasıta olmaktadır.⁶⁷¹

Nebi’nin (a.s) Müslümanların aleyhine görünen şartlarına rağmen Hudeybiye Antlaşması’nı imzalamasını barış ortamına verdiği önemle izah etmek mümkündür. Bu antlaşmadan Mekke’nin fethine kadar geçen iki yıllık süre zarfında Müslüman olanların sayısı, o güne kadar geçen on sekiz yıl içerisinde İslamiyet’i kabul edenlerin sayısını geçmiştir. Yine “Resûl-i Ekrem bu antlaşmadan sonra Bizans ve Sâsânî imparatorlarına, Mısır mukavkısına, Habeş necâşisine ve bazı Arap emîrlere mektuplar göndererek onları İslam’a davet etmiş, üç yıl içinde barışçı yollarla devletini on kat büyütmüş ve hemen hemen bütün Arap yarımadasını hâkimiyeti altına almıştır”.⁶⁷²

Netice olarak “fî sebîlillâh” kavramının, zekâtın harcama kalemlerinin bildirildiği âyette böyle yoruma müsait bir şekilde mutlak olarak bırakılmış olması, aslında biraz da “Allah yolu” denebilecek harcamaların zamana ve zemine göre değişebileceğine işaret etmektedir. Öyleyse neyin “Allah yolunda” sayılacağına, duruma göre ilmî ve siyasî otorite birlikte karar vermelidir.⁶⁷³

2.2.2.8. İbnü’s-Sebîl Kaleminin İktisadi Analizi

Kur’ân ve hadislerde çok çeşitli yolculuklardan bahsedilmiştir.⁶⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm’in yolculara bu kadar ilgi göstermesinin hikmetlerinden birisi, İslam’ın değişik sebeplerden ötürü seyahati teşvik etmesidir.⁶⁷⁵ Bazı yolculuklar Allah’ın yarattığı âyetleri müşahade edip ibret almak, ilahi kanunları görüp ders almak içindir.

⁶⁶⁹ Ahmet Özel, **İslam ve Terör, Fıkîhî Bir Yaklaşım**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007, s. 46.

⁶⁷⁰ Mustafa Çağrı, “Da’vet”, **DİA**, İstanbul, 1994, C: IX, s. 16.

⁶⁷¹ Ünal, **Kur’ân’da Temel Kavramlar**, 77.

⁶⁷² Muhammed Hamîdullah, “Hudeybiye Antlaşması”, **DİA**, İstanbul, 1998, C: XVIII, s. 299.

⁶⁷³ Beşer, “Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, 182.

⁶⁷⁴ Kur’ân’daki yolculuklar için bkz. Hikmet Koçyiğit, “Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur’ânî Boyutu”, **AÜİFD**, Sayı: 35, Erzurum, 2011, s. 132-134.

⁶⁷⁵ Kardâvî, **İslâm Hukukunda Zekât**, II, 159-161.

Yine cihad etmek, hacetmek ve hicret etmek amacıyla yapılan yolculuklar vardır. Bazı yolculuklar da rızık arama veya ilim öğrenme için teşvik edilmiştir.⁶⁷⁶ Akraba ziyareti, dinlenme, eğlenme ve görev gereği yapılanlar da yolculuk sebepleri arasındadır.⁶⁷⁷ Bu sebeple bütün büyük insanların ve âlimlerin hayatlarında ardı arkası kesilmez seyahatler vardır.⁶⁷⁸ İşte bu ve benzeri nedenlerle yolculuğu teşvik eden Kur'ân, yolculara namaz, oruç gibi bazı mükellefiyetlerde kolaylıklar getirdiği⁶⁷⁹ gibi yolculukta zaman zaman karşılaşılabilecek olan yolda kalma, parasız kalma ve benzeri durumlar için de yolcuları, hemen hemen bütün gelirlerde harcama kalemi olarak saymıştır.

Orta çağda kutsal şehirlerde gözlenen refah ve zenginlik, bir iddiaya göre dini amaçlı seyahatlerden kaynaklanıyordu. Günümüzde ise seyahat, turizm adı altında artık ekonomik boyutu olan bir sektör haline gelmiştir. Seyahat etmenin, kişinin ekonomik durumuyla ilişkili olduğuna Kur'ân'da⁶⁸⁰ da işaret edilmektedir. Nitekim hacc ibadeti de mali açıdan yeterli iktisadi zenginlik gerektirmektedir. Günümüzdeki araştırmalara göre yüksek düzeydeki yönetici ve iş adamların gezi eğilimi daha yüksektir. Kur'ân, seyahatin önemi üzerinde dururken dolaylı olarak Müslümanların ekonomik durumlarının iyileşmesini de teşvik etmektedir. Ulaşım imkânlarının artması sonucunda seyahatler kitlesel faaliyetlere dönüşmüş, bu da turizmin gelişmesinde etkili olmuştur. Konaklama da turizmin temel bileşenlerinden biridir ve yeme, içme, barınmayla birlikte yol güvenliğini de içermektedir. Tarihte olduğu gibi günümüzde de bu kurumların devlet eliyle yapılması önem arz etmektedir. Turizm sayesinde toplumlar arası sosyal ve kültürel ilişkiler kurularak daha hızlı toplumsal değişim gerçekleşmektedir. Bunun yanında turizmin gelişmiş ülkelerin gelirlerini geliştirmekte olan ülkelere aktarma işlevi de vardır.⁶⁸¹

⁶⁷⁶ İlgili âyetlerden bazıları için bkz. Âl-i İmrân, 3/97; 137; Nisâ, 4/97; 100; Tevbe, 9/41; Kehf, 18/60; Hacc, 22/27; 46; Neml, 27/69; Ankebût, 29/20; 56; Rûm, 30/9; Fâtır, 35/44; Mü'min, 40/79; 80; 82; Mülk, 67/15; Müzzemmil, 73/20. Nebî'nin (a.s) ilim öğrenmek için yolculuğa teşvik etmesi ile ilgili bkz. İbn Mâce, **Mukaddime**, 17; Ebû Dâvud, **İlim**, 1; Tirmizî, **İlim**, 2; 19.

⁶⁷⁷ Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 227.

⁶⁷⁸ Ünal, **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, 119.

⁶⁷⁹ Bakara, 2/184-185; Nisâ, 4/101.

⁶⁸⁰ Âl-i İmrân, 3/196.

⁶⁸¹ Koçyiğit, "Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur'ânî Boyutu", **AÜİFD**, 126-127, 131-132, 136-140.

Bir âyete⁶⁸² göre de ticari hayatın gelişmesi için bir güven ve tatmin ortamı gerekir. Rızkın her yerden gelmesi, yolların olmasına ve yol güvenliğinin sağlanmasına bağlıdır. Dolayısıyla bu tür harcamaların bu fondan karşılanması uygundur.⁶⁸³ Bu fondan göçmenlerin hayati gereksinimleri karşılanıp⁶⁸⁴ benzer amaçlara uygun yardımlar da yapılabilir. Bu fonu, kara, deniz veya hava yolculuğu sırasında herhangi bir sebeple yolda kalan herkesi koruması altına alan genel bir sosyal güvenlik kurumu olarak kabul etmek de mümkündür.⁶⁸⁵ Netice olarak yeryüzünde seyahat etmeyi teşvik eden bir dinin⁶⁸⁶ iktisadi gelişme açısından büyük öneme haiz bulunan ulaşım meselesine katkı sağlayacak bu alanın finansman yolunu göstermemesi düşünülemezdi.

Zekât kurumu, para veya eşyalarını kaybetme gibi nedenlerle yolculuğuna devam etmekte güçlük çeken yolculara yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Müslüman ülkelerde bu kurumun varlığını keşfetmek, paylaşmak ve genel olarak Müslüman ümmete fayda sağlayabilecek en son bilgileri elde etmek için daha fazla gezgin seyahat etmeye teşvik edilebilir.⁶⁸⁷

Kanun koyucu zekâtın dağıtılacağı kaynakları kapsamlı bir şekilde belirlediği ve yasaklayıcı bir şekilde sınırladığı için bu, onu diğer vergilerden ayırıcı bir özellik olmuştur. Zekâtın belirli kalemlere tahsis edilmesi, kamu gelirlerinin artmasına katkıda bulunur; bu nedenle durumsal düşünce ekonomistleri, gelişmekte olan ülkelerde zekâtın uygulanmasını talep etmiştir. Bu tahsis, zekâtın hem tam olarak verilmesini hem de hasılatın bolluğunu sağlar.⁶⁸⁸

⁶⁸² Nahl, 16/112.

⁶⁸³ Bayındır, “Kur’ân’da Sadaka ve Faiz”, **Bilginin Kaynağı Kitap ve Hikmet**, 13.

⁶⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 459-464.

⁶⁸⁵ Aktaş, “**Kur’ân’a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, 124.

⁶⁸⁶ Nebî (a.s) zamanında bu kaleme yapılan tahsisler için bkz. Yeniçeri, **İslâm’da Devlet Bütçesi**, 227-229.

⁶⁸⁷ Mohsin, “Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries”, **Center for Research on Islamic Management and Business**, 123-124.

⁶⁸⁸ Mûsâ Kâsîhî, “Devrû’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâîyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, Kasantiniye, [t.y.], s. 272.

2.3. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Zekât mallarının çeşidiyle alakalı olarak iktisadi anlamda temelde iki şeyi söylemek mümkündür: 1. Bu malların bir kısmı bitkisel ve hayvansal gıdalar gibi insan yaşamı için ihtiyaç duyulan temel mallardır. Toplumda kendi imkânlarıyla bu mallara erişemeyenler zekât yoluyla bunlara sahip olur. Böylece toplumda kısmen de olsa bir denge meydana gelir. 2. Bu malların bir kısmı da para, madenler ve ticaret malı gibi servet biriktirme aracı olduğu için zekâta tâbi olmuştur. Bu şekilde de gelir dağılımındaki aşırı farklar azaltılarak toplumda refah ve huzur sağlanır.

Zekât, artan veya artma özelliğine sahip mallardan alınır, mükellefi sıkıntıya sokmamak için temel ihtiyaçtan ve üretim araçlarından zekât alınmaz, hatta malın belli bir nisaba ulaşması gerekir. Ancak nisabın düşük olması, toplumda büyük bir kesimin zekât mükellefi olmasına sebep olur. Diğer vergi sistemlerinde bulunmayan borçlu olma durumu da zekât vermede muafiyet sebebidir. Zekâta asl olan malın kendisinden vermek olduğu için malın tam mülkiyette olması da gerekir. Yapılan tespitlere göre zekâta bulunan bütün bu özellik ve şartların hem ödeyen mükellef hem de toplayan kurum açısından kolaylıklar getirdiği; mükellefi bir taraftan korunurken diğer taraftan ödemeye teşvik etmektedir.

Zekâtın tüketimden değil üretimden alınması ya da üreticiden ürettikten sonra zekât alınması da zekâtı mevcut vergilerden ayıran temel farklardan biridir. Böylece temel ihtiyaçları gidermek için tüketim harcamasında bulunan dar gelirli kesim korunarak gücünün üstünde bir vergi ödemek zorunda bırakılmaz. Üretim faktörleri açısından bakıldığında zekâtla vergi arasındaki en belirgin fark, biriken ve âtıl olarak bekleyen sermaye ve gelirden zekât alınırken topraktan zekât alınmaması ve emek faktörünün sermaye karşısında korunup zekât kapsamı dışında bırakılmasıdır. Bu, sermaye sahibini koruyan ve nakit serveti vergilendirmeyen kapitalizme göre önemli bir ayrıma neden olmakta; hem servetin belli ellerde toplanmasını engellemekte hem de toplumda yapılması gereken kamu hizmetleri için çok geniş miktarda finansman sağlamaktadır. Servet ve gelirden alınan % 2,5 zekât oranı, tasarruf hacmi üzerinde olumsuz etki oluşturmazken muhtaç kişilerin ve kamu kuruluşların ihtiyaç duyduğu finansmanı karşılamış olur.

Zekât mallarıyla ilgili genel olarak belli özellik ve şartlar söz konusu iken harcama kalemleriyle ilgili açık ifadeler kullanılması, bu konuda nihai karar verildiğinin altını çizmektedir. Zekâtın harcama kalemlerinden bahseden âyetle kullanılan edata göre sekiz kalemden ilk dördüne temlik, son dördüne fon oluşturmak suretiyle yardım yapılması gerektiği de anlaşılmaktadır. Bir de harcama kalemlerinde fakir ve miskin dahil müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmadığı gibi fakir ve miskin dışında muhtaç olma şartı da bulunmamaktadır. Zira diğer altı kalemin zengin de olabileceğine dair rivâyet ve görüşler mevcuttur. Ayrıca zekâtın beklenen faydaların görülebilmesi için kurumsallaşması gerektiği ve bu işte çalışanlara zekât verilmesi suretiyle de sistemin finanse edildiği tespit edilmiştir.

Bu çalışmada fakir ve miskin arasındaki fark, âyetler ışığında açıkça ortaya konulmuştur. Açlık sınırından hareketle yapılan tanımlara göre de fakir; “geliri açlık sınırının üstünde, temel ihtiyaçlarını karşılayabilen ancak fazla malı olmadığı için zengin sayılmayan kimse”, miskin ise “geliri açlık sınırı altında, çaresiz durumda kalmış ve ihtiyaçlı olduğu her halinden belli olan kimse”dir.

İktisadi açıdan fakir ve miskin kalemleri, toplumdaki fakirlik ve işsizliği azaltarak sosyal güvenlik sağlamaktadır. Müellefe-i kulübün yani gerek zararından emin olmak gerekse kalplerini İslam’a ısındırmak için destek verilenlerin harcama kalemleri arasında geçmesi, bu kesimin toplumsal barış açısından her zaman önemli bir kalem olduğunu hatırlatmaktadır. İslam, çıkması muhtemel savaş sonrası alınacak esirlerin özgürleştirilmesini veya diğer boyunduruk altında olanları da unutmamıştır. Borçlular kaleminin varlığı, iktisadi hayatın zorluklarına karşı hem borç alan hem de vereni koruyarak çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Fî sebîlillâh ve yolcular kalemi de savunma, eğitim, kültür ve turizm gibi toplum için gerekli fonları finanse etmede kullanılabilecektir.

Zekâtın sadece toplanması bile iktisadi açıdan giderek büyüyen kesimlerin diğerleri aleyhine genel dengeleri bozmasını belli ölçüde engellemektedir. Zekâtın dağıtılması ise iktisadi dengeleri diğer vergi sistemlerine göre daha fazla sağlamaktadır. Çünkü harcama kalemlerindeki kesim ve kurumlar, iktisadi açıdan desteklenmesi gereken kişiler veya hizmet kurumlarıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKÂTIN İKTİSADİ GELİŞMEYE ETKİSİ

İslam'ın beş esasından biri olan zekât, İslam iktisadının da esaslarından biri olarak kabul edilmiş; maldaki Allah hakkının alınarak bir taraftan malın (içindeki hakların) temizlenmesinin diğer taraftan gelişen toplumun umumi menfaatlerine sarf edilmesinin önemi vurgulanmıştır.⁶⁸⁹ Zekâtın harcama kalemleri arasında bulunan gruplar düşünülürse onun sadece fakirlere verilmesi gereken mali bir ibadet olmayıp hem savunma, eğitim, kültür gibi genel nitelikli kamu harcamalarını finanse ettiği hem de idari, siyasi ve iktisadi açıdan bir kalkınma hamlesi olduğu anlaşılmaktadır.

İktisat; bir tanıma göre gelir ve servet edinme, onları kullanma, harcama veya artırma ilmi olarak belirtilmiştir. İktisat bilgisinin önemi de onun hedeflerinden kaynaklanmaktadır.⁶⁹⁰ Bir ekonominin sürdürülebilir ve sağlıklı kalkınmasında genellikle kabul gören düşünce, arz-talep dengesinin sağlanması sürecinde istikrarın ve sosyo-ekonomik hedeflere ulaşmanın birlikte gerçekleştirilmesidir. Bu noktada “kalkınma sadece kişi başına düşen gelirden bir büyüme olmayıp fakirlikte bir düşme anlamına gelir” şeklindeki anlayış, 1970’lerden beri devam etmektedir. Ancak hızlı ekonomik kalkınma genellikle fakirliği azaltsa da eşitsizliğin artması ya da eksilmesi, kişi başına GSMH daki büyüme oranından ziyade büyüme şekline bağlıdır.⁶⁹¹

Klasik teori iktisatçıları genel olarak üretim ve adaleti iki ayrı tercih olarak tanımlamış; birinin üretimle sonuçlanan faaliyetleri, diğerinin gelirin yeniden dağılımıyla sonuçlanan adaleti öncelediğini söylemişlerdir. İslami düşüncenin gelişme nazariyesinde ise genelde üretim ve adaletin birbirine bağlı olduğu kabul edildiği için böyle bir tercihte bulunmaya zorlayacak herhangi bir neden yoktur. İslami iktisat sisteminde zekâtın emredilmesi, bu görüşü desteklemektedir. Çünkü zekâtın, gerek milli gelir ve serveti tabana yaymak için yeniden dağıtması gerekse toplanması ve dağıtılmasıyla ilgili sağlam ilkelere ve etkin ödeme yollarına sahip olması sebebiyle toplumsal adaleti sağlayan unsurlardan biri olduğu belirtilmektedir.⁶⁹²

⁶⁸⁹ Geniş bilgi için bkz. Mahmud Ebussuud, **İslamî İktisad'ın Esasları**, 27-37.

⁶⁹⁰ Mısıfı, **İslam İktisat Metodolojisi**, 24.

⁶⁹¹ Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, 21, 74, 99-100.

⁶⁹² Ali Bûalâ, “Âsârü’z-Zekât Ala’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye”, **el-Câmiatü’l-İslâmiyye Yayını**, Fas, [t.y.], s. 93.

Kalkınma süreci İslam ekonomisiyle yakından ilişkili dinamik bir yapıya sahiptir; kapsamlı, dengeli ve toplumun tüm üyeleri için yeterli bir seviyeye ulaşmayı amaçlar.⁶⁹³ Ekonomik kalkınma için İslam'ın öngördüğü strateji de sosyal adalet ve kalkınmanın birlikte yürütülmesidir. Çünkü kalkınmanın sadece milli gelirdeki büyüme ile sağlanamayacağı, gelir ve servet eşitsizliğini azaltmak için alınan tedbirlerin zekât sistemiyle desteklenmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁶⁹⁴

Kalkınmanın; kaynak, organizasyon ve normlar olmak üzere üç temel unsuru vardır. Bunlar, kalkınma faaliyetlerinin bir şekli olan zekâtta bulunmaktadır.⁶⁹⁵ İslam'ın temel kurumlarından olan zekâtın, asırlar geçse bile sosyal güvenliği gerçekleştirmeyi hedefleyen eşsiz bir nizam olduğu ileri sürülmektedir. İhtiyaç olmadığında da zekât verilmesi, kendisine has bir özelliğidir. Zekât; adalet ve refahı gerçekleştirmeye çabalayan herhangi bir devlet için hazinenin sabit ve sürekli finans kaynaklarının en önemlilerindendir. Harcama kalemleri de sınırlı ve belirlidir. Ayrıca mükellefin boynunun borcu ve yerine getirmediğinde dininin eksik kalacağı bir farz olması da ondan kaçmayı engellemektedir.⁶⁹⁶ Gelişmenin devamlılığı ve başarısı için zekâtın çeşitli harcama kalemlerine dağıtılıp talep oluşturulması ve gerekli güven ortamı sağlanılarak üretim arzının artırılması, gelişmeyi bizzat finanse etmektedir.⁶⁹⁷

Zekâtın sosyal ve ekonomik etkilerinin ölçülebilmesi için elde verilerin olması gerekmektedir. Bu da zekâtın kurumsallaşmasıyla mümkün olabilecektir. Zekât sistemi, Müslüman ülkelerde henüz tam anlamıyla kurumsallaşmadığı için aktarılan bilgilerin bir kısmı teorik, bir kısmı da pratik uygulamalar⁶⁹⁸ sonucu elde edilen verilere dayanılarak yazılacaktır. Bu bölümde servet ve gelirden alınan zekât

⁶⁹³ Kâsihî, “Devrü’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 269.

⁶⁹⁴ M. Necâtullah Sıddîkî, **İslam Ekonomi Düşüncesi**, 47; Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, 137-138.

⁶⁹⁵ Rahim Darma, A. Majdah M. Zain, Riri Amandaria, “Zakat, Local Social Organization, and Social Capital in Rural Economic Development”, **Sociology Study**, Mart 2012, C: II, Sayı: 3, s. 189.

⁶⁹⁶ Hûd, **en-Nizâmü’l-Âlemî Li’z-Zekât**, 84, 149.

⁶⁹⁷ Geniş bilgi için bkz. Âyet Ukkâş Semîr, Bin Nâsır Muhammed ve Ğuzeybâvun Ali, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkîki’t-Tenmiye”, **Nuveyre Üniversitesi Cezair’de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, Cezair, 2012, s. 13-14.

⁶⁹⁸ Murat Aydın, “**Makro-Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Zekât Müessesesi: Türkiye İçin Malezya Modeli Örneği**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018.

vergisinin, iktisadi dengeler, makro değişkenler ve gelişme göstergelerini olumlu yönde etkileyip etkilemediği araştırılıp değerlendirilecektir.

3.1. ZEKÂTIN İKTİSADİ DENGELERE ETKİSİ

Mevcut ekonomik sistemler ya bireyci ya da toplumcu sistemlerdir. Bu sistemlerle mukayese edildiğinde İslam'ın, birey ile toplumu birleştirip bir arada dengede tuttuğu görülmektedir. Hem insanı hem de kâinatı yaratan Allah'ın her şeyi bir denge içinde yaratması, ekonomide de doğal dengelerin bulunmasını gerekli kılmaktadır. Bu dengeler kurulamadığında ise iktisadi krizlerle karşı karşıya kalınmaktadır.⁶⁹⁹ Bu bağlamda mal piyasasında üretim-tüketim dengesi, sermaye piyasasında tasarruf-yatırım dengesi, emek piyasasında iş gücü-istihdam dengesi, para piyasasında da para arz ve talebinde denge sağlanması önem kazanmaktadır.

Ekonomide zayıf büyümenin nedeni olarak gösterilen dengesizliklerin en önemlileri, düşük yurtiçi tasarruf oranı ve zayıf gayrisafi yurtiçi yatırım oranı ile bunların düşme eğilimidir. Sebeplerden biri de sanayileşmeyi, tarımsal ve kırsal kalkınmayı ihmal edip rantıye kaynaklarına dayanarak büyümedir. Yine devletin genel bütçesindeki kronik açık, zenginlerin tarafının tutulması, fakir ve düşük gelirliye yüklenen vergiler, kamu bütçesindeki dengesizliğin ana nedenlerinden bir kaçıdır. Bu, vergi gelirlerinde bir azalmaya ve ödemeler dengesinde açığa neden olur. Ödemeler dengesi üzerindeki artan baskılar da turizm gelirleri ve yabancı yatırım akışında önemli bir düşüşe ve dış ticareti finanse eden uluslararası döviz rezervlerinde daralmaya yol açar. Zekâtın geniş bir tabana dağıtılarak üretimin temelini oluşturan gerekli mal ve hizmetlerin tüketimine harcanması, kalkınma sürecinin temeli olan yerel tasarruf ve yatırım oranlarının yükseltir. Zekât, kalkınma sürecinde oluşacak enflasyonu frenlemek için de ideal bir araç kabul edilir. Zekâtın nakit paraya uygulanması, kişiyi mal biriktirme eğiliminden uzaklaştırıp yatırıma yönlendirir ve gelirin yatırım lehine yeniden dağıtılması, temel ihtiyaçları üreten sektörler için emtia akışının artmasına neden olur. Zekâtın aynî olarak dağıtılması da

⁶⁹⁹ Osman Eskicioğlu, “İslam’da Ekonomik Sistem”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2010, Sayı: 16, s. 36.

yerel olarak üretilen malların talep artışına neden olacağından ekonomik kalkınma seviyelerini iyileştirmeye ve dengesizlikleri azaltmaya katkıda bulunur.⁷⁰⁰

Ekonomideki dengesizliklerin çözümü görülen zekât, İslam ekonomisinde piyasayı istikrara kavuşturma mekanizması olarak kabul edilir; çünkü zekât almaya hak kazananların sayısı ekonomik faaliyet düzeyinin durgunluk eğilimine girmesi durumunda artar, piyasa canlandığında azalır. Bu, her iki durumda zekâtın tüketime giden miktarın dolayısıyla toplam talep oranının yükselmesine yol açar. İsrâf ve lüks yasağı gibi diğer etkenlerin yanı sıra zekât, toplam tüketim harcamaları ve yatırıma dönüşmesi gereken tasarrufları etkileyerek ekonomik sistemin dengeye yönelmesini sağlar. Âtıl fonların zorunlu maliyeti olan zekât, birikmiş ve bekleyen nakiti yatırıma yönlendirdiği için durgunluk döneminde bu teşvikin etkisi daha çok görülür. Zekâtın hemen tahsil edilip hak sahiplerine dağıtılması da harcama hızının artmasına katkı sağlayarak ekonomik dalgalanmaların şiddetini hafifletir. Yoksulların sağlık ve beslenme düzeylerini iyileştirerek üretimi dolayısıyla istihdamı artırmaya çalışır. Meslek sahibi işsizleri mesleğini yapmaya zorlar, kendi seçimiyle işsiz kalanları da çalışmaya teşvik eder. Buna ilaveten zekât, yüksek istihdam seviyesinde toplam arz ve talebi dengeleyip otomatik bir ivme oluşturmaya çalıştığı için ekonomik sistemin doğasında bulunan otomatik döngü unsurlarından birini teşkil etmektedir.⁷⁰¹

Genel denge için otomatik mekanizma olduğu kabul edilen zekâtın etkinliği, kendi bütünlüğü içinde ekonomik koşullara bağlı olarak değişmeyen yasal hükümler içermesinden kaynaklanmaktadır. Öncelikle zekât, İslam'ın temel direklerinden biridir ve Müslüman birey tarafından ödenmesi talep edilen zekâtın, en üst düzeyde yarar sağlaması için devlet yetkililerince uygulanması gerekir. Nisabın düşük olması, yaygın olarak toplumun çoğunun zekât ödemesine sebep olacağı için hasılat artışına etki eder. Zekât oranlarındaki istikrar da mevcut vergi sistemlerinin aksine geleceğe yönelik planlamaların sonuç vermesi açısından önemli bir etkiye sahiptir. Zekâtın bu özelliği, asgari düzeyde kâr sınırlaması getirdiğinden proje seviyesinde verimliliğin

⁷⁰⁰ Abdülbâsıt el-Kar'ân ve Münîr Süleyman el-Hakîm, "Devrû'z-Zekât Fî Muâceleti Müşkileti't-Tedahhum", *el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye*, 2015, C: XI, Sayı: 4, s. 409.

⁷⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Abdülbârî b. Muhammed Ali Müş'ıl, "*Âliyâtü't-Tevâzüni'l-Küllî Fî'l-İktisâdi'l-İslâmî*", *Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî Külliyyetü's-Şerîa*, Doktora Tezi, Riyad, 1421-1422, s. 71, 171-172.

sağlanmasına katkı sağlar. Tahsilat ve harcamaların dönemsellik ve sürekliliği de zekâtın kapsadığı alanlarda hükümetin kamu harcamaları için planlama sürecini kolaylaştırır. Bu yüzden vergi gelirlerinden yapılan kamu harcamalarının aksine zekâtın ekonomik sistem döngüsünün merkezinde yer aldığını belirtmek uygundur. Ayrıca zekât, hak edenlerin ana gelir kaynağı bazen de tek gelir kaynağı olduğu için ardarda tüketim, talep, üretim ve istihdam seviyelerinin yükselmesini destekler.⁷⁰²

Genel bir girişten sonra bu başlık altında ekonomide dönemden döneme değişen ve sayısal olarak ölçülebilen seviyelerden tüketim, üretim, tasarruf, yatırım, iş gücü, istihdam, para arz ve talebi, para dolaşımı gibi değişkenler denge ilişkilerine göre ikili bir şekilde ele alınarak zekâtın bunlar üzerindeki etkisi incelenecektir.

3.1.1. ÜRETİM-TÜKETİM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Üretimin, insan ihtiyaçları için yapılan her türlü faaliyet olduğu tanımından hareketle üretimi belirleyen faktörün tüketim olduğu söylenebilir. İslam ekonomisi ihtiyaç ekonomisi olduğu için onun üretim tarzı da tüketim-üretim-tüketim olarak formüle edilebilir.⁷⁰³ Kura'an'da zekât ve sadaka görevinin yanında infakın⁷⁰⁴ yani her türlü harcamanın emredilmesi bu noktaya işaret etmekte ve ekonomik sistem döngüsünde harcamaların rolüne dikkat çekilmektedir.

Kapitalist sistemde kitle üretimi söz konusu olduğu için onun üretim tarzı da üretim-tüketim-üretim şeklinde özetlenebilir. Bu sistemde insanlar, üretim yapıldığı için tüketmek zorunda kalır; tüketim ise pazarlama ve reklam faaliyetleri ile arttırılmaya çalışılır. Çünkü talepte meydana gelecek herhangi bir duraklama ürünlerin satılamaması, fabrikaların kapanması ve işsizliğin baş göstermesi demektir. Bunun yanı sıra artırılan ihtiyaçlara rağmen talebe doyum bulunması, potansiyel bir enflasyon meydana getirir. Böyle bir ortamda -1973 petrol krizinden sonra

⁷⁰² Müş'ıl, *Âliyatü't-Tevâzüni'l-Küllî Fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 194-195.

⁷⁰³ Tabakoğlu, *İslam ve Ekonomik Hayat*, 47.

⁷⁰⁴ Kur'an'daki infakın (harcamanın) beşerî sistemlerde tam bir karşılığı olmasa da ona en yakın anlamın tüketim olduğu söylenebilir. Ancak infakın İslam ekonomisindeki karşılığının tüketimin zıttı kabul edilen tasarruf olduğuna dair de görüş bulunmaktadır. Sağlıklı bir toplum oluşturmak için yapılan harcamalarla çok daha ileri bir yatırım hedeflenmiş olur. Üretimi artırmak için yapılan yatırımlar, gelirle birlikte sermayenin artmasına sebep olduğundan atıl kaynakların üretime açılmasını sağlayacaktır. Bkz. M. Sabri Erdoğan, *İslam Ekonomisinde Tasarruf ve İktisadi Gelişme*, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992, s. 29-30, 66.

yaşananlar gibi- enflasyonla birlikte durgunluk ve işsizlik anlamına gelen stagflasyon durumu olduğu belirtilmektedir.⁷⁰⁵

Makro seviyede gelişme faaliyetinin hedefi, toplumun menfaatidir. Bu da adil dağılımla irtibatlı üretimdir. Zekât, genel olarak alım gücü olmayanlara yapılan mal transferi olduğu için, önce tüketimi ardından üretimi artırır. Arz-talep kanunu gereği tüketim kadar üretim yapıldığı için üreticiler mala müşteri bulmakta zorlanmazlar.⁷⁰⁶ Zekâtın fakirler, miskinler, amiller, esirler, borçlular, yolcular gibi tüketim eğilimi yüksek kesimlere dağıtılması, bunların gelir düzeyini artırdığı için tüketim artar. Aynı durum, paralarından zekât alınan zenginler için de geçerlidir. Gelirlerinde bir düşüş olsa bile genellikle yüksek tüketim oranlarını korurlar. Bu da toplam tüketim talebinin yüksek kalmasını sağlar. Tüketim mallarına olan toplam talebin yükselmesi, fiyatları artırır. Sonra üretimi artırma ihtiyacı ortaya çıkar; istihdam seviyesinin yükselmesiyle de çeşitli alanlarda üretim arzı yükselir. Temel ihtiyaçlara yapılan harcamalardan kalan miktar da zekât onu tüketmesin diye yatırıma yönelir. Böylece zekât, iktisadi açıdan bir taraftan tüketimi artırırken diğer taraftan üretimi teşvik eder. Üretim artışı aynı zamanda reel dolaşıma yol açarak paranın işlevinin düzelmesine ve nakit dolaşımının artmasına neden olur. Bütün bunların, piyasayı olumlu etkilediği ve istenen kalkınmanın meydana geldiği belirtilmektedir.⁷⁰⁷ Dolayısıyla İslam'ın temel kurumu olan zekâtın, bir açıdan kazanamayan veya az kazananlar için alım

⁷⁰⁵ Tabakoğlu, **a.g.e.**, 46-47. Temel ihtiyaçların giderilmesi, ama israf edilmemesiyle ilgili âyet için bkz. A'râf, 7/31. Savunma gücü hazırlanmasıyla ilgili âyet için bkz. Enfâl, 8/60. Kapitalizmin temeli olan kitlesel üretim ve tüketim, günümüzdeki israfın başlıca kaynakları olarak gösterilmektedir. Üretim yapısı, talebin sürekli canlı tutulmasına ve yeni ihtiyaçlar oluşturulmasına bağlı olduğu için üretimin tüketim eğilimini artırdığı, bunun da kaynak ve tüketim israfına yol açtığı söylenebilir. Bunun için İslam'da tüketimde orta yol savunulur, savurganlık olmaması şartıyla âtl durumdaki servetin iktisadi sürece katılması teşvik edilir ve tüketim toplumu değil zaruri ihtiyaçları önceleyerek talebe cevap veren bir üretim siyaseti öngörülür. Geniş bilgi için bkz. Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, 57-58; **İslâm İktisadına Giriş**, 87, 292-295.

⁷⁰⁶ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 180; **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 625.

⁷⁰⁷ Geniş bilgi için bkz. Kâsîhî, "Devrû'z-Zekât Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye", **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 273-274; Hasûne, **Eseru Küllin mine'z-Zekât ve'd-Darîbeti alet't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye**, 107-109; Bûdellal Ali, "ez-Zekât ve Devrûhâ Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye", **Ebû Bekir Üniversitesi Yayını**, Cezair, [t.y.], s. 3; Muhammed Suhrî, "Devrû'z-zekât fî tenşîti harekiyyeti re'si'l-mâl", **ez-Zekât ve inkâsâtihâ fî mecâleyni'l-iktisâdî ve'l-ictimâî**, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Ûlûmu'l-İnsâniyye, Rabat, 1994, s. 89-91; Abdulhamîd Mahmûd el-Ba'î, **İktisâdiyyâtü'z-Zekât va'tibârâtü's-siyâseti'l-mâliyyeti ve'n-nakdiyyeti**, Dâru's-selâm, [y.y.], 1991, s. 103-109; Âyet Ukkâş, Bin Nâsır ve Guzeybâvun, "ez-Zekât ve Devrûhâ Fî Tahkîki't-Tenmiye", **Nuveyre Üniversitesi Cezair'de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, 12.

gücü oluşturarak tüketim ile üretim arasındaki dengeyi sağladığı ifade edilmektedir.⁷⁰⁸

Zekâtın tüketime yönlendirmedeki rolü, iktisadın tümü değil belli sektörleri için geçerli olacaktır. Ancak bu sektörlerdeki artan tüketim harcama seviyesi, diğer sektörlerin harcama seviyesinde dengesizlik meydana getirmez. Oluşan yeni talep, fiyatları artırırken üretimi de artırır.⁷⁰⁹ Yani zekâtın tüketimi artırarak talep artışına sebep olması, fiyatları yukarı doğru çekebilir ama zekât, yatırımları da artırdığı için arzda meydana gelecek artışlar fiyatları tekrar denge noktasına getirecektir.

Üretim sektörlerinde çalıştırılan hayvanlar ile arazi, bina, makine gibi üretim araçlarından zekât alınmaması, gerçekte üreticiler açısından hafife alınmayacak bir ayrıcalıktır. Yine tarım ürünlerinden alınan zekât da verilen emeğe göre %10'dan %5'e düşmektedir. Dolayısıyla verimlilik üzerinde zekâtın teşvik edici etkisi, göreceli oranlardan kaynaklanmaktadır. Bir de zekât oranlarının yeniliğe teşvik ettiği söylenilmektedir. İnovasyondan elde edilen kârlar, bu alanda herhangi bir girişimin gerektirdiği yüksek riskli yatırımlarla çelişecek şekilde yüksek bir vergiye tâbi değildir. Bir ekonomide yenilik girişimleri ne kadar çoğalırsa yatırım, o kadar kârlı hale gelir. Yatırımların artması sonucunda şehir veya bölgelerin gelirleri çoğalır ve döngü bu şekilde devam eder. Yerinde yapılan harcamalar, ticari hayata hız kazandırdığından iktisadi hayat olumlu yönde etkilenir. Böylece yapılan harcamalar ve ödenen zekâtlar fazlasıyla geri döner. Sonuçta zekâtın, sadece üretkenliği teşvik edici bir unsur olarak devreye girmediği aynı zamanda sağlıklı kalkınma için gerekli şartlardan sayılan dinamizmi ve rekabet gücünü de artırdığı ileri sürülmektedir.⁷¹⁰

3.1.2. TASARRUF-YATIRIM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ekonomik gelişmenin ana unsuru ve dinamik gücü yatırımdır. Tasarruf eğilimi, zenginlerde dar gelirlilere oranla daha yüksektir. Bir gelir transferi olarak zenginlerden ihtiyaçlılara aktarılan zekât ise tüketimi artıran bir unsurdur. Zekâtın

⁷⁰⁸ Mevdûdî, **İslâm'da İktisat Nizamı**, 44.

⁷⁰⁹ el-Hüseynî İsmet, "ez-Zekât ve Devrühâ Fî't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye", **el-Va'yü'l-İslâmî Dergisi**, İslam İktisadı Sayısı, Aralık 1994, Sayı: 347, s. 56-57.

⁷¹⁰ Bûalâ, "Âsârü'z-Zekât Ala't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye", **el-Câmiatü'l-İslâmiyye**, 95-96; Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 182, 184.

harcama kalemlerinin çoğu ihtiyaç sahiplerinden oluştuğu için tüketim eğilimi uzun süre devam eder. Arz-talep kanunu gereği piyasada yeterli üretim olmadığında yatırımları çoğaltma yolları aranır.⁷¹¹ Diğer taraftan gelire bağlı tasarruf oranlarındaki artış da mevcut yatırım mallarını artırır. Borçlu yatırımcıların, zekâtla desteklenmesi de yatırım ve dolaşımı artırırken işsizlik, durgunluk ve enflasyonu azaltır.⁷¹²

Ekonomistler, yatırım yapma gücünün toplumdaki nicel ve nitel yatırım imkânlarına bağlı olduğunu açıklamaktadır. Nicelik açısından yatırım ister birey seviyesinde özel ister hükümet düzeyinde genel olsun tasarruf hacmine, nitelik açısından ise âtil ekonomik kaynakların üretim için harekete geçirilmesine bağlıdır. Dolayısıyla zekât, hem istihdam seviyesini artırarak bireylerin tasarruflarını artırır hem de âtil kaynakların sahibini bu malları çalıştırmaya yönlendirir. Ayrıca para sahibini yatırım yapmaya teşvik etmekle kalmaz, yüksek ama makul bir kâr oranıyla yatırım yapmaya çağırır. Çünkü % 2,5'i zekât olarak ödeneceğinden kârlılık oranı daha yüksek olmalıdır. Toplumda kapsamlı bir ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi için ihtiyaç sahibi grupların temel ihtiyaçlarını karşılayacağı araçlara ki bunlar genellikle devletin sorumluluğundadır, finansman sağlanması gerekir. Zekâtın bunları karşılaması, devletin kendisini daha büyük projelerin finansmanına adanmasına imkân verir. Böylece zekâtın yatırım artışına yol açarak zekât gelirlerini artırdığı ve toplumda her bir değişkenin diğerini olumlu şekilde etkilediği görülür.⁷¹³

İslam'da mal ve para biriktirip iktisadi gelişme için harcamamak yasaktır. Çünkü biriktirme, parayı değişim aracı fonksiyonundan çıkararak arz-talep dengesini bozar; zekât ise malı azalttığı için onun âtil kalmasını engelleyerek tasarrufları harekete geçirir. Dolayısıyla tasarrufların en üst seviyede yatırıma yönelmesi, servetin vergilendirilmesi ile gerçekleşebilir; sadece gelirin vergilendirilmesi yeterli olmaz. Zekâtın borçlular kalemine verilmesi de yatırım riskini azaltıcı ve piyasa istikrarını sağlayıcı özelliğe sahiptir.⁷¹⁴ Bir başka açıdan faizin meşru olduğu

⁷¹¹ Erdoğan, **İslam Ekonomisinde Tasarruf ve İktisadi Gelişme**, 50-53, 66.

⁷¹² Hûd, **en-Nizâmü'l-Âlemî Li'z-Zekât**, 84, 147.

⁷¹³ Amâvî, **Devr'uz-Zekât Fi't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, 81-82.

⁷¹⁴ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 107-108; Bûdellal, "ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye", **Ebû Bekir Üniversitesi Yayını**, 3, 10; el-Kar'ân ve

ortamlarda insanlar paralarını, faiz almak için tasarruf eder. Faiz yasak olunca tasarrufların ekonomiye kazandırılmasında zekât daha etkin rol oynar. Zira zekât parayı yıldan yıla azaltacağı için sermaye mecburen yatırıma yönlenecek ve faiz kalktığında da kâr-zarar ortaklığı yüksek oranda gerçekleşecektir.

Faizin sermayeyi oluşturduğu iddiası, İslam ekonomistlerine hatta bazı batılı ekonomistlere göre bile tutarlı değildir. Kişiyi tasarrufa zorlayan şeyin, faiz değil güvenlik ve gelecek endişesi olduğu belirtilmektedir. Aslında tasarrufu oluşturan, gelir seviyesidir. Devlet, faizi teşvik etmek yerine vergi indirimi vb. yöntemlerle sermayeyi yatırıma kaydırmalıdır. Sermaye, gelirin tüketimden arta kalan kısmıdır. Yatırım ise gelir ve sermayeyi ardından da refahı oluşturan en güçlü faktördür. Zekât ise yatırıma yönlendirme dürtüsüyle zorunlu sermaye temininin ilk aracıdır.⁷¹⁵

İnsan doğası gereği, mal biriktirmeye meyillidir ve genelde riskli ekonomik faaliyetlerden kaçınır. Her sene zekât ödetilerek biriktirilen paranın azaltılması, bir anlamda istifçinin cezalandırılması içindir. Çünkü servetini, yatırım yapmak yerine âtıl tutan kişi on iki yıldan daha kısa bir sürede servetinin dörtte birini kaybeder. Bu yüzden Nebi (a.s) yetim mallarının çalıştırılmasını teşvik etmiştir.⁷¹⁶ Yatırım için güçlü bir uyarı sağlayan zekât, kullanılmayan kaynakları ya kapasite artışı noktasında üretim açısından veya tüketim mallarına olan talebin artması noktasında tüketim açısından ekonomik faaliyete geri döndürmeye çalışır. Her iki durumda da toplumun yararı, onların boşa kalmasından çok daha fazladır. Kısacası zekât yükümlülüğünün, bekleyen maddi kaynakların yani zenginliğin her bir zerresinin üretken faaliyete girerek her bir kesime fayda sağlamasına yardımcı olduğu görüşü yaygındır.⁷¹⁷

Zekât toplamının tasarrufa etkisine dair temel düşünce, mükellefin tasarruf kararını azaltacağı yönündedir. Zekât meblağı, toplumun marjinal tasarruf eğilimi

el-Hakîm, “Devrû’z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fî’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 411.

⁷¹⁵ M. Sabri Erdoğdu, **İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994, s. 29-30, 83-84, 87, 110.

⁷¹⁶ Bu konuda Nebi’den (a.s) nakledilen bir rivâyette yetimin malını yönetecek kişinin sorumluluğuna dikkat çekilmektedir: “Kim malı olan bir yetimin velisi olursa, o malı ticarete değerlendirsın ve o malı zekâtın yiyip tüketmesine izin vermesin”. Bkz. Tirmizî, **Zekât**, 15.

⁷¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Amâvî, **Devr’uz-Zekât Fî’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**, 83; Zahara Bani Amer, “Zakah and Prohibition of Riba in the Islamic Economic System”, **İslamic Economics and Finance Pedia**, Studies in İslamic Economics, 2009, s. 5-6.

zayıf kesimlerine gittiği sürece tasarruftaki bu azalmaya yatırım hacmindeki artış da eklenir. Zekât oranlarının mevcut vergilere kıyasla düşük ve -artan oranlı değil- sabit olması, zekâtın tasarruf hacmi üzerinde olumsuz etki oluşturmasını engellerken birikimlerin yatırımlara dönüşmesi için kuvvetli bir baskı oluşturur. Marjinal getiri oranı zekât oranı olan % 2,5'a eşit olana kadar yatırım harcamaları devam eder. Dolayısıyla zekât, üretim güçlerini harekete geçirerek âtıl sermayeyi kârlı hale gelinceye kadar iktisadi döngüye sokar. Tüketim sektöründeki faaliyet, ekonominin çeşitli sektörleri için üretim eksenini oluşturmakta ve toplam arz ve talep arasındaki dengesizliğin giderilmesine katkı sağlamaktadır.⁷¹⁸

Zekâtın varlığı, özel sektördeki bireyin servetini azaltacağı için marjinal kâr oranının düşürülmemesini gerektirir. Gelirde razı olunacak asgari sınır, en azından serveti korumayı garanti eden miktar olmalıdır. Bu kâr oranı, denge durumunda toplam zekât oranına eşittir. Sabit kıymetlerin zekâttan muaf olması ve yatırımcı borçlulara güvence vermenin yanı sıra yatırımcıyı motive eden manevi faktörler nedeniyle yatırımcı mütevazı kâr oranlarına kanaat ettiği için, tahmini her kâr oranındaki yatırım miktarı, zekât uygulayan bir toplumda uygulamayanlara göre daha fazla olacaktır. Bu yüzden İslam ekonomisinde yatırım fonksiyonunun daha yüksek olduğu görülür; diğer toplumlarda kâr oranı en düşük seviyedeysen zekât toplumunda beklenen kâr oranı sıfır olsa bile yatırımın başladığı savunulmaktadır.⁷¹⁹

Özel sektör için sermayenin marjinal kârlılığının % 2,5 olduğu düzeyde sermaye stoğuna yapılacak herhangi bir ilave, yeterli getiri sağlayamaz ve mal sahibi anaparasını düşürmek istemezse daha iyi bir yatırım biçimi seçmelidir. Böylece yeni fonlar, sermayenin marjinal kârlılığının zekât oranının üzerindeki sektörlerle gider. Dolayısıyla marjinal sermaye kârlılığı sıfırın üzerinde olduğu sürece yatırımcılar, yatırım yapma kararı verirler. Sermaye kârlılığını etkileyen her şeyin sabit olduğu varsayılırsa yatırım, tüm endüstrilerde marjinal sermaye kârlılığı sıfır olana kadar devam eder. Bu analiz, zekâttan muaf olan kamu sektörü için geçerli değildir. Onlar

⁷¹⁸ Geniş bilgi için bkz. Bûalâ, “Âsârü’z-Zekât Ala’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye”, **el-Câmiatü’l-İslâmiyye**, 93-96; İsmet, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye”, **el-Va’yü’l-İslâmî Dergisi**, 55; el-Kar’ân ve el-Hakîm, “Devrühâ’z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fî’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 403-404.

⁷¹⁹ Kâsihî, “Devrühâ’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 275-277.

marjinal sermaye kârlılığından daha düşük düzeyde yatırım yapabilir. Bu nedenle kamu sektörünün, sadece hükümetin kâr amacı gütmeyeceği şeklindeki geleneksel argümanla değil aynı zamanda zekât ödemekten muaf olduğu gerçeğiyle de daha az kârlı projelere yatırım yapmaya teşvik edildiğinin altı çizilmektedir.⁷²⁰

Yatırım hacminin büyümesi, yeni iş fırsatlarına yol açacağı için çok sayıda insanın faydalanması, yaşam standardının yükselmesi ve çoğunun zekât ödeyecek hale gelmesine sebep olur. Zekât verme zorunluluğu ise mal sahiplerini yatırıma zorlar. Çünkü onların ticaret ve sanayi gibi meşru ekonomik faaliyetlere yatırım yapma dışında bir seçenekleri yoktur. Zekâtın anamal değil gelirden verilebilmesi için marjinal kâr oranının zekât ödemekle meydana gelen açığı kapatacak miktarın altına düşmemesi gerekir. Fakat yatırımcı parasını korumak veya zararı azaltmak isterse % 2,5 veya altında bir marjinal kâr oranını kabul edebilir. Genel ekonomi düzeyinde yatırımların değişmediği ve tüketim malı sanayilerinin kapasitesinin fazla olduğu varsayılırsa zekât, âtil üretim güçlerini harekete geçirip istihdamı artırır; kapasite fazlalığı olmadığında işçiler, fazla mesai yaparak gelirlerini artırır.⁷²¹ Zekâtın tüm net servet üzerinden toplanması, tasarrufların gelir getirici finansal ve reel varlıklara yönlendirmesine destek olur.⁷²² Zekâtın âtil tutulan mallarda yatırıma yönlendirme işlevini yerine getirmesi, İslam'da iktisadi konuların ve maliyenin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

3.1.3. İŞ GÜCÜ-İSTİHDAM ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Dini bir yükümlülük olan zekâtın, çalışma güdüsü ve işgücüne katılım oranını artırarak daha yüksek istihdam düzeyi sağlamak suretiyle daha yüksek büyümeye yol açacağı ve zekât fonlarının verimlilik ile istihdamı iyileştirmesinin de vergilendirme potansiyelini artıracığı belirtilmektedir.⁷²³ Sermaye sahipleri âtil sermaye üzerinden % 2,5 oranında vergi ödemek zorunda kaldığında bu sermayenin, kısa sürede girişim

⁷²⁰ Geniş bilgi için bkz. Bani Amer, **Zakah and Prohibition of Riba in the Islamic Economic System**, 3-5.

⁷²¹ Hasûne, **Eseru Küllin mine'z-Zekât ve'd-Darîbeti alet't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, 110-113.

⁷²² Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, 161-162.

⁷²³ Elif Özlem Aşkın, Umur Aşkın, "Yoksullukla Mücadele ve Zekât Kurumu", **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 132, 137.

sermayesine dönüşerek piyasada yeni iş sahaları açılmasına, işsizliğin önlenmesine ve refahın yaygınlaşmasına katkı sağlayacağı da ifade edilmektedir.⁷²⁴

Bir önceki başlıkta değinildiği üzere tasarrufların yatırıma dönüşmesi, yeni iş alanlarının açılması ve işsizlere iş imkânı sağlanması demektir. Bu durumda ihtiyaç sahipleri ya emekleri karşılığında açılan iş sahalarından yararlanacak ya da servetten % 2,5 oranında pay almak suretiyle doğrudan faydalanacaktır. Bu insanların iktisadi hayata katkısı ise temel ihtiyaçlarını karşılamak için yaptıkları tüketim sayesinde üretimi desteklemeleri olacaktır.⁷²⁵ Dolayısıyla üretimi artırmak için yapılacak yatırımlar, büyüme oranını ve istihdam seviyesini yükseltecektir.⁷²⁶

İktisadi gelişme yolundaki hedeflerden biri de emeğin değerini yüceltmektir. İslam çalışmaya, üretime ve bu konuda en yüksek oranlara ulaşmaya teşvik eder.⁷²⁷ Zekâtın sebepsiz yere güçlü ve çalışabilecek durumda olanlara verilmemesi, zekât vermenin işsizliğe sebep olacağına dair şüphe doğuran bazı olumsuz düşünceleri iptal etmekte, bilakis çalışmaya teşvik ettiğini teyit etmektedir. Çünkü zekât sadece erzak ve giyecek vermek değil meslek ve sanatı olanlara alet, ticaret yapabileceklere veya gelir getiren arazisi olanlara sermaye vermektir. Ayrıca İslam, Müslümana kabiliyeti nispetinde ve kendisine yakışır şekilde çalışmasını emreder.⁷²⁸ Zekâtın yararlandırılacak fakirler, onayları alınarak kendilerine yapılan tahsislerle şirketlere ortak yapılabilir. Hatta sermayeleri birleştirilerek üretim veya ticari şirket kurmaları sağlanabilir.⁷²⁹ İşçi ücretlerinin yüksek olması da çalışma arzusunu artırır.

Harcama kalemlerine sağlanan gelir desteği, yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel yaşam gereksinimlerine yönelik talebinin yukarı doğru kaymasına neden olur. Talepteki bu değişimi karşılamak için üretim tesisleri giderek artacak ve âtıl sermayeyi emmeye başlayacaktır. Artan üretimi desteklemek için piyasa, daha fazla

⁷²⁴ Anwar Iqbal Qureshi, **Faiz Nazariyesi ve İslam**, çev. Salih Tuğ, 2. bs., İstanbul, İrfan Yayınevi, 1972, s. 223.

⁷²⁵ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 108.

⁷²⁶ Mahmud Ebusuud, **İslamî İktisad'ın Esasları**, 35; Arif Ersoy, **Adil Düzen Çalışmaları, Silm Sosyal Yapılanma**, İstanbul, Yörünge, 1995, s. 374; Erdoğan, **İslam Ekonomisinde Tasarruf ve İktisadi Gelişme**, 66.

⁷²⁷ Âyet Ukkâş, Bin Nâsir ve Ğuzeybâvun, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkiki't-Tenmiye”, **Nuveyre Üniversitesi Cezair'de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, 11.

⁷²⁸ Hasûne, **Eseru Küllin mine'z-Zekât ve'd-Darîbeti alet't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, 116-118.

⁷²⁹ Yeniçeri, **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 140, 144.

iş fırsatı yaratacaktır. Bu ilave istihdam, mal ve hizmetlere daha fazla talep oluşturup yeni yatırımlara daha fazla alan açar. Bir taraftan zekâtın harcama kalemlerinin satın alma gücü artarken diğer taraftan servet sahiplerinin tasarruf ve biriktirme eğilimi azalır. Bu da istihdamı artırır. Dolayısıyla zekâtın ardarda tüketimi ve üretimi artırması, emeğe olan talebin yani istihdamın artmasına yol açar. Zekât borçlular kalemi yoluyla kolaylıkla karzı hasen vermeye de teşvik ettiği için fakirlerin de bizzat üretim faaliyetine katılmalarına yardım eder. Nihayetinde dengeli tüketime dayalı büyüme döngüsü, dengeli bir ekonomik büyümeye katkıda bulunur.⁷³⁰

3.1.4. PARA HACMİ ve DOLAŞIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

3.1.4.1. Para Arz ve Talebi

Para talebi; kişi, işletme ve kurumların nakit olarak tuttıkları paralardır. Para, günlük ödemeler, ihtiyat ve spekülasyon yani ilerde değeri artar düşüncesi gibi sebeplerle talep edilmektedir. Para arzı ise kâğıt ve madeni paralar, bankalardaki kaydi paralar, mevduatlar, alacaklar, tahviller, kredi kartları ve benzer değerlerin toplamıdır. Geleneksel para politikasıyla para miktarı, kredi hacmi ve faiz hadleri gibi çoğu İslami olmayan araçlar kullanılarak belli hedeflere ulaşılmaya çalışılır. Bu politikayı yürüten Merkez Bankası'nın elinde bunların dışında iskonto haddi, açık piyasa işlemleri, kanuni ihtiyat oranları ve kredi tavanı olmak üzere dört politika aracı daha vardır. Para politikasının başta gelen amaçları; fiyat istikrarı, tam istihdam, ödemeler dengesi, ekonomik büyüme ve gelir dağılımında adalettir. Bu hedefler ulaşmak için para politikasının maliye politikasıyla desteklenmesi gerekir.⁷³¹

Paranın değerini ayarlamayı ifade eden para politikasının en başta gelen amacı, enflasyonu ve işsizliği önlemektir. Merkez Bankası, bu amaca yönelik olarak para ve kredi arzını kontrol eder. Enflasyon ve işsizlik durumunda para ve kredi hacmi daraltılır. Durgunluk ve işsizlik durumunda ise para ve kredi hacmi genişletilir.⁷³² Para politikasına etkisi açısından enflasyon dönemlerinde zekâtın nakit

⁷³⁰ Hûd, **en-Nizâmü'l-Âlemî Li'z-Zekât**, 146; Fuadah Joharı, Muhammad Rıdhwan Ab. Aziz, Mohd Faisol Ibrahim, Ahmad Fahme Mohd Ali, "The Roles of Islamic Social Welfare Assistant (Zakat) for the Economic Development of New Convert", **Middle-East Journal of Scientific Research**, 337.

⁷³¹ Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, 86-87.

⁷³² Tabakoğlu, **a.g.e.**, 86-87; **İslâm İktisadına Giriş**, 426-427.

olarak toplanması ve gelecek senenin zekâtının önceden alınması, durgunluk yani deflasyon dönemlerinde zekâtın ayn (mal) olarak toplanıp nakit olarak dağıtılması ve zekât toplanmasının ertelenmesi ekonomiyi olumlu yönde etkileyecektir.⁷³³

İslam'da para politikasının en önemli amacı, para arzını istikrarı bozmayacak şekilde ayarlamaktır. Örneğin zekât gelirlerinden borçluların borçlarının ödenmesi, kredi hacminin (borçlanma imkânının) genişletilmesine imkân vermektedir. Para talebi konusunda da bazı ilkeler bulunmaktadır. Çünkü spekülâtif para talebi ve para stoklama para değerinde istikrarsızlık, gelir ve istihdamda dalgalanma ve adaletsiz gelir dağılımı meydana getirmektedir. Bu tür para talebi faiz yasağıyla ortadan kaldırılmaya çalışılırken infakın teşviki ve zekât emriyle de paranın sürekli tedavülde kalması sağlanarak gelir ve harcamanın canlı tutulması ve sonunda tam istihdama ulaşma hedeflenmektedir. Zekâta dayalı sosyal güvenlik sisteminde ihtiyat sebebiyle para tutma eğilimi de zayıflamaktadır.⁷³⁴ İslami bir ekonomide para basımı, borç vermeye değil yatırıma yönelik olacağı için para arzını kontrol altına almak mümkün olacaktır. Paraya olan talep de gelir seviyesinin bir fonksiyonu olacak ve üretkenlik yatırımlarında beklenen değişimler, kâr oranlarını yansıtacaktır.⁷³⁵

3.1.4.2. Para Dolaşımı

Dolaşım ve mübadele meselelerine ilişkin problemlerin tümü, paranın tedavülde spekülasyon yoluyla kötü kullanımından kaynaklanmaktadır. Dolaşım problemine karşı İslam'ın önerdiği çözümlerden biri, âtil tutulan servete zekât vergisinin yüklenmesidir. Bu şekilde mal varlıkları sürekli üretim, mübadele ve tüketim alanında kalır. Bir diğer çözüm, faizin kesin olarak yasaklanmasıdır. Böylece faizin gerek dağıtım alanında yapacağı zararlar gerekse genel ekonomik dengeyi sarsacak olaylara yol açması engellenmiş ve paranın tek başına servet arttıran bir unsur olma özelliği ortadan kaldırılmış olur.⁷³⁶ Zekât ve faizin ekonomik sistem

⁷³³ Bûdellal, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye”, **Ebû Bekir Üniversitesi Yayını**, 2-3.

⁷³⁴ Ahmet Tabakoğlu, “İslamda Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, **Para, Faiz ve İslam**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1992, s. 86-87.

⁷³⁵ Muhammed Nejatullah Sıddîqî, “Ekonomiye İslami Bir Yaklaşım”, **İslam Ekonomisi Tanım ve Metodoloji Üzerine**, İstanbul, İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 189-190.

⁷³⁶ Bakır es-Sadr, **İslam Ekonomi Doktrini**, 371-372.

üzerindeki birbirine zıt etkileri, paranın dolaşım hızını etkileyen bir durumdur. Para, mal ve hizmet dolaşımını sağladığı için bekletilmesi doğru bulunmamış ve sürekli dolaşıma girmesi istenmiştir. Çünkü piyasada mal ve hizmetler dolaşmaz veya gereğinden az dolaşırsa ticaret durur, işsizlik, açlık ve sefalet başlar, sonunda da krizler kaçınılmaz olur. Ekonomik krizlerin sebebi, harcamaların durması olduğu için piyasayı harekete geçirecek en önemli faktörün infak olduğu anlaşılmaktadır.

Zekât, parası olanlar ve olmayanlar arasında bazen azalan bazen artan ama hiç kesilmeden devam eden bir nakit döngüsü sağlayarak dolaşımı devam ettirir. Böyle bir akış, ekonomik durgunluk riskine karşı da bir garantidir. Yoksulların eline geçen para, varlıklılar tarafından üretilen mal ve hizmetleri satın almak için harcanır. Böylece ekonomi, ekonomik krizlerden uzak ve dengeli bir dolaşımın güvence altına alındığı devamlı bir hareket içinde olur. Bunun da yüksek ekonomik aktivite seviyesini koruyan iyimserlik ve güven havası yaydığı ifade edilmektedir.⁷³⁷

Zekât, paranın fonksiyonunu yerine getirmesinin en önemli vesilelerinden biridir. İlgili âyet ve hadislerle göre zekâtı verilmeyen altın ve gümüş, serveti yığma olarak kabul edilir.⁷³⁸ İktisatçıların dediği gibi sermayenin üretim döngüsüne girmesi tabiatı itibarıyla zordur. Bu yüzden zekât, gerek sermayenin eriyip yok olma tehlikesine karşı gerekse piyasada oluşan yeni talepler sonucunda beklenen kârları elde etmek için üretime girme dürtüsünü harekete geçirip kişiyi biriktirmemeye zorlayarak iki türlü baskı yapar.⁷³⁹ Dolayısıyla İslam iktisat sisteminin biriktirmeyi engelleyen temel unsuru, zekâttır.

Biriktirme, faaliyetlerin kısıtlanmasına ve üretken kaynakların bozulmasına yol açtığı için sürdürülebilir kapsamlı gelişmenin önündeki en önemli engellerden biridir. Zekâtın toplumda ekonomik araç olarak uygulanması, insanın gelecek korkusu ve yaşlılık endişesiyle, çoluk çocuğun eğitimi ve evliliğini düşünerek yatırım yapmayıp para tutma içgüdüsünü frenler. Zekât sisteminin borçlu, fakir, miskin ve yolcu kalemleri, bireyi gelecekte etkileyecek herhangi bir olaya karşı bir

⁷³⁷ Kâsîhî, “Devrû’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 277-278.

⁷³⁸ Geniş bilgi için bkz. Ba’lî, **İktisâdiyyâtü’z-Zekât**, 15-23, 100-102.

⁷³⁹ Suhri, “Devrû’z-zekât fî tenşîti harekiyyeti re’si’l-mâl”, **ez-Zekât ve inkâsâtihâ fî mecâleyni’l-iktisâdî ve’l-ictimâî**, 91.

sigorta ve garanti olarak kabul edilir. Tasarruf ise yasaklanan istifçilikten farklıdır; ihtiyaçtan arta kalan her şey, bireysel düzeyde tasarruftur. Bir kişinin parasının bir kısmını nakit olarak tutması, istifçilik değildir. İstifçiliğin yasaklanması, çalışma ve yatırım yapmaya teşvik olarak kabul edilmektedir.⁷⁴⁰

İslam'ın biriktirmeyi yasaklaması, modern çağda da biriktirmenin zararlarını açıkça ortaya koymuştur. Paranın müsaderesi, paranın bir mübadelele aracı olarak asıl işlevinden sapmasına yol açar ve toplumda ekonomik hayatın canlanması için gerekli olan para dolaşımı faaliyetine engel olur. Nitekim İslam, altın ve gümüş kap kullanımını yasaklayarak onların para dışında gereksiz kullanılmasını istememiştir.⁷⁴¹ Zekâtın servet biriktirmeyle mücadele etmesi ve çarpan etkisi, gelişmeyi dolaylı finanse etmesi olarak değerlendirilmiştir. Kişi iktisadi faaliyete kendi rızasıyla katılmadığında zekât, gelişmeyi sağlamak için adil dağılımı sağlayan bir araç olarak sunulmaktadır.⁷⁴² Zekâtın % 2,5 olarak nakit sermaye ve gelirlere farz olması, paranın dolaşımdan çekilmesine karşı uygulanabilecek etkili bir yöntem ve gelir elde etmeye teşvik eden bir faktördür. Bu, “birikmiş nakitlerin fiyatlara uyumlu faiz oranlarıyla gelir sağlaması gerekir” iddiasında bulunanlara karşı da delil olarak söylenmiştir.⁷⁴³

3.2. ZEKÂTIN MAKRO DEĞİŞKENLERE ETKİSİ

Zekâtın mal, sermaye, emek ve para piyasalarındaki dengeleri sağlaması ve gelir ve servet dağılımını dengelemede oynadığı rolün yanında modern ekonomilerin karşılaştığı enflasyon, deflasyon ve stagflasyon sorunları için de önleyici tedbirler içerdiğini söylemek mümkündür. Bu başlık altında makro değişkenlerden fiyatlar genel seviyesi, işsizlik, kredi-faiz ve ticarete zekâtın etkisi incelenecektir.

⁷⁴⁰ Geniş bilgi için bkz. Hasûne, **Eseru Küllin mine'z-Zekât ve'd-Darîbeti alet't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, 120-121, 123-125.

⁷⁴¹ el-Kar'ân ve el-Hakîm, “Devrû'z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti't-Tedahhum”, **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 405.

⁷⁴² Âyet Ukkâş, Bin Nâsir ve Ğuzeybâvun, “ez-Zekât ve Devrûhâ Fî Tahkîki't-Tenmiye”, **Nuveyre Üniversitesi Cezair'de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, 14-15.

⁷⁴³ Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâci'l-Müşkilâti'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 55-56.

3.2.1. FİYATLAR GENEL SEVİYESİNE ETKİSİ

Para ekonomisinin geçerli olduğu toplumlarda iktisadi olayları, büyük ölçüde fiyat sistemi belirler. Fiyatların ortaya çıkışı, mal ve hizmetin arz ve talebine ya da kıt ve yararlı olmasına bağlıdır. Fiyat sistemi, malın ne kadar üretileceğini ve nasıl dağılacakını belirler. Ancak kitlesel üretimler ve tekerci eğilim, piyasadaki rekabeti olumsuz etkilediği için fiyatların belirlenmesinde halkın talebinden çok firmaların arz kararı etkili olur. Bunun yanı sıra devletler de bazı ürünlerin satışını yasaklayıp bazılarını da teşvik ederek piyasalara müdahale eder. Diğer taraftan çeşitli mal ve hizmetin fiyatı, kendi piyasasına göre belirlenir. Mesela ithal malları piyasasında bazı mallara yapılan devlet müdahalesi, arzın daralmasına ve karaborsaya yol açar. Tarım ürünlerinin fiyatları da -arz genellikle esnek olmadığı için- talepten etkilenir; tarım üreticisi zarara uğramasın diye devlet, taban fiyatı belirlemek zorunda kalır ve ekmek gibi temel ihtiyaç mallarının belirli bir fiyat üzerinde satılmaması için piyasaya müdahale eder. Günümüzde emek piyasasında iş hukuku nedeniyle işçiler korunduğu için durum çoğunlukla emek arzı lehinedir.⁷⁴⁴

Fiyatlar genel seviyesini belirleyen etkenleri açıklamak için iktisatçıların dayandığı paranın nicel teorisine göre çeşitli enflasyon tanımları yapılmıştır.⁷⁴⁵ Bunların içinde en açık olanı, “fiyatların artışı”; en kapsamlı olanı da “mal ve hizmet üretimindeki artışı geçecek şekilde para miktarındaki artışa bağlı fiyat hareketindeki yükseliş eğilimi” şeklindedir. Dolayısıyla enflasyon, üretim-tüketim, tasarruf-yatırım arasındaki dengesizlikten kaynaklanan ve yüksek giderlerin neden olduğu zayıf üretim kapasitesi sonucunda fiyatlar genel seviyesindeki sürekli artıştır.⁷⁴⁶

⁷⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, 96-99. Fiyat olgusu ile değer arasında yakın bir ilişki olduğu için bir mal ve hizmet fiyatının temelinde onun kullanım ve değişim değeri vardır. Kullanım insanın kendi ihtiyaçları için üretmesi, mübadele ise piyasa için üretimde bulunmasıdır. Bkz. Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 436.

⁷⁴⁵ Bilinen bazı enflasyon tarifleri şöyledir: “Az mala karşı çok para bulunması”, “nakit miktarında belli bir artış”, “para ve kredi arzında artış”, “kredi ihraç kaynağının artması sonucu fiyat artışı”. Bkz. el-Kar’ân ve el-Hakîm, “Devrû’z-Zekât Fî Muâceleti Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fi’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 396.

⁷⁴⁶ el-Kar’ân ve el-Hakîm, **a.g.m.**, 396; Hasûne, **Eseru Küllin mine’z-Zekât ve’d-Darîbeti alet’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**, 128. İktisatçıların çoğuna göre enflasyonun iki temel sebebi vardır. Birincisi, toplam talebin mevcut mal ve hizmet talebini geçmesidir. İkincisi, yetersiz üretim ve mal arzından kaynaklanan toplam arzdaki azalmadır. Bunun sonucunda para arzındaki artışa eşlik eden fiyat artışları meydana gelir. Enflasyonun oluşmasının iktisadi sebepleri arasında sayılan üretim-

Geleneksel ekonomik sistemler, enflasyonun kontrol edilmesi zor küresel bir fenomen haline gelmesi kanıtlandığından, enflasyonu ortadan kaldırmak için köklü çözümler bulmakta başarısız olmuştur. Enflasyonun tedavisi, klasik ve İslami bakış açılarına göre değişmektedir. Geleneksel düşüncede, devlet enflasyonla başa çıkmak için maliye ve para politikalarını kullanır. Maliye politikası çerçevesinde vergi ve kamu harcamaları kullanılır; toplam mal ve hizmet arzına eşit olsun diye toplam talep azaltılarak denge sağlamaya çalışılır. Para politikası çerçevesinde ise zorunlu rezerv oranı artırılarak banka kredilerinin likidite miktarını düşürmek suretiyle para arzı azaltılır. İslam düşüncesinde ise enflasyonla mücadele, İslam'ı referans alan adil ilkelere, özellikle de servetin zenginler ile yoksullar arasındaki dağılımı ve dolaşımı konusunda tüm toplum sınıfları arasındaki uçurumu azaltan ilkelere dayanmaktadır. İşte zekât bu alanda güvenilebilecek en önemli araçlardan biridir.⁷⁴⁷

Zekâtın ekonomiye yaptığı olumlu katkılardan biri, enflasyonist baskıları hafifleterek sınırlı ve sabit gelirli kesim için özellikle nakitte satın alma gücündeki istikrarı korumaktır. Enflasyon, malum olduğu üzere mal ve hizmete karşı likidite fazlalığından kaynaklanan üretim fiyatlarındaki genel artıştır. Fakat zekât gerçek bir mal ve hizmet karşılığı olmaksızın üretilip dağıtılan yeni bir likidite değildir; bilakis âtıl likiditeyi piyasaya döndürerek gerçek bir karşılığının olmasını sağlar. Zekâtın tüketim mallarına talebi artırarak dolaylı olarak üretimi artırması, yükselen fiyatları tekrar ilk seviyesine döndürür. Zekât, her zaman nakit olarak verilmeyip özellikle

tüketim, tasarruf-yatırım dengesizliğinin maaş ve ücret artışları şeklinde ortaya çıkan işletme maliyetini artırması, yatırımcının sermayeye ilave bir harcama yapması demektir. İktisadi açıdan paranın satın alma gücünün azalması ve piyasada satıcı-alıcı, üretici-tüketici arasındaki farklı talepler, küçük tasarruf sahiplerinin değerini kaybeden yerel parayı daha istikrarlı para birimiyle değiştirmesine veya daha güvenli bir yatırım olan altın ya da gayrimenkul gibi varlıklar satın almasına neden olur. Enflasyon aynı zamanda milli gelirin yeniden dengesiz dağılımına sebep olmakta; tüccar gibi değişken gelir sahiplerinin genelde geliri artarken memur, emekli gibi sabit gelirliilerin durumu kötüleşmektedir. Ayrıca fiyat artışlarına rağmen gelirlerin sabit kalması, tüketim gücünün dolayısıyla bazı malların talebinin düşmesine sebep olur ve gerekli temel kaynaklara yönelik tüketim kısılr. Bu durum insanları ya daha çok çalışmaya ya da rüşvet alma, hile yapma gibi gayri meşru yollara yönelmeye sevk eder. Bir de çocukların eğitim yerine çalışmayı tercih etmelerine veya dilencilliğe alışmalarına sebep olabilir. Bkz. el-Kar'ân ve el-Hakîm, "Devrû'z-Zekât Fî Muâceleti Müşkileti't-Tedahhum", **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 397-398.

⁷⁴⁷ el-Kar'ân ve el-Hakîm, **a.g.m.**, 399.

ihtiyaçlıları desteklemek için alet edevat şeklinde veya hayvan ve tarımsal gelirlerde aynî olarak verilir. Bütün bunlar tüketim harcamalarını azaltan faktörlerdir.⁷⁴⁸

Enflasyon, yüksek ve devamlı fiyat artışı olduğundan gelir dağılımındaki adaletsizliği de artırır.⁷⁴⁹ Zekât ise malın zenginden fakire doğru akışını sağladığı için aralarındaki uçurum daraltarak farklılıkları azaltır. Bu da toplumsal güvenliğe sebep olur.⁷⁵⁰ Milli gelirin en güçlü dayanağı olan tasarruflar, yatırımları beslediği sürece enflasyonu da engeller. Az gelişmiş ülkelerde enflasyonun yüksek olmasının bir nedeni de düşük yatırım seviyesidir.⁷⁵¹ Zekâtın âtil duran servetten alınması yatırımları artıracığından enflasyonun düşmesine dolaylı bir katkı sağlayacaktır.

Dolayısıyla zekât bir açıdan parasal ve mali istikrarı desteklemekte, diğer açıdan iktisadi canlılığı sağlamaktadır. Bu yönüyle enflasyon ve deflasyon dönemlerinde olduğu gibi çalkantılı ekonomik koşullar ve krizlerde de istikrarı sağlamak için zekât kullanılabilir. Ekonomik koşullara göre zekâtın nakit olarak toplanmasının, dolaşımdaki nakit miktarını azaltarak enflasyon oranını düşürmede ve olumsuz yansımalarını azaltmada etkisi vardır. Zekâtın mal olarak toplanması ve zekâta bağlı tüketim harcamalarının artması ise nakit miktarını düşürmeyerek deflasyon döneminde durgun piyasaların hareketlenmesine katkıda bulunur.⁷⁵²

Zekât, sermayenin dolaşımını hızlandırdığı için para sahiplerini bizzat veya ortaklık sistemiyle yatırıma teşvik ederek satın alma gücü düşse de değeri azalmayan üretken varlıklara yatırım yapılmasını sağlar. Bu yüzden beklenen kâr oranı zekât oranından az olsa bile zekât, sermaye sahiplerini yatırıma zorlar. Çünkü istifleme yasak olduğundan Müslüman yatırımcının önünde başka seçenek yoktur. Öte yandan, zekât ekonomisi üzerinde çalışan birçok araştırmacı, zekât kurumunun yoksulları finanse edebileceği yatırım türlerinde ortak görüşe sahiptir. Bunlardan en önemlileri, fakirlere çalışacakları meslek aletleri veya gayrimenkul satın alıp vermek, zekât fonlarını yatırım projelerinde değerlendirerek onlara vermek, insan kaynakları

⁷⁴⁸ İsmet, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye”, *el-Va’yü’l-İslâmî Dergisi*, 57.

⁷⁴⁹ Tabakoğlu, *İslâm İktisadına Giriş*, 418.

⁷⁵⁰ Hûd, *en-Nizâmü’l-Âlemî Li’z-Zekât*, 146.

⁷⁵¹ Erdoğan, *İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye*, 16.

⁷⁵² Geniş bilgi için bkz. Kâsihî, “Devrû’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, *Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını*, 281-284.

geliştirme programları bünyesindeki hizmetleri sunmaktır. Daha da önemlisi, önce üretici sonra zekât mükellefi olmaları için küçük projeler oluşturmaktır. Böylece zekâtın toplumdaki yatırım hacminin artmasına neden olacağı belirtilmektedir.⁷⁵³

Doğal olarak belirli ürünlere olan talebin artması, bunlara yapılan yatırımın dolayısıyla üretim unsurlarına olan talebin artmasına neden olur. Çünkü bu talep, malların kendisine olan talepten kaynaklanmakta, bu da üretim unsurların fiyatında artışa yol açmaktadır. Bu artış, bunların arzının az olması nedeniyle diğer ürünlerin fiyatlarını da artırır. Verimliliği düşük sektörler, zekât yükümlülüğünden ötürü yatırımlarını talebi artan üretken sektörlerle yönlendirerek verimliliği yükseltmeye çalışır. Zekât uygulaması, yüksek talep gören sektörlerin her birinin tam kapasite çalışmasına yol açmaktadır. Üretim araçlarının zekâttan muaf tutulması, zekâtın mali bir ibadet olması ve zekât için yüksek olmayan “yirmi dinar veya dengi” asgari nisab belirlenmesi, zekât mükelleflerinin çemberini genişletmektedir. Buradaki amacın herkesin çalışma ve istihdam döngüsüne girmesi, yatırım yapmalarını sağlayacak bir fazlalık elde etmesi ve büyüyen sektörler için mevcut ekonomilerdekinden daha düşük fiyatlarla üretken kaynakların sağlanması arzusu olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁵⁴

Zekât uygulamasının enflasyonist talebi frenlemedeki etkisi yani zekâtlı yüksek talep ve harcamalar nedeniyle oluşan enflasyonun hafifletilmesi; toplam talebi kontrol altına alma, nakit akışı sağlama, tüketim beklentilerini yatırım harcamaları lehine kontrol etme ve zekât fonlarını yatırıma yönlendirme şeklinde dört açıdan değerlendirilebilir. Bunlardan toplam talebi kontrol etmek, toplam arza dayalı toplam talebi arttırmaktır. Çünkü ekonomik sistem, toplum üyelerinin kişisel memnuniyetini artırarak en yüksek refah seviyelerine ulaşmalarını amaçlamaktadır ve tüketimin genişlemesi, toplam harcamaların artmasına neden olmaktadır. Zekât uygulaması ise hem ihtiyaç dışı tüketici harcamalarının azaltılmasını hem de zekât malına uygulanan nisabla toplumun bütün bireylerinin yeterliliğini garanti altına almaktadır. Harcama kalemlerinin marjinal tüketim eğilimi yüksektir ve gelirdeki artışla birlikte sıfır oluncaya kadar düşme eğilimi gösterir. İsrafın ve kullanımı yasak

⁷⁵³ el-Kar’ân ve el-Hakîm, “Devrû’z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fi’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 405.

⁷⁵⁴ el-Kar’ân ve el-Hakîm, “Devrû’z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fi’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 405.

malların tüketim fonksiyonuna girmesiyle de uzun dönemde ortalama tüketim eğilimi düşmeye başlar. Bu, Müslümanların zekât vermemek için tüm gelir ve servetlerini harcamaya istekli olabilecekleri argümanını makul bir davranış olmaması sebebiyle iptal eder. Zira Müslüman tüketicinin davranışı, tüm gelir veya servetini harcamasını engelleyen çeşitli unsurlar tarafından belirlenir. Dolayısıyla Müslüman tüketicinin harcaması, geleneksel ekonomideki tüketicininkinden daha küçüktür. Bu, ekonomik rasyonalite kavramı ve tüketimde dengeli olmanın yanında ahiret boyutu ve zararlı mal tüketme yasağı ilkeleri ışığında dini kavramlarla açıklanmaktadır.⁷⁵⁵

Sosyal sermaye oluşumu ile etkisinin çeşitli sektörlerde verimlilik düzeyini yükseltmesi arasında süre bulunduğu için kalkınma sürecinin başlamasıyla birlikte yapısal dengesizlikler de başlar. Yapısal dengesizlikler; bütçe açığı, yüksek işsizlik oranları, düşük verimlilik, enflasyon gibi iç faktörler ve ödemeler dengesi açığı, dış borçlarda ağırlaşma gibi dış faktörler nedeniyle ekonomik değişkenler arasındaki dengesizliktir. Bu dengesizlikler yatırımın ikili doğasından, yerli sanayi mallarının üretimi için gerekli yabancı girdilerin üretimden daha hızlı ithal edilememesinden, özel sektör ürünlerinin düşük fiyat esnekliğinden ve toplumda kalkınmanın meyvelerini toplayan küçük bir azınlığının lüks harcamalarına neden olan gelir dağılımındaki eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu tür enflasyon, teknik olarak gelişmiş üretim yapılarına sahip olmadıkları için ekonomik, sosyal ve politik koşulların bozulduğu, talebi artan ürünlerin arzını artıracak yeterli esnekliği olmayan zayıf ekonomilerde yaşanır. Burada hammadde üretiminde uzmanlaşan ama ürün tedarikinde esnekliği olamayan bir yapısal durum vardır. Bir de hükümetin finansal sisteminin katılığı söz konusudur. Ekonomistler, bu durumda enflasyonun radikal tedavisinin, toplumun kaynaklarının optimal kullanımına ulaşmak ve üretim kapasitelerini en üst düzeyde işletmek için gelirin yatırım ve tüketim arasında dengeli dağılımına neden olan bir politika izlemekten geçtiğine inanmaktadır. Bu, ancak devletin zengin sınıfların tüketimini kısıtlaması, onlardan alınan vergileri artırması ve ortaya çıkan fazlalığı yatırımı artırmak için kullanmasıyla sağlanabilir.⁷⁵⁶

⁷⁵⁵ el-Kar'ân ve el-Hakîm, "Devrü'z-Zekât Fî Muâceleti Müşkileti't-Tedahhum", **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 402-403.

⁷⁵⁶ el-Kar'ân ve el-Hakîm, **a.g.m.**, 407.

Giderlerdeki artışta bağlı parasal enflasyon, üretim sürecinde yer alan üretim faktörlerinin yüksek fiyatlarından kaynaklanmaktadır. Bunun nedeni, çoğu zaman arz fonksiyonundaki hareketsizliğe neden olan yapısal dengesizliğin, talep enflasyonunu maliyet enflasyonuna dönüştürmesidir. Bu yüzden parasal enflasyonun tedavisinin bütüncül bir bakış açısıyla yapılması uygun olur. Zekât yükümlülüğü, maliyet enflasyonunun en önemli nedenleri olan üretim faktörlerinin yüksek fiyatları, yüksek ücretleri ve yüksek faiz oranlarını ele alarak maliyet enflasyonunun etkisini hafifleten kapsamlı bir organizasyon olarak kabul edilmektedir. Zekât, yüksek giderlerden kaynaklanan enflasyonu, gelişmekte olan üretken sektörlerle kaynak sağlayarak, ücret ile fiyatların enflasyonist sarmalıyla mücadele ederek, sermayenin yükünü azaltarak ve yapısal dengesizlikler nedeniyle oluşan enflasyonu düşürerek tedavi etmeye çalışır.⁷⁵⁷

Ödünç alınan paranın faizinden kaynaklanan maliyet, sermaye yükünü artıran üretim maliyet unsurlarından biridir. Faiz oranındaki artış, maliyete ekleneceği için mal tüketiciye daha yüksek fiyatla ulaşır ve faiz sonunda tüketici tarafından ödenir. Çeşitli projelerin faizle borçlanarak finanse edilmesi, emtia fiyatlarının yükselmesine neden olur. İslami sistemde faizli işlemin yasak olması, bu enflasyonist giderin sermayeden çıkarılarak mal fiyatlarının gerçek maliyete yaklaşmasını sağlamaktadır. Bankaların genellikle piyasa faiz oranlarındaki artış beklentisiyle tercih ettikleri kısa vadeli krediler, piyasa talebi düşük olduğunda zarar ve iflastan kaçınmak için üreticilerin üretimlerini azaltmalarına sebep olmaktadır. Fakat uzun vadeli kredilerde üreticiler, genellikle fiyatları yükseltir. Bankaların en önemli fonksiyonu, büyük miktarda ve piyasadaki parayı aşan kredi parası üretmeleridir. Zekât ise bu fonları gerçek yatırımlara yöneltten bir motivasyon kabul edilir. Bu yatırımlar, sermayenin gerçek değerini gerçek satın alma gücü şeklinde koruyan üretken varlıklarda olur.⁷⁵⁸

İnsan emeğinin maliyetini karşılamak için üreticilerin fiyatları artırması ve işçi sendikalarının ücret artışı taleplerinin maliyete yeni bir yük getirmesi nedeniyle oluşan yüksek ücretler de giderlerden kaynaklanan enflasyonunun ana nedenlerinden

⁷⁵⁷ Geniş bilgi için bkz. el-Kar'ân ve el-Hakîm, "Devrü'z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti't-Tedahhum", **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 405-407.

⁷⁵⁸ el-Kar'ân ve el-Hakîm, **a.g.m.**, 406-407.

biridir. Ücretteki artışa, bu artışı telafi eden emek verimliliğindeki artışın eşlik etmesi halinde enflasyon olmayabilir, bundan dolayı bazı kurumlar, üretimde veya kârda bir artış sağlarsa işçilerin maaşlarını yükseltmeye çalışırlar. Zekâtın bir fon gideri olmasının firmaları yatırıma yönlendirerek işsizliği azalttığı ve istihdam seviyesini işçiye ödenen ücretle orantılı bir düzeye getirdiği belirtilir. Zekâtın aynı zamanda piyasa koşullarının gerektirmediği bir ücretin dayatılmasını da engellediğine vurgu yapılır. Devlet, sosyal yardım kapsamında üretkenlik oranında bir artış olmaksızın ücret artışına yol açan dolayısıyla kalkınma maliyetini artıran bir istihdam politikası izleyebilir. Zekât yükümlülüğü ise çalışamayanların kişisel yetersizliklerini gidermelerine yardımcı olur, çalışabilecek gücü olanları da iş gücü piyasasına girmeye zorlar. İşsizliğe teşvik etmemek için çalışabilecek durumda olanlara zekât fonundan sürekli iâşe veya dönemlik maaş verilmez. Böylece zanaat sahibi ve çalışabilecek durumdaki yoksullara, kendisine ve ailesine yetecek geliri elde etmek için mesleğini icra etmesine imkân verecek miktarda zekât verilerek başkalarından yardım istemesine gerek kalmadan istikrarlı bir gelire sahip olması sağlanabilir. Ancak meslek sahibi değilse sanat veya ticaret bilmiyorsa ve herhangi bir kazançta ehil değilse ihtiyaçlarını karşılamak için bir sene değil emsallerinin yaş ortalamasına göre ömür boyu yetecek miktar verilebilir.⁷⁵⁹

Fiyatlar genel seviyesine etkileyen diğer bir faktör de piyasanın canlanması sonucunda iş adamlarında iyimserliğin hâkim olması şeklinde ortaya çıkan beklenti tehlikesidir. Bu, sermayenin marjinal verimliliğini yükselterek borçlanma, yatırım, istihdam ve üretimde genişlemeye neden olur. Eğer beklentilerin gerçeklerden yüksek olduğu ortaya çıkarsa iş adamları karamsarlığa kapılır ve güvenleri sarsılır, bu da sermayenin marjinal verimliliğinin ani olarak düşmesine dolayısıyla fiyatların ve yatırımların düşmesine yol açarak durgunluğa sebep olur. Sermayenin marjinal verimliliğindeki bu düşüş, dayanıklı tüketim malları stoğundaki artış sonucu cari hasıladaki düşüşten kaynaklanabileceği gibi üretim giderindeki düşüş beklentisinin

⁷⁵⁹ el-Kar'ân ve el-Hakîm, "Devrü'z-Zekât Fî Muâceleti Müşkileti't-Tedahhum", **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 406.

gerçekleşmemesinden de kaynaklanabilir. Bu, yatırımların ertelenmesine ve tüketim eğiliminin düşmesine yol açar.⁷⁶⁰

Zekât gelirlerinin tüketim ve üretim malları arasında üretim malları lehine dağıtılması, üretken yatırım malı harcamaları yoluyla toplam arzı artırarak enflasyon baskısını azaltır. Zekât, bireyleri bizzat kendileri ya da başkaları aracılığıyla yatırım yapmaya teşvik ederek reel sektör ile finans sektörü arasında bir denge oluşturmaya çalışır. Yine zekât, alıcılarını daha düşük fiyatlarla başka sektörlerle yönlendirerek hızlı büyümeye bağlı sektörel enflasyonun düşürülmesine yardım eder. Ayrıca zekât gelirlerinin sekiz harcama kalemine düzenli akışının toplam harcamalarda bir artış oluşturması, dolaşım için ihtiyaç duyulan nakit miktarını sağlayarak deflasyon dönemi için katkıda bulunur.⁷⁶¹

Zekâtın tahsil yöntemi de enflasyon seviyesine tesir ederek olumsuz etkilerini hafifletmeye çalışır. Bu yöntemin enflasyonu etkileme yolları şunlardır: 1- Zekâtın nakit olarak toplanması, enflasyonu düşürmek için insanların elinde bulunan nakitten çekilen para miktarı, onun olumsuz yönlerini azaltma amacına yöneliktir. Böylece oluşacak zekât kurumu, geçmişte hukukçular tarafından onaylanan bu yöntemi uygulayabilir. Zekât kurumu, tedavi edilecek enflasyonist durumun niteliğine göre beklenen tahsilatın belirli bir yüzdesinin kurum tarafından belirlenen ölçüde nakit olarak toplanmasına karar verebilir. 2- Zekâtın vadesinden önce tahsil edilmesi, dolaşımdaki nakit miktarını azaltarak enflasyonu düşürmek ve bazı dengesizlikleri gidermek amacıyla mükelleflerin rızasıyla gerçekleştirilir. Âlimlerin çoğunun bu görüşe cevaz verdiği bilinmektedir. 3- Zekât mallarında, genel arzı etkileyip enflasyonist baskıların azaltılmasına katkıda bulunsun diye niteliksel değişim yapılarak tüketim malları veya üretken sermaye malları şeklinde dağıtılabilir. 4- Ekin, meyve ve hayvanlara ait zekâtın aynî olarak dağıtılmasının da paranın satın alma gücünün korunmasında büyük payı vardır. Böyle bir dağıtım, paranın lüks

⁷⁶⁰ Hasûne, *Eseru Küllin mine'z-Zekât ve'd-Darîbeti alet't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye*, 127.

⁷⁶¹ Geniş bilgi için bkz. Kâsihî, “Devrû'z-Zekât Fî Tahkîki't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye”, *Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını*, 282-284.

tüketimde bulunacak veya nakit likidite fazlası olarak tutacak zenginlerden alınıp zaruri ihtiyaçlarını giderecek fakirlere verilmesiyle adil dağılımı sağlamaktadır.⁷⁶²

Zekâtın tahsilinin durgunluk durumunda piyasayı etkilemesinin yolları şunlardır: 1- Zekâtın ticari mallar, ekinler, meyveler, en'âm, hayvanlar, madenler gibi nakit dışında alındığı mallarda aynî toplanması, fonların daha iyi hareket etmesini ve para gibi satın alma gücü sürekli artan veya azalan tek bir malın değerinde meydana gelebilecek güçlüklerle karşı koymayı sağlar. Bu, durgunluk döneminde parasal hacmi önemli ölçüde etkilememek için yapılır ve bu fonlar fiilen üretimde çalışır durumda kalır. Tahsilat ve dağıtım, üretimden aynî yapılabilceği gibi ele alınması gereken duruma göre aynî ile nakdî tahsilat arasında belirli oranlar tespit edilerek de yapılabilir. 2- Zekât tahsilini geciktirmek, deflasyon dönemi için etkin bir araçtır. Zekât vacip olduğunda zaruri bir ihtiyaç veya bu ihtiyacı gerekli kılacak önemli bir maslahat hariç, zekâtın derhal ödenmesi gerekir. İmam veya sorumlu vekilleri, salgın hastalıklar veya kuraklık gibi durumlarda maslahata binaen zekâtın alınmasını geciktirilebilir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v) ve Ömer (r.a) kıtlık zamanında gecikmeye neden olan şartlar ortadan kalkıncaya kadar zekât ödemeyi ertelemiştir.⁷⁶³ Bir diğer madde aynî toplanan zekâtın nakit olarak dağıtılması olabilir.

Dolayısıyla zekâtın aynî olarak toplanması ve nakit olarak dağıtılması ya da tam tersi, enflasyon ve deflasyon durumlarında kullanılabilen ekonomi politikası araçlarından biri olarak kabul edilmektedir. Şer'î metinlere göre zekâtın oran ve miktarları sabittir; bunlar, ekonominin enflasyon veya deflasyon durumuna göre değişmez. Ancak çeşitli iktisadi değişkenleri otomatik olarak etkileyebilmesi için zekât gelirlerinin miktarı, tahsil yöntemleri ve harcama yolları değişebilmektedir.⁷⁶⁴

⁷⁶² Geniş bilgi için bkz. Kâsihî, **a.g.e.**, 282-283; el-Kar'ân ve el-Hakîm, "Devrû'z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti't-Tedahhum", **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 409-410.

⁷⁶³ Geniş bilgi için bkz. Kâsihî, "Devrû'z-Zekât Fî Tahkiki't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye", **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 284; el-Kar'ân ve el-Hakîm, "Devrû'z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti't-Tedahhum", **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fi'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 410.

⁷⁶⁴ Müş'ıl, **Âliyâtü't-Tevâzüni'l-Küllî Fi'l-İktisâdi'l-İslâmî**, 71, 170.

Nihayetinde zekât, enflasyonu iyileştirip oranını düşürmede temel rol oynayabilecek önemli bir araçtır. Böylece enflasyonla mücadele etmeyi sağlayan mal ve para arzı dengesi gerçekleşmiş olur.

3.2.2. İŞSİZLİĞE ETKİSİ

İşsizlik iktisadi, sosyal ve psikolojik açıdan tehlikeli bir problemdir. Çözüm getirilmediğinde birey, aile ve toplum üzerindeki tehlike giderek artar. Birey üzerindeki tehlikesi; iktisadi açıdan gelir kaybı, sosyal açıdan başkalarına kin duymak, psikolojik açıdan boşluğa düşmektir. Aile üzerindeki tehlikesi, aile geçimini sağlayan açısından sorumluluk taşıma duygusunu, aile bireyleri açısından aile reisine olan güveni kaybetmektir. Böylece herkes yarının bilinmezliğinden endişe ve korkuya kapılır. İşsizlik aynı zamanda üretim güçlerinin zayıflaması, yalnızlık hissine kapılan bir toplum ve boşluktan kaynaklanan suç işleme eğilimi gibi iktisadi, sosyal ve ahlaki açıdan tehlikelere neden olur. Bu yüzden İslam işsizliği hoş görmemiş ve çalışmaya teşvik etmiştir.⁷⁶⁵

İnsanın elinde olmayan mecburi işsizliği azaltmak adına yapılacak şeylerden biri, geçimlerini sağlamaları için mesleği olmayan gençlere meslek eğitimi vermek veya mesleği olup da icra edemeyenlere yeni meslekler edindirmektir. Bazen işsizlik, meslek becerisi olmasına rağmen alet edevata sahip olamamaktan veya ticari kabiliyeti olup sermaye bulamamaktan ya da çifçi olduğu halde ekecek arazi bulamamasından kaynaklanmaktadır. Bu durumların hepsinde finansör rolüyle zekât kurumu devreye girerek görevini icra edebilir. Böylece hak sahiplerinin kendileri ve ailelerine yetecek sürekli ve düzenli gelir kaynağına sahip olacağı ileri sürülür.⁷⁶⁶

Zekâta hak kazananlar, temel ihtiyaçlarını karşılamak üzere bu fonu kullanan kimselerdir. Bu durumda toplumda temel mal ve hizmetlerin tüketim ve talebi artacaktır. Bunun sonucunda firmalar, üretimi arttırmak için yeni işçilere ve daha fazla hammaddeye ihtiyaç duyacaktır. Ayrıca bir firmanın kullanması gereken girdiler, diğer firmanın ürettiklerinden oluştuğu için ekonomide büyük çapta istihdam artışı gerçekleşecektir. Bununla birlikte, eğer bir ülke temel mal ve

⁷⁶⁵ Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâci'l-Müşkilâtı'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 9.

⁷⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **a.g.e.**, 10-13.

hizmetleri ithal ediyorsa o zaman söz konusu ülkenin ithalat miktarı artacak ve bu durumdan tüccarlar, ithal firmaları ve bu alanda çalışanlar fayda sağlayacaktır.⁷⁶⁷

Toplumların karşılaştığı en önemli sorunlardan biri ve gelişmekte olan ülkelerde fakirlik ve eşitsizliğin ana kaynağı olan işsizlik olgusuyla mücadelede zekâtın etkili bir gücü vardır. Zekât gizli, dönemsel ve yapısal işsizlik çeşitlerini tedavide önemli bir rol oynamaktadır. Zekâtın gizli işsizliğe katkısı, yatırıma teşvik ederek üretimi dolayısıyla emek talebini artırmasıdır. Yapısal işsizliğe katkısı; bireylere yiyecek, giyecek, ilaç ve barınma sağlamak suretiyle iş gücünü artırması ve emekçilere çeşitli eğitim, öğretim ve rehabilitasyon programları tertiplenmenin yanı sıra işle okuma arasında kalan öğrencilere yardımda bulunmasıdır. Dönemsel işsizliğe katkısı, teknolojik gelişme, tabi kaynaklara ulaşım, nüfus artışı, milli gelir artışı, ekonomik istikrarı sağlama, döngüsel dalgalanmaları tedavi gibi üretim koşulları iyileştirecek çeşitli değişikliklere teşvik etmesidir.⁷⁶⁸

Dolayısıyla zekâtın emek talep ve arzı üzerindeki etkileri, işsizliği azaltıcı istihdamı artırıcı niteliktedir. Harcamaların artması, üretimin dolayısıyla istihdamın artmasına sebep olur. İslam, gelişme faaliyetini etkin bir şekilde gerçekleştirecek olan insanın gelişimine önem verir. Çünkü insan üretici, tüketici, proje sahibi ve çalışan olarak gelişmenin mihverinde bulunmaktadır.⁷⁶⁹ Ayrıca zekât, mükelleflerin refahını azaltmadan ödeme yapmalarını sağlar; bu da onlara yatırım için fon imkânı vererek istihdamın artmasına etki eder.⁷⁷⁰

Nihayetinde işsizlik birey, aile ve topluma büyük zarar veren iktisadi, sosyal ve insani bir sorundur. Zararlarından bazıları şunlardır: 1. Toplumda var olan beşerî güçlerden gelir elde edilmemesine yol açar. 2. İşsizlerin gelirinde meydana gelen azalma, toplam gelirden azalmaya neden olur. 3. İşsizliğin tüketim, ihracat ve ithalat üzerinde dolaylı etkisinden dolayı ödemeler dengesi kötüleşir. 4. Devletin işsizlik ödeneği giderleri artar. Bunlara ilaveten sosyal işsizlik, suça, alkol ve uyuşturucu

⁷⁶⁷ Khalid, **Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât**, 159

⁷⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. Kâsihî, “Devrû’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 279-281.

⁷⁶⁹ Bûdellal, “ez-Zekât ve Devrûhâ Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye”, **Ebû Bekir Üniversitesi Yayını**, 4, 9.

⁷⁷⁰ Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, 138.

kullanımına, kötü sağlık koşulları vb. durumlara yol açar. İslam'ın işsizliği ortadan kaldırmak ve istihdamı artırmak için getirdiği etkin araçlardan biri olan zekâtın hedefi, işsizlik sebeplerini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Bunların en önemlilerinden biri, kişinin ticaret yapmasını veya sanayi kurmasını engelleyen yoksulluktur. Zekât biriktirilmiş malı tüketeceği için insanın yatırım yapmasına dolayısıyla insan gücüne olan talebin artmasına ve yeni iş olanaklarının ortaya çıkmasına yol açar. Zekâtın rolü sadece iş fırsatları yaratmakla sınırlı değildir, işçilere eğitim vermek suretiyle çalışanların verimliliğini yükselterek kalitesini artırır. Yeterli miktarda gıda ve ilaç alımı da bireylerin fiziksel güç düzeyini artırır. Ayrıca zekâtın borçlulara verilmesi de iş miktarını artıran bir faktördür. İflasını ilan etme, üretim sürecini terk etme eşğine gelen ve birçok kişinin işsiz kalmasına sebep olacak olan borçlu bir tüccara yapılacak yardım, üretken gücü koruyacaktır. Aslında zekât sisteminin gerçek amacı, sanat ve meslek sahipleri, idareciler, teknisyenler ve diğerlerine sürekli gelir sağlayacak yeni iş fırsatları hazırlamak, üretim birimleri oluşturmak, makine ve iş aletleri sağlamak ve eğitim vermek suretiyle iş sahiplerini ve işsizleri sürekli zenginleştirmektir.⁷⁷¹ Ayrıca zekât verilen sistemlerde emeklilik ve sigortaya ihtiyaç olmayacağı için işçi maliyeti ucuzlar ve işsizlik azalır.

3.1.3. KREDİ ve FAİZE ETKİSİ

Faiz, İslam'ın en temel yasaklarından biridir. Buna rağmen günümüzde temel ihtiyaçların karşılanması, iş kurmak, ev ya da araba almak gibi birtakım gerekçelerle faizli işlemler yapılmaktadır. Bu yüzden faizsiz bir ekonominin uygulamaya konulabilmesi için isteğe bağlı diğer yardımların yanı sıra zorunlu olan zekât kurumunun da sistemli bir şekilde işler hale getirilmesi gerekmektedir. İslam'ın ilk yıllarından beri infak, karz-ı hasen ve zekât emredilmesi, her nebi döneminde var olan faiz yasağının risaletin son yıllarında devlet eliyle tekrar yürürlüğe girmesine zemin hazırlamıştır.

Faizin son senelerde (devlet eliyle) kaldırılmasının sebeplerinden biri, faizsiz kredi verme ve karşılıksız yardımda bulunmayı sağlayan hazine kaynakları ve zekât kurumunun gelişmesi olmalıdır. Diğer bir ifadeyle faiz yasağından önce zekât ve

⁷⁷¹ Amâvî, **Devr'uz-Zekât Fi't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, 69-73.

umumi devlet gelirleri hukuku kanunlaşıp uygulamaya konulmasaydı faizi kaldırmak sonuçsuz kalırdı. Aslında faiz yasağı ve zekât emri Mekke döneminde de vardı. Medine’de zekât memurlarının tüm bölge ve illere tahsilata çıkmasıyla (devletin) faiz yasağı uygulaması aynı yıla (hicri 9. yıla) rastlamaktadır. Bu yüzden faiz kalktığında yerini dolduracak bir kuruma ihtiyaç duyulmamıştır.⁷⁷²

Faiz üzerine kurulu ekonomi, gelir dağılımı dengesini bozup servetin belli ellerde toplanmasına sebep olduğundan faizsiz ekonomik sistemin yeniden hayata geçirilmesine daha çok ihtiyaç hâsıl olmuştur. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, ekonomik gelişmeyi engelleyen faktörlerden biridir. Bu yüzden, daha önce bahsedildiği gibi ilgili âyetlerde faizin ekonomiyi daraltacağı, arzulanan kalkınma ve gelişmenin zekâtla sağlanacağını ifade edilmektedir.

Biriktirmenin sonucunda oluşan ve yatırımları önleyen faiz sistemi, İslam’ın zekât emrine aykırı ve olmaması gereken bir uygulamadır.⁷⁷³ Çünkü faiz, servetin belli ellerde toplanmasına sebep olarak arz-talep dengesini bozar. İslam buna “zekât” ve üretim-tüketim sürecinin aracısı parayı asli görevine döndürecek olan “faizin yasaklanması” ile çözüm getirmektedir.⁷⁷⁴ Zekât kurumu çalıştığı sürece temel ihtiyaçlar için borçlanma azalacaktır. İş yapmak için borçlanma gereği duyanların ihtiyacı ise faizsiz krediler verilmek suretiyle devlet tarafından da karşılanabilir.⁷⁷⁵

İlgili âyetlere göre faiz ekonomiyi daraltır, zekât ise gelişmeye yol açar. Çünkü faizli kredi kuruluşları, piyasadan çekilen parayı kredi olarak verirler. Zekât ve sadaka vermek Allah yolunda infaktır. İnfakın çarpan etkisi olur. Bu yolla servet ve gelir, toplumun her kesimine ulaşır.⁷⁷⁶ Böylece ekonomi dışı kalan kesimler ekonominin içine alınmış olur. Faiz ise tam tersi, ekonominin içinde olan müteşebbisleri ve çalışanları, sürekli ekonominin dışına atar.

⁷⁷² Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 257; Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 598-599.

⁷⁷³ Ahmed en-Neccâr, **İslam Ekonomisine Giriş**, trc. Ramazan Nazlı, İstanbul, Hilal Yayınları, 1978, s. 119-120.

⁷⁷⁴ M. Necâtullah Sıddıkî, **İslam Ekonomi Düşüncesi**, 173.

⁷⁷⁵ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 260-261. Nebi (a.s) ve Ömer (r.a) döneminde hazineden sağlanan tüketim öduncü ve ortaklık esasına dayalı ticari krediler, Emevi ve Abbasiler döneminde verilen ticari, zirai kredi ve diğer destekler için bkz. Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 322-326.

⁷⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, 42-45.

İslam iktisadında sermayenin âtil bırakılmayıp zekât sistemi ile yatırıma yönlendirilmesi, faiz ortamının doğuşunu büyük ölçüde engellemiştir. Temel üretim faktörü emek kabul edildiği için faizin geçim yolu olarak benimsenip sermaye ile yaşayan bir zümrenin oluşması da hoş karşılanmamıştır. Ayrıca “zaman tercihi” tek başına gelir unsuru sayılmadığı için faiz, ticaret gibi üretken kabul edilmemiştir. İslam tarihinde faiz, kapitalizmde olduğu gibi para politikası aracı olmamıştır.⁷⁷⁷

Dolayısıyla tasarrufları değerlendirmenin yolu, onları ya bizzat ya da ortaklık yoluyla işletmektir. İş yapmak için yeterli sermaye bulamayanların yapacağı şey de kredi almak değil ortak bulmak olur. Zira borçla yapılan ekonomik faaliyette, borcun istenme tarihi ile ekonomik faaliyetin sonuçlanma tarihi birbirine denk düşmeme riski taşıdığından müteşebbis ciddi sıkıntıya girer. Eğer müteşebbis borca batarsa, zekât fonundan yararlanabilir. Neticede zekât sistemi her insanın hür, her insanın müteşebbis olduğu bir ortam hazırlar. Hürriyet, ekonominin gelişmesi için önemli bir faktördür. Borçlu olmak ise insanın özgürlüğünün elinden alınması demektir.

İslam’ın iki temel unsuru olan faiz yasağı ve zekât emrine yapılan bir eleştiri şöyledir: Bir zamanlar İslam ekonomisine derinden inananlar, faizsiz çalışmanın hiçbir zaman pratik olamayacağını, zekâtın etkili bir servet eşitleme aracı olabilmesi için yeniden düşünülmesi gerektiğini, öngörülen ahlaki değişimin imkânsız olduğunu görüp yeni girişimlerde bulunur. En başta hileli yollara başvururlar. Ancak zamanla, faizi yeniden tanımlayıp zekât sistemini yeniden biçimlendirerek İslam ekonomisinin kuramını açıkça değiştirmeye başlarlar. Bu gelişmeler, faize dayalı ticaret yaparak zenginleşen köktenciler de dâhil olmak üzere bundan çıkar sağlayanların onayını alır ve İslam ekonomisi uygulayıcıları istemeden de olsa kınadıkları laik uygulamalara yaklaşırlar.⁷⁷⁸ Burada faizsiz bankacılıkla ilgili eleştiriler açısından haklılık payı olsa da zekâta dair söylenenlerin çoğunu haklı görmek mümkün değildir.

⁷⁷⁷ Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, 198.

⁷⁷⁸ Geniş bilgi için bkz. Timur Kuran, **İslam’ın Ekonomik Yüzleri**, 24-43, 71. Ayrıca bkz. Kuran, **İslam ve Ekonomik Azgelişmişlik Tarihsel ve Çağdaş Bağlantılar**, çev. Abdullah Cemal Balcı, Efil Yayınevi, Ankara, 2019, s. 26-32.

3.1.4. TİCARETE ETKİSİ

İslam'ın kendine özgü yaklaşımı, her alanda olduğu gibi iktisat alanında da ortaya çıkmakta; karşılıklı rızaya dayalı ticaretle birlikte zekâtın emredilip faizin ve kumar, rüşvet gibi batıl işlemlerin yasaklanması, İslami iktisadın olmazsa olmazlarını teşkil etmektedir. Ticaret, ekonominin önemli bir unsurunu teşkil ederken ekonomiye olumlu katkı sağlayan zekâtın emredilip aksine birçok olumsuzluklara neden olan faizli işlemlerin yasaklanması, toplumun refah ve huzuru için gerekli görülmüştür. İnfakın farz olan kısmı zekât, etkin olarak uygulanabilirse hem ticaretin gelişmesine hem de insanların faizli kredi ihtiyacını ortadan kaldırmaya katkı sağlanacaktır.

Risk ve zaman, bağımlı üretim faktörüdür; çünkü bunlar tek başlarına değil emek, sermaye veya toprağa bağımlı olarak bir şey üretebilir yani bağımsız üretim faktörlerinin üretimdeki payını artırır. Her proje farklı oranda risk içerir ve bunun sonunda gelir kazanılır. İslam risk almayı teşvik eder; risksiz kârı helal saymaz.⁷⁷⁹

Zekât mükellefi olmaya yönlendiren ilahi teşvikler sayesinde kişinin girişimciliğe yönelmesi, iktisadi açıdan önem taşımaktadır. Bir de zekât, el emeğiyle geçinen ve küçük esnaf için sermaye olabilir. Bu insanlar aldıkları zekâtla kendilerini geçindirebilecek iş kurabilirlerse mal ve hizmet üretimiyle ülke kalkınmasına katkıda bulunacaklardır. Bu durum iktisadi hayata canlılık katacak ve bundan faydalananlar daha çok yine zekât verenler olacaktır. Zira geri dönüşüm sadece fakiri tüketici hale getirmek değil onu üretici yapmakla olur. Bu bağlamda zekâtın aynı alınıp dağıtılması da önem kazanmaktadır. Bu takdirde ilgili âyetlere⁷⁸⁰ göre kesintisiz bir ticaret ve kazanca ulaşılabilir.⁷⁸¹

Ticaretin gelişmesi için gerekli ön koşulların zekâtla sağlanması durumunda zekâtın olumlu etkisinden ticaret de nasibini alacaktır. Bu katkı gerek yatırımların artırılması gerek ticarete girme aşamasında verilen teşvikler gerekse ticaret yaparken ortaya çıkabilecek iflas vb. durumları çözmede kendini gösterecektir.

⁷⁷⁹ Mısıfı, **İslam İktisat Metodolojisi**, 105-106, 232.

⁷⁸⁰ Fâtır, 35/29-30.

⁷⁸¹ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 54-55, 116-124.

3.3. ZEKÂTIN GELİŞME GÖSTERGELERİNE ETKİSİ

İslam toplumunda önemli bir rol üslenen zekâtın insan kaynağını da içine alan evrensel sermayeyi arttırdığı ifade edilmiştir. Sosyal adaletle sağlanan bu değişim, serbest piyasanın ötesinde bir gelişmedir. İslami anlamda serbest piyasa, değerlerden yoksun bir piyasa anlamına gelmediği için devlet, piyasa ve toplum, birbirini tamamlar şekilde çalışıp çabalayarak bir uyum ortamı oluşturur. Toplumsal adaletin, gelişme ile birbirine bağlı olduğu da belirtilmiştir.⁷⁸²

Zekât, ihtiyaç sahiplerinin kendilerine yeter hale gelmeleri için mükelleflerin omuzuna yüklenen bir haktır. Nisabı düşük olduğu için halkın büyük çoğunluğunun ödemekle mükellef olması, toplumun genel refahını sağlamaktadır. Böylece zekât bireyler arasında yaşam standartlarında bir denge kurmaya ve bunun için finansman sağlamaya çalışır. Zekât, İslam ekonomisinde kalkınmayı kapsamlı bir şekilde sağlayacak en önemli araçlardan biridir. Çağdaş İslam toplumlarında neredeyse hiç bulunmayan bu uygulama, amacına uygun olarak doğru ve eksiksiz bir şekilde uygulandığında tüm ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm olabilecek niteliktedir.⁷⁸³

Bu başlık altında da iktisadi gelişme göstergelerinden sayılan ekonomik büyüme, servet ve gelir dağılımında adalet, fakirlik, sosyal güvenlik ve sosyal refah konuları ele alınarak zekâtın bu değişkenler üzerindeki etkisi irdelenecektir.

3.2.1. EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİ

Ekonomi, gelir ve harcamadan oluşan iki ana unsur arasında seyreder. Beşerî ekonomik sistemlerde milli geliri tayin eden temel faktörler; gelir, tüketim, tasarruf ve yatırımdır. Gelir, tasarruf ve yatırıma bağlıdır. Klasik iktisatçıların savunduğu “tasarruflar yatırıma dönüşür” tezi, modern iktisatçılara göre doğru bulunmamıştır. Çünkü tasarrufa sevk eden amiller ile yatırıma sevk eden sebepler tamamen ayrıdır. Klasikçiler tarafından savunulan tasarruf ve yatırım eşitliğini düzenleyen faktörün faiz oranları olduğu teorisi de modernçiler tarafından kabul görmemiş; bu eşitlik,

⁷⁸² Toseef Azid, Osamah Hussain Al Rawashdeh, “Toplumsal Adalet, Piyasa ve Devlete İslamî Bir Bakış”, **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2017, s. 15-16, 19.

⁷⁸³ Geniş bilgi için bkz. Hasûne, **Eseru Küllin mine’z-Zekât ve’d-Darîbeti alet’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**, 118-120, 136.

genel anlamda gelirin oluşmasıyla ilişkilendirilmiştir. Üretimi artırmak için yapılacak yatırımlar, önce gelirin sonra sermayenin artmasına sebep olacak, sonra da âtıl kaynakların üretime açılmasını ve milli gelirin artmasını sağlayacaktır.⁷⁸⁴

Zekât, sadaka ve faizsiz kredilerin milli gelire katkısını kısmen inceleyen müfessirin Fahreddîn Râzî (ö. 606/1210), ilk iktisatçının da İbn Haldun⁷⁸⁵ (ö. 808/1406) olduğu söylenebilir. Râzî, konuya durgunluk ve hareket açısından yaklaşmıştır. Ona göre servetin kendisi bizzat fayda değildir, fayda servetin harcanmasıyla ortaya çıkar. Servetin bir kısmı zekât kanalıyla fakirlere verilirse bu, zengini daha fazla yatırım yapmaya yani arzda bulunmaya, fakiri de tüketime sevk etmek suretiyle harekete geçirir. İbn Haldun da zekâtla meydana gelecek dönüşümü, devlet ile halk arasında düşünmüştür. Çünkü başlangıçta zekât devlet eliyle toplanıyordu. Ona göre devlet, en büyük pazar ve en büyük tüketicidir. Bu, devletin arz-talep gücünün fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Devletin parası piyasaya girerse iş ve ticaret imkânları genişleyeceğinden daha çok vergi alınır.⁷⁸⁶ Ancak İslam'ın bakış açısına göre ekonominin işleyişinde devletin rolü, örgütlenme, sosyal adaleti ve güvenliği sağlama noktasında yoğunlaşır. Genel bir ifade ile devlet düzenleyici ve denetleyici bir görev üslenir. Devlet sadece kişilerin başaramayacağı veya kişilere bırakıldığında toplumun zararına olabilecek alanlarda etkili olmalıdır.⁷⁸⁷

1970'li yılların iktisadi sorunlarına alternatif bir çözüm getirebilmek için ABD'de ortaya çıkan arz-yönlü iktisadın dayandığı temel araç, vergi indirimleriydi. Vergi indirimi, vergi gelirlerini artıracaktı. Vergi indirimlerinin başarılı sonuç

⁷⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Erdoğan, **İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, 15, 17-18, 36; **İslam Ekonomisinde Tasarruf ve İktisadi Gelişme**, 66.

⁷⁸⁵ İbn Haldun 14. yüzyılda yaşamış ve iktisadi gelişmede emek faktörünün katkısının büyük olduğunu savunan bir düşünürdür. Ona göre nüfus arttıkça iktisadi gelişme düzeyi yükselecektir. İbn Haldun'un politik-ekonomik kriz ve dönemlere dair analizleri ve diğer görüşleri, İslam iktisadının onunla başladığının ileri sürülmesine neden olmuştur. Bkz. Falay, **İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri**, 43, 45-46.

⁷⁸⁶ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 352-353; Râzî, **Mefâtihu'l-Ğayb**, VIII (cüz: 16), 82-83. Üretim ile vergi ilişkisini iktisat ilmi açısından belki de ilk kez inceleyen yine İbn Haldun olmuştur. Eseri **Mukaddime**'de "Bir devlette halka yüklenen vergi miktarı azalırsa vatandaş çalışıp para kazanmaya heveslenir, üretim artar ve yurt bayındırlaşır. Devlet adamlarının israf ve refah içinde yaşaması ise halka yüklenen vergileri ağırlaştırır..." demektedir. Ona göre devlete ödenen vergiler tekrar halka döner, hazineden harcadıkça halkın gelirleri kat kat artar ve devlete daha fazla vergi ödenir. İbn Haldun'dan çok etkilenmiş görünen Dihlevî'ye (ö. 1176/1762) göre de memleket iki şeyden harap olmaktadır. 1) Hazinesinin ödeme yaptığı asker, ulema, zahid ve şairler, 2) Tüccara, sanatkâra ve çiftçiye yüklenen ağır vergiler. Bkz. Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 158, 186.

⁷⁸⁷ Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 66.

vermesi için kamu harcamalarının azaltılması, yasal ve kurumsal serbestleşmenin sağlanması ve sıkı para politikası uygulanması gerekiyordu. Bu açıdan bakıldığında Batılı arz-yönlü iktisat yaklaşımında vergi indirimiyle üretim ve arz artışı tahrik edilirken İslami arz-yönlü iktisadın en önemli araçlarından olan zekât miktarındaki her artış, taleple birlikte arz artışına sebep olmaktadır.⁷⁸⁸ Zekâtın genelde düşük oranlı⁷⁸⁹ bir vergi olduğu ve çeşit olarak da belirli mallardan alındığı dolayısıyla bu miktarın kamunun ihtiyacını karşılamada yetersiz olduğu söylenilmektedir. Hâlbuki ne kadar az vergi toplanırsa o kadar piyasaya az müdahale edilmiş olur.⁷⁹⁰

Pozitif iktisat teorileri ile kapitalist ve sosyalist kalkınma deneyimleri, ekonomik faaliyet unsurlarından sadece birine odaklanır; iktisatçıların gelişmenin tek yolunu üretim-paylaşım meselesi olarak görmeleri, iktisadi problemlerin çözülmesini sınırlamıştır. Ancak bunun sağlıklı olmadığı hatta ekonomik istikrarsızlık, şok ve dalgalanmalara sebep olduğu ortadadır. İslam'da kalkınmanın en önemli unsuru ve odak noktası insandır. Çünkü çalışma, değiştirme, hükmetme, insanın iradesindedir ve onsuz sermayenin bir değeri yoktur. Bu nedenle kalkınmanın en iyi ve kısa yolu; insana önem vermek, temel ihtiyaçlarını gidermek ve üretici olması için yollar açmaktır. Bu, zekâtın en önemli amaçlarından biridir. Bu şekilde toplum işsizlik ve fakirlikten kurtulur. Pozitif ekonomi ise değerler ve ahlak gibi manevi yönlelere önem göstermekten ziyade maddi bileşenlere odaklanır. Bu nedenle gelişimin merkezine sermayeyi ve hangi şekilde olursa olsun onun çağıltılmasını koyar. Kapitalistler dini, iktisadi faaliyetlerden ayırmaya çalışır. Sosyalistler de sadece bununla kalmaz dinin uyuşturucu ve caydırıcı olduğunu söylerler. İslam iktisadı ise maddi unsurlara özen

⁷⁸⁸ Sırım, “Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslam Ekonomisinde Zekâtın Yeri”, **Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, 111-112, 115, 118.

⁷⁸⁹ Bir iktisadi prensip olarak vergilerin az alınması, iş imkânını çoğaltarak gelirleri artıracaktır. Buna verginin gelir etkisi denir, ama aksine vergi oranları çoğalırsa iş yapma imkânı azalacaktır. Bütçe prensibi gereği, devlet gelir ve harcamalarının denk olması gerekir; yüksek oran nedeniyle vergi gelirinde meydana gelen artışlar, iktisadi servetin ve refahın azalmasına yol açar. Her ne kadar para ve servet vatandaş ile devlet arasında ortak kullanılsa da devlet topladığı vergi ve gelirleri harcamazsa toplam harcamalar azalacak, bu da dolaşımdaki para miktarı, üretim ve kârların düşmesine neden olacaktır. Sonuçta vergi gelirleri düşecektir. Bkz. Falay, **İbn Haldun’un İktisadi Görüşleri**, 54, 58.

⁷⁹⁰ Bu konuda İbn Haldun’un görüşleri için bkz. Eskicioğlu, **Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi**, 18-19.

göstermekle birlikte değerlere ve ahlaka önem verir; temel malların tekeline izin vermez, yasak ve toplum için zararlı alanlara yatırım yapılmasını caiz görmez.⁷⁹¹

Dolayısıyla insan, gelişme ameliyesinin hem vesilesi hem de hedefidir. Bu yüzden zekât, gelişmeyi gerçekleştirirken vesile ve hedefi birleştirir.⁷⁹² İktisadi gelişme göstergelerinde iyileşme sağlanması için gerek toplumun zayıf kesimlerinin gerekse toplum için hayati öneme haiz savunma, eğitim, kültür vs. kurum ve kuruluşların güçlendirilmesi elzemdir. Bunu en adil şekilde gerçekleştirecek olan da zekât sistemidir ve bu görev, toplum adına devlet kurumları eliyle yapılmalıdır.⁷⁹³

İslam ekonomisi, biriktirmeye değil harcamaya dayanır; gelir oluşmasının temeline tasarrufu değil harcamayı koyar. Bütün toplum, bireyden başlayarak en yakınlardan dış halkalara kadar infakla birbirine bağlanır.⁷⁹⁴ Toplam tüketim, bir ekonomideki toplam talebin önemli bir bileşeni sayıldığı için gelir ve fiyat düzeyini belirlemede çok önemli bir rol oynar. Ayrıca, marjinal tüketim eğiliminin değeri, milli gelirin büyüme oranının ana belirleyicilerinden biridir. Bu yüzden milli gelirin

⁷⁹¹ Amâvî, **Devr'uz-Zekât Fi't-Tenmiyeti'l-İktisadiyye**, 36-37.

⁷⁹² Ba'lî, **İktisâdiyyâtü'z-Zekât**, 110-111.

⁷⁹³ Kur'ân metnine göre bunu sağlayan en iyi mekanizma devlet olduğu için zekâtı uygulamak isteyen ülkelerden biri olan Birleşik Arap Emirlikleri'nde 2004'de Zekât Fonu kurulmuştur. Bu fon, zekât kaynaklarını yönetmede etkili bir araç olmuştur. Bu çalışmada varılan sonuçlar şöyledir: 1) Birleşik Arap Emirlikleri'nde kurulan Zekât fonu zekâtın önemine ilişkin hem farkındalığın artmasına yardım etmiş hem de ödeme ve hesaplamaları basitleştirmiştir. 2) Zekât fonunun gelirleri artmasına rağmen ülkede vatandaşın zekât toplayan hayır kurumlarının çokluğu sebebiyle bu artış göreceli olarak düşük olmuştur. Bu da ülkede merkezi bir zekât toplama organının olmamasından ve zekât fonlarıyla alakalı kesin istatistiklerin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. 3) Birey ve şirketlerin zekât hesaplamaları ile ilgili bilgileri yetersizdir. Bu konuda yapılan tavsiyeler şöyledir: 1) Zekât fonu hizmetlerine ilişkin bilinçlendirme kampanyalarının yoğunlaştırılması, zekât hesaplama ve ödeme sürecini kolaylaştıracak, zekât verenlerin sayısını ve Fonun gelirlerinin artmasını sağlayacak ve zekât ihtiyacı olan kişilere yardım eli uzatmadaki rolünü genişletecektir. 2) Ülkede sorumlu tek bir kuruluş olması için Zekât fonu çatısı altında zekât toplama kaynaklarının birleştirilmesi, fon ile diğer hayır kurumları arasındaki koordinasyon, onların zekâtı toplamaları ve daha sonra ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere Zekât fonuna göndermelerine yardımcı olacaktır. Bu, zekâtın merkezi olarak toplanmasını sağlayacak ve zekât ile ilgili istatistiklerin doğru tutulmasına katkıda bulunacaktır. 3) Zekât fonlarını yönetmek, yatırım yapmak ve hayır projelerini etkin bir şekilde desteklemek için Zekât fonu gözetiminde bir bankanın kurulması. 4) Şirketlerde zekât hesaplayanlar için ülke çapında çalıştay ve eğitimler düzenleyerek zekâtın doğru hesaplanmasına yönelik araç ve yöntemlerin bilinmesinin sağlanması. Bkz. Komisyon, "The Role of Zakat in the Economic Development in UAE", **Department of Economic Development**, Social Studies Section, 2010, s. 2-4.

⁷⁹⁴ Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 65.

istikrarı, çarpan ve hızlandırıcı etkileşiminden dolayı marjinal tüketim eğiliminin istikrarıyla da bağlantılıdır.⁷⁹⁵

Bir mal, birim olarak ne kadar fazla tüketilirse malın marjinal gelir faydası azalır. Zenginlerin marjinal gelir faydası fakirlere göre daha azdır. Zekât yoluyla fakirlere mal aktarılmasının sebebi, onların kazancının zenginin kaybından çok olmasıdır.⁷⁹⁶ Zekât yoluyla gelir elde eden alt gelir gruplarının hatta hiç gelir kaynağı olmayan kesimlerin satın alma gücü artacağından mal ve hizmet talebi artacak, sonuçta piyasanın hareketlenmesinden faktör sahipleri de payını alacaktır. Böylelikle zekât verenlerin servetlerinde meydana gelen artışlar, tekrar yatırım, üretim ve istihdama dönüşerek nihayetinde milli gelir artışına sebep olacaktır. Dolayısıyla zekât; halkın alım gücünü artıran ve onları piyasanın yeni müşterileri haline getiren önemli bir faktördür. Bu harcamalardan hem zenginler hem de fakirler yararlanacak ve iş sahipleri, verdiklerinin kat kat fazlasını geri alacaklardır.⁷⁹⁷

Zekât mallarının iyi yönetimi, gelirin sadece tüketim için harcanmamasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda verimlilik ve gelişme amacıyla da kullanımını gerektirir. Zekât dağıtımının büyüme üzerindeki etkisi, sermaye oluşumu, bilimsel ve teknik ilerleme olmak üzere iki türlü gerçekleşmektedir. Zekâtın hayvanlarda hak sahiplerine ayn olarak dağıtılması, otomatik olarak sermaye oluşumunu sağlar. Nakit olarak dağıtılması da çiftçilere ihtiyaçlarını karşılayacağı arazilerin verilmesine ve küçük esnafın işlerini yürütebilmesi için ihtiyacı olan üretim araçlarının ve gerekli öncelikli malzemelerin sağlanmasına yardımcı olur. Zekâtın toplumun askerî gücünün artırılması için harcanması, ilmi ve teknik ilerlemeyi gerçekleştirmek adına gerekli olan görevlerden biridir ve şüphesiz teknolojiye hâkimiyet, askerî kullanımda olumlu etkileri sürekli kılar. Bu durum, sanayi üretiminin de gelişmesine yol açar. Zekât, ilerlemenin gücünü ve verimliliği artıran tüm kararları teşvik ettiğinden

⁷⁹⁵ Ayesha Tarar, Madiha Riaz, “Impact of Zakat on Economy: Structure and Implementation in Pakistan”, **Journal of Economics and Sustainable Development**, 2012, C: III, Sayı: 10, s. 153.

⁷⁹⁶ Kâsihî, “Devrü’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 278-279.

⁷⁹⁷ Bayındır, **Ticaret ve Faiz**, 45; Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 350; Sırım, “Arz Yönlü Bir Ekonomi Olan İslam Ekonomisinde Zekâtın Yeri”, **Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi**, 110, 114-115.

ekonominin kapsamlı ve dengeli kalkınmasına yol açan büyüme aşamasına girmesine açıkça katkıda bulunur.⁷⁹⁸

20. yüzyılda gelir vergisi ve refah sistemlerinin hızlı gelişimi, artan serveti yeniden dağıtan sistemlerin benzeri olmayan bir sistem olduğu izlenimi vermektedir. Aslında, ekonomik adaletsizlik ve yoksulluğu hafifletmek için benzer mekanizmalar sunan dini sistemler asırlardır vardı. Yahudi ve Hristiyanlık ondallığı, gelir üzerinden alınan marjinal bir vergi olarak kabul etmiş ve her iki gelenek de geliri yoksullara yönlendirmenin yollarını geliştirmişti. Bazı insanlar için hayır kurumlarına verilen ondalık ve bağışlar, dini yükümlülük olmaya devam etmekteydi. İslam'daki sadaka verme zorunluluğu olan zekât, inanan herkes için bir gerekliliktir. İslam toplumunun erken döneminde zekât, devlet tarafından vergi olarak toplanmış ve fonlar belirli ihtiyaç sahiplerine dağıtılmıştır. Temel yaşam giderlerinin vergiden muaf olması ile nakit, tarım ve hayvancılık vb. servet ve gelirin vergilendirilmesi, zekâtı modern hukuk için uygulanabilir kılmaktadır. Çoğu bakış açısına göre zekât, genelde İslam hukuku tarihinde geleneksel hukukla birlikte uygulansa da özelde vergiye dair kapsamlı bir hukuk teorisi için çıkarımlara sahiptir. Zekât, özellikle temel yaşam için gerekli miktarı muaf tutarak artan oranlı hale getirilen servet vergisini gelir vergisiyle birleştirmede bir argüman ortaya koyar. Zekât, yasal olarak uygulandığında refah hukuku ve vergilendirme sistemi için analize uygun bir konu gibi görünmektedir.⁷⁹⁹

Zekâtın servet ve dağılıma etkisi üzerine yapılan çalışmalar hem daha yüksek servete hem de ekonomik eşitliğe yönelik bir eğilim bulunduğunu göstermektedir. Bu sistemin varlığının ülke genelinde ekonomilere zarar vermediğinin tespiti ise bunu uygulamayı düşünen ülkelere güven verebilir.⁸⁰⁰ Pakistan'da yapılan bir araştırmaya göre transfer ödeme aracı olan zekâtın ekonomik gelişmeye olumlu katkısının mikro düzeydeki kanıtı, önemli oranda hane halkının refahını artırdığı, makro düzeydeki

⁷⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Bûalâ, “Âsârü’z-Zekât Ala’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye”, **el-Câmiatü’l-İslâmiyye**, 96-99.

⁷⁹⁹ Russell Powell, “Zakat: Drawing Insights for Legal Theory and Economic Policy from Islamic Jurisprudence”, **Seattle University School of Law Digital Commons**, 2010, C: VII, Sayı: 43, s. 43-45.

⁸⁰⁰ Powell, **a.g.m.**, 79.

kanıtı da ekonomik büyümeye katkı sağladığı şeklindedir.⁸⁰¹ Zekâtın yerel sosyal organizasyonlar ve kırsal ekonomik kalkınmada sosyal sermaye olarak da işlev gördüğüne dair uygulama örnekleri vardır.⁸⁰²

3.2.2. GELİR DAĞILIMINDAKİ ADALETE ETKİSİ

Bir toplumda sosyo-ekonomik açıdan en önemli göstergelerden biri, gelir dağılımıdır. Dünya giderek zenginleşirken dünyadaki servet ve gelir dağılımı giderek daha adaletsiz hale gelmektedir. Üretim, teknoloji ve bilginin zirveye ulaştığı şu içinde bulunduğumuz dönemlerde yoksulluk, hastalık, tatminsizlik, intihar ve insanoğlunun yalnızlığı had safhaya varmıştır. Bir taraftan zenginlik ve israf artarken diğer taraftan açlık ve yoksulluk çoğalmaktadır. Bu sorunların oluşumundaki en önemli unsur, servetin belli azınlıkların elinde tekelleşmesidir. Mevcut sistemin bu sorunlara çözüm üretmesi bir yana sermaye ölçekli kazanç sağlama ortamı, bu kesimin payını gün geçtikçe artırmaktadır.⁸⁰³

Günümüzde birçok iktisatçı ve finansçı dünyanın yeni bir iktisadi sisteme ihtiyaç duyduğundan bahsetmektedir. Mevcut sorunlara çözüm olacak ve üzerinde konuşulması gereken sistemin reel varlıklara dayalı, spekülasyondan uzak, risk paylaşım esaslı ve hepsinden önemlisi adaleti sağlayan bir sistem olması gerektiği

⁸⁰¹ Geniş bilgi için bkz. Muhammad Azam, Nasir Iqbal, Muhammad Tayyab, “Zakat and Economic Development: Micro and Macro Level Evidence from Pakistan”, **Bulletin of Business and Economics**, 2014, C: III, Sayı: 2, s. 85-93.

⁸⁰² Bir makalede örnek olarak verilen alan, Endonezya’da ağırlıklı olarak pirinç üreticiliğiyle uğraşan yaklaşık 2500 nüfuslu bir köydür. Bu köyün orda yaşayan halk tarafından direkt olarak seçilen ve 13 yıldır kendilerine hizmet eden deneyimli bir başkanları vardır. Bu köy kendi kendine yetecek şekilde sosyo-ekonomik kalkınmasını başarmıştır. Kurulan zekât komitesi aracılığıyla hasat zamanı çiftçilerden toplanan zekâtlardan artan miktarla yani sekiz sınıfın hepsi o köyde bulunmadığı için, ulemanın da onayıyla okul ve diğer kurumlar inşa edilmiştir. Kırsal kesimin kalkınmasında gerek hayvancılık gerekse çiftçilikte kolektif hareket etmenin önemi vurgulanmıştır. Sonuçta zekât kaynakları yerel organizasyonların kalkınmasını teşvik eden cami ve okullar gibi sosyal altyapıların oluşturulmasında kullanılmıştır ki bu organizasyonlar aynı ihtiyaç ve amaç temeline, normlar ise İslami kurallara dayanmaktadır. Buna ilaveten kurallar organizasyonların amacına ve üyelerin şartlarına göre yapılmıştır. Başkasına muhtaç olmadan gerçekleştirilen kalkınma ve yerel sosyal organizasyon işlevine dayalı temel başarı faktörleri, açık varoluş normlarıdır; yönetim kurulu ile üyeler arasındaki güven duygusu, zekât yönetiminin şeffaflığı, belirlenen faaliyetlerin komite tarafından ortaklaşa uygulanması ve komitenin planlamadan uygulamaya kadar her aşamaya katılması sebebiyle daha da güçlü hale gelmiştir. Geniş bilgi için bkz. Rahim Darma, A. Majdah M. Zain, Riri Amandaria, “Zakat, Local Social Organization, and Social Capital in Rural Economic Development”, **Sociology Study**, 189, 191-196.

⁸⁰³ Recep Çakar, “Zekâtın Kurumsallaşması: Türkiye Sermaye Piyasalarında Bir Uygulama”, **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2020, s. 15-16.

söylenmektedir.⁸⁰⁴ Dolayısıyla kapitalist sistemin finansal kriz ve dengesizliğe maruz kalacağını yalnız Müslüman değil gayrimüslüm iktisatçılar da kabul etmiş ve sistemin alt yapısının değiştirilmesini önermişlerdir. Piketty'nin önerdiği global sermaye vergisinin ağırlıklı ortalaması alındıktan sonra ortaya çıkan vergi oranının % 2,5 civarında olup zekât oranına karşılık gelmesi, ilginç bir tespittir.⁸⁰⁵

1988 yılında Nobel Ödülü'nü kazanan Fransız iktisatçı Maurice Allais de araştırmaları sonucunda sistemin ekonomik krizlere maruz kalmasının kaçınılmaz olduğunu ve bu krizlerin, ancak yapısal reform ve etkili para politikalarıyla önlenebileceğini belirtmiştir. Allais'in önerdiği sistemin temelini de faiz oranının sıfıra, vergi oranının % 2'ye düşürülmesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla zekât sosyo-ekonomik adaleti sağlamada önemli bir rol üstlenebilir; finansal krizlere engel olma konusunda faiz yasağıyla birlikte etkili bir politika aracı olarak kullanılabilir.⁸⁰⁶

Klasik teorilere göre üretimden elde edilen gelirlerden üretim faktörleri pay alırken üretime katılmayan veya katılamayanlar, bu gelirden mahrum olurlar. İslam'da ise herkes, temel ihtiyaçlarının karşılanması hakkına sahip olduğundan gelir yeniden dağıtılarak bu iki kesime pay ayrılmaktadır.⁸⁰⁷ Gelirin yeniden dağılımı; çağdaş fıkıh kitaplarında sosyal adalet, sosyal dayanışma, sosyal güvence, İslam sosyalizmi, fakirlikle savaş vb. isimlerle adlandırılmaktadır.⁸⁰⁸

Birey ve toplumun sosyo-ekonomik refahı, gelir ve servet dağılımındaki eşitlik ve adalet derecesine bağlı olduğu için her ekonomik sistemde dağılım, daima en önemli mesele olmuştur. Bunu gerçekleştirmek için ayırım gözetmeden herkese fırsat eşitliği sağlanarak üretim sürecine yaptığı katkıya göre toplam gelirden pay verilmelidir. Faiz ve zararlı faaliyetler yasaklanarak yaşlı, yetim ve dul gibi üretime aktif olarak katılamayanlar korunmalıdır. İşte bu noktada kullanılacak olan araçlar; zekât, öşür, sadaka ve karz-ı hasen gibi zorunlu ve gönüllü araçlar olmalıdır.⁸⁰⁹

⁸⁰⁴ Recep Çakar, **a.g.m.**, 16.

⁸⁰⁵ Khalid, **Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât**, 172.

⁸⁰⁶ Khalid, **Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât**, 152.

⁸⁰⁷ Khalid, **Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât**, 50.

⁸⁰⁸ Mısırfi, **İslam İktisat Metodolojisi**, 240.

⁸⁰⁹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed İkbâl Encüm, "İslâm'da Gelir ve Servet Dağılımı", çev. Ahmet Kemerli, **İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi**, C: III, Sayı: 3, 1995, s. 83, 86-92.

İslam inancında meşru ekonomik faaliyetlerin hukuksal çerçevesinin ahlaki değerlerle kayıtlı hürriyet, mülkiyet ve adalet ilkeleri ile belirlendiği söylenebilir. Sosyal adaletin gerçekleştirilmesi hususunda alınan mali tedbirlerin başında da zekât gelmektedir.⁸¹⁰ Gelir dağılımındaki bozuklukları gidermesi açısından zekât, günümüzdeki sosyal transfer harcamalarına benzemektedir.⁸¹¹

Devletler; vergi, borçlanma ve transfer harcamaları gibi maliye politikası araçlarıyla ekonomiye müdahale ederek gelir dağılımındaki adaletsizliği düzeltmeye çalışmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler ekonomik büyümeyi kalkınmaya tercih etmekte, adaletten ziyade etkinliğe önem vermektedir. Bu açıdan zekât, diğer maliye politikası amaçlarına zarar vermeden hem büyüme hem de adil gelir dağılımı temin etmede devletin kullandığı diğer enstrümanlardan daha etkin kullanılabilir.⁸¹²

Kur’ân’da gelirin yaygınlaştırılması, iktisadî-malî ve ziraî imkânların belli ellerde toplanmaması için hukuki düzenlemeler yapılması öngörülmüştür. Devletin imkân ve gelirleriyle alakalı olan “...tâ ki bu mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet ve güç olmasın”⁸¹³ âyeti de infak kavramı kapsamında zekât ve diğer yardımların devlet hazinesi kanalıyla ihtiyaç sahiplerine ulaşmasını hedeflemiştir.⁸¹⁴ İnsan fitratındaki mal edinme sevgisinden ötürü İslam, helal olmak ve hakları yerine getirmek şartıyla insanın gücü nispetinde mal ve servet edinmesini mubah kılmış, fakat çoğunluğun fakru zaruret içinde kalıp az bir topluluğun herşeye sahip olarak servetin belli kişiler elinde birikmesini hoş karşılamamıştır. Çünkü genel İslam anlayışına göre herşeyin mülkü Allah’ındır.⁸¹⁵ Bir bakıma İslam, gelir ve servetin adil dağılımı için zekât kurumunu oluşturmuştur.

Gelir ve servet dağılımındaki adalet; eşit şartlara eşit, eşit olmayanlara farklı ama ölçülü imkân sağlanmasıdır. Ancak her iş ve katkının sayı ile ölçülmesi mümkün olmadığından toplumun bütün bireylerini kuşatan ve aşırı farklılıkları

⁸¹⁰ Geniş bilgi için bkz. Neccâr, **İslam Ekonomisine Giriş**, 103-130.

⁸¹¹ Yüce, “İslamda Zekât Müessesesi ve Modern Vergilendirme ile Karşılaştırması”, **İslam Ekonomisi ve Finansı**, 106.

⁸¹² Murat Aydın, “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, **ICISEF**, 86.

⁸¹³ Haşr, 59/7.

⁸¹⁴ Yeniçeri, **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 58.

⁸¹⁵ Âyet Ukkâş, Bin Nâsir ve Güzeybâvun, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkîki’t-Tenmiye”, **Nuveyre Üniversitesi Cezair’de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, 11.

azaltan genel sosyal güvenlik sisteminin oluşturulması gerekir. Bu, aynı zamanda insanın manevi gücünü artıran ve onu başkalarına muhtaç etmeden yaşatan bir sistemdir; insan, gelişimini engelleyen duygulardan arındırılmalı ve zararlı baskılardan kurtarılmalıdır. İşte bu sebeplerden ötürü sarf yerleri belirli zekâtın kanunlaştırılması ve devlet eliyle yürütülmesi büyük önem taşımaktadır.⁸¹⁶

Sosyal güvenlik harcamaları ve servetin yaygınlaştırılmasının diğer faydaları; rekabetin artması, tekelleşmenin azalması, tüketim ve tasarruf kararlarının uzun süreli ve mantıklı verilmesini sağlamasıdır.⁸¹⁷ Üzerinde durulması gereken önemli diğer husus da zekâtın servet ve gelirden alınmasıyla⁸¹⁸ hem sermaye sahiplerinin diğerlerini sömürmesinin engellenmesi, hem de onlara toplumun ihtiyaçlarını karşılama görevi yüklenerek gelir dağılımındaki adaletin sağlanmasıdır.

Zekât, İslam toplumunda bir asgari regülatör olarak çalışır. Mesela % 2,5 düşük bir oran olmasına rağmen bir taraftan zenginlerin gelir ve servetini törpüler, diğer taraftan yoksulların durumunu oransal olarak büyük ölçüde düzeltir. Çünkü toplumun dengesizliği, iki uç noktadan yani aşırı zenginlik ve aşırı fakirlikten kaynaklanmaktadır.⁸¹⁹ Zekâtın bir kısmı alım gücü olmayan veya düşük olanlara yapılan mal transferi olduğu için gelir dağılımını olumlu yönde etkilemektedir.⁸²⁰

Zekât, uzun vadeli servet ve gelir dağılımını eşitlikçi koşullar doğrultusunda etkiler. Herhangi bir mikro düzeydeki iş, kaybedebilir de kazanabilir de. Şu anda varlıklı olanların uzun dönemde kaybetme olasılığı ihmal dâhilinde olduğu sürece mükelleflerin serveti aynı düzeyde tutamayacakları matematiksel bir gerçektir. Bu, beklenen kâr ve zarar oranlarına, zararların meydana gelme olasılığına ve sabit zekât

⁸¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 366-372.

⁸¹⁷ Yeniçeri, **a.g.e.**, 368.

⁸¹⁸ Fransız ekonomist Thomas Piketty'nin tarafından kaleme alınan "**Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**" isimli kitapta belirtildiğine göre eşitsizliği önleyebilmenin tek yolu, her türlü stoğun dâhil olduğu sermayenin vergilendirilmesidir. Piketty, servet unsurları ile sermaye gelirlerinin üzerine konulacak artan oranlı bir servet vergisi önermektedir. Kendisi, toplumun en zengin kesiminin vergilendirilmesi, verginin de sadece servet ve sermaye gelirleri üzerinden alınması gerektiğini ifade etmiştir. Servet açıdan bakılırsa Piketty'nin çalışması bir noktada zekât müessesesinin batı dilinde açıklanmasıdır. Bkz. Murat Aydın, **Makro-Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Zekât Müessesesi: Türkiye İçin Malezya Modeli Örneği**, 30-31.

⁸¹⁹ Beşer, "Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât**, 189.

⁸²⁰ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 180.

oranına bağlıdır. Zekâtın kısa vadeli gelir dağılımına etkisi ise zekât dağıtımının nakit, tüketim malları veya sermaye malları yoluyla sağlandığı her durumda gerçekleşir. Zekât ve vergiler arasındaki temel fark, zekâtın İslami sistemin ayrılmaz bir parçası, verginin ise sadece kamu gelirleri ve politikası için bir araç olmasıdır. Tüm vergiler, zekâta göre yetkileri çok sınırlı olan politika yapıcılarının elindedir.⁸²¹

Yapılan bir anket çalışmasına göre gelir dağılımındaki adaleti ölçmede en çok kullanılan ve kabul gören Gini katsayısı hesaplanarak zekâtın işlerlik kazandığı durumda gelir dağılımındaki olumlu etkisi gösterilmeye çalışılmıştır.⁸²² Zekâtın eşitlik sağlayamayacağı görüşünde olanlara göre ise bunun üç nedeni Pakistan örneği bağlamında şöyle dile getirilmiştir: Birincisi, zekât adı altında toplanan malların düşük oran, büyük belirsizlik ve yaygın vergi kaçakçılığı ile sınırlanmasıdır. İkincisi, devlet kurumlarındaki yolsuzluğun oluşturduğu zararlar ile sistemi yönetmek için ödenen bedellerin yüksek olmasıdır. Üçüncüsü, toplanan kaynağın fakirlikle mücadeleden ziyade eğitim ve hac ziyaretine harcanmasıdır.⁸²³

Sağlıklı bir toplumda zekât verenlerin oranı yüksek, çalışamayanların oranı düşük olacaktır. Çalışma alanlarının genişleyip zekât hasılasının büyümesi ve toplanan zekâtın geliri az veya hiç olmayanlara aktarılması sonucunda zengin ve fakir arasındaki mesafe de daralacaktır. Bir toplumdaki en büyük felaketlerden biri, fakirliğin yanı sıra aşırı zenginliğin, yiyecek yemek bulamayan kimselerin yanı sıra kantarlar dolusu mala sahip olanlar, açlıktan elini karnına koyanların yanı sıra tokluktan mide fesadına uğrayanlar, oturacak eve ihtiyacı olanların yanı sıra oturmadıkları gösterişli villalara sahip olanların bulunmasıdır. İşte zekâtın hedefi, bu büyük farkları ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Zekâtın gerçekleştirdiği hedeflerin en düşüğü; yiyecek, giyecek ve barınak hususunda uygun geçim seviyesine sahip olamayanları olur hale getirmek ve bunun ötesinde seviyelerini yükselterek onları zenginleştirmektir.⁸²⁴ Dayanışma içinde olan bir toplum var etmesi, devletin kamu

⁸²¹ Bani Amer, **Zakah and Prohibition of Riba in the Islamic Economic System**, 10-11.

⁸²² Geniş bilgi için bkz. Murat Aydın, “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, **ICISEF**, 91-97.

⁸²³ Kuran, **İslam’ın Ekonomik Yüzleri**, 87. Bu iddialardan zekât sisteminin kendisiyle ilgili olanlara daha önce cevap verilmişti. Bunun yanısıra uygulama ile ilgili sorunlar ülkelerin kendini bağlamaktadır.

⁸²⁴ Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâci’l-Müşkilâti’l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 50-51.

güvenliğini koruması ve bireylerin özgürlüğünü önemsemesi ise zekâtın sosyal yönüyle alakalı durumdur.⁸²⁵

Zekâtın İslam ekonomisinde merkezi ve önemli bir yer teşkil etmesi, sosyo-ekonomik adaleti sağlama amacını başarabilme hızına bağlıdır. Özellikle sanayi, ticaret, finans ve hizmet sektörlerinde yeni servet biçimleri ve gelir kaynakları zekâta tâbi kabul edilip önemli miktarda hasılat toplanıp dağıtılabılırsa Müslüman ülkelerde yoksulluğun ortadan kaldırılmasında zekâtın etkisi daha büyük olur. Dolayısıyla devletin zekât akışını daha kapsamlı hale getirmek için önlemler alması gerekir.⁸²⁶

Zekât, onu veren ve alana farklı tatminler yaşatır. Bu sebeple hükümetler, milli gelirin bölüşümü değil yeniden bölüşümü (zekât) ile uğraşırlarsa hem gelirden daha fazla yararlanılır hem de huzur daha kolay sağlanır. Asgari bir gelir seviyesi çizilmeli, üstündekiler devlete verirken altındakilere devlet vermelidir. Bu görüşe göre “ileride bütün dünyanın sosyal güvenliği belki zekât yoluyla sağlanacaktır”.⁸²⁷

3.2.3. FAKİRLİĞE ETKİSİ

Fakirlik, insanoğlunun varlığı kadar eski sosyal bir problemdir ve günümüzde dünya genelindeki etkisi giderek artmaktadır. Uluslararası kuruluşlar ve devletler fakirlik probleminin çözümü için çeşitli araçlar ve yöntemler uygulamalarına rağmen belirlenen hedeflere ulaşamamaktadır. Bu problemi çözmek için uygulanan piyasa merkezli neo-liberal paradigmanın iktisat politikaları ise problemi çözemediği gibi daha da büyümesine ve kalıcı hale gelmesine yol açmıştır. Tam da bu noktada Müslüman toplumlarda tarihsel süreçte katkı sağlayan zekât kurumu, farklı bir paradigma olarak çözüm yollarından biri olarak görülmektedir. Çünkü zekât dar anlamda fakirlik, geniş anlamda sosyal adalet sorununu çözmede İslam’ın kullandığı

⁸²⁵ Geniş bilgi için bkz. Kâsihî, “Devrü’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 285-290.

⁸²⁶ Geniş bilgi için bkz. Monzer Kahf, **The Principle Of Socio-Economic Justice In The Contemporary Fiqh Of Zakah**, İslamic Research and Training Institute of the Islamic Bank, Jeddah, [t.y.], s. 36, 40-41.

⁸²⁷ Yazgan, **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**, 42, 46. Yazgan’ın görüşünün değerlendirilmesi için bkz. Büyükcoşkun, “Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât”, 87-89.

kurumlardandır.⁸²⁸ Fakirliğe bağlı olarak dilencilik, sosyal çatışma vb. sorunlar da zekâtın çözümlediği problemler arasında dile getirilmiştir.⁸²⁹

Fakirlik, iktisadi bir problem olarak birey veya toplumun iktisadi ihtiyaçlarını karşılamak için mali kaynaklara sahip olamama durumudur. Bununla birlikte fakirlik toplumsal bir problemdir; çünkü toplumun bir kesiminin yoksul olması, onların toplumun gelişip yükselmesinde rol üstlenmelerini engellediği gibi varlıklı insanlara kin ve nefret duymalarına yol açar. Fakirlik, aynı zamanda devlet ve hükümetlerin mücadele ettiği siyasi problemlerden biridir. Allah'ın gökleri ve yeri insanlığın hizmetine vermesi ve yerde görünen-görünmeyen nimetleri yaymasına yani doğal kaynakların bolluğuna rağmen insanın ihtiyacını giderip yeterli hale gelememesi de insani bir problemdir. Dolayısıyla İslam'ın bu problemin çözümüne yönelmemesi ve insanı bu baskılardan kurtarmaması düşünülemez. Çünkü Allah, insanın değerini yükseltmiş ve ilgili âyet ve hadislerde ifade edildiği üzere ihtiyaç sahiplerine vermeyi kendisine verme olarak olarak açıklamıştır.⁸³⁰

Başka bir açıdan fakirlik, kişiyi dilencilik ve hırsızlığa sevk edebileceği için zor bir durumdur; ailede geçimsizlik, ruhi ve ahlaki çöküntülere sebep olabilir. İnsan haysiyetine yakışır bir şekilde hayatı devam ettirememek, toplum için huzursuzluk kaynağıdır. Fakir insanlar, zenginin malının artmasının kendisine faydası olduğunu bilirse onun mal varlığını kıskanmaz ve zarar vermek istemez. Böylece zenginin malı da korunmuş olur.⁸³¹ Bu sebeplerden ötürü insanlar, fakirlik ve sosyal adaletsizliği söküp atmak üzere kurumsallaşmazlarsa zekât etkisini kaybedecektir. Nasıl insanlar camide rütbesine bakılmaksızın Allah'ın huzurunda eşitleniyorsa cami dışında da bunu sağlayacak olan kurum bu şekilde oluşmaktadır.⁸³²

Zekât sosyal yanı ağır basan bir ibadet özelliği taşıdığından, yerine getirilmesi zorunlu tutulmuş ve bireylerin insafına bırakılmamıştır. Ancak bu uygulama giderek

⁸²⁸ Elif Özlem Aşkın, Umur Aşkın, “Yoksullukla Mücadele ve Zekât Kurumu”, **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, 126, 136.

⁸²⁹ Geniş bilgi için bkz. Akif Aydın, **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1984, s. 196-205.

⁸³⁰ Hûd, **en-Nizâmü'l-Âlemî Li'z-Zekât**, 77; Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâcî'l-Müşkilâtî'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 17-18.

⁸³¹ Hüseyin Certel, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, Erzurum, 1997, s. 354, 356, 359.

⁸³² Mahmud Ahmed, **İslam İktisadı**, 131.

terk edilmiş ve yeterince riayet edilmeyen dini bir emir halini almıştır. Hâlbuki zekât, kelime anlamlarının hepsini, birey ve toplumun ruhi, ahlaki, dini, ekonomik vb. her yönünde gerçekleştirilebilecek güce sahiptir. Alan, veren ve toplum hayatındaki etkileri açısından bakıldığında zekât, psikolojik bir yaklaşımla değerlendirilmeye de müsait bir kavramdır. İnsandaki mal sevgisi makul bir seviyede tutulduğunda yararlı sonuçlar doğurur, ama bu sevgi ihtiras derecesine vardığında onu rabbine ve din kardeşlerine karşı sorumluklarını yerine getirmekten alıkor. Zekât, birey ve toplumun zararına olan bu ihtiras zincirini kırıp insana mal kazanma dışındaki görevlerini hatırlatır. Allah rızası adına din kardeşlerinin ihtiyacını gidermek için malının bir kısmını elinden çıkaran kişi, mala hırs derecesinde bağlanma sonucu oluşan cimrilik ve daha çok mala sahip olmak için faiz, karaborsacılık, stokçuluk, kaçakçılık, yolsuzluk vb. haksız ve gayr-ı meşru kazanç peşinde koşma ihtirasından arınmış olur. Ayrıca zekât, kalbin katılaşmasını engeller, şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirerek kişiyi hayır ve yardımda bulunmaya sevk eder.⁸³³

Zekât, fakirlik problemini çözmede yatıştırıcı bir faktör ve basit bir yardım değildir; diğer etkenlerle birlikte onun kökünü kazımaya ve sebeplerini ortadan kaldırmaya çalışır. Bu yüzden bazı fakihler, fakire verilecek zekât miktarının bir sene veya ömür boyu, onun ve ailesinin temel ihtiyaçlarını gidererek onu zenginleştirecek miktarda olması gerektiğini söylemişlerdir. Onlara sadece tüketcekleri miktarı değil bunun yanında mesleklerine göre üretim yapacakları alet ve edevatları temin etmek gerekir.⁸³⁴ Zekâtla çalışma gücü olan fakirin üretici hale gelmesi mümkündür. Çünkü zekât, üretim faktörlerini yeterli bir şekilde bir araya getirerek iş imkânları ortaya çıkaran etkin bir araçtır.⁸³⁵ Zekât, kendi ayakları üzerinde durabilmeleri için fakirlere

⁸³³ Geniş bilgi için bkz. Certel, “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 348-352.

⁸³⁴ İsmet, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye”, **el-Va’yü’l-İslâmî Dergisi**, 56; el-Kar’ân ve el-Hakîm, “Devrû’z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fî’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 402.

⁸³⁵ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 180; **İslâm’ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, 625; el-Kar’ân ve el-Hakîm, **a.g.m.**, 411.

sürekli bir gelir desteğidir. Dolayısıyla zekât, üretici yoksullar için gelir elde etme, üretici olmayanlar için dönemsel finansal yardım amacı taşır.⁸³⁶

Zekâtın misyonu, toplumdan fakirliği silmeye çalışmaktır. Bu hastalığı ortadan kaldırmak için fakirin yeterli hale gelmesi hatta zenginleşmesini sağlayacak miktarın kendisine verilmesiyle ilgili kaynaklarda çeşitli bilgiler mevcuttur. Bugün için temel ihtiyaç, o günün atı yerine bisiklet, araba veya toplu taşıta binme imkânıdır. Yine ihtiyacı olan hasta ve sakatlara bakıcı veya yardımcı temin etmek, şahsı ve toplum adına veya doğal afetler sebebiyle borçlanmış kişilerin borçlarını ödenmek ve yeterli imkâna sahip olamadıkları için evlenip aile kuramayanları destelemek, geçmişte olduğu gibi bugün de zekâtın fakirlikle mücadelede kullandığı araçlardandır. Halife Ömer'den (r.a) aktarılan “verdiğinizde zengin hale getirin” şeklindeki rivâyetler de fakir kişilerin üretim yaparak zenginleşmeleri için delil kabul edilmiş; fakihler bu konuda kendi zamanlarına göre ilgili miktarlar hakkında görüş beyan etmişlerdir. Fakirleri zenginleştirme siyasetinin aynı zamanda gelir ve serveti tekrar dağıtarak toplumda tabakalar arası farkların azalmasına vesile olacağında şüphe yoktur. Zekâtın borçlular ve yolcular kalemine verilmesi de mevcut durumun korunarak fakirleşmeyi egellemesi adına çok önemli bir görevi icra etmektedir.⁸³⁷

Dünyadaki insanların çoğu, yeni icatlar, muazzam servet gelirleri, çeşitli sanayi ve zirai faaliyetler ve geçmişte olmadığı kadar üreten çağdaş insan varlığına rağmen fakir olarak yaşamakta ve açlık, şiddet ve hastalığa maruz kalmaktadır. Yine gelir ve kazanç yollarının çok ve çeşitli olmasına rağmen insanların çoğu, mallarının azaldığından şikâyet etmektedir. Dünya çapındaki iktisatçılar, fakirliğin kıtlıktan kaynaklandığını söylese de ilgili âyetler⁸³⁸ bunun zıddını bildirmektedir. Bu iktisadi problem kıtlık sebebiyle değil Allah'ın gösterdiği yönteme aykırı hareket etmekten kaynaklanmaktadır. Problem, insanlar faiz gibi Allah'ın müsaade etmediği araçları kullanarak haklarından fazlasını almaya kalktığında ve zekât gibi Allah'ın farz kıldığı malın hakkını ödemediklerinde ortaya çıkmaktadır. Müslümanların devlet

⁸³⁶ Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, 138; Aimatul Yumna, “Sosyal Bir Mekanizma Olarak Üretici Zekâtın Sunduğu Fırsat ve Tehditler: Endonezya’da Bir Vaka İncelemesi”, **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2017, s. 125.

⁸³⁷ Geniş bilgi için bkz. Bûalâ, “Âsârü’z-Zekât Ala’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye”, **el-Câmiatü’l-İslâmiyye**, 101-110.

⁸³⁸ Fussilet, 41/9-10.

hazinesi, fakirler için büyük bir güvence olmuştur. Batının güvenlik sisteminde tazminat, zarara değil daha önceden ödenen primlere göre tespit edilir. Dolayısıyla geliri sınırlı olanların alacağı tazminat düşük olacaktır. Fakat zekât sisteminde fakirin ihtiyacına göre verilir. Tabii dünyada yayılan fakirlik probleminin tek ilacı zekât değildir; bunun yanında çalışıp helal kazanmak gelmektedir.⁸³⁹

Müslüman ülkelere kısaca göz atılırsa seküler sisteme uyum sağlayanların dahi üçüncü dünya ülkesi olarak sınıflandırıldıkları görülmektedir. 2009'un istatistik verileri, yoksulluk sınırı altında yaşayan insanların çoğunun Müslüman ülkelerde bulunduğunu göstermektedir. Bazı bilim adamları bu gerçeği, hemen hemen bütün Müslüman ülkelerde sömürgeleşme döneminde hatta günümüze kadar devam eden süreçte dayatılan baskı, aşağılama ve kötü politikalarla bağlamaktadır. Diğerleri ise bu durumu hükümet kanadındaki yetersizlik ve yolsuzlukla ilişkilendirmektedir. Bütün bunlar, yoksullukta katalizör olarak rol almaktadır. Ana sebep ise toplumdaki yoksulluğu yok etmesi ve faizi kaldırması umulan zekât dâhil genelde tüm İslami kurumların ihmal edilmesidir. Bu hususta ana faktör, İslami öğretileri hesaba katmamaktır. Neredeyse bir asırdır ihmal edilen zekât kurumunun yönetimi, merkezi olmaktan çıkarak bireylerin dindarlığına dayanan bir gönüllülüğe dönüşmüştür.⁸⁴⁰

Pakistan'da⁸⁴¹ zekâtın kısa ve uzun dönemde yoksulluk üzerindeki etkisi üzerine 2014'te yapılan bir çalışmanın sonucuna göre, zekâtın dağıtımı ile yoksulluk arasında negatif bir ilişki bulunduğu görülmüştür. Malezya üzerinde yapılan bir araştırmaya göre ise zekâtın yoksulluk üzerindeki etkisi beklendiği gibi yüksek çıkmamış, fakat kişi başına GSYİH'yı pozitif bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir.

⁸³⁹ Geniş bilgi için bkz. Hûd, **en-Nizâmü'l-Âlemî Li'z-Zekât**, 77-83; Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâcî'l-Müşkilâti'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 17-40.

⁸⁴⁰ Mohsin, "Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries", **Center for Research on Islamic Management and Business**, 114. Bu çalışmanın temel hedefi, Malezya'nın şu an uygulanan sistem içinde örneğin maaş kesintisi projesi sayesinde, zekât kurumunu canlandırıp geri getirmeyi nasıl başardığını göstermektir. Zekâtın yoksulluğu yok etme ve faizi kaldırmadaki rolünün işlendiği bölümde ise seçilen on Müslüman ülkedeki yoksulluğa kısaca değinilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Mohsin, **a.g.m.** 121-125.

⁸⁴¹ Zekât Pakistan'da 1980 yılında Din İşleri Bakanlığının Zekât ve Öşür kararnamesiyle zorunlu bir vergi halini almış ve merkezi zekât kurulunun onayıyla zekât işleri bölge ve eyaletteki kurullar eliyle yürütülmüştür. Toplanan zekâtlar fakir maaşı, eğitim bursları, eğitim burslarının teknik işleri ve sağlık bakımı gibi alanlara tahsis edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Ayesha Tarar, Madiha Riaz, "Impact of Zakat on Economy: Structure and Implementation in Pakistan", **Journal of Economics and Sustainable Development**, 151-153.

Bu, zekât sisteminin çalışmasıyla ilgili bir durum olabilir. Yine bir çalışmaya göre, Bangladeş'te zekât toplama ve dağıtımının yoksulluğun azalması üzerindeki etkisinin olumlu olduğu kanıtlanmıştır. Ancak zekâtın yoksulluk üzerindeki etkisi, sadece toplanıp dağıtılan zekât miktarına değil transfer türü ve genel makro ekonomik politikalara da bağlıdır.⁸⁴²

Zekâtın fakirlik problemini etkin şekilde çözebilmesi için fakirliğin sebebinin hangi birey, toplum veya bölgeden kaynaklandığının bilinmesi gerekir. Sebebi işsizlik ya da uygun iş bulamama olan fakirliğin ilacıyla sebebi çalışmaktan aciz olmanın ilacı farklıdır. Çoluk çocuğu çok olup geliri az olmaktan kaynaklı fakirliğin ilacı da farklıdır. Çalışmamaktan kaynaklı fakirliğin iki sebebi vardır. Biri, yaşı küçük ve ailesi olmadığı veya çalışamayacak kadar yaşlı veya engelli ya da hasta olduğu için ihtiyacı karşılayamamaktır. Diğeri çalışmaya gücü yettiği ve istekli olduğu halde arayıp da iş bulamamaktır.⁸⁴³ Yoksullara yardımın etkinliği ise dağıtım yöntemi ve amacına bağlıdır. Ancak yoksulların daha iyi yaşam sürmeleri için bu yöntemin zaman zaman güçlendirilmesi ve analiz edilmesi gerekir.⁸⁴⁴

Fakirlik probleminin çözümü, diğer birçok problemin de çözülmesini sağlayacaktır. Hastalık bunlardan biridir; geçim seviyesi yükseldiği, iyi beslenildiği, sağlıklı evde oturulduğu ve hastalık başlangıçta tedavi edildiğinde hastalıkların verdiği zarar azalacaktır. Cahillik de fakirliğin sebep olduğu problemlerden biridir. Temel ihtiyaçlarını karşılamak için ailecek çalışmak zorunda kalan insanlar, kendisi ve evladı için gerekli dini ve dünyevi eğitimi alamazlar. Bu yüzden ilim tahsilinden ötürü çalışamayanlara zekâttan pay ayrılmıştır. Yine evlenmek isteyip de mehir, düğün, ev eşyası vb. masrafları karşılamaya gücü yetmeyen gençlerin evlenememe problemi de fakirlikten kaynaklanmaktadır. Benzer şekilde kalacak yeri olmadığı için sokaklarda yatan evsiz barksız insanların varlığı da başka bir problemdir.⁸⁴⁵

⁸⁴² Khalid, **Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât**, 154-155.

⁸⁴³ Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâci'l-Müşkilâti'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 21-24.

⁸⁴⁴ Fuadah Johari, Ahmad Fahme Mohd Ali, Muhammad Ridhwan Ab. Aziz, "A Review of Literatures on Current Zakat Issues: An Analysis between 2003-2013", **International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy**, 2015, C: I, Sayı: 2, s. 349.

⁸⁴⁵ Kardâvî, **a.g.e.**, 32-33.

Gelişmenin en önemli hedeflerinden biri, fakir kesimler yararına gelir dağılımını iyileştirmektir. Fakat geçen yüzyılda gelişmiş ülkelerin birçoğu yüksek iktisadi büyüme oranları gerçekleştirmelerine rağmen fakirlerin gelirden aldığı pay bu orana göre giderek azalmış yani fakirlik durumu artmıştır. Bu yüzden gelir dağılımını fakirler yararına iyileştirmek gelişmenin şartlarından biri olmuştur.⁸⁴⁶

Zekât, zengine zarar vermeden fakire kazanç sağlamaya çalışır. Çünkü zengin ihtiyacından fazlasını verir ve bundan fakir, toplum ve genel olarak ekonomi yararlanır. Zenginlerden fakirlere intikal eden satın alma gücü, uzun dönemde milli gelir oranlarını dengelemeye çalışır. Zekâtın hak sahiplerine dağıtılması, yatırıma akan finansal kaynaklar yaratılmasına ve üretim artışına neden olur. Zekâtın başarı nedenlerinden biri, tüm gelişen mallara farz olması, biriktirilen sermaye ve geliri içermesi, her sene tekrarlanması ve bu amaç için kalıcı bir araç haline gelmesidir. Tarihte ilk defa İslam devletinin yoksulluk için bütçe ayırdığı ve buna bağımsız bir kaynak olan zekâtı tahsis ettiği görülmektedir.⁸⁴⁷

3.2.4. SOSYAL GÜVENLİĞE ETKİSİ

Sosyal güvenlik, insani bir gereksinim ve bir insan hakkıdır. İnsanlar, gelir düzeyi ne olursa olsun hayat boyunca çeşitli belirsizlik, sosyal ve ekonomik risklerle karşılaşabilir. İnsanoğlu tarih boyunca hastalık, sakatlık, işsizlik, yaşlılık, ölüm, afet gibi mesleki, fiziksel veya sosyo-ekonomik tehlike durumlarına karşı bireysel ya da toplumsal önlemler almıştır. Modern sosyal güvenlik sistemleri, başlangıçta sanayi devrimi sonrası olumsuz çalışma koşullarına karşı bir güvence arayışının sonucu olarak doğmuş, zamanla çalışma ve toplumsal hayattaki değişimlere bağlı olarak gelişmiştir. Dolayısıyla bunlar, toplumun bugününü ve yarınını güvence altına alma amacı doğrultusunda oluşturulan sosyal güvenlik kurumlarının bütünüdür. Bu sistemlerin sosyal güvence sağlamanın yanında tüketim, tasarruf ve yatırım davranışları üzerindeki etkileri sebebiyle ekonomik istikrarı sağlaması, büyümeyi desteklemesi, üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru kamu transferi olması,

⁸⁴⁶ Âyet Ukkâş, Bin Nâsır ve Ğuzeybâvun, “ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkîki’t-Tenmiye”, **Nuveyre Üniversitesi Cezair’de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, 12-13.

⁸⁴⁷ Geniş bilgi için bkz. Amâvî, **Devr’uz-Zekât Fî’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**, 75-79; Hûd, **en-Nizâmü’l-Âlemî Li’z-Zekât**, 147; el-Kar’ân ve el-Hakîm, “Devrühâ Fî Muâceleli Müşkileti’t-Tedahhum”, **el-Mecelletü’l-Ürdûniyye fî’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye**, 401, 411.

gelirin yeniden dağılımı, yoksullukla mücadele, sosyal dayanışma ve yardımlaşma, sosyal barış ve adaletin sağlanması gibi sosyo-ekonomik işlevleri de vardır.⁸⁴⁸

Sosyal güvenlik, insanı hayat boyunca karşılaşılabilecek tüm durumlardan kaynaklı gelir kaybı ve geçim sıkıntısına karşı koruyarak kaygısız bir hayat sürmesini amaçlamasına rağmen çağdaş sistemler bunu gerçekleştirmede yetersiz kalmıştır. Sorunların çözümüne yönelik zekât kurumunun rolü ve etkinliği bu bağlamda tartışılmaya değer bir konudur. Ayrıca günümüzde henüz sosyal güvenlik kapsamına alınmamış risklerin zekâtın harcama kalemleri kapsamında düşünülmüş olması, zekât kurumuna dikkatleri çekmektedir.⁸⁴⁹

Zekât, tarihte ilk bilinen sosyal güvenlik sistemi olarak kabul edilir, ancak Batı, resmi olarak 1941’de bu sistemle tanışmıştır. Zekâtla sağlanması düşünülen sosyal güvenlik, çalışamayacak durumda olanların ihtiyaçlarını gidermeyi gerektirir ve en büyük amaçlarından biri de toplum bireyleri arasında birlik ve dayanışma ruhunu yaymaktır. Aslında farz kılınan, fakir ve fakir hükmünde olanların ihtiyaçlarının giderilmesinden başka bir şey değildir. Bu nedenle Şâri’ zorluklarında onların yanında hareket etmek, bu konudaki sıkıntıyı onlardan uzaklaştırmak, birlik ve beraberlik ruhunu pekiştirmek için zekât ödenen ihtiyaçlı sınıfları belirlemiştir.⁸⁵⁰

İslam’ın sosyal kurumu olan zekât, bir halk hazinesi olarak işlev gördüğünde yarın için endişelenmek gerekmez, rehin vermeye ve sigortaya da ihtiyaç kalmaz. Kapitalist düzende ise insanın para biriktirip kârlı işlere yönelmesi, hayat sigortası gibi şirketler kurması ve her bireyin kendi imkânlarına dayanması mecburidir. Çünkü birey, para biriktirmediği sürece yaşlılığında açlık ve sefalet içinde yaşar, miras bırakmadan ölen kişilerin çocukları dilenmek zorunda kalır, hasta olan kişi parası yoksa tedavi olamaz. Zekât kurumu var olduğu sürece hastalık, ihtiyarlık, doğal afetler vb. durumlarda bu düzene mahkûm olunmaz.⁸⁵¹ Tek taraflı risk anlayışının

⁸⁴⁸ Geniş bilgi için bkz. Umur Aşkın, Elif Özlem Aşkın, “Zekât Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Mu?”, **İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2018, s. 165-173.

⁸⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Umur Aşkın, Elif Özlem Aşkın, **a.g.m.**, 166-167, 179-182.

⁸⁵⁰ Kâsihî, “Devrû’z-Zekât Fî Tahkîki’t-Tenmiyyeti’l-İktisâdiyye ve’l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, 286. Geniş bilgi için bkz. Kardâvî, **ez-Zekât: Devruhâ Fî İlâci’l-Müşkilâti’l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 34-35.

⁸⁵¹ Mevdûdî, **İslâmda İktisat Nizamı**, 43-44.

eğemen olduğu sigorta sistemleri, İslam'da yasaklanmıştır. Rasûlullah'ın (s.a.v) uyguladığı sigorta sistemi ise “karşılıklı risk” anlayışına dayanmaktadır.⁸⁵²

Günümüzde sosyal güvenlik ya devlet bütçesi aracılığıyla ya da sosyal sigortalar vasıtasıyla gerçekleşir. Devlet bütçesi bunu vergilerle sağlarken sigortalar için belli oranda primler ödenir. İhtiyaç sahiplerinin faydalanmaları için konulan tahsisatlardan fakirler faydalandığı halde devlet hizmetlerinden fakirlerle birlikte zenginler de yararlanır. Sosyal güvenlik sahasında erişilen hedefler, aslında İslami düşünce ve hukuk anlayışında var olan şeylerdir. Servetin geniş kitlelere yayılmasında izlenecek yollardan biri, zenginlerin servetini eşit veya ihtiyaca göre bölüştürmektir, ama İslam bunu hak ve özgürlüklere aykırı bulduğu için reddetmiştir. Diğeri, zenginlerin mal ve kazançlarının belli miktarının belli aralıklarla alınıp devlet hizmetlerinin ve sosyal güvenliğin sağlanmasıdır ki İslam bunu dini bir görev olarak kanunlarla düzenlemiştir. Ancak gelir dağılımındaki adalet ve sosyal güvenlik sadece vergilerle sağlanamayacağı için bunun yanında emek-ücret dengesi ve fiyat istikrarı da gözetilmeli ve gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyen faiz vb. batıl işlemlere engel olunmalıdır.⁸⁵³

Geliri toplumun tüm katmanlarına dağıtmayı hedefleyen zekât, prim ödeme gücü olmayanlar için bir hak yani “primsiz sigorta” niteliğindedir. Öte yandan zekât ödeyenler için bir çeşit “primli sigorta”dır. Zekâtla öngörülen sosyal dayanışmanın sosyal sigortayı kapsadığı söylenebilir.⁸⁵⁴ Yüksek gelirlilerden düşük gelirlilere transfer sağlayan, zorunlu, şartlara göre devletin yükümlülüğünde bulunan ve işsizlik dâhil pek çok riski karşılayan zekât, zenginin malından ihtiyaç sahiplerine bir hak olarak aktarılan bir sosyal transferdir.⁸⁵⁵ Çünkü riske atılmaya yardımcı faktörler; sosyal güvenlik, sosyal dayanışma ve güvenlidir. Müslüman işinde zarar ettiğinde veya bir problem ile karşılaştığında devlet ve toplumdan destek ve himaye görür.

⁸⁵² Hamidullah, **İslâm Peygamberi**, 815.

⁸⁵³ Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 364-365.

⁸⁵⁴ Muzaffer Koç, İskender Gümüş, “İslam Toplumunda İktisadi Nizam ve Sosyal Güvenlik”, **İslam Ekonomisi ve Finansı**, İstanbul, Umuttepe Yayınları, 2016, s. 136.

⁸⁵⁵ Koç, Gümüş, **a.g.m.**, 149.

İnsanların fakir olmaktan emin olmaları yetmez, zarardan da güven içinde olmaları ve eski zenginlik düzeylerini korumaları gerekir.⁸⁵⁶

Serbest piyasa sisteminde bütün tüketiciler arasında tüketimin marjinal faydasını eşitleyecek bir kurum yoktur. Bu yüzden devlet eliyle bunu sağlayacak kurumlar oluşturulur. Bu konuda devletin en umut vadeden politika araçlarından biri, vergi gelirleri tarafından finanse edilen kapsamlı bir güvenlik sistemidir. İslami sistemdeki zekât vergisi, toplumdaki her birey için özellikle hasta, yaşlı ve işsizlere hak edip etmediklerine bakmaksızın asgari bir ekonomik geçimlilik sunmaktadır.⁸⁵⁷

İslam, bireylere iş bulması için devleti zorlamadığı gibi toplumsal hayatta bireylerin kendi imkânlarıyla geçimlerini temin ederken onları başıboş da bırakmaz; ihtiyaç sahiplerine destek verme sorumluluğunu onlara görev olarak yükler. Bu görev de devletin idare ve gözetiminde yapılır. Bu sosyal sigorta, devletin belli ölçülerle belli oranlarda toplayıp dağıttığı vergiler yani zekâttır.⁸⁵⁸ Zekât gelirlerinin sarf yerlerinin Kur'ân'da açıkça belirlenmesi, gelirin yaygınlaştırılıp sosyal güvenliğin gerçekleştirilmesi için devlete mecburi görev yüklemiştir.⁸⁵⁹ Devletin varlık hikmeti, sosyal adalet ve güvenliğin sağlanmasıdır.⁸⁶⁰

Zekâtın sosyal güvenlik fonksiyonunun gelir dağılımını düzeltici etkisiyle doğrudan ilişkili olması, sosyal güvenliğe yönelik alınan önlemlerin gelir dağılımını düzeltici etkiler ortaya çıkarmasından kaynaklanmaktadır. Zekâtın başta açlık ve yoksulluk olmak üzere insan onurunu zedeleyen durumları ortadan kaldırmayı hedeflediği bilinmektedir. Gelir dağılımı dengesizliğinin çok yüksek olduğu durumlarda yoksulluğun da şiddetlendiği gözlemlenmektedir.⁸⁶¹ Zekât ister mali ister sosyal güvenlik kurumu olarak kabul edilsin servet ve mülkiyetin yaygınlaşmasının

⁸⁵⁶ Mısırfî, **İslam İktisat Metodolojisi**, 106-107.

⁸⁵⁷ Syed Nawab Haider Naqvi, "İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri", **İslam Ekonomisi Tanım ve Metodoloji Üzerine**, İstanbul, İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, 2014, s. 131.

⁸⁵⁸ Mevdûdî, **İslam'a ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri**, 105-106.

⁸⁵⁹ Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 387.

⁸⁶⁰ Tabakoğlu, **İslâm İktisadına Giriş**, 66.

⁸⁶¹ Yüce, Çelik, "Gelir Dağılımının Düzeltilmesi ve Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Araç Olarak Zekât Müessesesi ve Müslüman Ülkelerdeki Etkinliği", **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, 58-59, 68.

en önemli aracıdır. Adil gelir dağılımını sağlayıcı ve enflasyonu engelleyici özelliği olan zekâtın gelecekte sosyal güvenliğin yerini alacağı ileri sürülmektedir.⁸⁶²

Ancak zekâtın sosyal güvenliği sağlamış olması, onun modern anlamda bir sosyal güvenlik kurumu olduğunu göstermez. Günümüzde sosyal güvenlik ya prim sistemiyle ya da vergilerden kaynak aktarımı sonucunda finanse edilmektedir. Her ikisinde de yapılan genelde fakirden alınıp fakire verilmesidir. Zekâtta ise devletin ilave kaynak aktarımına gerek kalmadan zenginden fakire sağlıklı bir servet transferi gerçekleşmektedir. Yine zekât sisteminin yolcular, borçlular gibi zenginleri de içine alan harcama kalemleri modern sosyal güvenliğin sigorta ettiği risklerin çok daha fazlasını güvence altına almaktadır. Ancak İslam'ın emrettiği bu sosyal güvenlik sistemi, (maalesef ilk asırlar ve son dönemlerde kısmi uygulamalar hariç) tarih boyunca kurumsallaşamamış ve bireysel yardım yapmaktan öteye geçememiştir. Modern sistemle İslam'ın önerdiği sistem arasındaki bir başka fark da sosyal güvenlik riskler güvence altına alındıktan sonra finansman sağlanması, zekâtta ise sağlanan finansman kadar harcama yapılmasıdır, yapılamayanlar için diğer kurum ve şahıslara müracaat edilir.⁸⁶³

İslam bir taraftan cömetliği teşvik ederken diğer taraftan toplumun felah ve saadeti için zekâtı emreder. İslam'ın toplumsal sigortası olan zekât, alan kadar vereni de sosyal güvenlik kapsamına almaktadır. Sosyal güvenliğin felsefesi kısaca şudur: Bugün sen zekât verirsin, yarın muhtaç olursan daha fazlasıyla geri alırsın.⁸⁶⁴ Zekât sistemi, işsizlik, kaza, yaşlılık ve sağlık için sosyal sigorta güvencesi sağlar.⁸⁶⁵

Gerçekten zekât, sosyal güvenliğin finansmanında ve tehlikeye maruz kalmış insanların zararının telafisinde uygulaması mümkün ve mükemmel bir kurumdur. ABD'de sosyal güvenlik alanında ortaya çıkan eğilimler, menfi gelir vergisi⁸⁶⁶ adı

⁸⁶² Tabakoğlu, **a.g.e.**, 69, 445-446.

⁸⁶³ Geniş bilgi için bkz. Beşer, "Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât**, 186-188, 190.

⁸⁶⁴ Mevdûdî, **İslam'a ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri**, 115-117.

⁸⁶⁵ Chapra, **İslam ve İktisadi Kalkınma**, 137-138.

⁸⁶⁶ Negatif gelir vergisi, diğer vergilerden farklı olarak, ayırım olmaksızın belli bir gelir seviyesinin altında olan herkesi kapsamı, yardım transfer edilen kişilerin onurunu koruması, sosyal yardımları tek çatı altında toplayarak basitleştirmesi gibi olumlu yönleriyle öne çıkmaktadır. Ayrıca zekât ile negatif gelir vergisi arasındaki ortak ve farklı noktaların detayları için bkz. İsmail Yılmaz, **Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekât-Vergi İlişkisi**, 342-345.

altında asırlarca tatbik edilmiş olan zekâtın ilham alınarak düzenlenmiştir. Bu, asgari bir gelir seviyesi çizilmek suretiyle bu çizginin üstündekiler devlete verirken altındakilere devlet gelir desteği vermeli, esasına dayanmaktadır. İleride bütün dünyanın sosyal güvenliği belki de bu yolla sağlanacaktır.⁸⁶⁷

3.2.5. SOSYAL REFAHA ETKİSİ

Refah kavramı iktisat tarihi boyunca çeşitli şekillerde ele alınmış ve iktisadi düşünce sürecinde bakış açılarının değişmesiyle refah anlayışı da değişmiştir.⁸⁶⁸ Refah, gelir dağılımının bir sonucudur. Klasik ekole mensup iktisatçılar, iktisadi refahı maddi mal miktarıyla ilişkilendirmişlerdir. Bu yaklaşımda çalışmanın gereği olan zahmetin azalması ve boş vaktin çoğalması refahın artışıyla doğru orantılıdır.⁸⁶⁹ Ancak sosyal refah, gelir dağılımındaki adaletle sağlanacağı için malın servet sahiplerinden alınıp ihtiyaç sahiplerine dağıtılması demek olan zekâtın bunu gerçekleştirmesi, diğer sistemlere göre daha etkin olacaktır.

Sağlıklı ve huzurlu bir toplum için toplumsal barışın sağlanması gerekir. İslam'da bireyin topluma karşı sorumluluğu bulunduğu için, bireyler arasında dayanışma ve yardımlaşmayı sağlayacak çeşitli kurumlara sahiptir. Başta zekât olmak üzere sadaka-ı fıtır, nafaka, adak, fidiye, keffâret, kurban, isar, sadaka, vakıf, karz-ı hasen, hibe, âriyet, âkile ve kasâme gibi kurumlar sosyal refahı sağlamada önemli işlev görmektedir. Bu şekilde ne devletin yükü artmakta ne bu hizmetler piyasaya devredilmekte ne aile-toplum ilişkisi zayıflamakta ne de sivil toplumun gelişmesi olumsuz yönde etkilenmektedir. Neticede İslam toplumunda devlet, piyasa, aile ve toplum sosyal refahın sağlanmasında dengeli bir şekilde rol almaktadır.⁸⁷⁰ Bâtini malların zekâtı (devlet tarafından toplanmasa da) mükellefler tarafından

⁸⁶⁷ Yazgan, "Sosyal Güvenlik Açısından Zekât", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 159-160; **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**, 53-54; Tabakoğlu, **Toplu Makaleler I İktisat Tarihi**, 332.

⁸⁶⁸ Muhammet Bahadır, İlhan Eroğlu, Ahmet İnanır, "Modern Ekonominin Refah Anlayışının İslami Perspektiften Değerlendirilmesi", **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 160.

⁸⁶⁹ Yeniçeri, **İslâm İktisadının Esasları**, 429; **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 372.

⁸⁷⁰ Mustafa Aykaç, İskender Gümüş, Muzaffer Koç, "İslam Toplumunda Sosyal Refah: Aktörler ve Politikalar", **İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2018, s. 159-160.

toplumdaki düşük ekonomik seviyeli kimselere harcanacağı için yine dolaylı olarak sosyal refaha katkı sağlayacaktır.⁸⁷¹

İslam dünyasının iktisadi yapısı, dini ve ideolojik düşüncenin izlerini taşımaktadır. Zekât da refahı yaygınlaştırmayı amaçlayan dini bir içeriğe sahiptir.⁸⁷² Müslüman âlimler, insan refahına katkıda bulunmanın ve insanı güçlüklerden kurtarmanın, İslam devletinin temel hedeflerinden biri olduğunu düşünmektedir. Bu konu, Ebû Yusuf'un yanı sıra Mâverî, Gazâlî (ö. 505/1111), İbn Haldûn ve İbn Teymiyye (ö. 728/1328) gibi Müslüman düşünürlerin kitaplarında da vardır.⁸⁷³

Servet, Allah'ın bir emanetidir. İslam'ın iktisadi hedeflerinden biri olan sosyal adalet ve sosyal refahı gerçekleştirmek için devletin elindeki en önemli vergi siyaseti zekâttır. Bunun yanı sıra ekonomik kalkınma ile milli geliri büyütmek de önem taşımaktadır. Bu yüzden mümkün olduğu kadar herkesin ihtiyacının giderilmesi ve herkese huzurlu bir hayat temini için gelir ve servetin adil dağılımının teşvik edilmesi ve malın dürüst ve bilinçli bir şekilde kullanılması gerekir. Zira sermaye sahibi olmak, refahın önemli unsurlarından biridir. Fakirlerin sermayeye erişimi yoksa gerekli becerileri olsa bile yoksulluktan kurtulmaları mümkün olmayabilir. Müteşebbis fakat imkânları kısıtlı bireylere yatırımda bulunma fırsatı verilmesi iyi olur. Bu yüzden onlara faizsiz mikro finans sağlanması ve bunun da zekât ve vakıf kurumlarıyla desteklenmesi gerekir.⁸⁷⁴ Talebin artması, üretimin dolayısıyla istihdamın artmasına sebep olacağından refah da artar.⁸⁷⁵

Zekât, İslam düşüncesinde bir kaynak transfer aracı olarak toplumda sosyal refahı başarmada mücadele eden önemli bir enstrümandır.⁸⁷⁶ Bütün Müslümanlar

⁸⁷¹ Aghnides, **İslam'ın Mali Hükümleri**, 21.

⁸⁷² Falay, **İbn Haldun'un İktisadi Görüşleri**, 11.

⁸⁷³ Muhammed Umer Chapra, **İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi (İslâmî Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü)**, çev. Faruk Yılmaz, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991, s. 88.

⁸⁷⁴ Muhammad Umer Chapra, **İslâm'ın Hedefleri Işığında İslâmî Kalkınma Vizyonu**, çev. Mustafa Yavuz Çakır, Adem Esen, İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, [t.y.] s. 57-59; Tabakoğlu, **Toplu Makaleler II İslam İktisadi**, 167.

⁸⁷⁵ Mahmud Ebussuud, **İslâmî İktisad'ın Esasları**, 35.

⁸⁷⁶ Geniş bilgi için bkz. Azam, Iqbal, Tayyab, "Zakat and Economic Development: Micro and Macro Level Evidence from Pakistan", **Bulletin of Business and Economics**, 85-93; Fuadah Johari, Muhammad Ridhwan Ab. Aziz, Mohd Faisol Ibrahim, Ahmad Fahme Mohd Ali, "The Roles of Islamic Social Welfare Assistant (Zakat) for the Economic Development of New Convert", **Middle-East Journal of Scientific Research**, 330.

ister geniş ister dar kapsamlı olsun, böyle bir yükümlülüğe sahip olduklarının farkındadırlar ve herkes bu yükümlülüğün amacının ekonomik eşitsizliği azaltmak ve toplulukları içindeki sefaleti hafifletmek olduğunu kabul ederler. Böylece servet ve gelir yeniden dağıtılmaya çalışılır.⁸⁷⁷

İslam'ın zekât ve serveti yaygınlaştırması ilkeleri, sermayeyi aşağı gelir gruplarına yönelterek sosyal refahın toplam gelirle birlikte artmasını sağlar. Böylece yaygın bir sermaye birikimi hedeflenmiş olur.⁸⁷⁸ Çünkü servetin üst dilimi, ihtiyaçları giderme ve arzuları tatmin etme bakımından daha az fayda sağlar. Bu üst dilim zenginden alınıp ihtiyaç sahiplerine verilirse gelirin azalan faydası çoğalacaktır. Ancak bu miktarın zenginin genel durumunu, üretim ve yatırım gücünü bozmayan bir oranda olması gerekir. Bu meseleler, zekâtla ilgili âyet ve hadislerde⁸⁷⁹ açıkça dile getirilmektedir.⁸⁸⁰

Zekât mükelleflerinden zekâta hak kazananlara doğru gerçekleşen gelir aktarımı, gelirin yeniden dağılımı için bir araç olduğundan pareto etkinliği bağlamında adil bir iyileşme sağlayarak toplumsal refahı artırır. Pareto optimumu, toplumda en az bir kişinin durumunu kötüleştirmeden başka bir kişinin durumunun iyileştirilememesi halidir. Pareto etkinliği, hiç kimsenin durumunu kötüleştirmeden en az bir kimsenin durumunu iyileştirme halidir. İslam iktisadının refah anlayışı dünya ve ahiret açısından bütüncül nitelik taşıdığından pareto optimumu durumunda bile kaynak aktarımı açısından kayıp olarak değerlendirilemez.⁸⁸¹

Çok maksatlı olan İslam'ın gelir ve servet dağılım tedbirleri sadece ekonomik büyümeyi hızlandırmak, aşırı ekonomik eşitsizlikleri azaltmak ve ekonomik adaleti sağlamakla kalmaz, aynı zamanda devletin karşılıklı güven, barış, refah ve gelişmeye dayalı siyasi istikrar ve sosyal bütünlük sağlamasını mümkün kılar.⁸⁸²

⁸⁷⁷ Ayesha Tarar, Madiha Riaz, "Impact of Zakat on Economy: Structure and Implementation in Pakistan", **Journal of Economics and Sustainable Development**, 151.

⁸⁷⁸ Tabakoğlu, **İslam ve Ekonomik Hayat**, 57.

⁸⁷⁹ Bakara, 2/ 219; Buhârî, **Zekât**, 1, 62; İbn Mâce, **Zekât**, 1; Ebû Dâvud, **Zekât**, 5; Nesâî, **Zekât**, 1.

⁸⁸⁰ Yeniçeri, **İslâm'da Devlet Bütçesi**, 372-373.

⁸⁸¹ Bahadır, Eroğlu, İnanır, "Modern Ekonominin Refah Anlayışının İslami Perspektiften Değerlendirilmesi", **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, 159-161.

⁸⁸² Encum, "İslâm'da Gelir ve Servet Dağılımı", **İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi**, 98.

3.4. BÖLÜM DEĞERLENDİRMESİ

Bu bölümü yazarken yararlandığımız kaynaklardaki analizler, genelde zekâtın ihtiyaçlı kesimlere verildiği takdirde sağlanacak iktisadi faydalarından söz etmektedir. Bu haliyle bile son derece faydalı olabilecek zekâtın etkisinin, her bir kalem dikkate alındığında kat kat daha fazla olacağı umulmaktadır.

Zekâtın sekiz kaleme dağıtılması, yeni satın alma gücü oluşturarak zekât verenlerin yaptıkları harcamalarla birlikte toplam tüketici talebinin artmasına katkıda bulunmakta, talebin artmasıyla yükselen fiyatlar ve artan üretim ihtiyacı da toplam üretim arzı dolayısıyla yatırımları artırmaktadır. Zekâtın servet ve gelirden alınması bunların giderek azalmasına neden olacağından para sahiplerinin kâr etmek veya en azından zarar etmemek için faaliyete geçmeleri, yatırımları artıran diğer bir etkidir. Bu durum, emeğe olan talebi de artırır. İstihdamın artması ise gelirlerin artması demektir. Böylece mal, sermaye ve emek piyasasında döngü ve dengeler sağlanır. Zekât sistemi, paranın sürekli dolaşıma girmesini gerektirdiği için para piyasasındaki arz-talep dengesi de oluşur. Piyasalarda oluşan mal-para dengesi sonucunda ise fiyat istikrarı ve tam istihdam gerçekleşir.

Mal, sermaye, emek ve para piyasalarındaki dengeyi sağlayan zekât, fiyatlar genel seviyesini de olumlu yönde etkiler. Fiyat sistemi, malın ne kadar üretilip dağıtılacağını belirlediği için enflasyonla meydana gelen paranın satın alma gücündeki düşüş, milli gelirin yeniden dengesiz dağılımına sebep olmakta ve piyasayı olumsuz etkilemektedir. Zekâtın harcama kalemlerine kaynak aktarımı ise sabit gelirlilerin nakitte satın alma gücünü korur. Zekâtın yatırıma yönlendirmesi de arzı artırır. Böylece mal-para arzı dengesi sağlanmış olacağı için enflasyon düşer.

Zekâtın toplanıp dağıtılmasıyla canlanan yatırımlar, istihdamı artıracığından işsizlik de azalır. İnsanın elinde olmayan mecburi işsizliğe karşı mesleği olmayanlara meslek edindirme, mesleği olup da icra edemeyenlere alet edavat, sermaye vb. sağlama veya yeni meslekler edindirmede finansör olarak zekât kurumu devreye girmektedir. İsteğe bağlı işsizlik ise kişiyi zekât alma hakkından mahrum bırakır. Zekâtın rolü sadece iş fırsatları oluşturmak değil çalışanların verimliliğini de artırmaktır. Zekâttan borçlulara verilmesi de iş miktarını artıran diğer bir faktördür.

İslam ekonomisinde zekât vermeden mal biriktirmeye müsaade edilmediği gibi faiz de yasaktır. Bu sayede istiflemekten kaynaklı krizlerin ortaya çıkma ihtimali azalır ve ekonomi, ekonomik faaliyete zarar veren kısır döngülerden çıkar. Zekât, servet ve geliri yeniden dağıtıp toplumun tabanına yayarken faizli sistem, servetin belli ellerde toplanmasına neden olmaktadır. Bu yüzden Kur’ân âyetleri zekâtı emrederken faizli işlemleri yasaklamakta; ekonomik gelişmenin zekâtla sağlanacağını ama faizin ekonomiyi daraltacağını ifade etmektedir. Zekât sistemi, etkin olarak uygulanabilirse hem insanların faizli kredi ihtiyacını ortadan kaldırmaya hem de ticaretin gelişmesine katkı sağlar. Neticede zekât sistemi, her insanın hür ve müteşebbis olduğu doğal bir ortam hazırlar.

İktisadi, sosyal, siyasi, insani, hatta psikolojik boyutları olan fakirlik problemi birçok sorunun temelinde bulunduğu için zekâtın çözmeyi amaçladığı öncelikli hedefler arasındadır. Fakirlere verilecek destek, onların bir an önce zekât verecek konuma gelmelerine yardımcı olur ve hastalık, cehalet, bekârlık gibi ilintili diğer bazı problemleri de çözüme kavuşturur.

Sosyal güvenlik sistemleri bireylerin tüketim, tasarruf ve yatırım kararlarını da etkilediği için bunların sosyo-ekonomik işlevleri de vardır. Günümüzde henüz sosyal güvenlik kapsamına alınmamış risklerin zekâtın harcama kalemleri kapsamında düşünülmüş olması da konuşulmaya değer bir konudur. Zekât, mükellef için bir çeşit “primli sigorta”, prim ödeme gücü olmayanlar için de bir hak yani “primsiz sigorta” niteliğindedir. Gerek prim sistemi gerekse vergilerden kaynak aktarımı sonucunda finanse edilen günümüzdeki sosyal güvenlik sistemleri, genelde fakirden alıp fakire vermektedir. Modern sistemle zekât arasındaki bir başka fark da sosyal güvenlik riskler güvence altına alındıktan sonra finansman sağlanırken zekâtta ise öncelikle sağlanan finansman kadar harcama yapılmaktadır.

Zekât, refahı da yaygınlaştırmayı amaçlayan bir içeriğe sahiptir. Sermaye sahibi olmak, refahın önemli unsurlarından biri olduğu için malın dürüst ve bilinçli bir şekilde kullanılarak israf edilmemesi gerekir. Bu noktada zekâtın iktisadi dengeleri ve adil gelir dağılımını sağlayarak iktisadi büyüme ve gelişmeyi gerçekleştirmede mevcut vergilere nispetle daha etkin olduğu düşünülmektedir.

SONUÇ

İktisadi gelişme ve zekât ilişkisini, zekât malları ve harcama kalemlerinin iktisadi açıdan değerlendirmesini ve zekâtın iktisadi gelişmeye ekisini ortaya koymak amacıyla yapılan bu çalışmada aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

Zekâtın sözlükler ve Kur'ân'daki temel anlamı, gelişmedir ve zekât, artan mallardan alınarak kişinin hem kendisini hem de malını geliştirmesi sağlanır. Sadaka ve infak kelimeleri de zekâtın üst kavramıdır; yerine göre zekât anlamına gelir. Sadaka kavramı, Medine döneminde inen âyetlerde zekâtın devlet eliyle toplanıp dağıtılmasını anlatmak için kullanılırken infak kavramı, zekât dâhil her türlü harcamayı ifade etmekte ve zekât mükellefi olmayanların yaptıkları hayırları da kapsamaktadır. Mekkî son dönemde kullanılan hak kelimesi ise zekât anlamındadır, özellikle hakk-ı malum şeklinde zekât oranlarının bilindiğini de göstermektedir.

Zekât, iktisadi sistemde üretim ve bölüşümü etkilemenin yanı sıra özellikle gelirin yeniden dağılımı aşamasında rol almaktadır. Zekât, İslami bir vergi olarak yapı, özellik ve şartlar açısından farklılık arz etmekte ve herhangi bir vergide olması gereken adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisat prensiplerini mevcut vergi sisteminden daha çok sağlamaktadır. Zekâtın çarpan etkisi ve tüketiciye yansıtılamaması, onu maliye politikası aracı olarak diğer vergilerden daha etkin kılmaktadır.

Zekâtın nâmi mallar ve gelirlerden toplanması, tüketiciden değil üreticiden ürettikten sonra alınması ve üretim araçlarından zekât alınmaması, mükellefleri zora sokmadığı gibi vergi yükünü de dar gelirli olanların üzerinden kaldırmakta ve yatırımları teşvik etmektedir. Mal nâmi olsa bile hem temel ihtiyaçlardan hem de nisaba ulaşmayan mallardan zekât alınmaması, mükellefi sıkıntıya sokmamak için getirilmiş önemli bir muafiyettir. Zekât malının mülkiyette olup elde bulunması da borçlanmaya gerek kalmadan zekâtın kolaylıkla ödenmesini sağlar. Borcun zekâtan düşülmesi ise diğer vergi sistemlerinde bulunmayan bir ayrıcalıktır. Ayrıca üretim faktörlerinden sayılan toprağın nâmi olmaması da vergi muafiyeti getirmektedir. Toprakta yetişen ürünler ise nâmi olduğu için vergiye tâbi olmaktadır. Emeğin vergilendirilmemesi de bir taraftan ücreti düşürmeyerek emek sahibini/ işçiyi korumakta, diğer taraftan işverenin vergi yükünü hafifleterek istihdamı artırmaktadır.

Zekâtın harcama kalemlerinin hepsinin farklı bir boyuta işaret ettiği; fakir ve miskinlerin sosyal güvenlik, zekât işlerinde çalışanlar, müellefe-i kulûb ve esirlerin idari ve siyasi açıdan, borçluların ekonomik yönden, fî sebîlillâh ve ibnû's-sebîlin savunma, eğitim, kültür gibi devletin genel nitelikli kamusal harcamaları kapsamında iktisadi gelişmeyi sağlayacağı tespit edilmiştir.

Zekâtın genelde ihtiyaç sahiplerinden oluşan geniş bir kitleye dağıtılmasıyla oluşan yeni satın alma gücü, talebi artırarak fiyatları yükseltir. Artan üretim ihtiyacı ve cazip fiyatlar, arz artışına dolayısıyla yeni yatırımlara yol açar. Zekâtın servet ve gelirden alınması da yatırımları artıran diğer bir faktördür. Emeğe olan talebin istihdamı artırması ise gelirleri artırır. Dolayısıyla zekâtın harcama kalemlerine kaynak aktarımı, sabit gelirlilerin satın alma gücünü korurken zekâtın yatırıma yönlendirmesi arzı artırır. Zekâttan borçlulara verilmesi de iş hacmini artıran başka bir etkidir. Böylece zekât, tüketim-üretim, tasarruf-yatırım, işgücü-istihdam dengelerini sağlayarak üretim döngüsünü harekete geçirir. Diğer taraftan zekâtın biriktirmeyi engellemesi, para arz ve talebini dengeler. Piyasalarda oluşan mal-para dengesi, aynı zamanda enflasyon ve işsizliğe de çözüm getirir. Enflasyon döneminde zekâtın nakit olarak alınıp mal olarak dağıtılmasının, deflasyon döneminde ise mal olarak alınıp nakit olarak dağıtılmasının etkili bir yöntem olduğu da belirlenmiştir.

Ekonomik büyüme, servet ve gelir dağılımındaki adalet, fakirlikle mücadele, sosyal güvenlik ve refahı sağlaması, zekâtın iktisadi gelişme göstergeleri üzerindeki önemli katkılardır. Zekâtın üretimi artırması, önce gelirlerin sonra sermayenin artmasına sebep olacağından ekonomik büyümeye katkı sağlar. Zekâtın dengeyi oluşturacak şekilde servet ve geliri dağıtması da sosyal ve ekonomik adaleti gerçekleştirme amacına yardımcı olur.

Zekâtın harcama kalemlerinin başında yer alan fakirlere verilecek desteğin, hastalık ve cehalet gibi fakirlikle ilintili birçok soruna çözüm olur. İşsizlik dâhil pek çok riski karşılayan zekât, zengin malından ihtiyaç sahiplerine hak olarak aktarılan bir sosyal transferdir. Zekât sisteminin yolcu, borçlu gibi zenginleri de içine alan harcama kalemleri ise modern sosyal güvenliğin sigorta ettiği risklerden çok daha fazlasını güvence altına almaktadır. Zekâta dayalı sosyal güvenlik sisteminde ihtiyata

dayalı para tutma eğilimi azalmaktadır. Neticede İslam ekonomisinin temel ekonomik aracı olan zekât sayesinde ekonomik krizlerin oluşması engellenir, ekonomik döngülerin sert çıkışları hafifler, istikrarlı ve dengeli bir yol tutulur.

Zekâtın beklenen iktisadi faydaların tam olarak görülebilmesi için zekâtın geçmişte olduğu gibi yeniden kurumsal hale gelerek devlet eliyle toplanıp dağıtılması gerekmektedir. Günümüzde müslümanlar hem zekât hem de vergi vermektedir. Zekât ve verginin toplanıp dağıtıldığı kalemler farklılık içerdiğinden verginin zekâtın düşülmesi veya verginin zekâta sayılması için zekât mükellefin ödemesi gereken miktarın zekâtın harcama kalemine uygun kişi veya kurumlara yönlendirilerek vergiden düşülmesi uygun olur. Çünkü vergiler kamu harcamaları dahil genel harcamalara gittiği için mevcut haliyle zekât yerine geçmez. Zekâtın devlete verilmesi bir taraftan vatandaşın vergi yükünü hafifletirken diğer taraftan devlete ek kaynak sağlayacak ve zekât dışı vergi koyma ihtiyacını azaltacaktır. Ayrıca zekât, belli kalemlere dağıtılmak üzere devlet tarafından toplandığında artık sorumluluk mükellefe değil devlete ait olacaktır.

Sonuçta Müslüman ülkelerin hatta tüm dünyanın bir istikrar politikası aracı olarak zekâtı uygulamasının faydalı olacağı kanaatindeyiz. Zekât fonları, verimlilik, istihdam ve üretimi artırarak hükümetlerin vergi geliri elde etme potansiyelini de çoğaltabilir. Yapılması gereken, devletin zekât toplayarak bunu zekât ilkeleri ışığında vergiden düşüp harcama kalemlerine dağıtmasıdır. Esasında iktisadi gelişmeyi tam olarak sağlamak için vergiler, zekât sistemiyle toplanıp dağıtılmalıdır. Zekât, belirli mallardan alındığı için vergi gelirlerinin düşeceği endişesi ise biriken nakit servetten tahsil edilecek % 2,5 oranla kat kat telafi edilecektir.

Zekâtın hem zenginlik hem de ekonomik eşitlikle pozitif ilişkili olduğuna ve yoksulluğun azaltılmasına katkıda bulunduğuna dair deliller, bu konuda daha fazla çalışmalar yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla tezin her bir alt başlığının tekrar detaylı bir şekilde incelenip araştırılması yararlı olacaktır. Aynı şekilde inanç ayrımı olmaksızın tüm hukukçular, iktisatçılar ve politika yapıcılar da vergi teorisine ilişkin mevcut varsayımlara alternatifler geliştirmek, özellikle de sosyal adalet ve fakirliği azaltmak için zekâtla ilgili daha fazla araştırma yapabilirler.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

- Abdullah, Halil Hâni Âdil: “**Zekâtü'l-Müsteğallât fi'l-Fıkhı'l-İslâmî**”, Câmîâtü'l-Necâhi'l-Vataniyye Külliyyetü'l-Dirâsâtı'l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 2007.
- Abdullah, Osman Hüseyin: **ez-Zekâtü: ed-Damânü'l-İctimâiyyü'l-İslâmî**, Kahire, Dârü'l-vefâ, 1989.
- İbn Ahmed, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel: **Mesâilü'l-İmâmi Ahmed bin Hanbel**, thk. Muhammed Züheyr eş-Şâviş, 2. bs., Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1988.
- Aghnides, Nicolas P.: **İslam'ın Mali Hükümleri**, çev. Servet Armağan, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Ahmed, Mahmud: **İslam İktisadı**, çev. Yusuf Ziya Kavakçı, İstanbul, Çağaloğlu Yayınevi, 1975.
- Akgündüz, Ahmet: “Galle”, **DİA**, XIII, 338-339.
- Aktan, Hamza: “Defîne”, **DİA**, IX, 87-88.
- Aktan, Hamza: **İslâmda Madenlerin Hukuki Statüsü**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayını, 1986.
- Aktan, Hamza: “Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'ânî Yaklaşım”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, Erzurum, 2001, s. 59-79.
- Aktaş, Beytullah: “**Kur'ân'a Göre Zekâtın Harcama Kalemleri**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2013.
- Akyüz, Vecdi: **(İbadetler İlmihali Serisi-III) Zekât**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2006.
- Ali, Cevâd: **el-Mufasssal fi Târihi'l-Arab Kable'l-İslâm**, 10 c., Beyrut, Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1970.

- Ali, Bûdellal: “ez-Zekât ve Devrühâ Fî Tahkîki’t-Tenmiyeti’l-İktisâdiyye”, **Ebû Bekir Üniversitesi Yayını**, Cezair, [t.y.], s. 1-10.
- Aksu, Ali: “Abbasiler Döneminde Zekât Uygulamaları”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 179-199.
- Amâvî, Hitâm Arif Hasan: “**Devr’uz-Zekât Fi’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**”, Câmiâtü’l-Necâhi’l-Vataniyye Külliyyetü’l-Dirâsâtî’l-Ulyâ, Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 2010.
- Apak, Adem: “Emevî ve Abbâsiler Döneminde Zekât Uygulamaları”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 303-322.
- Aşkın, Elif Özlem, Umur Aşkın: “Yoksullukla Mücadele ve Zekât Kurumu”, **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 115-142.
- Aşkın, Umur, Elif Özlem Aşkın: “Zekât Çağdaş Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Mu?”, **İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2018, s. 163-188.
- Aybakan, Bilal: “Nakit”, **DİA**, XXXII, 324-326.
- Aydın, M. Akif, Muhammed Hamîdullah: “Köle”, **DİA**, XXVI, 237-246.
- Aydın, Akif: **İbadet ve Müessese Olarak Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 1984, s. 111-205.
- Aydın, Murat: “Gelir Dağılımındaki Adaleti Sağlamada Zekât Müessesesi ve Gini Katsayısı”, **Sakara Üniversitesi Uluslararası İslam Ekonomi ve Finansı Kongresi (ICISEF)**, Sakarya, Beşiz Yayınları, 2015, s. 85-9.
- Aydın, Murat: “**Makro-Ekonomik ve Sosyal Yönleriyle Zekât Müessesesi: Türkiye İçin Malezya Modeli Örneği**”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2018.
- Aykaç, Mustafa, İskender Gümüş, Muzaffer Koç: “İslam Toplumunda Sosyal Refah: Aktörler ve Politikalar”, **İslami Düşünce Ekseninde İktisadi-Mali-Politik Meseleler**, Ekin Yayınevi, Bursa, 2018, s. 137-162.

- Aynî, Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed: **el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye**, 10 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1980.
- Âyet Ukkâş, Semîr, Bin Nâsır Muhammed ve Ğuzeybâvun Ali: “ez-Zekât ve Devrühâ FîTahkîki't-Tenmiye”, **Nuveyre Üniversitesi Cezair’de İnsani ve İktisadi Gelişme Raporu**, Cezair, 2012, s. 1-16.
- Azid, Toseef, Osamah Hussain Al Rawashdeh, “Toplumsal Adalet, Piyasa ve Devlete İslamî Bir Bakış”, **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 1-22.
- Azam, Muhammad, Nasır Iqbal, Muhammad Tayyab, “Zakat and Economic Development: Micro and Macro Level Evidence from Pakistan”, **Bulletin of Business and Economics**, 2014, C: III, Sayı: 2, s. 85-95.
- Bahadır, Muhammet, İlhan Eroğlu, Ahmet İnanır: “Modern Ekonominin Refah Anlayışının İslami Perspektiften Değerlendirilmesi”, **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 143-163.
- Ba’lî, Abdulhamîd Mahmûd: **İktisâdiyyâtü’z-Zekât va’tibârâtü’s-siyâseti’l-mâliyyeti ve’n-nakdiyyeti**, Dâru’s-selâm, [y.y.], 1991.
- Balta, Yusuf: “**İslam Hukukunda Zekât Malları ve Nisapları**”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2015.
- Bani Amer, Zahara: “Zakah and Prohibition of Riba in the Islamic Economic System”, **İslamic Economics and Finance Pedia**, Studies in Islamic Economics, 2009, s. 2-22.
- Bardakoğlu, Ali: “Hak”, **DİA**, XV, 139-151.
- Bayındır, Abdulaziz: “Başlangıçtan Günümüze Kadar İslam Toplumunda Madeni ve Kağıt Paralar”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, İstanbul, 2000, s. 15-36.
- Bayındır, Abdülaziz: “Kur’ân’da Sadaka ve Faiz”, **Bilginin Kaynağı Kitap ve Hikmet**, Sayı: 17, İstanbul, 2017, s. 4-13.
- Bayındır, Abdulaziz: **Ticaret ve Faiz**, İstanbul, Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

- Bayraktar, Mehmet: “İslam İnanç ve İbadetlerinin Kişiyi Ekonomik Yapmadaki Rolü”, **İktisadi Kalkınma ve İslam**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987, s. 51-57.
- Beşer, Faruk: “Zekâtın Masarifi ve Sosyal Güvenlik”, **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur’ân ve Sünnet’te Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 159-188.
- Beşer, Faruk: **İslâmda Sosyal Güvenlik**, Ankara, DİB Yayınları, 1987.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali: **es-Sünenü’l-Kübrâ**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 10 c., Kahire, Merkezi Hicr li’l-Buhûs ve’d-Dirâsâtî’l-Arabiyye ve’l-İslâmiyye, 2011.
- Beyzâvî, Ebû Saîd Nâsiruddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed: **Envârü’t-tenzîl ve esrârü’t-te’vîl**, 2 c., İstanbul, Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1886.
- Bilmen, Ömer Nasuhi: **“Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu”**, 8 c., İstanbul, Bilmen Yayınevi, 1976.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail: **Sahîhu’l-Buhârî**, thk. Mustafa Dîb el-Buga, 6 c., Dimaşk, Dâru İbni Kesir, Beyrut, el-Yemâme, 1990.
- Bûalâ, Ali: “Âsârü’z-Zekât Ala’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye”, **el-Câmiatü’l-İslâmiyye Yayını**, Fas, [t.y.], s. 87-116.
- Büyükcoşkun, Kudret: **“Mahiyetleri Yönünden Vergi ve Zekât”**, Marmara Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.
- Certel, Hüseyin: “Psiko-Sosyal Açıdan Zekât”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, Erzurum, 1997, s. 347-359.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî: **Ahkâmü’l-Kur’ân**, Muhammed es-Sâdık Kamhavî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsî’l-Arabî, 1985.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd: **Sıhâh fi’l-lüğa**, thk. Ahmed Abdulgafur Attâr, 6 c., 4. bs., Beyrut, Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1990.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. İyaz: **Kitâbü’l-Fıkhı alâ Mezâhibü’l-Erbea**, 5 c., Kahire, Dâru’l-Fikr, 1972.

- Chapra, Muhammad Umer: **İslâm'ın Hedefleri Işığında İslâmi Kalkınma Vizyonu**, çev. Mustafa Yavuz Çakır, Adem Esen, İstanbul, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, [t.y.].
- Chapra, Muhammed Umer: **İslâm Ekonomisi ve Sosyal Güvenlik Sistemi (İslâmî Refah Devleti ve Ekonomideki Rolü)**, çev. Faruk Yılmaz, İstanbul, Marifet Yayınları, 1991.
- Chapra, M. Umer: **İslam ve İktisadi Kalkınma**, çev. Adem Esen, İstanbul, Cantaş Yayınları, 2002.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali: **Kitâbü't-Ta'rîfât**, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983.
- Çağrı, Mustafa: "Da'vet", **DİA**, IX, 16-19.
- Çakar, Recep: "Zekâtın Kurumsallaşması: Türkiye Sermaye Piyasalarında Bir Uygulama", **İslami İktisat ve Finans Üzerine Araştırmalar**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2020, s. 15-27.
- Çeker, Orhan: "Havâic-i Asliyye", **DİA**, XVII, 504-507.
- Çiftçi, Ali: "**Mekkî Sureler Bağlamında Kur'an'da İnfak-Zekât İlişkisi**", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2009.
- Dalgın, Nihat: "Zekât Hükümleri", **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16, Samsun, 2003, s. 43-72.
- Darma, Rahim, A. Majdah M. Zain, Riri Amandaria, "Zakat, Local Social Organization, and Social Capital in Rural Economic Development", **Sociology Study**, Mart 2012, C: II, Sayı: 3, s. 189-197.
- Demir, Şehmus: "Kur'an'da Zekât Kavramının Etimolojik ve Semantik Analizi", **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 28, Erzurum, 2007, s. 9-30.
- Demir, Şehmus: "Zekâtın Kur'an-ı Kerim'de Kavramsal Çerçevesi", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'an ve Sünnet'te Zekât**, İstanbul, Ensar Yayınları, 2008, s. 19-44.

- Demirel, Muhsin: “**İslam Hukukunda Yatırım Mallarının Zekâtı**”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van, 2012.
- Derdîr, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Adevî: **Şerhu’s-Sağîr alâ Akrabi’l-Mesâlik ilâ Mezhebi’l İmam Mâlik**, 4 c., Kahire, Dârü’l-Maârif, 1971.
- Derveze, Muhammed İzzet: **et-Tefsîru’l-Hadîs: Tertîbü’s-Süver Hasebü’n-Nüzûl**, 10 c., 2. bs., Kahire, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2000.
- Dihlevî, Veliyyullah: **Hüccetullâhi’l-Bâliğa**, 2 c., trc. Mehmet Erdoğan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1994.
- Dikmen, M. Orhan: **Maliye Dersleri**, 3. bs., İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Duman, Ali: “Sadaka”, **DİA**, XXXV, 383-384.
- Dumlu, Emrullah: **Ticaret Mallarının Zekâtı**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2012.
- Dumlu, Emrullah: “İslam’ın İlk Dönemlerindeki Uygulamalar Ekseninde Kamusal Bir Gelir Olarak Zekât”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 33, Erzurum, 2010, s. 91-116.
- Dumlu, Emrullah: “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 36, Erzurum, 2011, s. 217-252.
- Dûrî, Abdulaziz: “Divan”, **DİA**, IX, 377-381.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm: **Kitâbü’l-Emvâl**, çev. Cemalettin Saylık, İstanbul, Düşünce Yayınları, 1981.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm el-Herevi el-Ezdi: **Kitâbü’l-Emvâl**, Kahire, Mektebetü’l-Külliyâti’l-Ezheriyye ve Dârü’l-Fikr, 1981.
- Ebû Zehra, Muhammed: **Uygulamalı Zekât Hukuku (Temel Kaideler)**, çev. Osman Şekerci, Çanakkale, Çanakkale Seramik Fabrikaları Kültür ve Araştırma Hizmetleri, 1978.
- Ebû Yusuf, Yakub b. İbrahim: **Kitabü’l-Haraç**, çev. Ali Özek, İstanbul, Hisar Yayınevi, 1973.

- Ebussuud, Mahmud: **İslâmî İktisad'ın Esasları**, trc. Ali Özek, 2. bs., İstanbul, Hisar Yayınevi, 1983.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni Ebî Dâvud**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1989.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni İbn Mâce**, 2 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1986.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni'n-Nesâî**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1988.
- Elbânî, Muhammed Nâsıreddîn: **Sahîhu Süneni't-Tirmizî**, 3 c., Riyad, Mektebetü't-Terbiyeti'l-Arabî li-Düveli'l-Halîc, 1988.
- Encum, Muhammed İkbâl: "İslâm'da Gelir ve Servet Dağılımı", çev. Ahmet Kemerli, **İslâmî Sosyal Bilimler Dergisi**, C: III, Sayı: 3, 1995, s. 83-98.
- Erdoğan, Mehmet: **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 1998.
- Erdoğan, Mehmet: **İslâm Hukûkunda Ahkâmın Değişmesi**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1990.
- Erdoğan, M. Sabri: **"Zekâtın Ekonomik ve Sosyal Yönleri"**, Ankara Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1979.
- Erdoğan, M. Sabri: **İslam Ekonomisinde Tasarruf ve İktisadi Gelişme**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1992.
- Erdoğan, M. Sabri: **İslam Ekonomisinde Gelir ve Sermaye**, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1994.
- Erginay, Akif: **Kamu Maliyesi**, 13. bs., Ankara, Savaş Yayınları, 1990.
- Erginay, Akif: **Vergi Hukuku**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1988.
- Erkal, Mehmet: **İslam'ın Erken Döneminde Vergi Hukuku Uygulamaları**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2009.
- Erkal, Mehmet: **Zekât: Bilgi ve Uygulama**, İstanbul, Erkam Yayınları, 2004.

- Erkal, Mehmet: **Zekât**: “Zekâtla İlgili Bazı Meseleler”, **I. Uluslararası İslâm Ticaret Hukukunun Günümüzdeki Meseleleri Kongresi**, Konya, Kombad Yayınları, 1997, s. 527-552.
- Erkal, Mehmet vd.: **İlmihal (İman ve İbadetler)**, 2 c., İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Erkal, Mehmet: “Beytûlmâl”, **DİA**, VI, 90-94.
- Erkal, Mehmet: “Nemâ”, **DİA**, XXXII, 549-550.
- Erkal, Mehmet: “Nisab”, **DİA**, XXXIII, 138-140.
- Erkal, Mehmet: “Zekât”, **DİA**, XLIV, 197-207.
- Ersoy, Arif: “İktisadî Kalkınma Ve Sosyal Denge İlişkisi”, **İktisadi Kalkınma ve İslam**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1987, s. 191-202.
- Ersoy, Arif: **Adil Düzen Çalışmaları, Sılm Sosyal Yapılanma**, İstanbul, Yörünge, 1995.
- Esed, Muhammed: **Kur’an Mesajı**, çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 3 c., İstanbul, İşaret Yayınları, 1999.
- Eskicioğlu, Osman: **İslam ve Ekonomi**, İzmir, Anadolu Dağıtım, 1999.
- Eskicioğlu, Osman: **İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1995.
- Eskicioğlu, Osman: **Çağdaş Vergi Anlayışının İslam Hukuku Açısından Eleştirisi**, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2007.
- Eskicioğlu, Osman: **İslam Hukukunda Vergiler: Yahya b. Adem ve Kitabü’l-Haracı**, İzmir, Anadolu Matbaacılık, 1996.
- Eskicioğlu, Osman: “İslam’da Ekonomik Sistem”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 16, 2010, s. 35-46.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed: **Tehzîbü’l-Lüğa**, 15 c., [y.y., t.y.].
- Falay, Nihat: **İbn Haldun’un İktisadi Görüşleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Maliye Enstitüsü Yayınları, 1978.

- Fayda, Mustafa: “Atâ”, **DİA**, IV, 33-34.
- Ferrâ, Ebû Ya’lâ Muhammed b. Hüseyin: **Ahkâmu’s-Sultâniyye**, thk. Muhammed Hâmid el-Fıkî, 2. bs., Kahire, Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâdihî, 1966.
- Ferâhidî Halil b. Ahmed: **Kitâbü’l-Ayn**, thk. Mehdi Mahzûmî, İbrahim Sâmîrâî, 8 c., Beyrut, Müessesetü’l-A’lemî li’l-Matbûât, 1988.
- Genç, Mehmet: “İktisadi Açından Osmanlıda Zekât Uygulamaları”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 255-261.
- Gönel, Feride Doğaner: **Kalkınma Ekonomisi**, 3. bs., İstanbul, Efil Yayınevi, 2016.
- Gözübenli, Beşir: “Zekât, Rahmet Getiren Paylaşım”, **İslam’a Giriş**, Ankara, DİB Yayınları, 2007.
- Gül, Ali Rıza: “Kur’ân’daki İnfak Kavramının Anlam Yelpazesi”, **Dini Araştırmalar**, C: VIII, Sayı: 22, s. 239-261.
- Hamidullah, Muhammed: **el-Vesâiku’s-Siyâsiyye, Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri**, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, Kitabevi, 1997.
- Hamidullah, Muhammed: **İslam Peygamberi**, çev. Mehmet Yazgan, İstanbul, Beyan Yayınları, 2014.
- Hamidullah, Muhammed: **Modern İktisat ve İslam**, çev. Salih Tuğ, Yusuf Ziya Kavakçı, 2. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 1969.
- Hamîdullah, Muhammed: “Hudeybiye Antlaşması”, **DİA**, XVIII, 297-299.
- Hamitoğulları, Beşir: **İktisadi Sistemlerin Temelleri**, 2. bs., İstanbul, Risale Yayınları, 1988.
- Hançerlioğlu, Orhan: **Ekonomi Sözlüğü**, 6. bs., İstanbul, Remzi Kitapevi, 1986.
- Hasûne, Fâtıma Muhammed Abd’ül-Hâfız: “**Eseru Küllin mine’z-Zekât ve’d-Darîbeti alet’t-Tenmiyeti’l-İktisadiyye**”, Câmîâtü’l-Necâhi’l-Vataniyye Külliyyetü’l-Dirâsâtî’l-Ulyâ”, Yüksek Lisans Tezi, Nablus, 2009.

- Hiç, Mükerrerem: **Para Teorisi ve Politikası**, 9. bs., İstanbul, Filiz Kitabevi, 1994.
- Hûd, Muhammed Salih: **en-Nizâmü'l-Âlemî Li'z-Zekât: Rivâye Müstakbeliyye Li-Tef'îli'd-Devri'l-İktisadî ve'l-İctimaî Li'z-Zekât**, [y.y.], Riyad, 2006.
- İmrânî, Ebu'l-Hüseyin Yahyâ b. Ebu'l-Hayr b. Sâlim: **el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, 14 c., Beyrut, Dâru'l-Minhâc, [t.y.].
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah en-Nemerî: **et-Temhîd limâ fî'l-Muvatta' mine'l-meânî ve'l-esânîd**, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, 26 c., Tıtvân, Vizâretü'l-Evkaf ve's-Suuni'l-İslâmiyye, 1985.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed en-Nemerî: **el-Kâfî Fî Fıkhı Ehli'l-Medîneti'l-Mâlikî**, thk. Ebû Üsâme Selim b. Ayd el-Hilâlî, 3 c., Beyrut, Dâru İbn Hazm, 2013.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdülaziz: **Reddü'l-Muhtâr alâ'd-Dürri'l-Muhtâr Şerhü Tenvîri'l-Ebsâr**, thk. Adil Ahmed Abdül Mevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, 15 c., Riyad, Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir: **Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr**, 30 c., Tunus, ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed: **el-Musannef**, thk. Muhammed Avvâme, 26 c., Cidde, Dâru'l-kible, 2006.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyin Ahmed: **Mu'cemü mekâyis'il-lüğa**, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 6 c., 2. bs., Kahire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhû, 1970.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî: **Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Muhiddîn el-Hatîb, Muhammed Fuâd Abdalbâkî, 13 c., 2. bs., Kahire, Dâru'r-Reyyân li't-Türâs, 1987.
- İbn Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî: **Mevsûatü'l-hadîsiyye (Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel)**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 50 c., Beyrut, Müessesetür-Risâle, 2001.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd: **el-Muhallâ**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, 11 c., Kahire, İdaretü't-Tibâati'l-Münîriyye, 1349.

- İbn Hemmâm, Ebû Bekr es-San'ânî Abdurrezzâk: **el-Musannef**, thk. Habîburrahmân el-A'zamî, 11 c., 2. bs., Beyrut, el-Meclisü'l-İlmî, 1983.
- İbn Kayyim, Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr el-Cevziyye: **Bedâiu'l-Fevâid**, thk. Muhammed Vehbi Süleyman, Ma'ruf Mustafa Züreyk, Ali Abdülhamid Baltacı, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1994.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ Imâdüddîn İsmail b. Ömer: **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm**, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, 8 c., Riyad, Dâru Taybe, 1997.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî: **el-Muğnî Şerhu Muhtasâri'l-Hırâkî**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Abdulfettâh Muhammed el-Hulv, 15 c., 2. bs., Kahire, Hecr li't-Tıbbâ ve'n-Neşr, 1992.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdisî: **el-Kâfi**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 6 c., [y.y.], Dâru'l-Hicr, 1997.
- İbn Kudâme, Ebû Ferec Abdurrahman b. Ebî Ömer Muhammed b. Ahmed el-Makdisî: **eş-Şerhu'l-Kebîr ale'l-Mukni'**, 14 c., Beyrut, Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1972.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî: **Lisânü'l-Arab**, yay. haz. ve tsh. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sadık el-Ubeydî, 18 c., 2. bs., Beyrut, Dâru'l-İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1997.
- İbn Müflih, Ebû İshak Burhaneddin İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed: **el-Mübdî' Şerhü'l-Mukni'**, thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail eş-Şâfiî, 8 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî: **Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid**, 2 c., 7. bs., Beyrut, Darü'l-Ma'rife, 1985.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Ahmed: **Mecmû'atü'l-Fetâvâ**, haz. Âmir Cezzâr, Enver el-Bâz, 20 c., Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 1997.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah: **Ahkâmü'l-Kur'ân**, thk. Ali Muhammed Bicâvî, 4 c., 3. bs., Kahire, İsa el-Bâbî el-Halebî, 1974.
- İbnü'l-Esîr, Muhammed b. Abdulkerîm b. Abdulvâhid eş-Şeybânî: **el-Kâmil fi't-Târih**, 13 c., Beyrut, Dâru Beyrut, 1982.

- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid: **Şerhu Fethü'l-Kadîr**, 10 c., Mustafa el-Bâbî el-Halebî, [y.y.], 1970.
- İsfehânî, Râgıb: **Müfredât**, thk. Safvan Adnan Dâvûdî, 3. bs., Beyrut, Dâru's-Şâmiyye, 2002.
- İsmet, el-Hüseyn: “ez-Zekât ve Devrühâ Fî't-Tenmiyeti'l-İktisâdiyye”, **el-Va'yü'l-İslâmî Dergisi**, İslam İktisadî Sayısı, Aralık 1994, Sayı: 347, s. 54-57.
- Joharı, Fuadah, Muhammad Rıdhwan Ab. Aziz, Mohd Faisol Ibrahim, Ahmad Fahme Mohd Ali, “The Roles of İslamic Social Welfare Assistant (Zakat) for the Economic Development of New Convert”, **Middle-East Journal of Scientific Research**, 2013, C: XVIII, Sayı: 3, s. 330-339.
- Joharı, Fuadah, Ahmad Fahme Mohd Ali, Muhammad Rıdhwan Ab. Aziz, “A Review of Literatures on Current Zakat Issues: An Analysis between 2003-2013”, **International Review of Research in Emerging Markets and the Global Economy**, 2015, C: I, Sayı: 2, s. 336-363.
- Kahf, Monzer: **The Principle Of Socio-Economic Justice In The Contemporary Fıqh Of Zakah**, İslamic Research and Training İnstitute of the İslamic Bank, Jeddah, [t.y.].
- Kallek, Cengiz: “Meks”, **DİA**, XXVIII, 583-588.
- Kallek, Cengiz: “Müellefe-i Kulûb”, **DİA**, XXXI, 473-475.
- Kallek, Cengiz: “Haraç”, **DİA**, XVI, 71-88.
- Kallek, Cengiz: **Asr-ı Saâdette Yönetim-Piyasa İlişkisi**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997.
- Kallek, Cengiz: **Hız. Peygamber Döneminde Devlet ve Piyasa**, İstanbul, Bilim Sanat Vakfı Yayınları, 1992.
- Kallek, Cengiz: **İslam İktisat Düşüncesi Tarihi: Haraç ve Emvâl Kitapları**, İstanbul, Klasik Yayınları, 2015.
- Kandemir, M. Yaşar: “Fevâid”, **DİA**, XII, 500-501.

- Karadâgî, Ali Muhyiddin: **Buhus fî Fıkhi'l-Muâmelâti'l-Mâliyyeti'l-Muâsıra**, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut, 2001.
- Karâfî, Ebu'l-Abbâs Şehabeddîn Ahmed b. İdris: **ez-Zehîre**, thk. Muhammed Haccî, 13 c., Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Kar'ân, Abdülbâsıt, Münîr Süleyman el-Hakîm: “Devrû'z-Zekât Fî Muâceleli Müşkileti't-Tedahhum”, **el-Mecelletü'l-Ürdûniyye fî'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye**, 2015, C: XI, Sayı: 4, s. 391-416.
- Kardâvî, Yusuf: **İslâm Hukukunda Zekât (Fıkhu'z-zekât)**, çev. İbrahim Sarmış, 2 c., İstanbul, Kayıhan Yayınevi, 1984.
- Kardâvî, Yusuf: **Ez-Zekât: Devruhâ Fi İlâci'l-Müşkilâti'l-İktisâdiyye ve Şurûti Necâhihâ**, 3. bs. Kahire, Dâru's-şurûk, 2011.
- Karyağdı, Nazmi, Ömer Duman: **Telif Kazançlarının Hukuki Mahiyeti ve Vergilendirilmesi**, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd: **Bedâi'u's-Sanâi' fî tertîbi's-şerâi'**, thk. Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdülmevcut, 10 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Kâsihî, Mûsâ: “Devrû'z-Zekât Fî Tahkîki't-Tenmiyyeti'l-İktisâdiyye ve'l-İctimâiyye”, **Emir Abdülkadir Üniversitesi İslami İlimler Yayını**, Kasantiniye, [t.y.], s. 263-296.
- Kaya, Süleyman: “Fıkhi Açından Osmanlı'da Zekât Uygulamaları”, **Tarihte ve Günümüzde Zekât Uygulamaları**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2017, s. 221-254.
- Kenanoğlu, M. Macit: “Vergi”, **DİA**, XLIII, 52-58.
- Khalid, Ahmad: **“Gelirin Adil Dağılımı ve Zekât”**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Koca, Ferhat: “Gulûl”, **DİA**, XIV, 190-192.
- Koca, Ferhat: **İslam İbadet Esasları**, 2. bs., İstanbul, İFAV, 2017.

- Koç, Muzaffer, İskender Gümüş: “İslam Toplumunda İktisadi Nizam ve Sosyal Güvenlik”, **İslam Ekonomisi ve Finansı**, Umuttepe Yayınları, İstanbul, 2016, s. 127-152.
- Koçyiğit, Hikmet: “Yeryüzünde Seyahat Etmenin Kur’ânî Boyutu”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 35, Erzurum, 2011, s. 125-144.
- Komisyon, **İktisada Giriş-I**, 1. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2016.
- Komisyon, **İktisada Giriş-II**, 2. bs., Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayını, 2013.
- Komisyon, “The Role of Zakat in the Economic Development in UAE”, **Department of Economic Development**, Social Studies Section, 2010, s. 1-4.
- Köse, Murtaza: “‘Fî Sebîlillâh’ Kavramının Zekât Açısından Tahlili”, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 21, Erzurum, 2004, s. 107-134.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr: **el-Câmi’ li Ahkâmî’l-Kur’ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 24 c., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 2006.
- Qureshi, Anwar Iqbal: **Faiz Nazariyesi ve İslam**, çev. Salih Tuğ, 2. bs., İstanbul, İrfan Yayınevi, 1972.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri: “Rifâde”, **DİA**, XXXV, 97-98.
- Lajugie, Joseph: **Ekonomik Sistemler**, çev. Nihal Önoğlu, İstanbul, Varlık Yayınevi, 1968.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî, el-Himyerî: **el-Muvatta’**, thk. Ebû Üsâme Selim b. İyd el-Hilâlî es-Selefi, 4 c., Dubai, Mecmûatü’l-Furkân, 2003.
- Maçın, Hasan: “**İslam Hukukunda Zekât Matrahları ve Vergi İlişkisi**”, Necmeddin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2014.

- Mannan, M. A.: **İslâm Ekonomisi Teori ve Pratik**, çev. Bahri Zengin, İstanbul, Fikir Yayınları, 1973.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan: **el-Ahkâmü's-Sultaniyye (İslam'da Hilafet ve Devlet Hukuku)**, çev. Ali Şafak, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1976.
- Merâğî, Ahmed Mustafa: **Tefsîru'l-Merâğî**, 10 c., 5. bs., Kahire, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1974.
- Merdâvî, Ebu'l-Hasan Alaeddin Ali b. Süleyman b. Ahmed: **el-İnsâf fî Ma'rifeti'r-Râcihi mine'l-Hilâf**, 12 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1958.
- Merğînânî, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr: **el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî**, thk. Sâid Bektaş, 6 c., Medinetü-l Münevvera, Dâru's-Sirâc, 2019.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ: **İslam ve Muasır Nizamlara Göre İktisat Prensipleri**, çev. İhsan Toksarı, İstanbul, Nida Yayınevi, 1968.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ: **İslâmda İktisat Nizamı: İnsanlığın İktisadi Meselesi ve İslâmda Çözüm Şekli**, çev. Tüzün Demirer, Ankara, Hilal Yayınları, 1966.
- Mevdûdî, Ebu'l-Âlâ: **Tefhîmu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlamı ve Tefsiri**, 7 c., Tercüme Kurulu: Muhammed Han Kayanî v.d., İstanbul, İnsan Yayınları, 1986.
- Mısırî, Refik Yunus: **İslam İktisat Metodolojisi**, çev. Hüseyin Arslan, İstanbul, Birleşik Yayıncılık, [t.y.].
- Mohsin, Magda Ismail A.: "Potential of Zakat in Eliminating Riba and Eradicating Poverty in Muslim Countries", **Center for Research on Islamic Management and Business**, 2013, C: V, Sayı: 11, s. 114-126.
- Müş'ıl, Abdülbâri b. Muhammed Ali: "**Âliyâtü't-Tevâzüni'l-Küllî Fî'l-İktisâdi'l-İslâmî**", Câmiatü'l-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmî Külliyyetü's-Şerîa, Doktora Tezi, Riyad, 1421-1422.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin İbn el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî: **Sahîhu Müslim**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Kahire, Dâru İhyai'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1955.

- Naqvi, Syed Nawab Haider: “İslam Ekonomisinin Ahlaki Temelleri”, **İslam Ekonomisi Tanım ve Metodoloji Üzerine**, İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2014, s. 108-140.
- Neccâr, Ahmed: **İslam Ekonomisine Giriş**, trc. Ramazan Nazlı, İstanbul, Hilal Yayınları, 1978.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmud: **Medârikü't-tenzîl ve hakâikü't-te'vîl**, thk. Yusuf Ali Büdeyvî, 3 c., Beyrut, Dâru İbn Kesîr, 2008.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn b. Şeref en-Nûrî: **el-Mecmû' Şerhi'l-Mühezzebli's-Şîrâzî**, thk. Muhammed Necib Mutî', 23 c., Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- Orman, Sabri: **Gazâlî, Adalet ve Sosyal Adalet**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2018.
- Ölmezoğulları, Nalan: **Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm**, 5. bs., Bursa, Ezgi Kitapevi Yayınları, 2008.
- Özek, Ali vd.: **Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991.
- Özek, Ali vd.: **Türkiye'de Zekât Potansiyeli**, İstanbul, İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, [t.y.].
- Özel, Ahmet: **İslam ve Terör, Fıkîhî Bir Yaklaşım**, İstanbul, Küre Yayınları, 2007.
- Öztürk, Mustafa: “Sadaka Kavramının Kur'ân'daki Anlam Çerçevesi: Semantik Bir Tahlil Denemesi”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 12-13, Samsun, 2001, 457-487.
- Öztürk, Osman: **Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1973.
- Powell, Russell: “Zakat: Drawing Insights for Legal Theory and Economic Policy from Islamic Jurisprudence”, **Seattle University School of Law Digital Commons**, 2010, C: VII, Sayı: 43, s. 43-101.

- Râzî, Fahreddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer: **Mefâtîhu'l-Ğayb**, 16 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Rızâ, Muhammed Reşid: **Tefsîru'l-Kur'ân'il-Hakîm (Tefsiru'l-Menâr)**, 12 c., 4. bs., Kahire, Dâru'l-Menâr, 1954.
- Sadr, Muhammed Bakır: **İslam Ekonomi Doktrini**, çev. Mehmet Keskin, Sadettin Ergün, İstanbul, Hicret Yayınları, 1980.
- Sahnûn, Abdüsselam b. Saîd et-Tenûhî, Mâlik b. Enes: **el-Müdevvenetü'l-Kübrâ**, 6 c., Kahire, el-Matbaatü'l-Saâde, 1324.
- Salihoğlu, Mahmut: “Zekât” (Diğer Dinlerde), **DİA**, XLIV, 207-209.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Sehl: **el-Mebsût**, 15 c., Kahire, Matbaatü's-Saâde, 1324.
- Seyidoğlu, Halil: **Ekonomik Terimler Ansiklopedik Sözlük**, 2. bs., İstanbul, Güzem Can Yayınları, 1999.
- Shaikh, Salman Ahmed, Qazi Masood Ahmad: “Yoksulluk Açığını Finanse Etmek İçin İİT Ülkelerinde Toplanan Ekonomik Zekât Potansiyelinin Tahmini”, **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, İstanbul, İktisat Yayınları, 2017, s. 225-251.
- Sıddıqî, Muhammed Nejatullah: “Ekonomiye İslami Bir Yaklaşım”, **İslam Ekonomisi Tanım ve Metodoloji Üzerine**, İslam Ekonomisi Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2014, s. 168-190.
- Sıddıkî, Muhammed Necâtullah: **İslam Ekonomi Düşüncesi**, trc. Yaşar Kaplan, İstanbul, Bir Yayıncılık, 1984.
- Sıddıkî, Selim Ahmed: **İslam Devletinin Mali Yapısı**, çev. Rasim Özdenören, İstanbul, Fikir Yayınları, 1972.
- Soysaldı, Mehmet: **Kur'ân'ın Anlaşılmasına Katkısı Açısından Kur'ân Öncesi Mekke Toplumu Sempozyumu**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı Kültür Sanat Basımevi, 2011.

- Suhrî, Muhammed: “Devrü’z-zekât fî tenşîtu harekiyyeti re’si’l-mâl”, **ez-Zekât ve inikâsâtiâ fî mecâleyni’l-iktisâdî ve’l-ictimâî**, Külliyyetü’l-Âdâb ve’l-Ûlûmu’l-İnsâniyye, Rabat, 1994, s. 85-91.
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbas: **Kitâbü’l-Ümm**, thk. Ali Muhammed, Adil Ahmed ve Ahmed İsa Hasan Ma’sarâvî, 10 c., Beyrut, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001.
- Şeltût, Mahmud: **el-Fetâvâ**, 12. bs., Beyrut, Dâru’s-Şurûk, 1983.
- Şen, Mustafa: “**Kur’ân’da Zenginlik ve Fakirlik**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 2008.
- Şeybânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan: **Kitâbü’l-Asl (el-Mebsut)**, tsh. Ebü’l-Vefâ el-Efgânî, 5 c., Beyrut, Âlemü’l-Kütüb, 1990.
- Şîrâzî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ali b. Yûsuf: **el-Mühezzebe fî Fıkhi’l-İmâm eş-Şâfiî**, thk. Muhammed ez-Zuhaylî, 6 c., Dimaşk, Dâru’l-kalem, Beyrut, Dâru’s-şâmiyye, 1992.
- Şirbinî, Şemseddin Muhammed b. Muhammed el-Hatîb: **el-Muğnî’l-Muhtâc ila ma’rifeti meânî elfâzi’l-Minhâc**, thk. Ali Muhammed Muavvaz, Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut, Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2006.
- Tabakoğlu, Ahmet: **İslam ve Ekonomik Hayat**, 2. bs., Ankara, DİB, 1996.
- Tabakoğlu, Ahmet: **İslâm İktisadına Giriş**, 4. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2016.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Toplu Makaleler I İktisat Tarihi**, İstanbul, Kitabevi, 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet: **Toplu Makaleler II İslam İktisadı**, İstanbul, Kitabevi, 2005.
- Tabakoğlu, Ahmet: “Nisab, Para ve Gelir Dağılımı”, **Zekât Nisabı ve Fitre Miktarının Çağdaş Parasal Değeri Sempozyumu**, Bursa, Kurav Yay., 2004, s. 19-32.
- Tabakoğlu, Ahmet: “İslamda Para Politikası Hakkında Bir Deneme”, **Para, Faiz ve İslam**, İstanbul, İslami İlimler Araştırma Vakfı Yayınları, 1992, s. 79-90.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr: **Câmiu’l-Beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân (Tefsîrû’t-Taberî)**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 26 c., Riyad, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003.

- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme: **Muhtasâru't-Tahâvî**, thk. Ebû'l-Vefâ el-Efğânî, 2 c., Beyrut, Dâru'l-Mâlikiyye, 2016.
- Tarar, Ayesha, Madiha Riaz: "Impact of Zakat on Economy: Structure and Implementation in Pakistan", **Journal of Economics and Sustainable Development**, 2012, C: III, Sayı: 10, s. 151-155.
- Temür, Yusuf: "Vergi Ahlâkı ve Uyumu Açısından Zekât", **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 79-114.
- Topaloğlu, Bekir: "Cihad" (Günümüzde Cihad), **DİA**, VII, 531-534.
- Tuğ, Salih: **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Turan, Melih: **Zekât Politikası**, İstanbul, Mevsimler Kitap, 2018.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen b. Ali: **el-Mebsût fî fıkhi'l-İmâmiyye**, tsh. Seyyid Muhammed Takiyyü'l-Keşfi, 8 c., 3. bs, Tahran, el-Mektebetü'l-Murtazaviyye, 1387.
- Uğur, Arif: **Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü**, 9. bs., İstanbul, Dünya Kitapları, 2006.
- Ülgener, Sabri F.: **Milli gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, 6. bs., İstanbul, Der Yayınevi, 1976.
- Ünal, Ali: **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, İzmir, Işık Akademi Yayınları, 2011.
- Yahyâ b. Âdem, Ebû Zekeriyâ İbn Süleyman: **Kitâbü'l-Harâc**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 2. bs., [y.y.] el-Matbaatü's-Selefiyye, 1384.
- Yavuz, Yunus Vehbi: **İslamda Zekât Müessesesi**, 6. bs., Bursa, Feyiz Yayınları, 2008.
- Yavuz, Yunus Vehbi: "Zekâtın Sarf Yerlerinin Yeniden Yorumlanması", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 301-330.
- Yazgan, Turan: "Sosyal Güvenlik Açısından Zekât", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, C: I, Sayı: 6, 1980, s. 131-160.

- Yazgan, Turan: **Sosyal Güvenlik Açısından Zekât**, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Yazır, Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur'ân Dili**, sd. İsmail Karaçam vd., 10 c., İstanbul, Feza Gazetecilik, [t.y.].
- Yeniçeri, Celal: **İslâm İktisadının Esasları**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1980.
- Yeniçeri, Celal: **İslâm'da Devlet Bütçesi**, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1984.
- Yeniçeri, Celal: **İslâm'ın Dayanışma-Paylaşma Medeniyeti**, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Yeniçeri, Celal: "İnfaka Genel Bakış ve Mal Üzerinde Zekâtın Dışında Diğer Mükellefiyet ve Karşı Haklar", **Bir Sosyal Güvenlik Kurumu Olarak Kur'ân ve Sünnet'te Zekât**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2008, s. 269-291.
- Yılmaz, Ahmet: "Günümüz Zekât Problemleri", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 4, Şanlıurfa, 1998, s. 91-123.
- Yılmaz, İsmail: **Negatif Gelir Vergisi Özelinde Zekât-Vergi İlişkisi**, İstanbul, Beyan Yayınları, 2012.
- Yiğit, Yaşar, Mehmet Keskin, İsmail Karagöz: **Zekât İlmihâli**, 2. bs., Ankara, DİB Yayınları, 2013.
- Yumna, Aimatul: "Sosyal Bir Mekanizma Olarak Üretici Zekâtın Sunduğu Fırsat ve Tehditler: Endonezya'da Bir Vaka İncelemesi", **İslam İktisadında Sosyal Adalet**, İktisat Yayınları, İstanbul, 2017, s. 117-145.
- Yüce, Mehmet: "İslamda Zekât Müessesesi ve Modern Vergilendirme ile Karşılaştırması", **İslam Ekonomisi ve Finansı**, İstanbul, Umuttepe Yayınları, 2016, s. 105-125.
- Yüce, Mehmet, Muhammed Çelik: "Gelir Dağılımının Düzeltilmesi ve Yoksulluğun Azaltılmasında Bir Araç Olarak Zekât Müessesesi ve Müslüman Ülkelerdeki Etkinliği", **İslami Perspektifte İktisadi Yaklaşımlar**, Bursa, Ekin Yayınevi, 2017, s. 39-77.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî: **Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbühû**, thk. Abdülcélil Abduh Selebî, 5 c., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed: **el-Keşşâf an hakâiki ğavâmidu't-tenzîl ve uyûnü'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl**, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavvaz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazî, 6 c., Riyad, Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.
- Zeytinoğlu, Erol: **Ekonomik Doktrinler ve Ekonomik Sistemler**, İstanbul, Mim Matbaacılık, 1992.
- Zuhaylî, Vehbe: **Âsâru'l-Harb fî Fıkhı'l-İslâmî**, Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1983.
- Zuhaylî, Vehbe: **el-Fıkhü'l-İslâmiyye ve Edilletuhû**, 11 c., 4. bs, Dimeşk, Dâru'l-Fikr, 1997.
- Zuhaylî, Vehbe: **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, 10 c., İstanbul, Feza Yayıncılık, 1994.
- Zührî, Muhammed b. Sa'd b. Menî': **et-Tabakâtü'l-Kebîr**, thk. Ali Muhammed Umeyr, 11 c., Kahire, Mektebetü'l-Hancî, 2001.

ÖZ GEÇMİŞ

1988’de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümünden mezun oldu. 2010’a kadar Arapça, meal, tefsir ve fıkıh dersleri okuttu. 2013’te İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında İslam Hukukunda “**Mâide Sûresi 6. Âyet Bağlamında Ayağa Mesh Meselesi**” adlı tezi vererek Yüksek lisans programını tamamladı. 2013’ten beri çeşitli kuruluşlarda tefsir ve fıkıh dersleri vermektedir.

